

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**III. AHMED DEVRİNDE İSTANBUL'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL
HAYAT**

Doktora Tezi

Tuğba KARA

Danışman
Doç. Dr. Rıza KARAGÖZ

SAMSUN, 2014

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**III. AHMED DEVRİNDE İSTANBUL'DA SOSYAL VE
KÜLTÜREL HAYAT**

Doktora Tezi

Tuğba KARA

Danışman
Doç. Dr. Rıza KARAGÖZ

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

30/ 05/ 2014

Tuğba KARA

KABUL VE ONAY

Tuğba KARA tarafından hazırlanan "III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat" başlıklı bu çalışma, 16.05.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nedim İPEK
Üye: Prof. Dr. İlhan ECİNCİ
Üye: Doç. Dr. Rıza KARAGÖZ
Üye: Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Üye: Yrd. Doç. Dr. Pelen İSKENDER KILIÇ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

— / — / —
Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ
Müdür

ÖZET

III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Doktora, Mayıs /2014

Danışman: Doç. Dr. Rıza KARAGÖZ

Bu çalışmada, III. Ahmed Devrinde asıl İstanbul'da sosyal, kültürel ve gündelik hayat İstanbul Şer'îye Sicillerine dayanarak incelenmiştir. Kentin iskân ve yerleşmesi, mahalleleri, sosyal yapısı, toplum ve aile hayatı gibi konular ele alınmıştır. Bu bağlamda, kentlerin sosyal ve kültürel tarihinin incelenmesinde sicil belgeleri, seyahatnameler gibi kaynakların kullanımının önemi ortaya çıkmaktadır. Zira özellikle şer'îye sicilleri ve de seyahatnamelerden hareketle İstanbul'un coğrafi konumu, kentin bu dönemdeki idarî ve sosyal yapısı tespit edilmiştir. Böylece kente damgasını vuran mahallelerin kurucu öge mekânları tespit edilerek buralarda gündelik hayatın izlerini sürmek mümkün olmuştur.

Anahtar Sözcükler: III. Ahmed, İstanbul, Şer'îye Sicilleri, Sosyal Hayat

ABSTRACT

Social and Cultural Life in the Period of Ahmed III
Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences
Department of History, Doctorate, May /2014
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

This study examines the social and cultural life in core İstanbul in the period of Ahmed III, using records of Religious Courts in İstanbul. Themes such as housing and settlement, districts, religious and social structures and, society and family life of İstanbul are evaluated in this regard. The use of religious court records and travel books is of great importance in examining the social and cultural lives of the cities. This study detects the geographical position of İstanbul and the administrative and social structure of the city in the light of religious court records and travel books. This enables the detection of core elements which formed the districts of importance in the city, which, in turn, enables us to follow the daily life in the period.

Key Words: Ahmed III, İstanbul, Religious Court Records, Social Life,

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, III. Ahmed devrinde asıl İstanbul olarak adlandırılan sur içi kentin, “III. Ahmed Devrinde İstanbul’da Sosyal ve Kültürel Hayat”ı Şer’iye Sicillerine dayanarak incelenmiştir. Zira kentin klasik dönem ve modernleşme dönemi üzerine çalışmalar yoğunluk kazanmaktadır. Bununla birlikte XVIII. yüzyılının ilk yarısını ele alan az sayıdaki çalışmalar Lâle Devri paradigması çerçevesinde ve Patrona Halil İsyanı, saray ve devlet ileri gelenlerini içine alan “varlıklı” kesim konuları ekseninde şekillenmektedir. Dolayısıyla kentin bütününe ele alan toplumsal tarihi kısmen ihmal edilmiştir. Çalışmamızda bu hususlar göz önünde bulundurularak, asıl kent sınırını oluşturan sur içi İstanbul’unun III. Ahmed devrindeki idarî, sosyal kültürel yapısı özellikle de ihmal edilmiş olan sıradan halkın gündelik hayatı bir bütün halinde ele alınarak gözler önüne sermek amaçlanmıştır. Böylece kentin sosyal tarihine dair aradaki boşluk doldurularak yapılan çalışmalara yenisi eklenmeye çalışılmıştır.

Tezimizde kullandığımız İstanbul Şer’iye Sicilleri, İstanbul’daki Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi’nden alınmıştır. Çalışmamızda İstanbul Mahkemesi, Bab Mahkemesi, Balat Mahkemesi ve reaya terekelerinin kaydedildiği İstanbul Mülga Beledî Kassamlığı Defterlerinden faydalanılmıştır.

Şer’iye sicillerinin yanı sıra seyahatnamelerden de büyük istifade edilmiştir. Evliya Çelebi seyahatnamesi yanında XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu tespit edilen bir seyahatnameden ayrıca istifade edilmiştir. Milli Kütüphane’de El Yazmaları Kataloğu’nda A.4277/2 numara Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme* ismiyle kayıtlıdır. Yine aynı eser burada A.4277’de *Mecmua* ismiyle kayıt edilmiştir. İki farklı isimle kaydedilen yazma aslında aynı eserdir. Kataloglama esnasında isimlendirilmesinin farklı yapıldığı tespit edilmiştir. Mecmua olarak ile kayıtlı esere dayalı olarak Bahir Selçuk-İ. Halil Tuğluk “Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyıl’da İstanbul” isimli bir makale yayınlamışlardır. Biz çalışmamızda Seyahat-nâme adıyla yazarı Resmî Kayseri olan orijinal nüshasını kullanmayı tercih ettik.

Yine Yüksek Lisan Tezi çalışmalarında transkripsiyon ve özeti yapılan bazı Mühimme Defterlerinin, İstanbul ile ilgili olan hükümleri tespit edilerek faydalanılmıştır. Diğer taraftan kaynaklardan tasnifleme çalışması ile tetkik eserlerin incelenmesi aynı anda devam etmiştir. İstanbul'la ilgili tarihi ve coğrafi eserler incelenmiştir.

Kaynakların kullanımı yanında kent tarihi üzerine yapılmış araştırma eserler ve tez çalışmalarından da faydalanılmıştır. İlk olarak İstanbul'un değişik devirleri hakkında özellikle sicil kayıtlarına dayalı olarak malumat veren kişi Ahmet Refik Altınay'ın eserleri incelenmiştir. Kent tarihi üzerine ciddi çalışmalar yapan kişilerden biri Özer Ergenç'tir. Ergenç'in siciller ve tahrir kayıtlarını kullanarak yaptığı çalışmaları bu açıdan tezimize bir örnek teşkil etmiştir. Kent tarihi üzerine ayrıntılı çalışmalarda bulunan isimlerden biri de Robert Mantran'dır. Mantran, Osmanlı vesikalarından derleyip toparlayarak XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul ve havalisi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. O'nun eserleri çalışmamızın temel başvuru kaynakları arasındadır. Ayrıca kent tarihi çalışmalarında önemli isim olan Suraiya Faroqhi'nin eserleri bu esnada dikkate alınmıştır.

Tez çalışması olarak İstanbul'da Lâle Devri üzerine ilk olarak araştırma yapan kişi Selim Karahasanoğlu'dur. *A Tulip Age Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)* isimli doktora tezinde kendi deyimiyle mevcut olan anlatımlara karşı tez sunarak Patrona isyanında simge olan kişileri asi olarak ele almamıştır. Çalışmasında bu dönemde başlayan değişimlerde dış güçlerin etkisinden bahsetmektedir. Ayrıca zevk sefa içinde yaşamış olduğu ileri sürülen Damat İbrahim Paşa'nın aslında büyük bir servete sahip olmadığını tereke dökümündeki mal varlığından yola çıkarak ifade etmektedir. Zira Ona göre, önceki sadrazamların sahip olduğu mal varlığı Damat İbrahim Paşa'nın mal varlığıyla aynıdır. Karahasanoğlu, bu devir için yazılanların bir yanılgının ötesine geçmediğini söylemektedir. Dolayısıyla O'nun çalışması, Lâle Devri'nin kendi deyimiyle "elit" kesiminin yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları ve Patrona isyanıyla alakalıdır. Bizim çalışmamız onun çalışmasında değinmediği kentin sosyal tarihi üzerinedir.

Çalışmamız esnasında karşılaşılan en büyük zorluk, çalışma kapsamına giren yıllara ait oldukça fazla sicil kayıtlarının olmasıydı. Bu zorluk sicillerin örneklem yöntemiyle elde edilmesiyle aşılmıştır. Bu yöntemle bile 2000'in üzerinde veri elde edilerek, sicil kayıtlarındaki başlıkların özetleri çıkarılarak bir tasnif yapılmıştır.

Tasnif yöntemi mahkeme kayıtlarını fişleme esasına göre konuları bakımından sınıflama şeklinde yapılmıştır. Tasnifleme başlıkları sicil kayıtlarının muhteviyatı ve cinsi bakımından dikkate alınarak kısımlara ayrılmaktadır. Bunlar mahalle düzeni ve düzeni bozan olaylar, alım satım sözleşmeleri, aile hukuku (evlenme, boşanma, çocuk sayısı vb.), olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler mahalle isimlerinin belirlenmesinde ve idarî ve sosyal yapının tespit edilmesinde büyük ölçüde kullanılmıştır. Tasnif dışında kalan belgelerden yine çalışmamızın gerekli kısımlarında istifade edilmiştir.

Tez üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde yerleşim özellikleri, mahalleleri, şehirde yürütülen imar faaliyetleri ele alınmıştır. Bu sayede kent tarihi çalışmalarında birinci basamak olan mekânsal dağılımın ortaya çıkarılması ve kentin topografyasını belirlemek mümkün olmuştur. Bu bölümde kentin coğrafya ve adı değişik tarihlere ait seyyahların verdikleri bilgilerden, vakayinamelerden ve sicillerden hareketle anlatılmıştır. III. Ahmed dönemi İstanbul'una ait mahalle listesi ve dinî dağılımları gösteren herhangi bir çalışma olmadığından mahalle isimleri ve mahalle sayıları sicil kayıtlarından hareketle elde edilmiştir. Davalı ve davacı olanların isimleriyle birlikte oturdukları mahalleler ve mensup oldukları milletler belirtilmiştir. Mahalle listesinin hazırlanmasında E. Hakkı Ayverdi'nin, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı* isimli eserinden ve Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l- Cevâmi'*sinden istifade edilmiştir. Bundan sonra oluşturulan mahallelerin isimlerinin kontrolü kentteki cami ve mescit isimlerinden hareketle yapılmıştır. Çoğu cami ve mescidin adının değişmeden aynı kalması işimizi kolaylaştırmıştır. İstanbul halkını oluşturan farklı cemaatler (Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi, Çingene gibi) gruplar tek tek ele alınarak incelenmiş ve bu toplulukların şehirdeki dağılımı belgelere dayalı olarak örneklerle vurgulanmaya çalışılmıştır. Kentin XVIII. yüzyıldaki nüfusu, İstanbul hakkında yapılmış çalışmalardaki demografik tespitlere göre mukayeseli biçimde verilmiştir. Diğer taraftan bu bölümde idarî örgütlenmeye değinilmiştir. Sonra kentin adlî yönetim (kadı, naib, mübaşir vd.) ve asayiş (yeniçeri ağası, bostancıbaşı, subaşı gibi) görevlileri başlıklar halinde irdelenerek dönem içindeki vazifeleri ve konumları anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca kentin yeşil alanlar, çarşı ve pazarlar gibi mekânları ile yerleşim bölgelerinin dağılımları incelenmiştir.

İkinci bölüm sosyal hayatı çevreleyen mekânlardan mahallelerin idaresi ve mahallede yaşamla ilgilidir. Bu anlamda mahallenin idaresinde önemli rol alan imamlar ve görevleri anlatılmıştır. Dünyanın büyük kentleri arasında yer alan İstanbul'da mahalle bazında gündelik hayatın öğeleri çerçevesinde her mahallenin kendi iç dinamikleri olduğu örneklerle anlatılmıştır. Kentte asayiş ve güvenliğin sağlanmasında normlar ve değerler etrafında şekillenen otokontrol mekanizmasının mahallelerde nasıl işlediği irdelenmiştir. Asayişin temin edilmesinde herkesin birbirinin kefilisi olması, mahallede bir ölçüde ortak sorumluluk anlayışının gelişmesine sebep olmuştur. Bu bölümde, İstanbul halkının mahalle anlayışı, sosyal yardımlaşma, komşuluk ilişkileri, Osmanlı zihniyet dünyasının temelinde ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde kent hayatının kurucu öğelerinden olup sivil hayatı temsil eden meskenlere ve aile hayatına değinilmiştir. Meskenlere dair tespitlerin büyük bir kısmı İstanbul şer'îye sicillerdeki mülk alışveriş davalarından hareketle ortaya konmuştur. Ayrıca seyyahların verdikleri bilgiler de bu konuda tamamlayıcı olmuştur. Bu bölümde ilk olarak III. Ahmed Devri'nde İstanbul evlerinin fiziksel özellikleri tanıtılmıştır: evlerin katlara göre dağılımları, evin kısımları gibi. Sonra ev satış gerekçeleri örneklere dayandırılarak açıklanmıştır. Evlerin fiyatlarından hareketle kentte yaşayanların toplumsal statüleri değerlendirilmiştir. Tereke dökümlerinden ev içinde kullanılan eşyalar belirlenerek listelenmiştir. Bu bölümde son olarak gündelik hayat içinde yer alan aile yapısı irdelenmiştir. Aynı zamanda Müslim ve gayrimüslim ailelerdeki çocuk sayıları ele alınmıştır. Böylece bir ailenin ortalama fert sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Ofisi tarafından "PYO.FEN.1904.10.020" Numara ile desteklenmiştir.

Çalışmalarım sırasında ve tezin kontrolleri esnasında büyük yardımlarını gördüğüm ve manevi desteğini hissettiğim çok değerli danışman hocam Doç Dr. Rıza KARAGÖZ'e içten teşekkürü bir borç bilirim. Böyle bir araştırma yapılmasında bana fikir veren Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR hocama da bundan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım sırasında görüş ve fikirleriyle olumlu yönlendirmelerde bulunan sayın hocam Prof. Dr. Nedim İPEK'e, tez izleme komitelerimde yer alarak yapıcı katkılarda bulunan Prof. Dr. Osman KÖSE'ye ve Doç. Dr. Mucize Ünlü'ye de ayrıca şükranlarımı sunarım. Sicilleri temin ettiğim sırada bana yardımlarını

esirgemeyen, çalışmalarımı kolaylaştıran İSAM Kütüphane ve Döküasyon Merkezi'ne ve çalışanlarına özellikle sayın Cemal TOKSOY Beyefendiye teşekkür ederim. Tez kontrollerimde desteğini esirgemeyen mesai arkadaşlarım Melike Karabacak ve Derya Demirel'e ayrıca müteşekkirim. Tez çalışmamın her aşamasında maddi manevi desteklerini esirgemeyerek çalışma azmimi arttıran aileme teşekkür ederim.

30/ 05/ 2014

Tuğba KARA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	xx
TABLolar.....	xv
ŞEKİLLER.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1.1. Genel Görünüm (Kentın Konumu).....	1
1.2 Kentın Adı.....	3
1.3 Sur İçi İstanbul.....	5
1.4 İstanbul'un Tarihî Topografyası.....	7
1.4.1 Doğu Roma İmparatorluğu ve Konstantınapolis.....	7
1.4.1.1 Surlar	9
1.4.1.2 Kapılar.....	11
1.1.4.2. Fetihden Sonra İstanbul	12

I. BÖLÜM

İDARÎ ve SOSYAL YAPI

1.2. İstanbul'da İskân, Nüfus ve Yerleşme.....	16
1.2.1. İskân.....	16
1.2.2. Nüfus.....	18

1.2.2.1. XV. ve XVI. Yüzyıllarda İstanbul Nüfusu.....	18
1.2.2.2. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Nüfusu.....	20
1.2.3. Cemaatler.....	24
1.2.3.1. Müslimler.....	25
1.2.3.2. Gayrimüslimler.....	27
1.2.3.2.1. Rumlar.....	28
1.2.3.2.2. Ermeniler.....	29
1.2.3.2.3. Yahudiler.....	30
1.2.3.2.4 Kiptiler.....	32
1.2.4 Kentin Yerleşim Yerlerinin ve Diğer Alanların Dağılımı.....	33
1.2.4.1 İstanbul Sur içi Mahalleleri.....	38
1.2.4.2 İstanbul'da Yeşil Alanlar.....	46
1.2.4.2.1 Bahçe ve Bostanlar.....	46
1.2.4.2.2 Mesire Yerleri.....	51
1.2.4.3 Çarşı ve Pazarlar.....	53
1.3 İstanbul'un Adlî ve İdarî Yönetimi.....	56
1.3.1 Kadı-Naib ve Görevleri.....	56
1.3.1.1 Çarşı Pazar ve Esnaf Denetimi.....	59
1.3.1.2 Avarız ve Cizye Vergilerinin Toplanması.....	63
1.3.1.3 Diğer Görevleri.....	64
1.3.2 Muhzırlar, Muhzırbaşı, Mübaşir ve Kâtipler.....	66
1.4 Asayiş Görevlileri.....	67
1.4.1 Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı.....	68
1.4.2 Subaşı.....	71
1.4.3 Asesbaşı.....	72

II. BÖLÜM

SOSYAL HAYATI ÇEVRELEYEN MEKÂNLAR: MAHALLELER VE MAHALLEDE HAYAT

1.1 Mahallenin Tanımı.....	73
1.2 Mahalle İdaresi: İmamlar	74
1.2.1 İmamların Eğitim Durumları.....	75
1.2.2 Görevleri.....	77
1.3. İstanbul’da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü.....	85
1.3.1 İdarî ve Hukukî Düzenlemeler (Sosyal Kontrol ve Kefillik).....	85
1.3.2 Huzur ve Güvenliğin Sağlanmasında Mahalle Halkının Yükümlülükleri.....	90
1.3.2.1 Bireyin Sû-i Hâl ve Hüsn-i Hâlinin Tespiti.....	90
1.3.2.2.Mahalleden İhracı Gerektiren Suçlar ve İhraç Kararlarında Mahallelinin Rolü.....	96
1.3.3 Aile İlişkileri Açısından Mahallelinin Rolü.....	103
1.3.4 Mahallede Komşuluk İlişkileri.....	104
1.3.4.1 Kayıp Şahısların Mallarının Güvence Altına Alınması.....	103
1.3.4.2 Komşular Arası İlişkilerde Mülkî Anlaşmazlıklar.....	106
1.4 İstanbul’da Gayrimüslim ve Müslüman Halka Getirilen Sınırlamalar.....	110
1.4.1 Meskenlerle İlgili Kısıtlamalar	110
1.4.2 Kıyafetler ve Diğer Konularda Kadınlara Getirilen Kısıtlamalar.....	114
1.4.3 Meyhaneler ve Hamam Günlerine Getirilen Kısıtlamalar.....	119

III. BÖLÜM

İSTANBUL KENTİNDE HALKIN ÖZEL ALANLARI: EVLER ve AİLE

1.1 Mülk Satış Sözleşmelerine Göre İstanbul Evleri.....	122
1.1.1 Satışlarda Kullanılan Usul ve Terminoloji.....	122
1.1.2 İstanbul’da Evlerin Katlara Göre Dağılımı.....	125
1.1.3 Yol Ağlarıyla İlişkilerine Göre Evler.....	128
1.2 Evler ve Odaları.....	130
1.2.1 Odaların Dağılımı.....	130
1.2.2 Mutfak ve Kiler.....	132
1.2.3 Avlular ve Bahçeler.....	133
1.3 Evlerin Satış Gerekçeleri.....	135
1.3.1 Ev Fiyatını Belirleyen Etkenler.....	140
1.3.2 Ev Fiyatları.....	142
1.4 Ortak Mülkiyet.....	145
1.5 Ev Alım Satımlarında Müslim ve Gayrimüslimler.....	146
1.6 Ev Sahibi Erkekler ve Kadınlar.....	149
1.7 III. Ahmed Devrinde Konut Mimarisinin Özellikleri.....	151
1.8 Evlerde Kullanılan Eşyalar.....	162
1.8.1 Oturma Odası Eşyaları.....	162
1.8.2 Mutfak Eşyaları.....	164
1.8.3 Yatak Odası Eşyaları.....	165
1.8.4 Sergiler.....	165
1.9 Mimarbaşı ve Hassa Mimarları.....	166
1.10 III. Ahmed Devrinde İstanbul Yangınları.....	169
1.11 III. Ahmed Devrinde İstanbul’da Aile.....	174

1.11.1 Evlilik.....	174
1.11.2 Ailelerde Tek Eşlilik	175
1.11.3 Boşanma: Muhâlaa ve Talak.....	178
1.11.4 Müslim ve Gayrimüslim Ailelerde Çocuk Sayısı.....	182
SONUÇ	184
KAYNAKÇA	191
EKLER	201
ÖZGEÇMİŞ	207

TABLULAR

Tablo 1: 1708-1732 Yılları Arasında İstanbul Mahalleleri (İstanbul Sicillerine Göre).....	38-44
Tablo 2: Evlerin Katlara Göre Dağılımları.....	127
Tablo 3: Yol Ağlarına Göre Meskenler.....	128
Tablo 4: Sofaların Dağılımı.....	131
Tablo 5: Mutfak ve Kilerlerin Dağılımı.....	133
Tablo 6: Avluların Dağılımı.....	135
Tablo 7: 1703-1730 Yıllarında İstanbul'da Ev Fiyatları.....	142
Tablo 8: Ev Satışlarının Dinî Gruplara Göre Dağılımı.....	147
Tablo 9: Ev Satan Erkek ve Kadınlar.....	147
Tablo 10: Ev Satın Alan Erkek ve Kadınlar.....	149
Tablo 11: Oturma Odası Eşyaları.....	163-64
Tablo 12: Mutfak Eşyaları.....	164-65
Tablo 13: Yatak Odası Eşyaları.....	165
Tablo 14: Müslüman Erkeklerin Eş Sayıları.....	177
Tablo 15: Gayrimüslim Erkeklerin Eş Sayıları.....	177
Tablo 16: İstanbul Sicillerine Göre Boşanma Türlerinin Oranı.....	180
Tablo 17: Müslüman Ailelerde Çocuk Dağılımı.....	183
Tablo 18: Gayrimüslim Ailelerde Çocuk Dağılımı.....	183
Tablo 19: İstanbul Sur içindeki Bahçelerin İsimlerini Gösteren Liste.....	202

ŞEKİLLER

Şekil 1: 16. yüzyıl sonlarında Solomon Schweigger'in çizgisiyle orta halli İstanbul konutları.....	152
Şekil 2: Nakşî'nin 17. yüzyıl Başlarında Resimlediği Şakayık-ı Numaniye'sinde Yer Alan Ev Tasviri.....	157
Şekil 3: Enderunlu Fazıl'ın Zennanname'sinde Lale Devri'nde Sa'dabad'da eğlenen harem kadınları ¹	204
Şekil 4: Melling'in 18. Yüzyıl sonlarında çizdiği İstanbul panoraması eskizinden Topkapı Sarayı'nın Saraybırnun'daki binaları ²	205
Harita 1: Harita 1. Fetih Öncesi İstanbul (Kommenoslar Dönemi).....	8
Harita 2: Osmanlı Dönemi'nde İstanbul.....	15
Harita 3: Andelfinger ve Seutter'in 1735'te basılan İstanbul Haritası.....	156

---

¹ Doğan Kuban, *İstanbul, Bir Kent Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2010, s.402.

² Kuban, *İstanbul, Bir Kent Tarihi*, s. 386.

KISALTMALAR

A.K.M.	: Atatürk Kültür Merkezi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.	: Receb
B.A.A.K.	: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
Bab.Ş.S.	: Bab Mahkemesi Şer'îye Sicilleri
Balat.Ş.S.	: Balat Mahkemesi Şer'îye Sicilleri
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cumâdelûlâ
Ca.	: Cumâdelâhire
çev.	: Çeviren
E.Ü.	: Ege Üniversitesi
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
HRT.	: Hartitalar
İ.M.B.K.S.	: İstanbul Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.B.Yay.	: İş Bankası Yayınları
İ.S.A.M.	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ş.S.	: İstanbul Mahkemesi Şer'îye Sicilleri
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.E.F.T.D.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

L.	: Şevvâl
M.	: Miladi
M. E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.	: Muharrem
N.	: Ramazan
Neşr.	: Neşreden
O.T.A.M.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	: Rebî'ülâhire
Ra.	: Rebî'ülevvel
S.	: Safer
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.s.	: Sayfa sayısı
Ş.	: Şa'bân
T.A.L.İ. D.	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
T.D.İ.V.	: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı
T.O.E.M.	: Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.V.Y.Yay.	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yayınları
Yay.	: Yayınları
Yay.haz.	: Yayına Hazırlayan
Z.	: Zilhicce
Za.	: Zilka'de

GİRİŞ

Bu şehir-i Stanbûl ki bî misl-ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır
Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında
Hurşîd-i cihân tâb ile tartılsa sezâdır

Nedim

1.1. Genel Görünüm (Kentin Konumu)

İstanbul'un coğrafi konumu ve fizikî yapısı kendine özgüdür. Kent Avrupa ile Asya kıtalarının birbirine yaklaştığı noktadaki iki uçta, kaba bir üçgeni andıran yarımada üzerinde kurulmuştur¹. Bu uçlar Avrupa kıtasında Çatalca, Asya kıtasında ise Kocaeli, güneyden Marmara ve Bursa, güneybatıdan Tekirdağ ve kuzeybatıdan Kırklareli ile çevrilidir. Şehrin adını aldığı ve Haliç ile Marmara arasında kalan yarımada üzerinde bulunan kısım asıl İstanbul'dur. Karşısında eski adı Khalkedonis olan Kadıköy yer almaktadır. XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Fransız yazar Grelot kentin coğrafyası hakkında bilgiler vermektedir. İstanbul'un üzerine yerleştiği yarımada Yedikule'den itibaren kıtadan ayrılmaya başlamaktadır. Sonra Sarayburnu'na kadar iki denizin arasında ilerlemekte ve buradan genişleyerek Kâğıthane deresine kadar uzanmaktadır. Yarımada şeklinde olan kentin yukarısı ana karaya bağlıdır. Diğer iki kenarı Karadeniz Boğazı ve Marmara Denizi ile çevrili büyük bir boynuz benzer biçimdedir². Bir asır sonra yazarın verdiği bilgilere İncicyan eklemeler yapmıştır. İstanbul yedi tepeli olarak, üç yanı deniz ve bir yanı karaya bağlı bir dilin üzerine kurulmuştur. Doğudan Asya'yı Avrupa'dan ayıran Karadeniz Boğazı ile çevrilmiştir. Böylece Avrupa'nın sonunda Karadeniz ile Akdeniz arasında merkez noktasında yer almış³. Çanakkale Boğazı'nın girişinden İstanbul Boğazı'nın çıkışına kadar, Haliç'in derin sularının dışında hiçbir güvenli sığınağı bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa'dan Asya kıyısına geçiş boğazın

¹ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Dersaadet, 1313, s.72.

² Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay, (Fransızca aslından çev.), İstanbul: Eren yay., 1991, s.13.

³ P. Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yay., 1976, 2. baskı, s.3.

dar olmasından dolayı kolay sağlanmaktadır. Boğazın ağzında asıl kent (sur içi) ve Galata arasında gemilerin hem barınabileceği hem de sahile yaşayabileceği Liman vardır. Bu liman, gemilere sağladığı olanaklar ve güvence bakımından dünya üzerindeki diğer limanlara nazaran üstünlük kurmaktadır. Liman, Boğazla birlikte kenti bir çatal gibi kuşatmaktadır. Limanın sonunda dere vardır ve her türlü rüzgâra karşı korunaklı bir vaziyettedir. Liman, boynuz biçimine benzediği için eski çağların yazarları bu anlama gelen *sinus ceratinus* demişlerdir⁴.

Değişik tarihlerde değişik yerlerden İstanbul'a gelmiş olan yabancıların kent hakkında düşüncelerinde ortak olan noktalar vardır: Kentin coğrafyasının eşsizliği ve dünyanın en büyük kentleri arasında yer aldığıdır⁵. 1552-56 yılları arasında kente zorunlu seyahat yapan Pedro'nun⁶ İstanbul'un yeri ve konumuyla ilgili olarak saptamaları şöyledir:

Doğudan Batıya değin yeryüzünde, eski adı Bizans olan İstanbul kadar uygun bir yere kondurulmuş bir başka şehir yoktur. Çünkü gereken şeyleri getirebilmek yönünde bir sıkıntıya uğramaz. Yeter ki, o şeyler dünyanın bir tarafında bulunsun... İstanbul'u Roma, Venedik, Milano, Napoli, Paris, Liyon ile kıyaslamaya girişmek büyük bir yanlışlık olur. Hepsini de gördüğüm bu şehirlerin önemlerini ve genişliklerini, mevkilerini, güzelliklerini, ticaretlerini, bolluklarını hep bir araya toplasak yine bir İstanbul tutturamayız⁷.

1835'te İstanbul'a ziyarete gelen Miss Pardeo kenti “şehirlerin ecesi” olarak isimlendiriyordu⁸.

⁴ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, S. Türkis Noyan (çev.), Heidi Stein (yay. haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2004, s.116-117; İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.16.

⁵ Bunlardan birisi Cornelis de Bruyn'dir. 1678 yılında İstanbul'a gelen gezgin kentin topografyası hakkında şunları söylemiştir: “İstanbul'a yanaşırken ki kadar büyüleyici bir şey ne görülebilir, ne de hayal edilebilir. İnsan kendini biri kuzeydoğudan gelen, diğeri kuzeybatıya giden ve üçüncüsü de diğer ikisi tarafından oluşturulan büyük Marmara havzasının güneyinde boşalan üç deniz kolunun ortasında buluyor. Bu üç kol her taraftan göz alabildiğine, hemen hepsi tepelerde sona eren, yazlık evler, bahçeler ve köşklerle dolu olan kırlarla çevrelenmiş... Sonsuz sayıda bahçelerdeki selvilerin ve diğer ağaçların yeşilliği değim yerindeyse İstanbul'a gelenlerin gözünü kamaştıran sonsuz sayıda şeyin keyif verici karışımına katkıda bulunuyor...” İstanbul Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, *Cornelis de Bruyn'un Yakın Doğu Gezisi (Le voyage au levant de Cornelis de Bruyn)*, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1974, s.187; Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da...*, s.14.

⁶ 1552 yılında Prens Doria komutanlığındaki İspanyol Donanması Cenova'dan Napoli'ye geçerken Ponza Adaları yakınında pusu kuran Osmanlı donanması tarafından ele geçirilir. Bu gemilerde mürettebat olarak görev yapan İspanyol olan Pedro adlı gemici esir edilince 1552-1556 arasında esir olarak geldiği İstanbul'da hekim olur. Bu süredeki izlenimlerine dair defter tutar. Onun gezi izlenimleri *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati* ismiyle neşredilmiştir.

⁷ Şebnem Atakan, “Esir Bir İspanyol Gemicinin İstanbul İzlenimleri”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: II*, Şebnem Ercebeci Çınar (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss.5-6.

⁸ “Haliç'e demirlediğimizde tarih 30 Aralık 1835'ti. Uzun süredir beslediğim ümitler nihayet gerçekleşmişti. Kalabalık tepelerin üzerindeki tahtına kurulmuş olan, ayaklarının dibinde kıyıları saraylarla bezeli Boğazın gümüşü suları akan “şehirlerin ecesi” işte önümdeydi... Hava kar

Yabancıların yanında İstanbullu şairler de eserlerinde kentin konum ve güzelliğine değinmeden edemezler. Nâbi *Hayriyye* isimli eserinde İstanbul'un bilim, kültür, sanat merkezi olarak taşıdığı önemi vurgular. Bunun yanında İstanbul'un coğrafi ve mimari güzelliklerinden de bahseder. İstanbul'un konumunu *denizin şehri kucaklamış olması* şeklinde yorumlar⁹:

*Hüsn ile görmek ile müstesnâ
Anı âgûşına çekmiş deryâ.*

Nâbi, İstanbul'un eşsiz bir güzelliğe sahip dünyanın bütün şehirlerinden üstün olduğunu işaret eder:

*Ne kadar âlemi devr itse sipihr
Bulmaz İstanbul'a benzer bir şehir¹⁰.*

Lale Devri şairlerinden olan Nedim'in şiirlerinin de asıl mekânı İstanbul ve semtleridir. O, III. Ahmed Devri İstanbul'unu biçim ve görünümüyle ele alır. Şiirlerinin dekorunu İstanbul oluşturur. İstanbul'un coğrafi özelliklerini şiirinde ele alıp kesin sınırlarını çizer: *Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında¹¹.*

Beyitlerinde şehrin emsalsiz güzellikte olduğuna vurgu yapılmaktadır.

*Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El- hak bu ne hâlet bu ne hoş âb-u hevâdır
İnsâf değildir anı dünyaya değişmek¹².*

1.2 Kentin Adı

Tarihî yarımadaadaki ilk yerleşme yerinin bilinen en eski adı *Bizantion*'dur¹³. Kent, M.S. 196 yılında burayı zapt etmiş olan Roma İmparatoru'nun adına dayanarak

---

yüklüydü. İstanbul'u ilk kez mevsimlerin bu en kasvetlisinin kürk mantosuna bürünmüş halde gördüm. Öyle bile olsa, üzerime üşüşen bu duygu keşmekeşi içinde öne çıkan biri vardı ki, o da katıksız hazdı..." Miss Pardeo, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, Banu Büyükkal (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.15.

⁹ Ayşegül Akdemir, "Nâbi'nin Hayriyyesi Işığında XVII. Yüzyılda Merkez ve Çevre Yahut İstanbul ve Taşra", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: III, Edebiyat ve Folklorunda İstanbul*, Suzan Gür (yay. haz.), Konya, AKM Yay, 2012, ss. 8-9.

¹⁰ Akdemir, "Nâbi'nin Hayriyyesi Işığında XVII. Yüzyılda...", s.9.

¹¹ M. Celal Varışoğlu, "Nedim'in Şiirlerinde Otoritenin Merkezi Olarak İstanbul", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: III Edebiyat ve Folklorunda İstanbul*, Konya: AKM Yay, 2012, s.697.

¹² Varışoğlu, "Nedim'in Şiirlerinde...", s.697.

¹³ Besim Darkot, "İstanbul (Coğrafi Giriş)", *İA*, C.5/2, İstanbul: MEB Yay, 1997, s.1142.

Antonia adını almıştır. V. Asırdan itibaren Nova Roma ismi kilise ve rahiplere dair kayıtlarda geçmektedir. Kent ahalisine sonraları bütün imparatorluğu kapsamak üzere Romaro denilmekte idi. Türklerce kabul görmüş Rum tabirinin de buradan geldiği söylenmektedir¹⁴.

Başlangıçta halk arasında yaygın olarak kullanılan *Konstantinopolis* unvanı genelleşerek resmîlik kazanmış ve kentin asıl adı haline gelmiştir. Arap ve İranlılar arasında *Konstantiniyye* ismi kabul görmüştür. Osmanlı Devleti, paralarda ve resmi yazışmalarda bu ismi sıklıkla kullanmıştır. Onuncu asırda *Stanbulin* olarak ifade ediliyordu. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarına ait bazı kaynaklarda kentin adı *İstanbul-İstanbul* olarak yazılmaktaydı. XII. yüzyıla ait Ermeni kaynağında ise *Stanbol* tabiri kullanılmıştır¹⁵. XVI. yüzyılda İstanbul'daki Müslümanlar kent için *Stanbol* derken kentteki Rumlar *Stanboli* olarak telaffuz ediyorlardı¹⁶.

İslambol yani İslam'ın bol olduğu yer anlamındaki benzetme, bir Ermeni kaynağına göre şehri fetheden Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılmış ve buranın adı olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma XV. yüzyıl resmi kayıtlarında rastlanılmaktadır¹⁷. Kente Türk-İslâm âleminin merkezi haline gelmesi üzerine İslambol adı verilmiştir. Müslüman yazarlar, kentin Müslümanlığına vurgu yapmak adına genellikle *İslambol* tabirini kullanmayı yeğlemişlerdir. Evliya Çelebi de bunun Osmanlı Türkçesindeki adı olduğunu söyler ve kullanır¹⁸. Bu tarihten itibaren halkın daha çok İstanbul ismini kullandığı anlaşılmaktadır. Sonraları bu isim giderek resmîleşmiş hatta fermanlara bile konu olmuştur. 1760 tarihli bir fermana göre paralara basılan *Konstantiniyye* yerine İstanbul adının kullanılması kararlaştırılmıştır¹⁹. XVIII. yüzyıla ait olan eserlerde yine *İslambol* ve *İstanbul* isimlerine rastlanılmıştır²⁰. Yazarlar Osmanlı başkentinin adının Grekçeden

¹⁴ Darkot, "İstanbul", s.1142.

¹⁵ Nedim, *Divanı*, Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1972, s.70.

¹⁶ Halil İnalçık, "İstanbul", *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yay, 2001, s.220.

¹⁷ İnalçık, "İstanbul", s.220.

¹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, Robert Dankoff- S. Ali Kahraman- Yücel Dağlı (haz.), İstanbul: YKY, 2006, s.55.

¹⁹ Ahmet Refik Altınay, *Onikinci Asır-ı Hicride İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: 1930, ss.184-185.

²⁰ "...*Ve ateş-berest Hindular ve bilürem yel değirmeni amma suyu nereden gelir? Diyen Bosnalılar ve olur olmaz Kazgın boyunun urmayup İslambol'a getiren Tatarlar...*" XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garibe, Hayati Develi (haz.), İstanbul: Kitabevi Yay., 2001, s.41. Ancak yazarın daha çok İstanbul ismini tercih ettiği anlaşılmaktadır. bkz. ss.23-25, 32,49. Resmî-i Kayseri, *Seyahat-nâme*, A.4277/2.

bozulmuş *eis ten polis* (şehre doğru) sözcüklerinden geldiğini kaydeder. İstanbul'daki Yunan köylülerin Konstantinopol'e gitmek anlamında bu sözcükleri kullandıkları ve İstanbul'u almak için gelen Türk askerlerinin de "*eis ten polis*"i İstanbul olarak adlandırdıklarını aktarırlar²¹.

XVIII. yüzyıl sicil kayıtlarında kent için daha çok *Mahmiyye-i İstanbul*²² ismi kullanılmıştır. *El-Mahmiyye* İstanbul için kullanılan genel dua formülü olarak *felaketlere ve adaletsizliğe karşı Allah tarafından korunmuş* anlamına gelen bir tabirdir. Yine siciller ve diğer kaynaklarda resmî olarak *Dârü'l-Hilafeti'l-Aliyyeti'l-Konstantiniyyeti'l-Mahmiyye*²³ olarak adlandırılmıştır. Bazı yazışmalarda ise *Mahmiyye-i Konstantiniyye*²⁴ ibaresiyle yazılmıştır. İslamî resmî geleneğe uygun olarak şahıslarda olduğu gibi kentlere de kendilerine mahsus unvanlar verilirdi. Bu manada İstanbul'a da çeşitli unvanlar verilmiştir. Her şeyden önce bir merkez oluşu dolayısıyla *payitaht-ı saltanat*, *darü's-saltanat*, *darü'l-hilafe* gibi unvanlar yanında *medinetü'l-muvahhidin* gibi nitelemeler de kullanılmıştır. Geleneksel olarak iktidar gücünün hükümdarın otoritesi altında olduğu ve adaletin sarayın eşiğinden dağıtıldığı inancı *Dersaadet*, *Âsitane* gibi adların ortaya çıkışına yol açmıştır²⁵. Mühimme defterlerinde ve diğer kaynaklarda bu güce gönderme yapılarak sıklıkla *Âsitane-i Saadet* unvanının kullanıldığı görülür. Bu tür kaynaklarda bu unvanların yanı sıra *İstanbul* ya da *Mahmiyye-i İstanbul* tabirleri de geçmektedir²⁶.

1.3 Sur İçi İstanbul

İstanbul, sur içi İstanbul, Haliç'in öte yanındaki Galata ve Asya yakasındaki Üsküdar olmak üzere üç kent merkezine dağılmıştır²⁷. Günümüzde bu şekilde geniş

²¹ Öztürk Emiroğlu, "Polonyalı İki Gezginin Kaleminden XIX. Yüzyıl İstanbul'u", s.102. D'Anville eserinde bugünkü Osmanlı başkentinin adının Grekçeden bozulmuş "*eis ten polis* (şehre doğru) sözcüklerinden geldiğini kaydetmektedir. Aktaran Edward Raczynski, D'Anville, *Geographie ancienne abrégée*, Paris 1769, s.78. El Mesudi 10. yüzyıla kadar Rumların bu şehre yerel dilde şehre doğru anlamına gelen "*ees ten poli*" in ifadesinden Bulun ve Stanbulin dediklerini kaydetmektedir.

²² BabŞS 88, 90-99, 100-156; BalatŞS. 23-24.

²³ BabŞS 107-76b/7 (H. 29 S 1127/M. 6 Mart 1715); BabŞS 156-102b/2 (H. 22 N 1145/M. 8 Mart 1733).

²⁴ BabŞS 93- 48b/1 (H.25 Za 1121/M. 26 Ocak 1710); 157- 16a/3 (H.20 Za 1146/ M. 24 Nisan 1734).

²⁵ Devrin vakanüvisi olan Râşid eserinde başkent için çoğunlukla *Âsitane* tabiriyle, *İstanbul* adını kullanmaktadır.

²⁶ BOA. ADVN. MHM. d. No:123, 124,126, 128, 130, 133, 135.

²⁷ Gülcan Işık- Ülkiye A. Oğuzhan Börekçi, "Bir Gezginin Kaleminden İstanbul Portresi", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: II*, s. 145. 137-156. Juan Goytisolo, *Osmanlı İstanbul'u*, Neyyire Gül Işık (çev.), İstanbul: YKY, 2008.

bir coğrafyayı kapsayan İstanbul ismi daha önce Haliç ile Marmara Denizi arasındaki yarımada üzerinde yerleşmiş ve etrafı surlarla çevrili kenti ifade ediyordu²⁸. Osmanlı yerleşim planında sur içinde kalan bu bölüme *nefs-i İstanbul ya da nefis-i İslambol*²⁹ adı verilerek, bugün burada Eminönü ve Fatih semtlerini içine alan kısım, asıl İstanbul sayılmıştır³⁰. Merkezi Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt arasındaki üçgen alandır. Eski İstanbul yerleşiminde halk için *kapıya* yani devlet dairelerine yakın olmak önemlidir. Padişah sarayları ve paşa konakları da burada yer almaktadır. Şehrin büyük camileri ve dinî yapılarının çoğunluğu bu sahadadır. Yine çarşılar ve ticarî merkezler de bu bölgededir. Şehrin gösteri, eğlence, alay hatta isyan meydanı buradadır.

Cağaloğlu, Nuruosmaniye, Hoca Paşa, Akbıyık, Alemdar, Kadirga, Soğuk Çeşme, Gedik Paşa, Divan Yolu, Koksa, Soğan Ağa İstanbul'un merkez mahalleleridir. Sonra yakın çevrelerdeki yerleşim alanları başlar. Mercan, Vefa, Horhor, Şehzadebaşı, Yeşildirek, Küçük Pazar, Kumkapı, Aksaray yoluyla şehir genişler. Genişleyen şehir Zeyrek'ten başlamak üzere Cibali, Ayakapı, Küçük Mustafa Paşa, Fener, Balat, Ayvansaray, Eğrikapı, Edirnekapı yoluyla İstanbul'un taşrasına ulaşır³¹.

Fatih Çarşambası, Haydar'ı, Karagümrük'ü, Malta'sı, Yavuz Selim'i, Sofular'ı, Kızıtaş'ı, Şehzadebaşısı ve Horhor semtleriyle tekrar Aksaray'a kavuşur. Sirkeci-Edirnekapı arasındaki güzergâhta yer alan ana yol çevresinde daha çok Müslüman halk yaşıyordu. Sahil kesimindeki Samatya, Yedikule, Cerrahpaşa ve Langa'da daha çok azınlıklar oturuyordu. Topkapı, Silivrikapı, Mevlanakapı, Belgratkapı, Edirnekapı, Eğrikapı surlarında yer alan kapılar yoluyla İstanbul Rumeli'ye açılıyordu³².

---

²⁸ Darkot, "İstanbul", s.1135-1136.

²⁹ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar, A.4277/2, s.156b-157b.

³⁰ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar, A.4277, s.150a.

³¹ A. Haluk Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul: Profil Yay, 2011, s.115.

³² Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", s.115.

1.4 İstanbul'un Tarihi Topografyası

1.4.1 Doğu Roma İmparatorluğu ve Konstantinopolis

İstanbul kurulduğu andan itibaren tarih boyunca devamlı gelişen ve dönüşen bir kent olmuştur. Kentin tarihinin M.S. 324 yılından itibaren yeniden başladığını söyleyebiliriz. Çünkü kentin ilgi çekmeye başlaması tam da bundan sonra Konstantinus'un şehri kurup Nova Roma (Nea Roma) ismini almasının ardından olmuştur³³. Bu tarihten sonra yeni imar hareketleri başlatılarak kente damgasını vuran dinî ve idarî yapılar inşa edilmiştir. 330 yılında İmparator Konstantin'in isteği üzerine Yeni Roma ismiyle Roma İmparatorluğun başkenti yapılan İstanbul'un adı imparatorun ölümünden sonra Konstantinopolis'e dönüştürülmüştür³⁴. Bundan sonra kent idarî bölgelere ayrılarak başkent teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır³⁵. Bu idarî sistem içinde şehrin yapılaşması tamamen coğrafyaya bağlı olarak gelişmiştir. Bizans döneminde kentin yedi tepesinin şekillenışı Roma dönemine benzer şekilde olmuştur. Tepeler üzerine büyük çoğunlukla anıtsal nitelik taşıyan dinî yapılar yerleştirilmiştir³⁶. Böylece topografya ve yapılaşma uyumlu bir biçimde genişleyen kenti beslemiştir. Ancak Roma şehirciliğinden farklı olarak kale şehir kuruluşundan daha ziyade kent sur içi şehir konumuyla gelişmiştir. Surlar dışındaki yerler ise ana yollara bağlı yazlık yerleşimler ile ordunun toplandığı ordugâhlar olarak teşkilatlandırılmıştır. Daha önce inşasına başlanılan Hipodrom tamamlanmıştır. İmparator'un yönetim ve ikameti için inşa edilen Büyük Saray, Hipodrom ve Marmara denizi arasındaki bölgeyi içine alan geniş sahayı kapsamaktadır.

³³ Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", s.109.

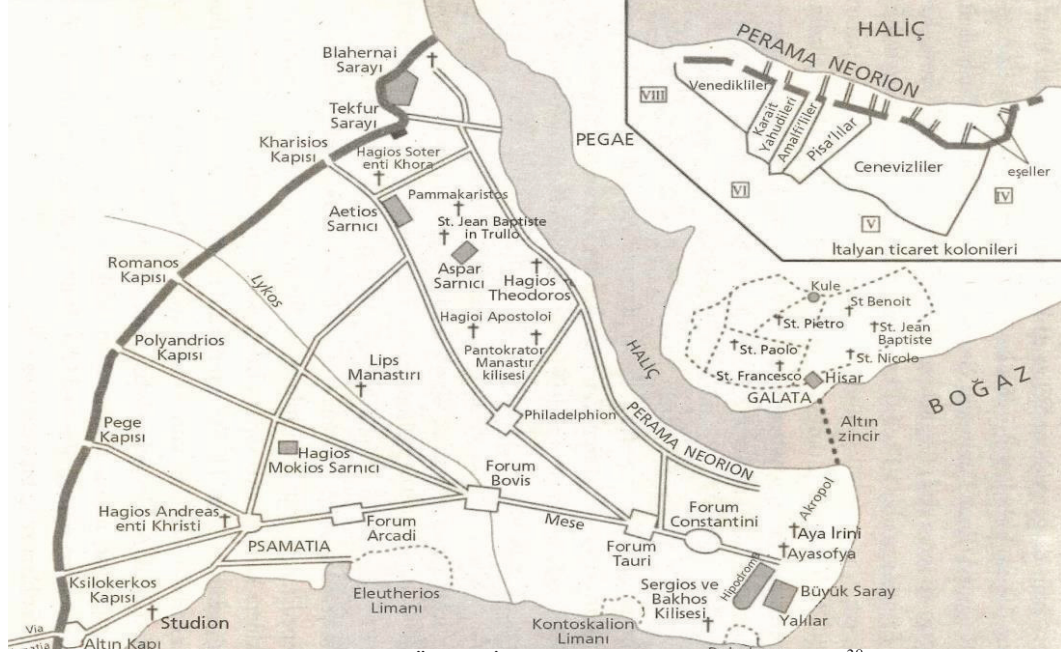
³⁴ Mehmet Karakuyu, Saadet Tuğçe Tezer ve Hatice Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi", *TALİD*, C.8, S.16, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2010, s.35.

³⁵ Yerleşim yerleri bölgelere ayrılmıştır. Topkapı'dan Hipodrom'un güney doğusuna kadar olan yerler birinci bölgedir. İkinci bölge Hagia Sophia ve Agasteon Mabedi'nin bulunduğu alandır. Divan Yolu, Hipodrom ve Kadırga Liman'ına kadar uzanan yerler üçüncü bölgedir. Mese Caddesinden başlayıp Tımasue İskeleyi'ne inen yerler dördüncü bölgenin sınırları içindedir. Şimdiki Sirkeci'den başlayıp Haliç'te Portus Proosphorianus Kapısı'na uzanan yerler beşinci bölge; Çemberlitaş'tan Haliç'e kadar olan yerler altıncı bölge sınırları içindedir. Çemberlitaş, Bayezit Meydanı ve Marmara kıyısındaki limanı içine alan yerler yedinci bölge; üçüncü tepenin tamamı ile Çemberlitaş'tan Haliç sırtlarına uzanan yerler sekizinci bölgededir. Dokuzuncu bölge, Tavşantaşı Yokuşu'yla ayrılan yerden başlayıp Şehzadebaşı'dan Aksaray'a uzanır. Yine bugünkü Fatih Külliyesi'nin bulunduğu alan onuncu bölgedir. Dördüncü tepenin batısından başlayıp Bayrampaşa Deresi boyunca uzanıp Aksaray'a ulaşan yer on birinci bölge; kara surlarına uzanan ve yedinci tepenin Marmara kıyısına kadar olan yerler ise on ikinci bölge alanı içindedir. Son olarak Balat'tan Haliç ve kara surlarına kadar uzanan saha on üçüncü bölge olarak idarî sisteme katılmıştır. Gönül Cantay, "İstanbul Tarihi Topografyasında Osmanlı Mimarisinin Önemi", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: IV, (İstanbul'da Sanat, Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik)*, Şebnem E. Çınar (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012, s.71.

³⁶ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.35.

Konstantinius'un başlattığı imar faaliyetlerine oğlu ve sonra gelen İmparatorlar zamanında da devam edilmiştir. İmparatorluğun başka yerlerinden getirilen sanat eserleriyle kentin görsel silueti zenginleştirilmiştir. İmparator Konstantinius, Hıristiyan dinini benimsemiş ve Konstantinopolis'i bir Hıristiyan kenti yapmak için çaba harcamıştır. Daha önce yapımına başlanan Ayasofya Kilisesi inşasına devam edilmiştir. Şehrin alt yapısını oluşturan suyolları, kemerler ve sarnıçlar inşa edilmiştir³⁷.

Harita 1. Fetih Öncesi İstanbul (Komnenoslar Dönemi)³⁸

Justinianus zamanında büyüyen İmparatorluk M.S. 7. yüzyıldan sonra gerilemeye başlayınca kentin gelişimi durmuştur. Kent, 605-615 yılları arasında Persler, 626'da Avarlar ve Slavlar, 674-678 yıllarında Araplar tarafından kuşatılmıştır. Daha sonra Makedonyalı İmparatorlar sürecinde parlak bir dönem yaşamıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısında Komnenos hanedanı köklü bir değişiklik yapmıştır. Kent merkezi kuzeye yönelmiştir. Doğu Roma İmparatorları kentin kuzeybatı köşesinde yapılan Blakherna Sarayı'nda ikamet etmeye başlamıştır. IV. Haçlı Seferi, kentin Latinlerin eline geçmesiyle sonuçlanmış ve 1260 yılına kadar Latinlerin idaresinde kalmıştır. XV. yüzyıla geldiğinde ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun neredeyse topraklarının tamamı elden çıkmış ve yapıların çoğu tahrip olduğundan kent harabeye dönmüştür. İşgalin ardından birde deprem ve

³⁷ Cantay, "İstanbul Tarihi Topografyasında...", ss.72-73.

³⁸ Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: İletişim Yay, 2002, s.124.

yangın gibi felaketlerden sonra sütunlu caddelerdeki sütunlar yerine ağaçlar dikilmiştir. XV. yüzyılda artık kentin nüfusu son derece azalmış, şehrin içindeki yerleşimlerinin görünüşü köye benzemiştir³⁹.

1.4.1.1 Surlar

Yukarı şehrin (Akrapolis) Byzas tarafından yapılan surları daha sonra 196-198 yılları arasında yenilenmiştir. Ancak günümüze kadar ulaşan Konstantin Surları 324 tarihinde yapılmıştır. Şehrin ikinci önemli sahil surlarını 413'te İmparator Theodosius yaptırarak kenti kara tarafından batıya doru genişletmiştir. Konstantin kara surlarından ise günümüze iz kalmamıştır⁴⁰.

Haliç surlarının uzunluğu 5,5 km civarındadır. Bu surlarda yüzden fazla burç ve Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı döneminden kalma kapılar bulunmaktadır. Marmara surlarının uzunluğu 8,5 km kadardır. Yenikapı'da 1 km civarında iç liman suru bulunmaktadır. Deniz tarafındaki sur kara tarafındakine nispetle alçaktır. Liman tarafındaki surlar denizden içeridedir. Bu aradaki alanda hususî şahıslara ve umuma ait binalar bulunmaktadır⁴¹.

Kara surları ise İstanbul'un en tahkimatlı ve saldırılara karşı kuvvetlendirilmiş surlarıdır. En önemli kapılar bu kara surlarında bulunmaktadır⁴². Kara surları birbirinden yüksek iki kattan ibarettir. İç sur yirmi ayak genişliğinde, dış sur ise onun yarı genişliğindedir. İç surun etrafında bulunan hendeğin bazı kısımları da surla çevrili olduğundan bazı kimseler kentin üç surla çevrili olduğunu söylemiştir. Kentin bu suretle karadan tecrit edilmiş olması sebebiyle, Ermeni müelliflerden Asoğik ve Lazar eserlerinde, İstanbul'u ada olarak göstermişlerdir. Daha sonra hendek doldurulup bahçeye çevrilerek şehre açılan beş kapının önündeki kısımları üzerine beş adet taş köprü yapılmıştır. Surlar birçok kulelerle sağlamlaştırılmıştır. Neşri Kitab-ı Cihannüma isimli eserinde büyük ve küçük kulelerin toplam sayısını 225 olarak göstermiştir. XVIII. Yüzyılda sahilinin sonunda Mermer kule vardı ve Yenikapı'nın dış tarafında yer alıyordu⁴³. III. Mustafa zamanında Laleli Caminin inşası sırasında çıkarılan topraklar buraya dökülerek arsa haline getirilmiştir. İskân

³⁹ Cantay, "İstanbul Tarihi Topografyasında...", ss.75-76.

⁴⁰ Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", s.110.

⁴¹ Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", s.110.

⁴² Dursun, "Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul", s.110.

⁴³ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.4.

yeri olarak Hıristiyanlara satılarak Müslümanların buraya yerleşmesine izin verilmemiştir. Bahsi geçen kule Papaz kulesi⁴⁴ olarak da zikredilmektedir.

Fatih İstanbul'un fethinden sonra şehrin surlarını tamir ettirmiştir. Sultan II. Bayezid zamanında da surların bir kısmının tamiri yapılmıştır. IV. Murad zamanında kaymakam Bayram Paşa surların hasarlı olan kısımlarını tamir ettirerek beyaza boyatmıştır. Çatladıkapı'nın iskelesinden Sarayburnu'ndaki Fener'e kadar surun içinde kapı sütunları ve surun üst tarafında pencere şeklinde üç kemer vardır. Bunlar orda bulunan saraya ait iskele heykelleridir. Bu saray limanına *Limin, Bukoleonda* adları verilmiştir. Limandan At Meydanının yanından saraya kadar yol yapılmıştır. Bu sebeple bazı yazarlar tarafından At Meydanı olarak da anılmaktadır. Eski tersanenin Çatlakadıkapı önündeki meydanda olduğunu söyleyenler bulunmaktadır⁴⁵.

Surlar kenti kuşatmakla birlikte, aynı zamanda birçok kapıdan geçmek zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Surların dışında bir iki nokta hariç kır başlamaktadır. Yenikapı'nın dış mahalleleriyle Davutpaşa kapısı arasında duvarla çevrili bir bahçe bulunmaktadır. Burası Büyük Langa veya Vlanga bostanı olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümlerde sebze yetiştiriciliği ve bostancılık yapılmaktaydı. Bu bostancılık geleneği yakın tarihe kadar sürdürülmüştür. Yeşil alanlar haricinde yerleşim alanları vardır. Bu alanlardan biri Yedikule diğeri de Haliç'teki Eyüp'tür. Sahil surunun sonunda, şehrin güney tarafına düşen mevkiye Yedikule vardır. Yedikule deniz kıyısında kalabalık bir kasabadır. Birçok deri tabakhanesi ve mezbahalar bulunmaktadır. Adını yakınındaki Yedikule kalesinden almaktadır. Bu kalenin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren zindan olarak kullanılmasından dolayı pek de iyi ünü olduğu söylenemezdi⁴⁶. Ağır suçlardan dolayı mahkûm edilen vezirler, harp halinde bulunulan devlet elçileri buraya hapsedilmiştir⁴⁷.

Eyüp, *Eyüp el-Ensari* adına yaptırılmış cami etrafında gelişmiş sur dışı mahallesidir. Çok kalabalık ve bağık, bahçelik bir yerdir. Çok sayıda dükkânı olan

---

⁴⁴ "Sahil doldurulmadan önce Ermeni papazlarından bazıları bu kulenin yanındaki denizde boğulduğundan onların anısına atfen "Papaz kulesi" denmiştir. Sarraf Hovannesyan'ın verdiği malumata göre, III. Mustafa'nın Ermenilere tahsis ettiği bu yer imarından 22 yıl sonra (H.1196) çıkan büyük İstanbul yangınında kül olmuştur." (İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.5.)

⁴⁵ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, ss.8-9.

⁴⁶ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.17.

⁴⁷ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.9.

çarşısı bulunmaktadır. Cuma günleri camiye gelen birçok kişinin namazdan sonra bahsedilen çarşıları gezdiği aktarılmaktadır⁴⁸.

Surlara Osmanlı Devleti'nin sarayının yapıldığı Topkapı bölgesindeki Sur-ı Sultanî adı verilen surları ilave edebiliriz. Bu surlar Topkapı Sarayı'nı kara tarafından kuşatmaktadır⁴⁹. İstanbul hem bu surlarıyla hem de yedi tepenin üzerine kurulmuş olması itibarıyla dikkat çekmiştir⁵⁰. Ayrıca zikredilen surlar kentin gerçek sınırını oluşturmaktadır. Bazı yazarlar tarafından İslamiyet'in iyi korunan kenti “*el-mahrussa*” olarak nitelendirilmesi de surlara atfen yapılmış olabilir.

1.4.1.2 Kapılar

Etrafı surlarla kuşatılmış olan İstanbul'un en dikkat çekici yanlarından biri şehri kara ve deniz yoluyla dışarıya bağlayan kale kapılarıdır. Surların ve kale kapılarının çoğunun XVIII. yüzyılda ayakta olduğu, o yıllara ait yazılı metinlerden ve tasvirlerden anlaşılmaktadır. Daha sonraları bu kapılardan büyük çoğunluğu yapılan düzenlemeler ve yol geçişleri nedeniyle özgün ölçülerini kaybetmişlerdir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Lorichs'in Haliç'ten İstanbul görünümüne göre, yuvarlak sur kalelerinden başlayarak Haliç'e kadar olan kapılar Balıkpazar Kapısı, Zindan Kapısı, Odun Kapısı, Dakik-i Has (Unkapanı) Kapısı, Cibali Kapısı, Ayakapı, Yenikapı, Petrakapı, Fenerkapısı, Balat ve Ayvansaray Kapılarıyla şehir surları kara surlarıyla birleşir. Bu eserde kapıların hepsini tespit etmek mümkün değildir. Surlar üzerinde görülen kapı çizimlerinde Zindan kapısı, Odun kapısı olarak tespit edilen iki kapıdan sonra, Haliç surları üzerinde bulunması gereken kapılar çizimde bulunmamaktadır. Ancak Odun kapısı olarak tanımlanan kapı önünde çok sayıda geminin çizilmiş olması burada bulunan iki kapıdan birinin Unkapanı kapısı ve iskelesi diğerinin de Cibali kapısı ve iskelesi olması muhtemeldir⁵¹.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında kenti gezen seyyah Resmî Kayseri şehrin yirmi dört kapısından bahseder: Kapıların on sekizi denize, altısı karaya açılıyordu. *Ayvânsarây, Belgrad, Aya Kapı, Yeni Kapı, Un Kapanı, Cibâli, Ayazma, Odun*

⁴⁸ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.17.

⁴⁹ Dursun, “Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul”, s.111.

⁵⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.I, Robert Dankoff, S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), İstanbul: YKY, 2006, s.57.

⁵¹ Gönül Cantay, “İstanbul'un Tarihi Topoğrafyası ve Haliç”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç, Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, 2004, s.3.

Kapısı, Zindân Kapısı, Balık Pazarı Kapısı, Bahçe Kapısı, Ahır Kapısı, Çatladı Kapı, Kumkapı, Yeni Kapı, Davud Paşa Kapısı, Samatya, Narlı Kapı denize açılan kapılardı. *Yedikule, Silivri Kapısı, Yeni Kapı, Topkapı, Edirne Kapısı, Yedikule Kapısı ve Eğri Kapı* ise kara tarafına açılıyordu. Bahçe Kapısı ile Ahır Kapısı arasında yer alan ve surlarla çevrili koca bir şehri andıran Yeni Saray'ın da birkaç kapısı vardı⁵².

Denize açılan kapılardan sadece Narlı Kapı, deniz seviyesinden yukarıda olduğu için iskele olarak kullanılamamaktadır. Bu kapı bütün kapılardan yüksektir. İstanbul kalesinin güney batısı tarafında yer alan ve bir iç kale olan Yedikule şehrin önemli mekânlarından biridir. İstanbul'un iç kalesidir ve kapısına toplar yerleştirilmiştir. Buraya paşaları ve devlet görevlilerinden ileri gelen kişileri hapsediyorlardı. Yeni Kapı isminde biri karada, ikisi denize olmak üzere üç tane kapı vardır. İstanbul'da biri kara tarafında bir deniz tarafında olmak üzere iki yerde de gümrük kapısı vardır⁵³.

1.4.2 Fetihten Sonra İstanbul

İstanbul, 1453 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmesinin ardından devletin başkenti olmuştur. Kentin Osmanlı idaresinin başkenti olmasıyla fiziksel ve sosyal yapısında, kentin yakın ve uzak çevresiyle olan ilişkilerinde değişimler meydana gelmiştir. Ancak bu değişim kentin yıkılıp yeniden yapılanması şeklinde değildir⁵⁴. Yapılaşma iki koldan yürütülmüştü. İlki eski yapıları koruyup geliştirerek ya da yapıların işlevlerini değiştirerek onlara yeni fonksiyonel özellikler eklenmesiyle olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra fonksiyonel değişimin başlangıcı Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesiyle olmuştur. Havariyun Kilisesi kalıntıları üzerine de Fatih Külliyesi inşa edilmiştir. Diğer taraftan yeni yapılar inşa etmek suretiyle kente yeni bir kimlik kazandırılıyordu. Kentin çehresinde yapılan bu değişimler, Türk-İslam imajının yerleşmesini sağlamaya yönelik olarak atılan önemli stratejik adımlar olmuştur. Osmanlı'nın Roma ve Bizans'a göre farklı bir örgütlenme

---

⁵² Resmî Kayseri, *Seyehât-nâme*, s.149a-149b; Bahir Selçuk ve İ. Halil Tuğluk, "Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul", *Akademik Bakış*, S.16, Nisan 2009, s.214. Yazarlar XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu tahmin edilen seyahatnamenin yine Milli Kütüphanede A.4477 numara ile kayıtlı olan *Mecmua* isimli diğer nüshasını kaynak almışlardır

⁵³ Selçuk ve Tuğluk, "Bir Mecmuanın Işığında...", s.215.

⁵⁴ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.37

yapısı vardı. Hem bu sebeple hem de İslam kültürünün etkisi ve diğer sosyolojik gerekçelerden dolayı Osmanlı dönemindeki kentsel gelişim, diğer dünya kentleriyle kıyaslandığından farklıdır⁵⁵. Bu tarihlerde bir taraftan kentin imarı için yeni alanlar yerleşime açılıyordu. Diğer taraftan kentin güvenlik kaygısı ortadan kalktığı için nüfus giderek arttığından İstanbul, Avrupa'nın büyük kentlerinden biri olmuştu. Fakat bu büyüklük Avrupa'daki gibi fizikî mekânda yapılan anıtsal yapılarla temsil edilmemiştir⁵⁶. Roma şehirleri özelliği taşıyan İstanbul'da artık Osmanlı ile İslâm kent özellikleri canlanmaya başlıyordu. Yeni devlette hükümdarlığın gücü Roma döneminde olduğu gibi forumlarda, tiyatrolarda değil külliyelerde ve camilerde temsil edilmiştir.

Osmanlı döneminde yapılan ya da onarılan anıtsal nitelikteki idarî-dinî yapılar ve eserler topografyanın özgün biçimde şekillenmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde özellikle yedi tepeli kent ve siluet olgusu vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti dönemindeki yedi tepenin kurgulanış biçiminde Bizans dönemine benzer yaklaşımlar sergilenmiştir. Kent yedi tepe üzerine inşa edilerek yükselti üzerine anıtsal ve dinî nitelik taşıyan binalar yapılmıştır. Birinci tepe Tarihî Yarımada'nın burnunda bulunmaktadır. Bu bölge tarihin her döneminde kentin kamusal merkezini oluşturan alan olmuştur ki Evkaf-ı Hümayun Dairesi de buradadır. Burası kentin her alanının gözlenebildiği bir alandır. Tepenin yamaçları ve etekleri anıt eserlerle bezenmiştir. Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Sultanahmet Camileri ve meydanları burada bulunmaktadır. Yani mekânsal süreklilik saray, cami, meydan kurgusuyla sağlanmıştır. Topkapı, Ayasofya benzeri yapılar anıtsal odaklardaki, Sepetçiler Kasrı, İncili Köşk, Yalı Köşk ile ise siluet üzerindeki etki vurgulanmıştır⁵⁷.

İkinci tepe, kentin ticaret ağının karadaki merkezi olması açısından öne çıkmaktadır. Tepe Haliç'in iskelelerine açılarak kentin ambar kapısını oluşturmaktadır. Kentte ticaretin kalbi olan Kapalıçarşı ilk inşa edilen Osmanlı yapıları arasındadır. Alanın ticarî fonksiyonundan dolayıdır ki fiziksel mekânın bu doğrultuda şekillenmesine sebep olmuş bölge hanlar ve depolarla beraber

⁵⁵ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.37.

⁵⁶ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.37.

⁵⁷ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.39. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sercan Özgencil Yıldırım ve Emine Dilay Güney, *İstanbul Kent Belleği; Mekânsal Süreklilikler-Uyguruluklar Beşiği*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yay, 2010.

kurgulanmıştır. Tepede bulunan anıt eserler ise Meşe-Divanyolu hattı üzerinde sıralanmıştır. Nuru Osmaniye Camii bu tepenin üstüne kurulmuştur⁵⁸.

Üçüncü tepede, kentin önemli silüetleri arasında yer alan Süleymaniye ve Bayezıt Camileri bulunmaktadır. Süleymaniye Külliyesi, Bayezıt Külliyesi ve meydanı gibi kentsel odak noktaları bu bölgede yer alır. Bunların yanı sıra Yangın Kulesi de bu tepededir. Ve bu tepe şehrin en yüksek noktasıdır⁵⁹.

Dördüncü tepenin kentsel odağı Fatih Camii'dir. Bu alan Cami'nin etrafında gelişen konutlar, cami ve medreselerden oluşmaktadır. Ayrıca burada kiliseden camiye çevrilen yapılar bulunmaktadır. Beşinci tepede Yavuz Sultan Selim ve kiliseden camiye çevrilmiş Fethiye Camileri bulunmaktadır. Burada kurulmuş olup günümüze kalan diğer önemli yapılar İsmail Ağa Camii ve medresesi ile Molla Murat Kütüphanesi'dir. Altıncı tepe Balat'ın üstüdür ve kara surlarıyla birleşmektedir. Bu tepenin en yüksek noktasında Edirnekapi'daki Mihrimah Camii yer almaktadır. Tepenin etekleri yerleşim alanlarından oluşmaktadır. Yedinci tepe, Yedikule cihetindedir. Likyus deresi ile diğer tepelerden coğrafi olarak ayrılmaktadır. Burası da yerleşme ve konut fonksiyonunun yoğun olduğu alandır⁶⁰.

İstanbul'un tarihî topografyasının oluşmasında fetihten sonra kente eklenen külliye ve camilerin rolü vardır. II. Mehmed döneminde Fatih, Mahmut Paşa, Şeyh Muslihiddin Ebu'l Vefa ve Eyüp Külliyesi'nin yapımıyla başlayan dinî işlev değiştirme faaliyeti II. Bayezıt devrinde de devam etmiştir. Küçük Ayasofya Kilisesi ve semte adını veren Koca Mustafa Paşa Külliyesi (Hagios Andreas Kilisesi) eklenen medrese, tekke, çifte hamam ve türbeler ile Osmanlı Türk Külliyesi'ne dönüştürülmüştür. XV. yüzyıl sonunda da yollar ve kavşaklar üzerinde külliye yer almıştır. Sultan II. Bayezıt Külliyesi, Fatih Külliyesinden sonra ortaya konulan ikinci önemli yapı topluluğudur. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde aynı derecede önemli olan diğer bir külliye Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Yavuz Sultan Selim Külliyesi'dir. XVII. yüzyıl boyunca İstanbul'da görülecek yapılar, artık bir yapı bütünlüğü içinde medrese şeklinde planlanmış ve çeşitli işlevlerin yüklendiği mekânların bulunduğu binalar olarak kentin silüetinde yer alacaktır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise cami, medrese merkezli külliyelerin olduğu yapılaşmalar

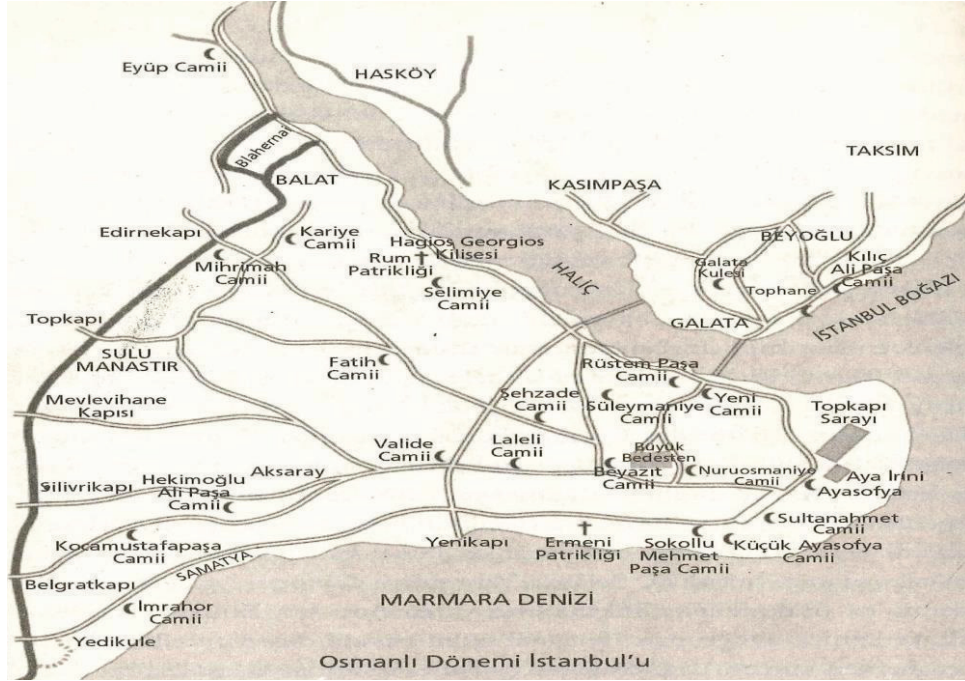
⁵⁸ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.39.

⁵⁹ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet, 1313, s.73.

⁶⁰ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.40.

küçük ölçekli ve çok işlevli yapılar şeklinde inşa edilecektir. Tarihi yarımada da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi (1734), Üsküdar yakasında Yeni Valide Külliyesi (1710) bu şekilde inşa edilmiştir⁶¹. Osmanlı döneminde yapılan bu külliyelerin en önemli özelliği kamu kullanımı için inşa edilmiş içine kapalı yapılar olmalarıdır. Külliye planlarında camiler genellikle külliyenin merkezinde yer almaktadır. Diğer fonksiyonel yapılar camiye göre konumlandırılmaktadır⁶².

Sonuç olarak İstanbul'un coğrafi özellikleri yanında üzerinde yaşamış olan medeniyetlerin kültürel katkıları kentin topografyasını şekillendirmiş ve dönüştürmüştür. Kentin kuruluşundan günümüze kadarki tarihî süreç içinde şehirde yer alan meskenler, anıtsal yapılar, şehrin alt yapısı, ulaşım özellikleri her medeniyet döneminde birbiri üstüne eklenerek sürekliliğini sağlamış ve günümüze kadar gelmiştir⁶³. Fetihten itibaren başlayıp daha sonraki yüzyıllarda artarak devam eden yapılanmalar ile kent Müslüman-Türk kimliği özelliğini sahiplenmiştir. Bu sayede kentte yaşayan Müslüman-Türk halkta giderek İstanbulluluk bilinci ve aidiyeti oluştuğunu söyleyebiliriz.

Harita1. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul⁶⁴

⁶¹ Cantay, "İstanbul Tarihi Topografyasında...", ss.88-95.

⁶² Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.41.

⁶³ Krakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s. 33.

⁶⁴ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.196.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARÎ ve SOSYAL YAPI

1.1 İstanbul'da İskân, Nüfus ve Yerleşme

1.1.1 İskân

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde Fatih Cami'nin bulunduğu yer mezarlık alanı, Yedikule tarafları ise bağılıktı. Yani kentin büyük kısmı iskân edilmemiş ve harabe görünümündeydi. Bunun üzerine Fatih hemen kenti imar ve iskân etme faaliyetlerine girişti⁶⁵. Bir taraftan İstanbul'un her tarafında cami, han, hamam, çarşı, külliye inşa edilmeye başlandı⁶⁶. Dolayısıyla bu tarihte başkent tam bir şantiye alanına dönüştü. Diğer taraftan da kentin diğer önemli sorunu olan nüfus yetersizliğini gidermek için girişimlerde bulundu. Fatih, fethin ardından şehrin iskânı sorunu, Osmanlıların daha önce Anadolu ve Rumeli'de uyguladıkları nüfus politikası doğrultusunda çözümlenmiştir. Buna göre, Fatih İstanbul'a Anadolu şehirlerinden gerek Müslüman gerek Hıristiyan aileleri nakletme emri vermiştir⁶⁷. Ayrıca çeşitli

⁶⁵ Âşıkpaşa-zâde kentin imarıyla ilgili şunları söylemektedir:
“Sual: Sultan Mehmet Gazi İstanbul'da ne yaptı?

El-cevap: Sekiz medrese, orta yerine bir ulu camii ve caminin karşısında bir bimarhane yaptırdı. İmaret yaptırdı. Ve bu sekiz medresenin yanında suhteler için sekiz küçükcek medrese yaptırdı. Bundan gayri Ebâ Eyyub Ensarî üzerine dahi bir imaret ve bir Cuma mescidi, orta yerde bir de âlî bina inşa etti”. Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âlî(neşr.), İstanbul: TOEM, 1332, s.143.

⁶⁶ E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yay, 1958, ss.70-72.

⁶⁷ Fatih Sultan Mehmed bir an evvel kentin iskân ve imarını emrederek, bütün vilayetlerden isteyenlerin İstanbul'a gelerek yerleşip mülk edinmelerini istemiştir. Neşri'nin bu konudaki ifadeleri şöyledir: “Rivâyettir ki, Sultan Mehmed, çünkü İstanbul'u fethetti. Subaşılığı Süleyman Bey kuluna verdi. ‘Şehri imâret etmek ardınca ol’ dedi. Andan Sultan Mehmed İstanbul'un ma'mûr olmasını isteyip, cümle Osmanlı vilayetlerine adamlar gönderüp, isteyen gelüp İstanbul'da mülk tutan tutsun diye etrâf-ı âlemde çağırtilar. Bu haber âleme çav olup, hatırı olan gelip, mülk tutmadı. Gördüler ki, İstanbul bir vechle imârete yüz tutmadı. Andan Hünkâr buyurdu ki, her vilâyetin gânisinden ve fakirinden süreler. Kadınlara ve subaşılara hükümler varıp, ‘her taraftan adamlar sürüp, getirip İstanbul'a dolduralar’. Her taraftan adamlar sürüp İstanbul'a doldurunca, şen olmağa başladı. Andan bu gelen kişilerin evlerine mukata'a vaz' ettiler. Bundan halk nefret etti. Evlerimizi bize sattırıp, vatanımızdan azmend edip, bizi buraya kâfir evlerine kira vermeğe mi getirdiniz? Diye ekser halk avratını ve oğlanını bırakıp, başını alıp gittiler. Andan Kula Şahin derlerdi, Sultan Mehmed atasından kalmış kişiydi. Padişaha bir gün eyitti: Hey Devletli Sultanım, atan deden zamanından kalmış eski kişiyim. Bunca memleket ki, atan fethettiler, mukata'a vaz'

kişiler çeşitli vilayetlere gönderilerek, kentin gelişmesine yardımcı olacak esnaf ve zanaatkâr sınıfa mensup aileler getirilmeye çalışılmıştır. Gelenlere evler, bağlar, bahçeler verileceği haberleri duyuruldu. Gerçekten de gelenlere oturdukları evler mülk olarak verilmeye başlanmıştır⁶⁸. Amasra şehri alındığında da halkı esir edilmemiş, Ermeni ve Rum tüccarlar İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁹. 1460 yılında Mora, Taşöz, İmroz ve Semendirek adalarının Rum halkı, 1461'de bir kısım Trabzon Rum halkı, 1468-1474 yılları arasında da Konya, Larende, Aksaray ve Ereğli'den Müslüman ve Rumlar getirilmiştir. 1475'te ise Kefeli Rum, Ermeni ve Latinlerin zengin fakir kadın ve erkekleri kente yerleştirilmiştir⁷⁰.

Kanunî Sultan Süleyman da Belgrat'ı zapt ettikten sonra Hıristiyan halkının bir kısmını getirerek Yedikule civarına yerleştirmiştir. Bu sebeple yerleştirildikleri mahal Belgrat Mahallesi adını taşımaktadır⁷¹. İskân politikası ile bir taraftan nüfus dengesini Müslümanlar lehine ayarlamak amaçlanırken diğer taraftan başlangıçta sürgün yoluyla iskân edilmiş kalifiye bir nüfus oluşturulması hedeflenmiştir. Böylece şehrin iktisadî durumunu yükseltecek zanaat erbabı ve idarî açıdan söz sahibi aileler öncelikli olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır. Sözü edilen durum ilk etapta zorunlu sürgünlerle sağlanmıştır⁷². Sonraları gelecek olanlara arazi ve binaların mülk olarak verileceği ilan edilmesi üzerine gönüllü yer değiştirmeleri hızlanmıştır. Böylece yurdun her yerinden halk gelip kentin çeşitli mahallerine yerleşerek mahalleler kurulmuş ve yeni yerler iskâna açılmaya başlanmıştır.

Fethin ilk yıllarından sonra İstanbul'un iskân ve nüfusu konusunda yaşanan sıkıntılar, düzenli yerleşme ve nüfus politikaları sayesinde düzlüğe çıkmıştır. Bu

---

etmediler. Bu nesne Sultanıma dahî lâyük değildir” deyip sükût etti. Padişaha bu söz tesir edip mukata'ayı götürdü. Hemen İstanbul yine imârete yüz tuttu...” Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, C.II, Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen (neşr), Ankara: TTK Yay, 1995, ss.709-713.

⁶⁸ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âlî(neşr.), İstanbul, TOEM, 1332, ss.142-144; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevârih*, III, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1992, ss. 29,41, 55.

⁶⁹ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.154; Ankaralı Ermenilerin getirilmesine dair Ankaralı Abraham'ın İstanbul Fethine Dair Mersiye adlı manzum eserinden alıntı için bkz. İncicyan, 18. Asır'da..., s.19.

⁷⁰ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i...*, ss.170-173, 183. Aşıkpaşa-zâde, evlerin mülk olarak verilmesi üzerine mallarının güvenliğini sağlayan halk İstanbul'a ısınarak şehirde kalıp böylece kentin imar ve iskân edildiğini söylemiştir. Halil İnalçık, “Türk Devri İstanbul”, *DİA*, C.23, Ankara: TDV, 2001, s.233.

⁷¹ İncicyan, 18. *YY'da İstanbul*, s.17.

⁷² Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, YKY, 2006, s.20. Bu konuda devrin tarihçilerinin verdiği bilgiler için bkz., Tursun Beğ, *Tarih-i Ebu'l- Feth*, Mertol Tulum (haz.), İstanbul: İstanbul Feth Cemiyeti, 2000, s.60; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s.173.

faaliyetler Fatih döneminin son senelerinde hızlanmış ve sonrasındaki yirmi beş senelik zaman süresince en yüksek noktaya ulaşmıştır⁷³.

1.1.2 Nüfus

1.1.2.1 XV. ve XVI. Yüzyıllarda İstanbul Nüfusu

Fetih öncesinde İstanbul'un nüfusuna dair 30.000-50.000 rakamları konusunda hemen hemen ittifak söz konudur. Fatih devri nüfusunu ise doğrudan tespit edebileceğimiz veriye sahip değiliz. Yalnız Fatih'in vefatından dört sene evvel yapılmış ve sadece İstanbul ve Galata'daki evler ve dükkânların adedini bildiren bir vesika vardır⁷⁴. 1477 yılına ait bu tahrir sayımı İstanbul için yapılmış ilk düzenli genel yapı sayımıdır. Bu tarihten sonra XIX. yüzyıl sayımlarına kadar genel nitelikli ve düzenli bir sayım yapılmamıştır. Bu sebeple bu tarihler arasında kentin nüfusuna dair çeşitli sayılar ve tahmini veriler ortaya konmuştur. Bu saptamalar ve çıkarımlar birbirinden oldukça farklıdır.

1477 tarihindeki ilk tahrir sayımında hane ve dükkânların dinî cemaatlere göre dağılımı verilmiştir. Ancak 1477 sayımına dayalı olarak çalışma yapan araştırmacılar da farklı rakamlar elde etmişlerdir. Bu sayımdan hareketle Schneider, şehrin nüfusunu 60.000 ila 70.000 olarak vermiştir⁷⁵. Aynı verilerden yola çıkan O. N. Ergin, beş katsayısını kullanarak nüfusu 85.620 olarak hesap eder. Bu rakamın 51.430'u Türk, 18.715'i Rum ve kalan kısmı diğer unsurlara aittir. Ergin daha sonra bu sayıya saray çevresindeki nüfusu da ilave ederek rakamı 100.000'e çıkarır. Aynı tahrir sayımından yola çıkan E. Hakkı Ayverdi, katsayıyı sekiz olarak kabul ettiğinden İstanbul ve çevresinin nüfusunu 185.000-195.000 olarak hesaplamıştır⁷⁶. Ancak Onun verdiği rakam hem katsayı bakımından hem de şehrin fizikî durumu

⁷³ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında...*, s.80.

⁷⁴ 1477 yılına ait istatistikî belge Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde kayıtlıdır. Kadı Muhiddin tarafından tutulmuş olan kayıta göre Müslümanlara ait 9000, Rumlara ait 3000, Yahudilere ait 1500, Kâffeli Hıristiyanlara ait 267, Karamanlılara ait 750, Çingenelere ait 31 ev vardı. Ayrıca dükkânların sayısı 3667'dir

⁷⁵ Alfons Maria Schneider, "Onbeşinci Yüzyılda İstanbul Nüfusu", *Bulleten*, C.XVI, Ankara: TTK, 1952, S.61, s.44. Bir evde yaşayan kişi sayısını dört ya da beş olarak hesaplayıp ev sayısını bu katsayılarla çarparak toplam sayıyı verir.

⁷⁶ Schneider'in yalnız evler için nüfusu hesaplayıp diğer iskân yerlerini dikkate almadığını ve evlerdeki nüfusu dört ya da beş olarak göstermesinin Bizans'ı örnek almasından kaynaklandığını düşünmektedir. Çünkü Ayverdi, Osmanlı aile yapısında evlenen erkek çocukların kızların aksine baba ocağında kaldığını, ayrıca evlerin iki katlı olduğunu ve kölelerin de bu nüfusa dâhil edildiğinde katsayının yedi ila sekiz olmasının yanlış olmayacağını savunmaktadır. Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında...*, ss. 81-82.

bakımından mümkün görünmemektedir. Toprak ve İnalçık ise, kentin bu dönemki nüfusunun 100.000 civarında olabileceğini söylemektedir⁷⁷. 1477 sayımına göre verilen tahmini rakamlardaki değişiklikler katsayı farkından kaynaklanmaktadır⁷⁸.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren devletin teşvikine gerek kalmadan İstanbul'un nüfusu kendiliğinden artmaya başlamıştır⁷⁹. Bu sebeple hükümet yüzyılın sonlarından itibaren nüfusun artışı önlemeye yönelik tedbirler almaya çalışmıştır. Celalî İsyanları sürecinde toprağını terk eden halk İstanbul'a geldiğinden kente yönelik yoğun bir nüfus göçü yaşanmıştır. Yönetim gelenleri göndermek ve göçü önlemek adına sürekli fermanlar çıkarmıştır⁸⁰. Bundan dolayı bu dönemki nüfus verilerinde de karışıklıklar söz konusudur. Nüfusa dair çoğu bilgi, Kanunî dönemi İstanbul'una metropol görüntüsü vererek 400.000 ila 1.000.000 arasında nüfus tahminleri yapılmaktadır. XVII. yüzyıl sonlarına doğru nüfusun 300.000 olup gayrimüslim oranının %40'a çıktığı iddiaları ileri sürülmüştür. Bütün bu kargaşanın altında yatan çeşitli sebepler vardır. Öncelikle kentin nüfusu ve semtlerdeki nüfus oranı hakkında bilgi veren istatistikî nitelikteki veriler yetersizdir. Bunun yanında özellikle yerli ve yabancı seyyahların tespitlerinde, kentin büyüklüğünü abartılı bir şekilde aktaran sayısal veriler oldukça fazladır. S. Yerasimos'a göre onların böyle bir tespitte bulunmalarına etki eden faktörler iki şekilde yorumlanmaktadır. Birinci neden bir çeşit *exotisme* kaygısının batı edebiyatına egemen olması ve bunun tarihçileri de etki altına alması, ikinci de Doğuluların İstanbul'u büyük bir kent kimliğine sokma isteğidir⁸¹. Yerasimos bunları ifade ettikten sonra 1540-45 yıllarında kentin nüfusunun -Galata, Eyüp ve Üsküdar hariç olmak üzere- 150.000 civarında olduğu sonucuna varır. Barkan'ın bu tarihlerde kent için verdiği 400.000 rakamı ile 1571-80 yılları için verdiği 700.000 tahmini rakamı abartılılı görünmektedir. Bu rakamı Mantran, 1690'lı yıllar için verir. Bu yıllarda kentin nüfusu artmış olsa da bu sayıya ulaştığını söylemek doğru olmaz⁸².

⁷⁷ Zafer Toprak, "Fetih'ten 1950'ye Kadar İstanbul Nüfusu" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay, 1994, s.108.

⁷⁸ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Nüfusu 1500-1927*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay, 2003, s.69.

⁷⁹ Münir Aktepe, "XVIII. Asrın ilk Yarısında İstanbul Nüfusu Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İÜFTD*, C.IX, S.13, 1958, s.1-2.

⁸⁰ Aktepe, "XVIII. Asrın...", ss.2-6.

⁸¹ Yunus Koç, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *TALİD*, C.8, S.16, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2010, s.187.

⁸² Koç, "Osmanlı Dönemi...", s.188.

Demek ki tahminler ne olursa olsun göz önünde bulundurulması gereken bir husus vardır. O da XVI-XVIII. yüzyıllar boyunca İstanbul nüfusuna dair sağlam verilerden mahrum olduğumuzdur⁸³. Dolayısıyla bu yıllarda kentin gerçek nüfusunu tespitinde tahminler ve dolaylı yöntemler kullanılmıştır. Bu durum araştırmacıların farklı tespitlerde bulunmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, verilen rakamlar kadar abartılı olmasa da İstanbul çekim gücü nedeniyle nüfus almaya devam ettiğinden kentin nüfusu belirli bir ivmede artmıştır.

1.1.2.2 XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Nüfusu

XVIII. yüzyıl nüfusunu, önceki yıllarda olduğu gibi güvenilir bir kayıt ve hesap bulunmadığı için tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Kaynaklar ve belgeler de XVIII. yüzyıl İstanbul nüfusu hakkında yeterli bilgi vermezler. Müelliflerin verdikleri bilgilerde ihtilaflar söz konusudur. Yabancı gezginler de XVII. ve XVIII. yüzyıldaki İstanbul'un nüfusu üzerine net bilgi verememektedir⁸⁴. Bununla birlikte bu veriler bu yıllarda kentin nüfusunu yaklaşık olarak saptamamıza yardımcı olmaktadır. Bu noktadan hareketle müellif ve seyyahların verdikleri bilgileri aktarmak faydalı olacaktır.

Celalî ayaklanmaları ile başlayan İstanbul'a yönelik göçler, isyanlar sonrasında da devam etmiştir. XVII. yüzyıl boyunca kente göç eden gayrimüslimler Galata'ya yerleşmiştir. Daha sonra İtalyanlar ve Frankların gelmesiyle birlikte XVIII. yüzyılda sur dışında yeni konut alanları oluşmuştur. İstanbul nüfusu bu yüzyılda sürekli artmıştır. Hatta bu yüzden de devlet önlemler alarak İstanbul'a yönelik göçleri engellemeye bile çalışmıştır⁸⁵. XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki İstanbul nüfusuna dair seyyah ve Batılı gözlemcilerin çeşitli tahminleri bulunmaktadır. 1640 yılı için 1.000.000, 1681'de 800.000, 1690'da 600.000-750.000, 1792'de 500.000 rakamları

⁸³ Koç, "Osmanlı Dönemi...", s.188.

⁸⁴ İngiliz Sandys, XVII. yüzyılda İstanbul nüfusu için 700.000 rakamını öne sürmektedir. Bunların yarısının Türk diğer kalanının ise Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu söyler. Ona göre Pera'da üç Hıristiyan'a karşılık bir Müslüman vardır. Burada Yahudiler oturmamaktadır. Yahudilerin sadece dükkânları bulunmaktadır. Venedik Balyosu Alvise Contarini 1640'ta İstanbul nüfusunun bir milyon olduğunu söylemektedir. Mantran, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay, 2002, s.243.

⁸⁵ Münir Aktepe, "İstanbul'da Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, C. IX/ 15 Eylül 1958, ss.1-35; Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinople*, İstanbul, Zeynep Rona (çev.), İstanbul, TİB Kültür Yay.,1996, s.354.

verilmektedir⁸⁶. Ancak Mantran'ın verdiği rakam senteze muhtaçtır. Mantran araştırmasında verdiği rakama İstanbul, Galata ve Eyüp'te cizye vergisi ödeyecek gayrimüslimlerin sayımına dair iki belgeden yola çıkarak ulaşır. Toplamda 62.000 vergi mükellefi ve artı muaf sayısı tespit eder. Sonra bunları hane reisi olarak kabul edip 4 ya da 5 katsayı ile çarpar ki O tam da burada bir yanlışlığa düşer. Çünkü cizye vergisi hasta, sakat, işsiz ve din adamı olmayan 14-75 arası tüm gayrimüslimlerden alınıyordu. Bazen cizye mükellefiyetinin 80'li yaşlara kadar çıktığı da olabiliyordu. Bu yüzden cizye mükellefini hane reisi olarak kabul etmek doğru değildir⁸⁷. Dolayısıyla Mantran'ın nüfus hesabı için cizye mükellefi ve muaf sayısı olarak verdiği 62.000 rakamı hane sayısı değildir. Bunun yerine katsayı olarak 2,5 rakamının kabul edilmesi daha makuldür. Bu durumda Mantran'ın verdiği sayının revize edilmesi gerekmektedir. Hesap yeniden 62.000x2,5 olarak yapıldığında 155.000 veya 3 ile çarpıldığında en fazla 186.000 gayrimüslim nüfus tespit edilir. Bu sayıya %58 Müslim, %42 gayrimüslim oranı uygulandığında Müslüman nüfus 214.000 civarında çıkar. Toplamda ise 369.000 civarında bir rakam elde edilir. Bu sayıya saray halkı, kapıkulları muaf edildiğinde İstanbul'da 1690'lı yıllardaki nüfusun 370.000-400.000 kadar olduğu tespit edilmiş oluyor⁸⁸.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde İran'la olan savaş, köylü halkın vergi meseleleri dolayısıyla topraklarını terk etmesine neden olarak bu halkın şehirlere bilhassa İstanbul'a gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle şehrin nüfusunun artışı bu seyrinde devam ediyordu. Bu yüzyılın önemli hadiseleri arasında 1718 yılı büyük yangını, 1719'deki deprem, Lale Devri sonundaki Patrona İsyanı, İran ile olan savaş, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı gibi olaylar sıralanabilir. Bütün bu süreçler nedeniyle III. Ahmed kendi devrinde 1721 yılından itibaren İstanbul'un nüfusunu kontrol altında tutabilmek için önlemler almıştır. Özellikle 1722 yılından sonra vergi muafiyeti için yerini terk edenlerin İstanbul'a göç etmesi bu durum üzerinde durulmasını gerekli kılmıştır. Vilayetlere fermanlar gönderilerek İstanbul'a yönelik göçün önüne geçilmesi istenmiştir. Ayrıca kente gelip gidenler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Devletin göçleri engellemeye çalışmasının nedeni, halkın giderek artan yiyecek sıkıntısını ve yangınlarla birlikte ortaya çıkan konut

⁸⁶ Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun..., ss.70-72. Cem Behar söz konusu verileri Fransız seyyah Oliver, Mantran'ın araştırması ve Venedik Balyoslarının verdiği rakamlardan aktarmıştır. Koç, "Osmanlı Dönemi...", ss.183-184.

⁸⁷ Koç, "Osmanlı Dönemi...", s.188,

⁸⁸ Koç, "Osmanlı Dönemi...", s.189.

yetersizliğini gidermeye çabasındır. Alınan tedbirler kente yönelik göçleri önleyecek kesin sonuçlar vermediğinden olmalı sonraki yıllarda da bu konuda fermanlar düzenlenmiştir⁸⁹. Fakat devletin sıkı önlemleri sayesinde İstanbul nüfusu anormal artışlar yaşamadan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar normal artış hızında kalmıştır⁹⁰.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un nüfusu hakkında bilgi verenlerden biri Gürcü yazar Orbeliani'dir. Diplomatik bir görevle Tiflis'ten Avrupa'ya giden yazar bu seyahati esnasında 1715 yılının Ocak ayında İstanbul'a da gelmiş ve burada on yedi ay kalmıştır. Bu süre içinde kentin coğrafya ve nüfus yapısı hakkında bilgiler edinmiştir. Edindiği bilgilere göre 1715'li yıllarda kentin nüfusu Müslümanlar 475.000, Rumlar 53.000, Ermeniler 17.000, Yahudiler 12.000, Fransızlar 2.000, Hıristiyan misafir 4.000, savaş esiri ve diğer esirler 2.000 olmak üzere toplam 565.000 kadardır⁹¹. Orbeliani'nin verdiği bilgiye göre kentte yaşayan Ermenilerin sayısı 17.000 olarak gösterilmiştir. Oysa XVIII. yüzyıl başında başka bir kaynaktan ise İstanbul'daki Ermenilerin sayısı önceleri az iken, Anadolu'daki Celali İsyanları sonucunda İstanbul'a göç edenlerin artmasıyla yüzyılın ilk çeyreğinde 40.000'e çıktığı ifade edilmektedir⁹². Göçler nedeniyle Ermeni nüfus İstanbul'da artsa da 40.000 sayısına ulaşmış olsa da Rum nüfusa karşı Ermeni nüfusun dengelenmeye çalışıldığı da düşünülürse Orbeliani tarafından verilen 53.000 Rum nüfusuna karşılık 17.000 Ermeni nüfusu arasındaki fark düşünülmesi gerekli bir durumdur.

XVIII. yüzyılda kentin nüfusu hakkında bilgi verenlerden İncicyan ise, şehrin nüfusunu değirmenlerde işletilen buğdayın kilesinden yola çıkararak tespit etmeye çalışmıştır. Şehir ile Karadeniz Boğazı ağzındaki Fenere kadar merkeze bağlı olan yerler dâhil olmak üzere 1.400 değirmen vardır. Değirmenlerin her birine 10 kile olmak üzere günde 14.000 kile buğday verilmektedir. Müellif bu miktarı adam başına hesaplayarak (henüz ekmeğe ihtiyacı olmayan memedeki çocukları da hesaba

---

⁸⁹ Aktepe, "XVIII. Asrın İlk...", ss.6-15.

⁹⁰ Koç, "Osmanlı Dönemi...", s.190.

⁹¹ Gülnara Gocayeva Memmedova-Şureddin Memmedli, "18. Yüzyıl Gürcü Yazarı S.S.Orbeliani'nin Seyahatnamesinde İstanbul", *7.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: II, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Konya: AKM Yay, 2012, s.543.

⁹² Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, ss.354-355; Ayrıntılı bilgi için bkz. H. D. Andreasyon, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay, 1984, s.4.

katarak), şehrin nüfusunu bir milyondan fazla olarak tespit etmiştir⁹³. Bu rakamı eksiltmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Çünkü belirtilen değirmenlerden başka günde 7'şer kile buğday işleyen değirmenler de bulunmaktadır. Bundan başka Yalova'ya, İzmit'e Mudanya'ya ve başka yerlere giden gemiler, hem kumanya olarak hem de pahalı satmak amacıyla beraberlerine 10-15 kuruşluk ekmek almaktaydılar. Ayrıca Tekirdağ, Varna ve diğer yerlerden getirilip Unkapanı dışında gizlice satılan buğday ve unu da hesaba katmaktadır⁹⁴. İncicyan'ın verdiği bu rakam oldukça abartılı gibi görünmektedir. İstanbul için verdiği 1.400 değirmen sayısı mümkün değildir. Ayrıca 1727 yılında İstanbul sur içindeki büyük fırın ve küçük somuncu fırınlarının toplam sayısı 128 olarak saptanmıştır⁹⁵. Bu yıllarda sur dışı yerleşime açılmakla birlikte tam olarak iskân sağlanmadığı düşünülürse kentin nüfusunun bir milyona ulaşması biraz zordur.

İncicyan gibi Bişing'in verdiği rakamlar da sıkıntılıdır. O da, şehirdeki Rum nüfusunu 300.000, Ermenilerinkini de aynı miktarda vermektedir ki bu çok yüksek bir rakamdır. Kentin nüfusuna dair en son verimiz İstanbul Efendisi'nin 1765 senesine ait bir listesidir. Bu listeye göre sadece asıl İstanbul'daki Müslüman ve Hıristiyan evlerin sayısı 88.185'dir⁹⁶. Verilen hane sayısı 4 ile 5 katsayısı ile çarpıldığında 352.740 ile 440.925 rakamları çıkmaktadır. Şu halde Orbeliani'nin 1715 yılları civarı için verdiği 565.000 dolaylarında rakamı İstanbul'un tahmini nüfusu için en makul olanı olarak görünüyor. Dolayısıyla bu rakamla bile İstanbul'u

---

⁹³ P. Ğ. İncicyan, kentin nüfusunu bir milyon olarak tespit ederken Evliya Çelebi'nin verileriyle örtüşmektedir. Evliya Çelebi kentin nüfusunun yaklaşık olarak bir milyon olduğunu söylemektedir. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başında şehrin nüfusunda artış olmadığı görüşlerini iki müellifin tespitleri doğrular niteliktedir. Görülen az miktardaki artışın da doğum ile olmadığı söylenebilir. Kent bu yüzyılda dışarıdan göç almaktadır. Gelenlerin çoğunu, timar baskısı ya da yeniçerilerin zulümleri, istilalardan ötürü topraklarını bırakıp başkente gelen Anadolu köylüleri oluşturmaktadır. Göçmenler İstanbul'un kenar semtleri olan Kasımpaşa, Tophane, Eyüp'e ve kara surlarının yanındaki mahallelere yerleşiyordu. XVII. yüzyılın başında bu göçmenlere binlerce öğrenci eklendi. Ayrıca başkente düzenli olmayan biçimde, yeniçeriler ve azaplar da geliyor ve kenar semtlerde yaşayanların oranı yükseliyordu. (Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss.243-244.) Ancak her iki yazarın verdiği rakamlar oldukça abartılı görünmektedir. İstanbul bu dönemlerde göç alan bir kent olmakla birlikte bu göçler sıkı tedbirlerle kontrol altına alınıyordu. Bu nedenle birden bir milyona çıkabilecek çok belirgin bir nüfus artışının olduğu söylenemez.

⁹⁴ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.18; XVII. yüzyıl İstanbul nüfusu için bkz. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, C.I, İstanbul: TTK, 1990, ss.45-48.

⁹⁵ BabŞS 142-150a/1 (H. 20 Şevval 1139/M. 10 Haziran 1727).

⁹⁶ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.19.

en büyük Müslüman, en büyük Rum ve en büyük Yahudi kenti olarak nitelendirmek mümkündür⁹⁷.

1.2 Cemaatler

Osmanlı Devleti, sınırları içinde birçok milleti barındırıyordu. Millet Osmanlı'da din ve mezhep birliği olan topluluk, cemaat demektir. Toplum Müslim-gayrimüslim olarak ikiye ayrılırdı. Müslüman halk, yönetimi elinde tutan İslâm ümmetiydi. Müslüman cemaati mezhebine ve yurduna bakılmaksızın bütün Müslümanları kapsıyordu. Gayrimüslimler yönetilen halk olup mezheplerine göre ayrılıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar dinsel ayrılıklar millet olarak adlandırılmıştır⁹⁸: Rum, Ermeni, Yahudi Milleti gibi. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin hem başkenti olarak hem de coğrafi konumundan dolayı çeşitli cemaatlere ve milletlere ev sahipliği yapıyordu. Farklı kökenden ve dinsel inançtan gelen milletler İstanbul ve çevresine dağılmıştı. Nitekim Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Çingeneler, Sırplar, Ulahlar sokaklarda yan yana yaşıyordu⁹⁹. Müslümanlar içinde Türk olmayan büyük çoğunluğu Arapça konuşan Suriyeli, İranlı ve Mısırlı halk vardı. Bunların dışında çoğunluğu Galata ve Pera taraflarında olmak üzere Avrupalılar da aynı şehirde yaşıyordu¹⁰⁰. Din ve milliyet bakımından farklılığa rağmen bahsedilen Müslüman ve gayrimüslim gruplar İstanbul'da bir uyum içerisindeydi. Kente değişik tarihlerde gelen seyyahlar, bu farklılıkların uyum içinde yaşamalarını hayretle gözlemliyorlardı. İstanbul yönetiminin farklı gruplara yönelik tutumları ve nüfus çeşitliliğine vurgular şöyleydi:

*Acayip bir şehir bu Konstantinapol! İhtişam ve sefalet, elem ve ikbal
bir aradaydı. Başka yerlerde olduğundan daha büyük bir keyfilik var.
Serbestlik de daha fazla. Dört halk topluluğu birbirlerini pek de*

⁹⁷ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, s. 355; Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesinde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs- 1 Haziran 1998, Bildiriler*, İstanbul 1989, s.99.

⁹⁸ Beyza Bilgin, "Fatih'in İstanbul'u ve Çok Kültürlülük", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: I*, Suzan Gür (yay. haz.), s.257.

⁹⁹ Kente XVIII. yüzyılın ilk yarısında (III. Ahmed zamanında) gelen seyyah Resmî Kayseri, kentte yaşayan milletlerin çeşitliliği üzerine karşılaştığı manzarayı şöyle ifade ediyordu: "Bu İslâmbol dediğimiz şehir gibi şehir ne Acem'de ne Özbek'te ne Hindistan'da ne Kâfiristânda yoktur. Eğer büyüklüğü eğer insanın çokluğu eğer İslâm dininin kadrinin bilinmesi başka bir yerle kıyaslanamaz. Frenk ile Moskof ile Macar ile Fransız ile Venedik ile Özbek ile Hintli ile Yemenli ile Dağıstanlı ile Acemle, Arap'la, Tatarla, Arnavut'la, Boşnak'la ve sair milletlerle fi'l-cümle değil amma çoğuyla görüştim..." Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar, A.4277/2, s.149a.

¹⁰⁰ Suraya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: TVY Yay., 2002, s. 91.

rahatsız etmeden birlikte yaşıyorlar: Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Bunlar aynı toprağın çocukları ve bizde ayrı illerin insanlarından daha tahammüllü davranıyorlar birbirlerine¹⁰¹.

O, yönetimin söz konusu topluluklara adaletini ise şu sözlerle açıklamaya devam eder: “Yönetimin adaleti, ister Hıristiyan olsun ister Musevi ister Müslüman herkese eşit davranıyordu. Her yargıcın masasının üstünde Hıristiyanların yemin etmeleri için bir haç, Museviler için de bir Tevrat bulunuyor¹⁰²”.

Çalışmamızda sur içini ele aldığımız için bu yerleşim alanı içindeki cemaatler üzerinde duracağız. İstanbul’da yaşayan diğer unsurlara dair bilgiler verilmeyecektir. Ayrıca Müslümanlar ve gayrimüslimlerin kent içindeki dağılımları, yaşayışları ve onlara dair getirilen sınırlamalara ileriki kısımlarda değinileceği için burada daha çok kısa bilgiler vermekle yetineceğiz.

1.2.1 Müslümanlar

Kentin fethinden itibaren önemli bir sorun şehrin nüfusu olmuştur. Muhasara sırasında 40.000- 60.000 arasında olan nüfusu yarıya düşmüştü. Fatih, ilk iş olarak şehrin iskân ve nüfus sorunu üzerinde durmuştur. Kent nüfusunun arttırılmasını desteklemek amacıyla gönüllü yer değiştirmeler cesaretlendirildi. İstanbul’a gelecek olanlara bedava ev sahibi olacakları bildirildi. İlk etapta bu yöntem etkili olmayınca zorunlu göçlerle kalifiye nüfusu artırma yoluna gidildi¹⁰³. Böylece fethin ardından şehrin iskân sorunu uygulanan nüfus politikası doğrultusunda çözümlenmişti. Bunun sonucu olarak gündelik hayatın temel ögesi olan nüfus dengesi Müslümanlar lehine ayarlanmış oldu.

Kentin İslamlaştırılması için Fatih, Osmanlı kent kurma gelenek ve kurallarını izleyerek İstanbul’da kendi adına bir cami ile külliye inşasını emretti. Sekiz yıl içinde tamamlanan bu külliyenin hayrat binaları 100.000 m²’lik alan

---

¹⁰¹ J. Goysitello, *Osmanlı İstanbul’u*, Neyyire Gül Işık (çev.), İstanbul; YKY Yay, 2004, s.63-64; Gülcan Işık-Ü. Ayşe Oğuzhan Börekci, “Bir Gezginin Kaleminden İstanbul Portresi: Osmanlı İstanbul’u, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: II, Şebnem Ercebeci Çınar (yay. haz.), s.151.

¹⁰² Goysitello, *Osmanlı İstanbul’u*, s.62.

¹⁰³ Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss.194-195.

kaplıyordu. Ayrıca külliye'nin çevresinde ulema için evler yaptırılmıştı¹⁰⁴. Yeni yapıların yanı sıra eski yapıları dönüştürme çalışmalarını da başlattı.

Kentin ortasında bir sarayın yapımına başlandı. Ayasofya'nın ardından bazı kiliseler camiye dönüştürüldü. Ayasofya Müslümanların Cuma namazlarında toplanma yeri oldu. Pantokrator Manastır Kilisesi Zeyrek Camii'ne çevrildi¹⁰⁵.

Mescit ve cami Müslüman mahallesinin merkezinde yer alır. Şehrin Osmanlı devrinde doğan yeni mahalle ve semt adları menşee bakımından bir kaç gruba ayrılabilir. İlk kurulan mahalleler dini, kültürel etnik kültüre sahip küçük ölçekli yerleşim yerleridir. Cemaat yaşantısını düzenleyen bu mahalleler kuşatmaya katılan devlet ricali tarafından inşa ettirilmişlerdir. Yeni kurulan mahalleler isimlerini bu kişilerden almışlardır. Fatih devrinde mahalle kuran devlet büyükleri arasında Balı Süleyman Ağa, Hacı İlyas Ağa, Ali Fakih, Çakır Ağa gibi isimler vardır. Bunların yanı sıra Akşemseddin, Şeyh Ebu'l-Vefa gibi din adamlarının isimlerini taşıyan mahalleler, şehirdeki ilk Müslüman yerleşkelerindedir.

İstanbul'da çoğu kez yerleşme yerlerinin kurulmasından sonra açılan mahalle mescitleri, mahalleye kurucusunun adını vermiştir. Bununla birlikte adını mahalleden alan mescitler de vardır. *Hafız Paşa, Oruç Gazi, Arabacı Bayezıt, Balaban Ağa* gibi mahalle adları, doğrudan, doğruya bu mahallelerin, içlerindeki bir takım cami ve mescitler ile alâkalıdır. Bugün bu cami ve mescitler harap olduklarından veya izleri kalmadığından bu isimler de ilk bakışta garip adlar gibi anlaşılabilir¹⁰⁶. Büyük camiler ise külliyeyle birlikte Fatih, Süleymaniye, Bayezıt gibi daha geniş alanlara isimlerini vermişlerdir¹⁰⁷. Bazı mahalle isimleri fetihten sonra yapılan iskânla ilgilidir. *Kefeli* Mahallesi gibi adlar buralardan getirilenlerin geldikleri yerin anısını yaşatmak amacıyla konmuştur¹⁰⁸. Bazı mahalle isimleri ise buldukları yerde hayrat bırakmış olan önemli şahsiyetlerden isimlerini almıştır. *Üskübî ve Akseki* Mahalleleri örnek olarak verilebilir.

---

¹⁰⁴ Halil İnalçık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi 5-10 Ekim 2009 Bildiriler: I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul, Suzan Gür (haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss.18-19.

¹⁰⁵ Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss.196-197.

¹⁰⁶ Semavi Eyice, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", *Türkiyat Mecmuası*, 14, 1965, s.201.

¹⁰⁷ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, s.240.

¹⁰⁸ Eyice, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları...", s.202

Şehrin İslamlaşması amacıyla pek çok cami ve medreseler yapıldı. Bu yapıların etrafında kurulan Müslüman Mahalleleri şehrin çehresini değiştirmiştir. Kentin kuzeyine Eyüp mezarlığının yapılmasıyla İslamlaştırma eylemi hız kazanmış oldu. Fatih burada Eyüp el-Ensari'nin gömülü bulunduğunu rüyasında gördü. Bunun üzerine buraya bir cami ve türbe yapılması emrini verdi. Bu yapıların inşasının ardından Eyüp bütün İslam dünyası için bir ziyaret yeri haline gelmiş ve özgün bir karakter kazanmıştır¹⁰⁹. İstanbul da böylece kutsal bir statüye kavuşmuş oldu¹¹⁰. Mantran bazı belgelerde kullanılan *İslambol*¹¹¹ adının, sözü edilen İslamlaştırma arzusunun bir sonucu olabileceği üzerinde durmaktadır.

1.2.2 Gayrimüslimler

İstanbul'da Müslüman olmayanlar bir kilisenin ya da sinegogun yakınlarında ayrı mahalleler oluşturuyordu. Her ne kadar Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde oturmaları sağlanıyorsa da bu kesin bir kural değildi. Zamanla nüfusun artması ve mülk alışverişleri nedeniyle Müslümanlar ile gayrimüslimler mahallelerin belli kısımlarında beraber oturabilmişlerdir. Fakat Müslüman olmayan halk çoğunlukla ayrı mahalle ve semtlerde yaşamayı tercih ediyordu. Bu sayede bir yerde toplanarak Müslüman olan grup içinde kaybolma endişesinden kurtuluyor, dinî ibadetlerini birlikte yapabiliyorlardı. Osmanlı yönetimi de, halkın cemaatlere göre öbeklenmesini destekliyordu. Böylelikle onları daha sıkı denetleme olanağı buluyordu. Çoğunlukla her bir cemaat topluluğu bir semtte toplandı. Rumlar Balat'tan Cibali'ye, Fener'e kadar Haliç'in güney kıyılarının büyük bir kısmına yayıldılar. Bir kısmı yine Kumkapı, Galata, Kasımpaşa ile Tophane'ye yerleştiler. Ermeniler Yenikapı, Samatya ve Sulu Manastır semtlerinde, Marmara Denizi kıyılarında, Topkapı yakınlarında, Galata'da ve Kasımpaşa'da ve Anadolu yakasında Üsküdar'da yaşıyorlardı. 1641'de Sulu Manastır'da bulunan patrikhaneleri Kumkapı'ya taşındı¹¹². Yahudilere gelince, önceleri Bahçekapı'da yaşarken Yeni Cami'nin yapımıyla buradan çıkarılınca Hasköy'e yerleştiler. Bir kısmı Balat-Ayvansaray arasındaki semtlerde, Galata, Kasımpaşa ve Tophane yakınlarında

¹⁰⁹ İnalçık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", s.19.

¹¹⁰ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.197.

¹¹¹ XVIII. yüzyılda yazıldığı tespit edilen Risale-i Garibe adlı bir eserde yazar İstanbul'dan sürekli olarak "İslambol ya da İstanbul" olarak bahsetmektedir. *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risale-i Garibe*, Hayati Develi (haz.), İstanbul: Kitabevi, 2001.

¹¹² Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss. 223-224.

oturdular. Bunlardan başka topluluklar da kente dağılmışlardı: Mısırlılar, Suriyeliler, Iraklılar, Arnavutlar, Sırp, Eflâklılar, Gürcüler, Çingeneler. İstanbul'un kozmopolit özelliği daha XV. yüzyılda belirmeye başlamıştı¹¹³.

Ahmet Refik, İstanbul'un değişik semtlerinde yaşayan gayrimüslimlerin protokol sıralanmasına ayrıldığını söyler. Buna göre, önce Rumlar sonra Ermeniler daha sonra da Yahudileri zikreder. “*Padişah İstanbul'a geleceği zaman devlet büyüklerinden sonra onların da bu şekilde sıralanarak padişahı karşılamaları tören adetlerindedir*” demektedir¹¹⁴. Bazen bu usule aykırı olarak bir diğer cemaat sıralamada önde yer almak için bir yolunu bularak bunu sağlayacak olan belgeyi divandan alırlardı. Ancak Rum Patriği'nin şikâyeti üzerine bu engellenirdi¹¹⁵.

1.2.2.1 Rumlar

Fetihten sonra kentte oturmalarına izin verilen Bizanslı Rumların sayısı kısıtlı kalmıştır. Müslüman olmayanlar içinde en kalabalık unsur olan Rumların hepsi şehrin yerlisi değildi. Bazıları Edirne, Gelibolu, Bursa ve Filibe'den getirilmişlerdir. Fatih onları iskân etmek üzere zorunlu iskâna tâbi tutmuştur. Çünkü Fatih, Rumların bazı görevleri yerine getirmek üzere kente yerleşmelerini uygun görmekteydi. Bu amaçla Mora'dan, Ege Adalarından, Samsun ve Sinop'tan, Trabzon'dan Rum nüfus getirilmiştir. XVI. yüzyılda Trakya, Mora, Teselya ve Anadolu'dan başkaları da getirilmiştir. İlk gelenler onlara tahsis edilen kiliselerin ve Rum Patrikliğinin etrafına yerleşmişlerdir. Bu yerleşmenin sonucu olarak Haliç'te, Balat ile Cibali arasındaki sahada Rum nüfus yoğunlaşmıştır. Diğer Rumlar Kumkapı ile Samatya arasında, bazıları da Topkapı surları civarında yerleşmiştir¹¹⁶. Mezarlıkları Eğrikapı surunun karşısında Taksim ile Tekfur Sarayı arasındadır. Genellikle zanaat işlerinde çalışan birçok Bulgar ve Hıristiyan Arnavut da Rum nüfusundan sayılmaktadır¹¹⁷. Genel olarak zenginleri ve metropolitleri Fener mahallelerinde oturmaktadır¹¹⁸. Bunlar

¹¹³ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 225.

¹¹⁴ Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Sami Önal (haz.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.93.

¹¹⁵ Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, s.93.

¹¹⁶ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.49.

¹¹⁷ İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, s.23.

¹¹⁸ Pardoe, İstanbul'un Rum Mahallesi Fener'de yaşayan zengin bir tacirin verdiği baloya gitmiştir. Buraya katılanların çoğu üst tabakadandır. Bu kişilerin kendisini “üst tabakanın” kayıtsızlığıyla değil aksine içtenlikle karşıladığını aktarmıştır. Devamında hem Türk hem de Rum evindeki misafirperverliği övmüştür. Burada Rumların kendisini etkileyen en önemli şeyin, İstanbul

Osmanlı yönetiminde yüksek kademelerde olan Rumlardı ve cemaatin *yüksek mertebeden olarak nitelendirdikleri güzel binalarda* oturmaktaydılar.

Rumların yaşadığı diğer bir yer Pera'dır. Burada kiliseleri bulunmaktadır¹¹⁹. Pardoe'nin gözlemleri Rumların dinî yaşayışları hakkında fikir vermektedir. O, Patriği ziyareti esnasında burada olan zindanı gezmiştir. Bu esnada küçük bir çocuğun zincirlenerek zindana kapatıldığını görmüştür. Çocuğun orada olma gerekçesini sorduğunda, Müslüman olmaya kalkıştığı için cezalandırıldığı söylenmiştir¹²⁰. Bu olay, Rumların din değiştirme konusunda oldukça muhafazakâr olduklarını göstermektedir.

1.2.2.2 Ermeniler

Bizans döneminde Gregoryan Ermenileri zorla Ortodoks yapılmaya çalışıldı. Din için yapılan zorlama ve eziyet Ermeni halkın orta Anadolu'ya göç etmesinde önemli etken olmuştu¹²¹. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu sıralarda Ermenilerin büyük bir kısmı Kilikya, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda küçük prenslikler halinde yaşıyordu. Bir kısmı İran, Bizans ve Gürcistan'a dağılmış halde Selçuklu boyunduruğu altındaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra Ermeniler Konya, Eskişehir ve Kütahya çevresine yerleştirildi¹²². Osman Bey, Ermenilere ayrı bir cemaat olarak örgütlenme hakkı tanımış ve ilk Ermeni dinî merkezinin Kütahya'da kurulmasına izin vermiştir. Böylece Rumların baskısından kurtulmak için ayrı bir cemaat olarak organize edilen Ermenilerin dinî merkezi Kütahya olmuştur. 1324'te Bursa'nın başkent olması ile büyük bir kısmı buraya gelmiştir¹²³.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra Ermenilerle iyi ilişkiler içine girilmiştir. Fatih, muhtemel bir Rum isyanını önlemek maksadı ile Bursa'dan ve Anadolu'nun diğer yerlerinden getirttiği Ermenileri kente yerleştirmiştir. İstanbul'un fethine çağdaş Ankaralı Abraham, Fatih'in emriyle getirilen Ankaralı

Rumlarının medeniyete doğru attıkları hızlı adımlar olduğunu söylemektedir. Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, ss.48-58; Mantran, *XVI. Ve XVII. YY'da...*, s.50.

¹¹⁹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, ss.193-196.

¹²⁰ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, ss.197-198.

¹²¹ Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, Ankara: AKM Yay, 2006, ss.10-11.

¹²² Kılıç, *Osmanlı Ermenileri...*, s.30.

¹²³ Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri, Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009, s.28.

Ermenilerden bahsetmektedir¹²⁴. Kente yerleştirilen Ermeniler XVIII. yüzyılda kendi içinde çeşitli cemaatler etrafında öbekenmişti. Sonraları sur içinde yaşayan Ermenilerden zengin olanların bir kısmı başka yerlere dağılmıştır. Geriye kalan ve çoğu fakir olan halk ise odalar namıyla tabir edilen çeşitli mahallerde yaşamaya devam etmiştir. Ermenilerin sur içinde yaşadıkları yerler şunlardır:

1. Edirnekapı yanındaki gümrükte yer alan Karagümrük Odaları,
2. Fatih Caminin yakınlarındaki Malta çarşısında bulunan Malta Odaları,
3. Yine Fatih Cami civarındaki Çarşamba Odaları,
4. Küçük Mustafa Paşa'da bulunan Tekye Odaları,
5. Vezir hanı civarında Demirciler sokağındaki Kömürcü Odaları,
6. Ahır kapının iç tarafında yer alan odalardır.

Odaların yer aldıkları mahallelere bakıldığında bazı yerlerde Müslümanlarla beraber yaşamakta oldukları anlaşılmaktadır¹²⁵.

XVIII. yüzyıl yazarı İncicyan sur dışındaki Ermenilerin büyük bir kısmının Kumkapı, Yenikapı, Langa ve Samatya'da yaşadığını söylemektedir ki bu döneme ait kadı sicilleri de bunu doğrulamaktadır¹²⁶.

1.2.2.3 Yahudiler

Doğal bir liman olan Haliç, İstanbul kentinin hem ticaret merkezi hem yerleşim alanı olma özelliğini taşımaktaydı. İstanbul'un kent tarihi içerisinde Haliç kıyıları çeşitli milletlere ve dinlere mensup insanların yerleşim yeri idi. Burası Rum ve Ermenilerin yanı sıra Yahudilere de ev sahipliği yapmıştır.

Haliç'te bilinen en eski yerleşim yeri Galata kabul edilmektedir. Yahudilerin 408-450 tarihlerinde şehir içinde yaşamaları yasaklanınca Galata semtine yerleştirilmişlerdir. Bundan dolayı Galata semtinde yoğun olarak Yahudilerin varlığından söz edilmektedir. 626 tarihinden sonra Karaim nüfusu İstanbul'a gelmiştir. Gelen bu Yahudi nüfus, Haliç kıyılarının liman ve iskele çevrelerine

---

¹²⁴ “Yalnız Müslümanları değil aynı zamanda Hıristiyanları da şehre getirdi. 28 Ekim'de Ankara'dan Asduadzadur Satılmış, Paşa Simon, Babaoğlu Ayvad ve Hacı Eşim adlı Ermeniler İstanbul'a getirildi” diye ifade eder.

¹²⁵ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.19.

¹²⁶ BabŞS 88-52a/1 (H. 2 M 1120/M. 24 Mart 1708).

yerleşerek Yahudi mahallelerini oluşturmuştur. Karaim Yahudilerinin, İstanbul ve Galata'daki karşılıklı sahillerde oturdukları yerlere Karaköy adı verilmiştir¹²⁷. Daha sonraki tarihlerde Eminönü ve Hasköy semti Karay Yahudilerinin önemli yerleşim yerlerinden olacaktır¹²⁸. Bundan sonra da buradaki Yahudi nüfus Bizans döneminden 1950'li yıllara kadar yerleşimlerini korumuştur.

Balat bir Yahudi semti olarak Fatih tarafından oluşturulmuştur. Balat kapısının dış tarafında Yahudiler, iç taraftaki mahallelerde ise Müslüman, Rum, Ermenilerden oluşan kalabalık bir nüfus sakındı¹²⁹. Balat bölgesinin Yahudiler için tarihi bir önemi olmuştur. Bunun nedeni İstanbul'a sürgün edilen veya göç eden Yahudiler buraya yerleşerek zamanla kendi aralarında kaynaşmışlardır. Daha sonraki tarihlerde de gelen Yahudiler bu semte yerleşmiştir. 1492'de İspanya'dan 1497'de Portekiz'den ve İtalya'dan kovulan Yahudiler Osmanlı topraklarına getirilmiştir. Getirilenlerin büyük bir kısmı İstanbul'un çeşitli semtlerine özellikle Balat'a yerleştirilmiştir. Balat semtine gelen Yahudiler burada sinagoglar kurmuşlardır. Böylece XVI. yüzyıldan önce de olan Yahudilere yeni gelenler katılmıştır. Gelen bu Yahudilerin yerleşmeleri dolayısıyla ki Fatih zamanında Balat semti mescitsiz olarak tanınıyordu. Balat'ın bu yönü XVI. yüzyıldan itibaren burada inşa edilen mescit ve tekkelerle değişmeye başlamıştır. 1648 yılında *Kmielnitzki Katliamı'ndan*¹³⁰ kurtulan Doğu Avrupa Yahudileri İstanbul'a getirilerek Hasköy'e ve Balat semtlerine yerleştirilmiştir. Böylece Galata ve Eminönü'nden sonra Haliç kıyılarında İstanbul'un büyük Yahudi yerleşim yerleri oluşmuştur.

Cibali semtinin Haliç kıyısında kereste, odun gibi ticaret mallarının bulunduğu depolar ve kalafathaneler bulunmaktadır. Haliç limanına yönelik bahsedilen iş kollarının çevresinde yer alması sebebiyle Cibali, Osmanlı döneminde bir iki yüzyıl kadar sözü edilen işlerle uğraşan Yahudilerin yerleşim alanı olarak

¹²⁷ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.23.

¹²⁸ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Haliç Yahudileri ve Sinegogları", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yay., 2004, s.139. (139-165). "Karay Sinagogu ve Karaylar" için bkz. Silvyo Ovanda, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay, 1994, ss.464-465.

¹²⁹ Güncüoğlu, "Haliç Yahudileri ve Sinegogları", s.141.

¹³⁰ "1648'de Kmielnitzki adındaki bir Ukraynalı liderliğinde bir grup Polonya'da ayaklanma çıkarmış ve Yahudi katliamı yapmışlardır. Bundan sonra Polonya'ya saldıran İsveç ve Rus kuvvetleri Polonya ordusu tarafından püskürtüldükten sonra Polonyalılar bu olayların faturasını Yahudilere keserek yaklaşık 100.000 yahudi katliama uğramıştır. 1648 yılındaki Kmielnitzki katliamından kurtulabilen veya esir düştükleri Kazaklardan satın alınarak kurtulabilen yüzlerce Aşkenaz Yahudisi İstanbul'a yerleştirilmiştir". Naim Güteryüz, "Yahudilerin Yerleşim Bölgeleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, s.407; tr.wikipedia.org. "Yahudi Tarihi".

kullanılmıştır¹³¹. Çeşitli dönemlerde Cibali kapısına Ispigas Kapısı gibi başka adlar verilmiştir. Bu adlar XVIII. yüzyıla kadar semtte oturmuş olan İspanyol kökenli Yahudilerden kalmıştır.

1660, 1715, 1756 tarihlerindeki İstanbul yangınlarından sonra Hasköy, Balat gibi yoğun göç alan yerler arasında olmuştur. XVII. yüzyılda Pirî Paşa da dâhil Haliç'in kuzey kıyılarında on Yahudi Mahallesi vardı¹³².

Yahudi cemaat liderleri kentin her yerinde dolaşarak suç işleyen Yahudileri tespit ederdi. Bazı durumlarda yakalanan suçlular cezalandırılmaları için merkeze sevk edilmekteydi. XVIII. yüzyılın başlarında Hasköy'de 148 haham olduğu ileri sürülmektedir¹³³. Yahudi cemaat reisi, halkın ihtiyaçlarının karşılanması adına ahaliden vergi topluyordu. Alınan vergi daha çok yiyecek satan Yahudilerden sağlanmaktaydı. Bundan başka Yahudi esnaf topluluklarının bir kumbarası vardı. Burada hastalara ve ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere paralar toplanıyordu¹³⁴.

1.2.2.4 Kıptiler (Çingeneler)

Kıptilerin İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelenleri ilk zamanlar Galata surları dışında Kasımpaşa'da *Çürüklük* denilen yere iskân edilmişlerdir. Sonra ise Ayvansaray, Sulukule, Sultan Mahallesi ve Üsküdar'da Selamsız Mahallesine toplu olarak yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Çingenelerin sur içinde yaşadıkları yerler Eminönü ve Kumkapı arasında olup buralarda Rum ve Ermenilerle birlikte yaşamaktadırlar. İstanbul kentinde adları geçen yerleşim birimlerinde çingenelerin yaşamalarından dolayı olsa gerek, buralarda Kıptilerin isimleri zikredilmektedir. 1477 yılında yapılan tahrire göre, çingenelerin hane sayısı 31'dir. Müslüman ve gayrimüslim hane sayısının toplam 16.324 olduğu düşünülürse sayılarının çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır¹³⁵.

Osmanlı Devleti'nde Kıptilerin çoğunlukla yaşadıkları yer Rumeli'dir. Göçebe hayat sürmelerinden dolayı sayıları kesin olarak tespit edilememiştir. 1478 yılında yapılan sayımda, İstanbul'da Galata'da bulunan hane ve dükkân sayıları

¹³¹ Göncüoğlu, "Haliç Yahudileri...", s.140.

¹³² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.I, s.154.

¹³³ Göncüoğlu, "Haliç Yahudileri ve Sinegoları", s.145.

¹³⁴ İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, s.24.

¹³⁵ İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: TTK, 2013, ss.175-176.

verilmektedir. Çingenerin hane sayısı yine 31 olarak tespit edilmiştir. Sarraf Hovannesyanyan, çingenerler hakkında şu bilgiyi vermektedir: “erkekleri evlerinde elek imal eden, kadınların da şehirde dolaşarak satan bu çingenerlerin bir kısmı sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa zamanında Müslüman oldular. Halen de elekçilikle meşgul olan bu Çingenerlerin Unkapanında dükkânları vardır. Gerek sur dışındaki Tekkeci mahallesinde gerek sur içindeki Ermenilere mensup bir kısım halk vardır ki bunların Surp Nigoğas adlı kiliselerini III. Ahmed 1142 yılında yıktırmıştır”¹³⁶.

İstanbul’da yerleşik olan çingenerler fetihten evvel buraya gelmişlerdi. Evliya Çelebi, Fatih’in Balat semtine getirttiği çingenerleri buraya yerleştirdiğini söylemektedir. Gelen Kıptîlerin Müslüman görüntüsünde olup sâzendelik ve çengilik yaptıklarını da ifadelerine eklemektedir. Balat’ın çingenerler için önemli hâle gelmesi fetihten sonra olmuştur. İstanbul’da Balat’tan sonra yoğun yaşadıkları bölge sur içinde Edirnekapı ile Topkapı arasındaki Sulukule, Tekfur Sarayı ve Ayvansaray’ın çevresi ve Atpazarı’dır¹³⁷.

Çingenerler İstanbul’da kent merkezine yakın olmaları yasaklanmışken bir yolunu bularak XVIII. asrın ortalarında şehrin iç mahallelerine kadar sokulmuşlardır. Fatih Camii civarında Karaman Çarşı’sı ve Dülgerzade odalarına yerleşmişlerdir. Yine At Meydanındaki Manisalı Süleyman Çelebi Mahallesi kıptîlerin yoğun olarak buldukları yerleşim alanıdır. Ancak işledikleri suçlar yüzünden halkın tepki ve şikâyetlerinden dolayı şehrin dış semtlerine gönderilerek Edirnekapı’daki kendilerine mahsus mahalde iskân edilmişlerdir¹³⁸.

1.3 Kentin Yerleşim Yerlerinin ve Diğer Alanların Dağılımı

Fatih’le başlatılan ve Kanunî ile doruk noktasına ulaştırılan imar ve iskân faaliyetleri sonunda, İstanbul’un Müslümanlar çoğunluk olmak üzere Hıristiyan, Yahudi, Ermeni, Çingene vs. gibi dinsel farklılığa göre biçimlendirilmiş kozmopolit bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür¹³⁹. Müslüman mahalleleri camilerin

¹³⁶ İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, s.15.

¹³⁷ Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, s.178; BabŞS 154-11b/2 (H. 12 Recep 1144/M. 10 Ocak 1732).

¹³⁸ Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, ss.180-181.

¹³⁹ Evliya Çelebi bu konuyla ilgili olarak bazı bilgiler vermiştir. “Anadolu’dan ve Rumeli’den vilayet vilayet adam getirilerek İstanbul imar edilmiştir. Rumeli’den Üsküb halkı Üsküblü mahallesine,

etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla merkez cami ve mescitler veya bazı diğer yapılar başta hamam, çeşme, medrese olmak kaydıyla Müslüman mahallelerinin burada toplanmasını sağlamıştır. İstanbul'da toplumsal sistem değişik öğelerden kuruluydu. Toplumun birinci bileşenini Müslüman Türkler, ikincisini toplumsal hiyerarşide ikincil konumda görünseler de ekonomik yaşamda önemli yeri olan gayrimüslimler, üçüncü bileşeni saray ve etrafının temsil ettiği resmî kurumlar oluşturuyordu.

Önceki devirlerde olduğu gibi XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'unda mahalle içinde ekonomik, dinî ve sosyal hayatta belirgin bir statü farklılaşması yoktur. Değişik zümre ve meslekten, zengin fakir her seviyeden Müslim ve gayrimüslim ailelerin farklı büyüklükteki evlerde yan yana yaşadığı görülmektedir. Yalnız fethin ardından kurulan bazı mahallerde ilk devirlerde olduğu gibi ulema, vüzerâ, müderris gibi kişiler yanında önemli devlet görevlilerinin ikamet ettikleri görülmektedir. İstanbul'un merkez semtlerinden Süleymaniye, Vefa yakınında Vezneciler, Zeyrek, Fatih ve Çarşamba ulema semtleri diye adlandırılabilir. Bu semtlerin *muteber* mahaller olduğunu varsayabiliriz. Sebebi ise, Fatih Sultan Mehmed, Fatih Cami çevresinde Sahn-ı Seman medresesi yaptırmıştır. Burayı bitiren kimseler Süleymaniye medresesini bitirdikten sonra sınavla İstanbul ruusu alırlardı. İstanbul'da kadı, müderris olabilmek için buradan alınan ruus aranırdı. Söz konusu ruusu almayanlar gerçek anlamda tahsilli ve terbiyeli sayılmazlardı. Dolayısıyla bu semtlerin civarında da buna yönelik hayat tarzı oluşmuştur. Talebeler burada yatar ve kalkarlar ve müderrisler burada ders vermeye gelirdi. Bazen ahali de bu kişileri dinlerdi. Fatih Camisi'nde görevi başında ölen sadrazamların cenazesi kılınırdı. Sadrazamların ve bazı büyük âlimlerin mezarları da bu haziredeydi¹⁴⁰. Süleymaniye'de devletin zengin ve tahsilli bürokratları ahşap konaklarda yaşardı. Cami, medrese, mescitler ve mezarlıkları yanında imaretiyle meşhurdur. Seyyahlar

---

Yenişehir halkı Yeni Mahalle'ye, Sofya halkı Ayasofya'ya, Mora Rumları Fener Kapısına yerleştirilmiştir. Selanik Yahudilerinin 50 cemaati ise Tekfur Sarayı ile Şuhud kapısına getirildi. Bunun için buraya Çift kapısı da denilmiştir. Anadolu civarından Aksaraylılar Aksaray mahallesine, Akka-Gazze ve Ramle'den gelen Araplar Tahtakale'ye oturtuldu. Acem (İran)den gelenler Mahmutpaşa'daki Hoca Hanına, Balat şehrinden gelen Çingeneler Balat Mahallesine getirildi. Arnavutlar Silivri Kapı'ya, Safet Yahudileri Hasköy'e, Tokat ve Sivas'tan getirilen Ermeniler Sulu Manastır'a yerleştirilmiştir. Manisalılar Macuncuya, Konyalılar Küçük Karaman'a, Çarşamba ovasından getirilenler de Çarşamba'ya yerleşti. Samsun ve Sinoplular da Tophane'ye yerleştirildi. Onun için Evliya Çelebi iskân sonucunda. ...anın için İslâmî bol ismiyle müsemma ile'l-an velvele-i Rûm, tantana-i Rum oldu." demektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.I, YKY, s.51.

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, "İstanbul'da Tarihi Yaşamak", *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul: Profil yay, 2011, s.85.

Süleymaniye imaretinin güzelliği ve dağıtılan yemeği methetmişlerdir¹⁴¹. Aynı şekilde Soğan Ağa Mahallesi, İstanbul'da imparatorluk sarayına uzanan Divan Yolu üzerinde devlet ricali, yüksek memur, saraylı ve sarayla irtibatı olanlar, çeşitli iş sahipleri, tüccar ve devrin önde gelenlerinin ve zengin kesimin oturduğu kibar mahallesidir. Reisülküttaplardan Râşid ve Gâlib Efendilerin ve İbrahim Kethüdanın haneleri burada bulunmaktaydı¹⁴².

Fatih Cami etrafında yer alan Eski İmaret Mahallesi de devlet ricali, yüksek memurlar ve ulemanın oturduğu bir mahalledir. Mesela XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kudüs Kadısı Handanzâde Abdülbaki'nin konağı bu mahalledeydi¹⁴³. Bu yerlerin XVII. yüzyılda aynı işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi devlet ileri gelenlerinin saraylarını ve bulunduğu yerleri belirtirken buraların At Meydanı ve Ayasofya'dan Edirnekapı'ya giden Divan Yolu'ndaki mahaller ile Mahmutpaşa, Bayezit Cami, Vefa arasındaki yerleşim alanlarında yer aldıklarından bahsetmektedir¹⁴⁴. Fakat buralar tamamen zengin kişilerin yaşadığı mahalleler olarak algılanmamalıdır. Çünkü toplumsal bir ayırım söz konusu değildi. Öncelikle ileri gelenlerin oturdukları konaklar, konut sahibinin evi ile birlikte hizmetçilerin (köle ve cariyeler) ve maiyetindeki herkesin evini kapsıyordu. Ayrıca bu mahallerin çoğunda sıradan olarak nitelendirilen halka ait küçük ölçekli evler de bulunuyordu¹⁴⁵.

Şehrin fiziksel büyümesi, yeni kurulan mahalleler aracılığıyla gerçekleşir. Kalifiye nüfusun iskânı çerçevesinde çoğunluğu oluşturan Müslüman ve Hıristiyan ahali genellikle ayrı mahalleler kuracak şekilde yerleştirilmiştir. Ancak zamanla aynı mahalleleri paylaştıkları da olmuştur. Bu da mahalle kültürünün doğmasına yol açmıştır. Müslüman mahallelerin yanında Hıristiyan ve Yahudi mahallelerin kurulması Kanunî devrinde de devam etmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslimlerin yeni mahalle kurmasına izin verilmeyerek mevcut

¹⁴¹ Ortaylı, "İstanbul'da Tarihi Yaşamak", ss.86-87.

¹⁴² Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İzmir: Yitik Hazine Yay., 2013, s.87.

¹⁴³ BabŞS 157-166a/2 (H. 7 Ra 1146/ M.18 Ağustos 1733). 1146 tarihli bu kayıt yukarıda ifade ettiğimiz durumla örtüşmektedir. Sözü edilen Eski İmaret Mahallesinde fetihten beri devlet ricali, yüksek rütbeli memurlar, saraylılar ulema mensubu kişiler oturmaktadır. Ancak 18. yüzyılın ilk yarısında buraları satın alan kimselerin buralarda bekâr odaları yapmaya çalışması şikâyetlere sebep olmuştur. Mahalle sakinleri bu kimselere bina ve dükkân yapmaları için izin verilmeyerek mahalleden çıkarılmalarını talep etmişlerdir.

¹⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.I, ss.153-154; Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*, C.I, s.43.

¹⁴⁵ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*, C.I, s.43.

mahallelerde iskân edilmeye çalışıldığı görülmektedir¹⁴⁶. Kuruluş döneminde 182 olan mahalle sayısı Kanunî döneminde yapılan bir sayıma göre 219'a yükselmiştir.

Nüfus XVI. yüzyılda İstanbul kentinin sorunlarından biriydi. Kentin imkânları ve iskâna açılmamış boş araziler olması başkenti bir cazibe merkezi yapmıştır. Şehir surlarının tamir edilmesi ve imar faaliyetleri sur içi mahallelerin oluşumunu hızlandırmıştır. 1635 yılında İstanbul'daki mahalle sayısının 292'ye yükselmiş olması bunun doğal bir sonucu olarak görülebilir. Bu mahalleler 12 cemaat tarafından paylaşılmaktadır¹⁴⁷.

İstanbul'un çekiciliği kente göçleri arttırmış olmalıdır ki XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'a yapılan göçleri kısıtlamak amacıyla bir dizi önlem alınacaktır¹⁴⁸. Alınan tedbirler başarılı sonuçlar verecek ve İstanbul'daki mahalle sayısı artmayıp biraz düşecektir. 1672'de 253 Müslüman ve gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi XVII. yüzyıl İstanbul betimlemesinde dört mevleviyet hükümette 670 kaza ve 9.990 Müslüman mahallesi, 354 Rum mahallesi, 257 Yahudi mahallesi, 27 Ermeni mahallesi ve 17 Frenk mahallesi olduğunu söylemektedir¹⁴⁹. On bin Müslüman mahallesine karşılık bin gayrimüslim mahallesi oranına kuşkuyla bakmak gerekmektedir¹⁵⁰. E. Çelebi'nin mahalle anlayışının belirsizliğinden dolayı bu sayıyı doğru kabul etmek mümkün değildir.

III. Ahmed Devri'ne ait şer'îye sicillerine göre sur içi İstanbul'daki adı geçen mahalle sayısını 263 olarak tespit ettik¹⁵¹. Bu sayının devrin yarısında kısmen düştüğü görülmektedir¹⁵². Yerleşim birimlerindeki bu gerileyiş nüfus yoğunluğunun

¹⁴⁶ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: YKY, 2006, s.20.

¹⁴⁷ Münir Aktepe, "XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957, s.114.

¹⁴⁸ XVIII. yüzyıl İstanbul nüfusu ve İstanbul'a yönelik göçler hakkında detaylı bilgi Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar".

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon- Dizin, haz. R. Dankoff- S.A. Kahraman- Y. Dağlı, İstanbul: YKY, 2006, s.155.

¹⁵⁰ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.244.

¹⁵¹ Tespit ettiğimiz 263 mahalle sayısı III. Ahmed zamanına ait sicillerde geçen her mahallenin kaydedilmesiyle elde edilmiştir. Bu çerçevede ilk yıllara sicillerde geçen bazı mahalle isimlerine sonraki yıllara ait sicillerde rastlanılmadığı gibi devrin ilk zamanlarında olmayan bazı mahalle isimlerine daha sonraki yıllarda rastlanılmaktadır. Dolayısıyla III. Ahmed Devri'nde ilk ya da son zamanlarında mahalle sayısı hep 263 değildir. Mahalle sayısı değişiklik göstermektedir.

¹⁵² Mahalle imamlarından bazılarının kefilî olmayan kişilerin mahallelerde yerleşmesine göz yumduklarının anlaşılması üzerine 1715 yılında merkezden bir emir gönderilmiştir. Buna göre, mahalle imamlarından emrin gönderilmesinden itibaren mahallelerde kefilî olmayan kimseleri barındırmamaları istenmiştir. Bu emirde ayrıca İstanbul'daki mahalle isimleri ve imamlarını gösteren bir liste verilmektedir. Bu listeye göre ise, 1715 yılında İstanbul'da 144 mahalle bulunmaktadır. BabŞS 109- 116a-b/117a-b (H. 24 R 1127/M. 29 Nisan 1715).

azalmasından ziyade daha çok idarî düzenlemelere bağlanabilir. Küçük yerleşimlerin kimisi zamanla daha büyük mahallelerin sınırları içine alınmıştır. İstanbul'un mahalle ölçüsünde belirli bölgelere ayrılma karakteri gösterdiği bu tür parçalanma ve eklemlenmelerle gündelik hayatı sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim kentin dinamik işleve sahip kimi yerleri özellikle Haliç ve bedesten çevresindeki ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu mahallelerin ikincil yerleşimleri bünyelerine katarak genişledikleri görülmektedir¹⁵³.

Nüfusun büyük çoğunluğu camiler etrafındaki mahaller ile ticaret merkezlerinin, çarşı-semt pazarlarının yer aldığı yerlerde ve kıyıya yakın yerlerde toplanmıştır. Çünkü buralar yoğun ekonomik faaliyetlerin yapıldığı cazibe merkezleridir. Nüfusun büyük yoğunlukta olduğu yerlere bakılırsa, sahil kısmında Haliç boyunca ve kentin Edirnekapı- Bayezıt hattının kuzeyinde, diğer yandan da Yenikapı, Aksaray, Şehzade Camii, At Meydanı ve Marmara kıyıları arasındaki bölgeler olduğu görülür¹⁵⁴. Çarşı ve pazarlar belirtilen yerleşim alanları içinde kalmaktadır. Eminönü'ndeki Valide Sultan Cami'nin ön tarafında Eminönü İskelesi bulunmaktadır. Burada her türlü balık, meyve ve sebze satılmaktadır. Bayezıt Cami civarı her türlü sanat ve meslek erbabının bulunduğu bir yerdir¹⁵⁵. Paraların basıldığı Darphane, Vezneciler ve Itircılar yine Beyazıt Cami civarında yer almaktadır. Valide Sultan Cami, Mısır Çarşısı ve Ketenciler Çarşısı da Eminönü semtindedir. Dört bir yanı çarşı pazar olan Fatih Cami'nin avlusu, her türlü eşyanın açıkta satıldığı bir yerdir. Fatih Cami civarı oldukça kalabalıktır, alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Bu açıdan yerleşim alanlarının ekonomik canlılığın olduğu çarşılar ve pazarlar etrafında yoğunlaşması doğal görünmektedir.

Bunların dışında üçüncü yoğun yerleşim alanı Samatya ile Yedikule arasında uzanan bölgede yer alır. Burası her iki cemaate ait kiliselerin tanıklık ettiği üzere, Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölgedir¹⁵⁶.

---

¹⁵³ Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 37.

¹⁵⁴ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*, C.I, s.43.

¹⁵⁵ “Azîm iskele bu Caminin önüdür. Denizden ne türlü balık var ise ele geçeni buraya getirirler. Ayrıca limon ve turunc ve nar ve ağaç kavunu gibi her türlü meyve ve her türlü çiçek burada mevcuttur”. Beyazıt Camii için, “Ne kadar hâtem kazıcı ve ne kadar kaşıkçı ve ne kadar bıçakçı ve ne kadar sermeci ve ne kadar kafes-dâr elhasıl cümlesi esnaftan bakırcı ve bardak ve kûp satanlar cümlesi cami-i şerifin dört tarafında doludur...” Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.154a; Bahir Selçuk- İ. Halil Tuğluk, “Bir Mecmuanın Işığında...”, s.221.

¹⁵⁶ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*C.I, s.44.

1.3.1 İstanbul Sur İçi Mahalleleri

H.1119-H.1146 (M.1707/8-M.1732/1733) tarihleri arasında incelenen kadı sicillerinden edindiğimiz bilgilere göre III. Ahmed Devri'nde adı geçen mahalleler şunlardır:

Tablo 1.
1708-1732 tarihleri arasında adı geçen İstanbul Mahalleleri¹⁵⁷ (Kadı Sicillerine Göre)

		2. GRUP			
		1. GRUP	Gayrimüslimler		
		Müslüman	Ermeni	Yahudi	Rum
1	Abdi (Âbid) Çelebi Mahallesi	X	X	X	X
2	Abdi Subaşı Mahallesi ¹⁵⁸	X	X	X	X
3	Abdullah Ağa Mahallesi	X			
4	Ahmed Dede Mahallesi	X			
5	Akbıyık Mahallesi	X			
6	Aksaray Mahallesi	X			
7	Akseki Mahallesi	X			
8	Akşemseddin Mahallesi	X			
9	Ali Beğ Cami-i Şerifi Mah. ¹⁵⁹	X			
10	Ali Fakih Mahallesi	X			
11	Ali Paşa Mahallesi ¹⁶⁰	X			
12	Ali Paşa-yı Atik Mahallesi ¹⁶¹	X	X	X	X
13	Altı Poğaçı Mahallesi	X			
14	Arabacı Bayezıd Mahallesi	X			
15	Arpa Emni Mahallesi ¹⁶²	X			
16	Âşık Paşa Mahallesi	X			
17	Avcibey Mahallesi	X	X	X	X
18	Ayasofya-yı Kebîr Mahallesi	X			
19	Ayasofya-yı Sagîr Mahallesi ¹⁶³	X			
20	Aydın Kethüda Mahallesi ¹⁶⁴	X	X		X
21	Azablar Mahallesi	X			
22	Baba Hasan Âlemi Mahallesi	X			
23	Baklalı Mahallesi	X			
24	Balaban Ağa Mahallesi	X			

¹⁵⁷ Sur içi İstanbul ya da Tarihi Yarımada olarak adlandırılan bölge; Bizans surları, kuzeyde Haliç, doğuda İstanbul Boğazı ve güneyde Marmara Denizi ile çevrili kısımdır. Günümüzde bu bölge Fatih semtinin sınırları içerisinde yer almaktadır.

¹⁵⁸ Fener kapısı haricindedir.

¹⁵⁹ Mahallenin ismi 88 numaralı Bab Mahkemesi Şer'iyye Sicilinde geçmiştir. Ali Paşa Mahallesi bu sicilde geçmediğinden muhtemelen Ali Paşa Mahallesi olarak kullanılmıştır.

¹⁶⁰ Kıptilerin yaşadığı diğer bir mahalledir.

¹⁶¹ Diğer bir kullanımı Atik Ali Mahallesi'dir.

¹⁶² Bazı kayıtlarda Arpa Emni Sinan Ağa Mahallesi ya da Arpacı Sinan Mahallesi olarak da adlandırılmıştır.

¹⁶³ Küçük Ayasofya Mahallesi olarak da kaydedilmiştir.

¹⁶⁴ Mahallede Kıptilerde iskân edilmiştir.

25	Balcı Mahallesi ¹⁶⁵	X			
26	Balı Paşa Mahallesi	X			
27	Bayezıd Ağa Mahallesi ¹⁶⁶	X	X		X
28	Bazargan Mahallesi	X	X	X	X
29	Beğçeğiz Mahallesi	X			
30	Bıçakçı Mahallesi	X			
31	Bıyıklı Mescid Mahallesi	X			
32	Bostancıbaşı Ali Ağa Mah.	X			
33	Bucakbağı Mahallesi	X			
34	Burmalı Mescid Mahallesi	X			
35	Cafer Ağa Mahallesi	X			
36	Cambaziye Mahallesi	X			
37	Camcı Ali Mahallesi	X			
38	Cebecibaşı Mahallesi	X			
39	Cerrah İshak Mahallesi	X	X	X	X
40	Çadırcı Ahmet Mahallesi	X	X		X
41	Çakır Ağa Mahallesi	X	X	X	X
42	Çavuşbaşı Mahallesi ¹⁶⁷	X			
43	Çivizade Mahallesi	X			
44	Çelebi oğlu Mahallesi	X			
45	Çerağ Hamza Mahallesi	X			
46	Çerağ Hasan Mahallesi	X			
47	Çıkırkçı Kemal Mahallesi ¹⁶⁸	X			
48	Çoban Çavuş Mahallesi	X	X	X	X
49	Çorbacı Salih Ağa Mahallesi	X			
50	Çukur Bostan Mahallesi	X	X	X	X
51	Davut Paşa Mahallesi	X			
52	Daye Hatun Mahallesi	X			
53	Debbağ Yunus Mahallesi	X			
54	Debbağzade Hacı Piri Mah.	X			
55	Defterdar Ahmet Çelebi Mah.	X			
56	Deniz Abdal Mahallesi	X			
57	Derviş Ali Mahallesi	X			
58	Divane Ali Mahallesi	X	X	X	X
59	Dizdariye Mahallesi	X			
60	Dudu (Tuti) Abdullatif Mah.	X			
61	Dülbentçi Hüsam Mahallesi	X	X	X	X
62	Dülgerzade Mahallesi	X			
63	Efdalzade Mahallesi	X			
64	El-hac Bayram ¹⁶⁹ Mahallesi	X			
65	El-hac Hasan Mahallesi ¹⁷⁰	X			
66	El-hac Hüseyin Mahallesi	X	X		
67	El-hac Hüsrev Mahallesi	X			

¹⁶⁵ 157 Numaralı sicilde ilk kez adı geçmektedir.

¹⁶⁶ Mahallede Kiptiler de yaşamaktadır.

¹⁶⁷ 105 Numaralı sicilde Çavuş Mescidi Mahallesi adıyla bir mahalle kaydedilmiştir.

¹⁶⁸ 157 Numaralı Bab Sicilinde geçmektedir.

¹⁶⁹ El-hac Bayram Kaftanî Mahallesi olarak da geçmektedir.

¹⁷⁰ Diğer bir kullanımı El-hac Hasanzade Mahallesi'dir.

68	El-hac İlyas Mahallesi	X			
69	El-hac İsa Mahallesi	X	X	X	X
70	El-hac Muhiddin ¹⁷¹ Mahallesi	X	X	X	X
71	El-hac Piri Mahallesi	X	X	X	X
72	El-hac Timur Mahallesi	X	X	X	X
73	Elvanzade Mahallesi	X			
74	Emin Beğ Mahallesi ¹⁷²	X			
75	Emin Nureddin Mahallesi	X			
76	Emin-i cev Mahallesi	X			
77	Emir Buhari Mahallesi	X			
78	Ereğli Mahallesi	X			
79	Esirci Kemal Mahallesi	X			
80	Eski İmaret Mahallesi	X			
81	Evliya Mehmet Efendi Mah.	X			
82	Fatma Sultan Mahallesi	X	X	X	X
83	Fenârî Hamid Paşa Mahallesi	X			
84	Fenâyi Dede Mahallesi	X			
85	Fethiye Mahallesi	X			
86	Firuz Ağa Mahallesi	X			
87	Gazi Sinan Paşa Mahallesi	X			
88	Gedik Paşa Mahallesi	X	X		X
89	Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi	X			
90	Gül Cami-i Şerifi Mahallesi	X	X		X
91	Güngörmez Mahallesi	X			
92	Hâce Kadın ¹⁷³ Mahallesi	X	X	X	X
93	Hamamcı Muhiddin Mahallesi	X	X	X	X
94	Haraççı Muhiddin Mahallesi	X			
95	Harem (Hurrem) Çavuş Mahallesi	X			
96	Hasan Paşa-yı Atik Mahallesi ¹⁷⁴	X			
97	Hasırcı Mahallesi	X			
98	Hassa Kadın Mahallesi	X			
99	Hatice Sultan Mahallesi	X			
100	Havuzlu Mescid Mahallesi	X			
101	Haydar Paşa Mahallesi	X			
102	Hırat Kemal Mahallesi	X			
103	Hızır Beğ Mahallesi	X		X	
104	Hobyar Mahallesi	X			
105	Hoca Dursun Mahallesi	X			
106	Hoca Üveys (Veyis) Mahallesi	X			
107	Hoca Hamza Mahallesi	X			
108	Hoca Hayreddin Mahallesi	X			
109	Hoca Hüseyinzade Mahallesi	X			
110	Hoca Kasım Günanî Mahallesi	X			
111	Hoca Küçük Mahallesi	X		X	

¹⁷¹ El-Şeyh Muhiddin Kocavî Mahallesi olarak da kullanılmaktadır. BabŞS 109- 116-117a-b 24 Ra 1127.

¹⁷² Emin Sinan Mahallesi'nin de aynı mahalle olduğu düşünülmektedir.

¹⁷³ Hâce Hatun ya da Hatuniyye Mahallesi olarak ta geçmektedir.

¹⁷⁴ Hasan Halife Mahallesi olarak da yazılmıştır.

112	Hoca Paşa Mahallesi	X			
113	Hoşkadem Mahallesi	X			
114	Hüsam Beğ Mahallesi	X			
115	Hüseyin Ağa Mahallesi	X			
116	İbn-i Meddas Mahallesi	X			
117	İbrahim Çavuş Mahallesi	X			
118	İbrahim Paşa-yı Atik Mahallesi	X	X		X
119	İç Doğan Mahallesi	X			
120	İdris Beğ Mahallesi ¹⁷⁵	X			
121	İlyas Efendi Mahallesi ¹⁷⁶	X			
122	İmam Ali (Âlim) Mahallesi	X			
123	İne Bey Mahallesi ¹⁷⁷	X	X	X	X
124	İshak Beğ Mahallesi		X		
125	İskender Ağa (Paşa) Mahallesi	X			
126	İslam Beğ Mahallesi				X
127	İsmail Ağa Mahallesi	X			
128	Kaba Kulak Mahallesi	X			
129	Kaba Sakal (Sinan Ağa) Mah.	X			
130	Kalenderhane Mahallesi	X			
131	Kaliçeci Hasan Mahallesi	X			
132	Kapı Ağası Mahmut Ağa Mah.	X			
133	Kapudan Sinan Ağa Mahallesi	X			
134	Karabaş Mahallesi	X	X	X	
135	Karaki Hüseyin Çelebi Mah. ¹⁷⁸	X			
136	Kasap İlyas Mahallesi	X	X		
137	Kasap İvaz Mahallesi	X			
138	Kasap Timur (Demirhan) Mah.	X			
139	Kasım Paşa Mahallesi	X	X		X
140	Kâtip Hüsrev Mahallesi	X			
141	Kâtip Kasım Mahallesi	X	X	X	X
142	Kâtip Murad Mahallesi	X			
143	Kâtip Musluhiddin Mahallesi	X			
144	Kazasker Mehmed Efendi Mah	X			
145	Kazganî Sa'di (Kangancı)	X	X	X	X
146	Kazlı Çeşme Mahallesi	X			
147	Keçeci Piri Mahallesi	X	X	X	X
148	Kefeli Mahallesi	X	X	X	X
149	Kemal Paşa Mahallesi	X			
150	Kemanî Kara Mustafa Paşa M.	X			
151	Kemankeş Ahmet Ağa Mah. ¹⁷⁹	X			
152	Kepenekçi Sinan Mahallesi	X			
153	Keskin Dede Mahallesi	X			

¹⁷⁵ 139 Numaralı Sicilde adı geçmektedir.

¹⁷⁶ İlyaszade Mahallesi olarak da geçmektedir.

¹⁷⁷ İne Hayreddin diğer bir kullanımı.

¹⁷⁸ Başlarda Karaki Mahallesi olarak kullanılırken daha sonra Karakî Hüseyin Çelebi Mahallesi olarak kayıt edilmiştir. (Bkz. BabŞS Nu. 94, 135.)

¹⁷⁹ BabŞS 109-117a/ (24 Ra1127/29 Nisan 1715).

154	Kethüda Hatun Mahallesi ¹⁸⁰	X			
155	Keyci (Kici) Hatun Mahallesi	X			
156	Kızıl Mescit Mahallesi	X			
157	Kızıлтаş Mahallesi	X	X		X
158	Kiremid Mahallesi	X	X	X	X
159	Kirmasti Mahallesi	X	X	X	
160	Koca Mustafa Paşa Mah.	X	X		
161	Koğacı (Kovacı) Dede Mah.	X			
162	Korucu Mehmed Çelebi Mah.		X	X	X
163	Koruk Mahmud Mahallesi	X			
164	Kulaksız Mahallesi		X	X	X
165	Kuyumcu Bahşayış Mahallesi	X			
166	Kürçübaşı Elhac Hüseyin M.	X	X	X	X
167	Kürçübaşı Süleyman Ağa M.	X	X	X	X
168	Lalezâr Mahallesi	X			
169	Lütfi Paşa Mahallesi	X			
170	Mağnisalı Çelebi Mahallesi ¹⁸¹	X			
171	Mahmut Paşa Mahallesi	X			
172	Melek Hatun Mahallesi	X			
173	Mercan Ağa Mahallesi	X			
174	Mesih Paşa Mahallesi	X			
175	Mimar Ayas Mahallesi	X			
176	Mimar Sinan Mahallesi	X			
177	Mirahor Mahallesi	X	X	X	
178	Molla Ahvin Mahallesi	X			
179	Molla Ali Fenârî Mahallesi	X			
180	Molla Aşiki Mahallesi	X			X
181	Molla Gürânî Mahallesi	X			
182	Molla Hüsrev Mahallesi	X			
183	Molla Kesdel Mahallesi	X			
184	Molla Şeref Mahallesi	X			
185	Muhsine Hatun Mahallesi	X	X	X	X
186	Muhtesip İskender Mahallesi	X			
187	Murat Paşa Mahallesi	X			
188	Mustafa Beğ (Dühani)Mah.	X			
189	Mustafa Paşa-yı Atik Mahallesi	X	X	X	X
190	Müftü Ali Paşa Mahallesi ¹⁸²	X			
191	Müneccim Sa'di Mahallesi	X			
192	Nahilbend (Nakilbent) Mah.	X			
193	Nağacı İbrahim Mahallesi	X			
194	Nasuh Paşa Mahallesi	X			
195	Neslişah Sultan Mahallesi	X			
196	Nevbahar Mahallesi	X			
197	Nişancı Mehmet Paşa Mah.	X			
198	Nişancı Paşa Mahallesi ¹⁸³	X	X	X	X

¹⁸⁰ Karagümrük civarındadır ve Müslümanlar meskündür. BabŞS. Nu. 91.

¹⁸¹ Kiptilerin yoğun olarak oturdukları mahalledir.

¹⁸² Müftü Ali Çelebi Mahallesi diğer bir kullanımıdır. BabŞS107-76a/11 (19 S1127/24 Şubat 1715).

¹⁸³ Diğer bir kullanım Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi. BabŞS140 Numaralı sicil.

199	Nuri Dede Mahallesi	X			
200	Ohri Mahallesi	X	X	X	X
201	Oruç Gazi Mahallesi	X			
202	Öksüzce Mahallesi	X			
203	Ördek Kasap Mahallesi	X			
204	Papasoğlu Mahallesi ¹⁸⁴	X			
205	Pirinçci Sinan Mahallesi	X			
207	Revânî Çelebi Mahallesi	X			
207	Sahaf Süleyman Mahallesi	X			
208	Salih Paşa Mahallesi	X			
209	Saliha Hatun Mahallesi	X			
210	Salma Tomruk Mahallesi	X	X		X
211	Saman Veren Mahallesi	X			
212	Sancaktar Hayreddin Mahallesi	X	X	X	X
213	Saraç Doğan Mahallesi	X			
214	Saraç İshak Mahallesi	X	X	X	X
215	Sarı Bayezid Mahallesi	X			
216	Sarı Musa Mahallesi ¹⁸⁵	X			
217	Sarı Nasuh Mahallesi	X			
218	Sarıgez (Sarıgüzel) Mahallesi	X			
219	Sarmaşık Mahallesi	X			
220	Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mah.	X			
221	Serhobçu Mahallesi (?)	X			
222	Seydi Halife Mahallesi	X			
223	Seyyid Ömer Mahallesi	X	X	X	X
224	Simkeş Mahallesi	X			
225	Sinan Ağa Mahallesi	X			
226	Sinan Beğ Mahallesi	X			
227	Sivrikoz (Seferikoz) Mahallesi	X			
228	Sofular Mahallesi	X			
229	Soğan Ağa Mahallesi	X			
230	Suhte (Softa) Sinan Mahallesi	X			
231	Sultan Bayezıt-1 Cedit Mahallesi	X			
232	Sulu Manastır Mahallesi	X	X	X	X
233	Süleyman Ağa Mahallesi	X	X		X
234	Sülüklü Çeşme Mahallesi	X			
235	Şah Huban Mahallesi	X			
236	Şah Sultan Mahallesi	X			
237	Şehsuvar Mahallesi	X			
238	Şeyh Ebu'l-Vefa Mahallesi	X			
239	Şeyh Ferhad Mahallesi	X	X	X	X
240	Şeyh Hasan Paşa Mahallesi	X			
241	Tahta Minare Mahallesi		X	X	X
242	Takkeci Mahallesi	X			
243	Tarsus Mahallesi ¹⁸⁶	X			
244	Tavaşlı Süleyman Ağa Mah.	X	X	X	X

¹⁸⁴ BabŞŞ 157 Numaralı sicilde ilk kez geçmektedir.

¹⁸⁵ BabŞŞ 157 Numaralı sicilde geçmektedir.

¹⁸⁶ Aynı sicilde adı geçmektedir.

245	Tercüman Yunus Mahallesi	X			
246	Tevkiî Cafer Paşa Mahallesi ¹⁸⁷	X	X	X	X
247	Timurhan Mahallesi	X			
248	Toklu Dede Mahallesi	X			
249	Toptaş Mahallesi	X			
250	Türbe Kemal Mahallesi	X			
251	Uzun Şüca' Mahallesi	X			
252	Uzun Yusuf Mahallesi	X			
253	Üskübî Mahallesi	X			
254	Voyruk Şüca' Mahallesi ¹⁸⁸	X			
255	Yahya Gözlü Mahallesi	X			
256	Yakub Ağa Mahallesi	X			
257	Yarhisar Mahallesi ¹⁸⁹	X	X	X	X
258	Yavaşca Şahin Mahallesi	X			
259	Yavezar (Yavuzlar) Mahallesi	X			
260	Yeni Mahalle		X	X	X
261	Yıldırım Mahallesi ¹⁹⁰	X			
262	Zeyrek Mahallesi	X			
263	Zeytin Mahallesi		X	X	X

İstanbul'un mahalle bazında yerleşim bölgelerini ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, Müslüman halk Fatih, Aksaray, Tophane, Cibali, Ayasofya'da iskân edilmişlerdir. Gayrimüslim cemaate gelince, Rumlar çoğu deniz kıyısında Samatya, Kumkapı, Balat, Fener ile Cibali arasındaki mahallelere yerleşmiştir. Evliya Çelebi Rumların özellikle denizcilik, balıkçılık ve meyhanecilik gibi mesleklerle meşgul olduklarını söylemektedir. Ermeni nüfusa gelince Sulumanastır başta olmak üzere Topkapı, Kumkapı, Lanka, Yenikapı ve Balat'a iskân edilmişlerdir. Edirnekapı civarında da Ermeni mahalleleri olduğu tespit edilmiştir. Yahudiler Sirkeci'den Balat'a kadar olan bölgedeki semtlerde (Bahçekapı, Yıldız hamamı, Balat, Ayvansaray) sakin olmuşlardır. Topkapı ve Balat'ta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ile birlikte yaşamaktadır. Kadı sicillerindeki kayıtlardan da İstanbul Kalesi ve Eyüp'ten Balat, Fener, Cibali ve Unkapanı dâhil ve haricinde Yahudihanelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹⁹¹.

Müslüman ve gayrimüslimlerin İstanbul'da yaşadıkları semtlerin genel bir çerçevesi çizildikten sonra mahallelerdeki dağılıma baktığımızda, gayrimüslimlerin

¹⁸⁷ Nişancı Cafer Çelebi Mahallesi olarak da kullanılmıştır.

¹⁸⁸ 157 Numaralı sicilde geçmektedir.

¹⁸⁹ 157 Numaralı sicilde Yarhisar Musluhiddin olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁰ 93 Numaralı BabŞS sicilde kaydedilmiştir.

¹⁹¹ BabŞS 154- 11b/ 1 (H.12 B 1144/ M.10 Ocak 1732).

yoğun olarak yaşadığı Sur içi mahallelerinden biri “Abdi Çelebi” olarak zikredilen mahalle idi. Sulu Manastır’da Mahallesi’nde gayrimüslim cemaatten Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler birlikte yaşamaktadırlar. Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerden biri de Fener kapısı içerisinde yer alan ve “Abdi Subaşı Mahallesi” şeklinde kaydedilmiş mahalledir. El-hac İsa Mahallesi gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları diğer bir mahalledir. Burada özellikle Yahudiler çoğunlukta olmak üzere diğer cemaatlere mensup kimseler de oturmaktadır. Elli üç mahallede gayrimüslim halkın Müslüman halkla birlikte aynı mahallelerin belli kısımlarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Karışık mahallelerde nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler teşkil etmektedir. Gayrimüslimlerin müstakil olarak yaşadıkları mahalle sayısı ise altı olarak tespit edilmiştir. Zikredilen yerleşim yerlerinin dışında Müslümanlar sur içindeki mahallelerde nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmaktadır ki Müslüman mahallelerin sayısı gayrimüslimlerininkine oranla oldukça fazladır.

İstanbul’un çeşitli mahallelerinde sayıları az olmakla beraber Kıptiler oturmaktaydı. Bunlar Aydın Kethüda, Ali Paşa, Beyazıt Ağa ve çoğunlukla da Manisalı Çelebi Mahallesinde yaşıyorlardı. XVIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Kıpti nüfusta bir artış meydana gelmiştir. Artışın nedeni Vize, Saray ve sair taraflardan Müslüman ve gayrimüslim Kıptilerin yerlerini terk ederek aileleriyle birlikte İstanbul’a çeşitli bahanelerle göç etmesiydi. Kimisi demircilik, rençperlik kimisi de serhatlı olduğunu söyleyerek cambazlık yapmak üzere geldiklerini ileri sürüyorlardı. Gelenler Topkapı-Edirnekapı arasında ve Tekfur Sarayı ile Ayvansaray etrafına yerleşmekteydi. Yine bir kısmı At Pazarı’na ve Fatih Cami civarında Karaman Çarşısı etrafına yerleşmişti. Buldukları yerlerde Yahudihane gibi odalar giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca Kıptiler buldukları yerlerde kendi halinde olmayarak mahalle aralarında vatandaşların yollarını keserek ya da evlere gizlice girerek eşya ve paralarını çalıyorlardı. Hatta giderek hırsızlığı kendilerine meslek edinmeye başlamışlardı. Söz konusu davranışlardan dolayı 1732 senesinde İstanbul kadısı ve Yeniçeri ağasına bir dizi buyruhdular gönderilerek önlemler alınması istenmiştir. Buna göre ahalinin huzurunu bozan ne kadar Müslüman ve gayrimüslim Kıpti varsa tespit edilerek memleketlerine gönderilecekti. Bu konuda tolerans gösterilmemesi özellikle vurgulanmaktaydı.¹⁹².

---

¹⁹² BabŞŞ 154-11b/ 2 (H.12 B 1144/ M.10 Ocak 1732).

1.3.2 İstanbul'da Yeşil Alanlar

1.3.2.1 Bahçeler ve Bostanlar

İstanbul, XVI. - XVIII. yüzyıllar boyunca dünyanın büyük şehirlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu yönetici, asker ve ilim çevrelerinden ve çeşitli meslekleri icra eden halktan oluşmaktaydı. Bu sebeple şehirde demografik yapının tüketici yoğunluklu olduğunu söylemek mümkündür. Nüfus yoğunluğunu bu şekilde XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Bu sebeple kentin iaşesinin sağlanması önemli sorunlardan biri olmuştur. Kent halkının iaşesi kısmen şehir ve çevresindeki üreticilerden büyük bir kısmı ise dışarıdan karşılanıyordu. Özellikle sebze ve meyve gibi dayanıksız gıda maddelerinin uzak bölgelerden zarar görmeden getirilmesi pek mümkün olmuyordu¹⁹³. Sebze kentteki bahçe ve bostanlardan ve yakın çevrelerden elde ediliyordu. Meyve ise, yine kent çevresi ile daha geniş alanlardan sağlanıyordu. Ancak dışarıdan getirilen meyveler de Marmara sahil şeridinin ötesine geçmiyordu. İstanbul için taze sebze ve meyve tedarik alanları olarak kente hızlı taşıma yapılabilecek bölgelerin seçilmesinin nedeni bu ihtiyaç maddelerinin dayanıksızlığı ile yakından ilgilidir¹⁹⁴.

İstanbul ve çevresindeki bahçe ve bostanlar kalabalık nüfuslu büyük kentin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle kent ve çevresindeki bahçe ve bostanlar sur içinin önemli bir parçasını teşkil ediyordu. Öyle ki İstanbul kenti baştanbaşa bahçe ve bostanlarla bezenmişti. Kentin her yerinde sular bol olduğundan bahçe ve bostanlarda her türlü meyve ve sebze yetişmekteydi¹⁹⁵. İstanbul'un bu özelliği semtlerin isimlerine bile yansımıştır. Bahçe ve bostan isimlerinin yanı sıra içinde yetiştirilen meyve sebzelerin isimlerini taşıyan çok sayıda mahalle ve semt vardı. Bazı semtler orada yetiştirilen sebze ve meyveleriyle ünlüydü. Tuzla bamyası, Yedikule marulu, Arnavutköy çileği, Çengelköy salatalık ve ayvası, Kavak inciri ile meşhurdu¹⁹⁶.

¹⁹³ Arif Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi), *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2010, S. 20, s.86.

¹⁹⁴ A. Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları...", s.86.

¹⁹⁵ "Bu kadar kalenin içi tabtabalı (su çağılıtlı)'dır. Hâli yer yoktur meğer çayır, bahçeler ola ya bostanlık ola. Böyle yerler de vardır. İncirlik, bostanlık çoktur. Her tarafının suları firâvân (bol) ne bitse olur". *Seyahat-nâme*, s.157b.

¹⁹⁶ Beşir Ayvazoğlu, "İstanbul Kültürü ve Estetiği", *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul: Profil yay, 2011, s.29.

Bahçe, kelime anlamı itibariyle küçük bağ anlamına gelir. İçinde veya daha ziyade çevresinde bulunan, meyve ağaçlarının veya süs bitkilerinin yetiştirildiği, umumiyetle etrafı çevrilmiş bir yerdi. Vakfiyelerde söz konusu edilen bahçeler boyutları itibariyle birbirlerinden oldukça farklıydılar. Birisi ancak bir dönümlük bir yüzölçümüne sahip olduğu hâlde, bir başkasının ki yüz dönüm veya daha fazlaydı. Bu bahçelerden bazıları sadece tek cins ağaçlar ihtiva ediyorlar ve adlarını bu ağaçlardan alıyorlardı. Dut bahçesi olarak kayda geçirildiği gibi bazıları *eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmir* (meyve ağaçları ve meyvesiz ağaçların olduğu) bahçe şeklinde kaydedilmiştir. Bu bahçelerin yanında, hemen hemen bahçelerle aynı genişliğe sahip, sebze ekimine ayrılmış nadiren ağaçlar, fakat özellikle bostancının oturması için küçük bir ev, ahırlar, sundurmalar, su kuyuları, havuzlar ve sudolapları bulunan *bostan*'lar uzanıyordu¹⁹⁷. Bostanlar sadece sebze üretiminin yapıldığı yerler değildir. Şehir ve çevresindeki pek çok bostanda meyve ağaçları bulunuyordu¹⁹⁸. Hatta bazı bostanlarda sadece meyve ağaçları vardı. Bu tür bostanlar *yemiş bostanı* olarak anılmaktaydı¹⁹⁹.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul sur içinde mevcut bahçe ve bostanları kadı sicillerine kaydedilmiş olan kefil defterlerinden tespit edebilmekteyiz. Evlere ait olan küçük bahçelere ilişkin verilere yine sicillerde yer alan mülk alışverişine konu olan davalardan ulaşmaktayız. Taramalar sonucunda iki adet kefil defterine rastlanılmıştır²⁰⁰. Buna göre 1731 yılında İstanbul'da büyük küçük bostanların sayısı 126, bahçelerin sayısı ise 30'dur. Bahçe ve bostanlar üç kol halinde (Büyük Langa,

¹⁹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, C. XVIII, Ankara 1984, s.7.

¹⁹⁸ Keşif için Bostancıbaşı kethüdası ve yiğit başılar bir bostana giderek bostanda bulunan meyve ağaçlarının sayısını ve türlerini kaydetmiştir. Buna göre bahçede 9 incir, 18 erik, 7 armut, 2 beyaz dut, 8 kayısı, 15 ayva, 5 şeftali, 2 adet elma ağaç vardır. BabŞS 156-102a/3 (H. Gurre-i B 1145/ M. 18-22 Aralık 1732).

¹⁹⁹ A. Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları...", s. 86.

²⁰⁰ Kefil defterleri, bahçe ve bostanlarda kimlerin çalıştığını tespit ederek kefil olmayanların çalıştırılmaması amacıyla tutuluyordu. Böylece iş gücü fazlası tespit edilerek kefil olmayan kişiler kent dışına çıkarılıyorlardı. Bu şekilde İstanbul ve çevresinin asayışı sağlanmaya çalışılıyordu. Kefil defterinden ilki Kasım 1719 tarihli olandır. Bu defterde İstanbul ve çevresinde bulunan bostanların, bostancıların ve çalışan hizmetlilerin isimlerinin tutulduğu görülüyor. Deftere göre 195 bostan tespit edilmiştir. Bostanlar Langa'dan Yedi Kule ve Yenibahçeye kadar olan kısımda sıralanmıştır. BabŞS 123- 26-27 a-b/ 1 (H.14 M 1132/ M.27 Kasım 1719). Defterin başına düşülen ibare aynen şöyledir: "*İstanbul ve Eyüp el'Ensari ve Galata ve Üsküdar dâhilinde ve haricinde ve tevabi'inde olan bostanların müstacerlerin ve yanaşmaların ve iş hizmetkârlarının ve ortakların cümlesinin kefilini beyan eder. Kaç kol olduğun beyan eder. Fi Muharrem 1132*". İkinci kefil defteri ise Sur içine ait Kasım 1731 tarihli dir. Bu defter diğerine göre daha ayrıntılı kaydedilmiştir. Defterde sadece bostanların değil bahçelerin isimlerinin de zikredildiği görülmektedir. Bahçelerin sahipleri ve kiracı olarak kimin tasarruf ettiği verilen bilgiler arasındadır. BabŞS 153- 3-13 a-b/ 1 (H.28 Ca 1144/ M. 28 Kasım 1731).

Yedi Kule, Küçük Langa) uzanmaktadır. Bahçe ve bostanların 59'u Büyük Langa'da, 84'ü Yedi Kule ve çevresinde, 13'ü ise Küçük Langa ve çevresinde bulunuyordu. Çalışan hizmetlilerin sayısı 640 olarak tespit edilmiştir. Bahçe ve bostanlarda kiracı bostancılar ve yanlarında çalışan işçilerin büyük çoğunluğu Hıristiyan Bulgar ve Rumlardır. Bulgarların Makedonya'nın Vodina, Ohri, Pirlepe, Üsküp, Manastır, Ostrova, Florina ve Tikveş'ten geldiğini tespit ediyoruz. Yine Niş ve Selanik şehirlerinden gelenler vardır. Bir kısmının ise Sofya'dan geldiği tespit edilmiştir. Rum kökenli zimmîlerin bir kısmı İstanbul'lu Rum, diğer büyük bir kısmı ise Niğdelidir. Bunların dışında işçiler arasında az olmakla birlikte Arnavut kökenli olanlar da vardır. Bunları Premedi (Permeti)'den gelen işçiler oluşturmaktadır.

Bahçe ve bostanların işletmesi bostancı ustaları tarafından gerçekleştirilirdi. Ustalar Müslüman ve gayrimüslim olabilirdi. Büyük bir çoğunluğu ise gayrimüslimlerin oluşturduğu görülüyor. Çalışan hizmetli işçiler de genellikle usta nereli ise onun memleketlisiydi. Çünkü her usta kendisine işçi alırken onlara kefil olmakla sorumluydu. Aksi takdirde onların yapacakları olumsuz fiillerden kendileri sorumlu olacaktı. Bundan dolayıdır ki tanıdıkları kişileri ya da bostancıların kefil oldukları kimseleri işe almayı tercih ettikleri söylenebilir. Çalışmak isteyenlerin *temessük (senet)* adındaki belgeyi alması gerekmekte idi. *Temessük* çalışma izni olan kişilere veriliyordu. Kefil defterlerinin düzenlenme maksadının çalışma izni ve kefil olmayan kişilerin işlerine son vermek olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgar kökenli gayrimüslimlerin istihdamına 1728'de çıkarılan bir fermanla son vermeye çalışılmıştır²⁰¹. Ancak 1731 tarihli kefil defterinde bahçe ve bostanları işleten ve çalışanların büyük bir kısmının Bulgar kökenli olduğu tespit edilmiştir²⁰². Dolayısıyla yasaklamalara rağmen suiistimaller görülmüş olmalıdır ki tamamen önü alınamamıştır. Ya da bu konuda katî uygulamalardan uzak durularak çalışmalarına göz yumulduğu söylenebilir.

Bir bahçe ve bostanda bir ila sekiz kişi arasında insan çalışıyordu. Çalışan işçi sayısının fazla olduğu bostanların diğerlerine göre daha büyük oldukları söylenebilir. Mesela Büyük Langa civarındaki Yeni Bostan'da yer alan Baş Oda Bostan'ı bunlardan biridir. Bostanı işleten Yovan İstanbullu olup Rum'dur. Bostanda altı işçi

²⁰¹ A. Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları...", s.92. Ferman için bkz. Ü.Ş.S. no.378.

²⁰² BabŞS 153- 3-13 a-b/ 1 (H.28 Ca 1144/ M. 28 Kasım 1731).

çalışmaktadır. Yedikule yakınlarındaki İsmail Paşa Sarayı Bostanı'nda bostancılar Anastas ve ortağı Petro'dur. Bostan büyük olduğundan çalışan işçi sayısı sekizdir.

Bahçe ve bostanları kiracı olarak işletenler tek kişi olabileceği gibi ortak olarak birden fazla kişi de olabilmekteydi. Kumkapı'da Tavaşlı Süleyman Ağa Mahallesi'nde bulunan Bezazistanî es-Seyid Süleyman Ağa Bahçesini işleten İstanbullu Ermeni usta Avak'tır. Bahçenin işlerini yürütmek üzere iki işçi görevlendirilmiştir. Başka bir örnekte bahçenin ortaklaşa işletildiği görülüyor. Kumkapı'daki İbrahim Paşa Mahallesi'nde Osman Kethüda'nın evinin karşısındaki bahçeyi işletenler üç kişidir. Dimitri ve ortakları Bıyıklı Manok ve kardeşi Nikola'dır. Bu kişilerin Bulgar oldukları anlaşılıyor. Bahçede bir görevli olup o da Vardar Yenicesi'nden Bulgar Dimo'dur.

İstanbul'un sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan bahçeler yanında başka işlevlere yönelik hizmet veren büyük bahçeler vardı. Halkın vakit geçirmesi ve eğlenmesi amacıyla asıl kent ve kent sınırları dışındaki sahalarda da bahçeler, mesire alanları oluşturulmuştu. Zaten Osmanlı İstanbulu'nda güzel bahçe sahibi olmak hatta büyük boyutlu bahçeleri kamusal alan olarak halka bahçe yapıp vakfetmek geleneği vardı. Bu işin öncülüğünü başta saray yapmıştır. Topkapı Bahçesi, Yıldız Bahçesi, Kandilli Bahçesi gibi Padişahların has bahçeleri, vezirler ve diğer devlet ileri gelenleri tarafından taklit edilerek şehrin başka yerlerinde yaygınlaştırılmıştır. Haliç kıyılarında Karaağaç Bahçeleri, Hasköy Bahçeleri vardı. Boğaziçi kıyılarında Kabataş'ta Karabali Bahçesi, Beşiktaş'ta Kazancıoğlu Bahçesi, Emirgan'da Emirgan Bahçesi gibi bahçeler İstanbul'un tarihi bahçeleriydi.

Asıl kent sınırları içinde bu geleneğe uygun olarak bahçe yapımına önem verilmişti. Bunun neticesinde olsa gerek kentte yer alan büyük bahçelerden birçoğunun umumiyetle büyük devlet adamlarına ait olduğu gözlenmektedir. Çünkü bu bahçeler devlet adamlarının isim ve unvanlarıyla adlandırılmıştır: "Eski Beğlikçi Bahçesi", "İstanbul Kadısı Paşazade Efendi Bahçesi", "Ebubekir Paşa Bahçesi". Ya da bahçe sahiplerinin mesleklerinin isimleri verilmiştir: "Gümrükçü Hüseyin Paşazade Bahçesi", "Dibacı Hacı İsmail Bahçesi"²⁰³.

Büyük hasbahçeler, bahçe-bostanlar yanında çoğu evin de değişik büyüklükte bahçesi vardı. Güzellik ve faydayı birlikte düşünerek yerleştikleri yerlerde bu ikisini

---

²⁰³ BabŞS 153- 3-13 a-b/ 1 (H.28 Ca 1144/ M. 28 Kasım 1731).

sentezleyen Osmanlılar içinde meyve ağaçları ve çiçek olmayan bahçeyi bahçeden saymazlardı²⁰⁴. Bu durum diğer Müslüman Türk şehirlerinde olduğu gibi İstanbul için de geçerliydi. Çünkü Türkler bina yaptığı araziye ilk önce duvarla örüp ağaç dikerdi. XVIII. yüzyılda evlerin bahçe şehir olma özelliğini koruduğu kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Sicil kayıtlarındaki ev alış veriş belgelerinde sıklıkla meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçelere atıflar yapılmıştır. Bahçesinde dut, ayva ya da başka meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan pek çok ev vardı. Bunun yanı sıra bahçeler ve çiçekler devrin şairlerinin şiirlerinde de bir ögesi olmuştur. Sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklar sabahları bir çiçek demeti hazırlayarak hocalarına götürürlerdi. Mahallede eğer bir hasta varsa çocukların sessiz olması için pencerelerin önlerine hasta olduğu anlamına gelen çiçekler yerleştirilirdi. Yine hasta ziyaretine gidilirken gül, lale götürülerek hal hatır sorulurdu²⁰⁵. Eski İstanbul'da sarayların ve büyük konakların bahçelerinin olmazsa olmaz çiçekleri lale ve güllerdir²⁰⁶. XVIII. yüzyılda lale yetiştiriciliği oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hatta lalelere narh uygulanacak derecede ciddi bir piyasası oluşmuştur²⁰⁷. Evlerin bahçelerinde laleden başka kokulu ve çiçekli çeşitli çiçekler tercih edilirdi. Sıradan fukara bir evin bile pencerelerinde sardunya ve fesleğen saksıları olmazsa olmazlardandı.

Cami avluları dinî ibadetlerin yapıldığı yerler olmasının yanında halkın toplanıp dinlendikleri yerlerdi. Bu cami ve mescit önlerindeki alanlarda değişik türden ağaçlar yükselmekte ve İstanbul'un manzarasının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Ağaçlar sadece estetik güzellik ve serinlik kaynağı değildi. Her biri çevresinde yaşayanlar için bir anlam taşırdı. Öyle ki bu ağaçlar altında padişah ve yönetimin dedikoduları yapılır, hararetli tartışmalar yaşanırdı. Mahallede olup biten yine bu ağaçlar gölgesinde konuşulur yazın ise eğlenceler tertip edilir, oyunlar düzenlenirdi. Mezarlıkların simgesi olan servi ağaçları ebedi bir dinlenmenin sembolleriydi. Evlerin bahçelerinde bulunup sokağa ya da karşı komşunun çatısına uzanan ağaçlar ise bazı durumlarda komşular arasında anlaşmazlık yaratarak husumetlerin yaşanmasına bile neden olabiliyordu.

²⁰⁴ Beşir Ayvazoğlu, "Ağaçlar ve Bahçeler", *Şehir ve Kültür İstanbul*, s.31.

²⁰⁵ Ayvazoğlu, "Ağaçlar ve Bahçeler", *Şehir ve Kültür İstanbul*, s.33.

²⁰⁶ "Bugün yolum bir gül bahçesine uğradı ama hayretten aklım başımdan gitti. Ne görsem beğenirsin: Dünya baştanbaşa bezenmiş... Kızları tepeleri, sağı solu baştanbaşa gül, sümbül ve lüle bahçeleri..." *Nedim Divânı'ndan Seçmeler*, Şevket Kutkan (haz.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay, 1981, ss.222-223.

²⁰⁷ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.270.

1.3.2.2 Mesire Yerleri

Osmanlı'nın ilk devirlerinde yeşil alanlar diğer dünya kentlerine göre farklı bir biçimde konumlandırılmıştır. Yeşil alanlar kamu kullanımına açık büyük yeşil alanlar olarak değil özel mülkiyete konu olan küçük bahçeler ya da cami avlularındaki yeşil alanlar olarak kente dağılıyordu. Bu durum XVI. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Mesire yerlerinin kamu alanı olarak halka açılması ve asıl önemini kazanması XVIII. yüzyıldan itibaren olmuş ve dönüşüm XIX. yüzyılda devam etmiştir. Bu dönemlerde kent genelinde çayırliklardan oluşan mesire alanları oluşturulmuştur. Bundan sonraki tarihler bu manada İstanbul'daki her semtin kendi mesire alanına kavuştuğu dönemdir.

İstanbul halkının vakit geçirmesi ve eğlenmesi amacıyla sur içinde ve dışında çok sayıda gezinti yerleri, mesire alanları, bahçeler ve çayırlar vardı. Silivrikapı'daki Ağa Çayırı, Topkapı'da Yeni Bahçe, Vefa, büyük camilerin meydanları, Yedikule, Büyük ve Küçük Langa Bağları, Yenikapı, Alibeyköy ve Lâlezar Mesireleri bunların önde gelenleriydi. Ayrıca sur dışı alanlarda Topkapı ve Edirnekapı dışında Topçular, Otakçılar çayırları ve Eyüp vardı²⁰⁸. İstanbul halkı gezmek için çoğunlukla Eyüp'e uğramaktaydı. İstanbul'da Eyüp'ten sonra en çok ziyaret edilen mesire yeri Kâğıthane'dir ve Eyüp'e bir iki saat uzaklıkta mesafededir²⁰⁹. Lâlezar Mesiresi de buradaydı ve Kâğıthane Lalesi denilen rengârenk laleler yetiştirirdi. Önemli bir yere sahip İmrahor Köşkü, Kâğıthane nehri kenarındaki çayırdaki yer alan ahşap bir kasırdı. Bunlardan başka burada, XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı su kemerleri vardı. Kanunî devrinde, İstanbul halkı kayıklarla İstinye'ye gider Yeniköy'de gezinirdi. Burası padişahın emriyle inşa edilmişti²¹⁰.

İkinci Selim zamanında Boğaziçi kıyılarında ünlü bahçelerden biri Beşiktaş olmuştur. Kaptan Sinan Paşa ile Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbe ve camileri burada çınarları ve beyaz kurşunlu kubbeleriyle güzel bir manzara teşkil ediyordu. Beşiktaş'ta diğer ünlü bir yer Yahya Efendi Mesiresi idi. Buradan itibaren Galata'ya kadar Fındıklı ve Tophane camiler ve saraylar ile doluydu. Camilerin arka tarafları

²⁰⁸ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.216; Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Sami Önal (yay. haz.), İstanbul: İletişim, 1998, s.24.

²⁰⁹ "...Ekser İslambol'un halkı teferruce buraya gelürler ve Kâğıdhâne bundan öte bir veya iki saat yirdür." Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

²¹⁰ Altınay, *Eski İstanbul*, s.26.

ise tamamen ağaçlıktı. Boğaz, Fındıklı'dan itibaren ormanla çevrili bir yerdi. Boğazın sularını çevreleyen korular ve çayırlara kent halkı gitmekten haz alıyordu²¹¹.

Kâğıthane, kentin fethinden itibaren her dönemde önemini korumuştur. Kâğıthane deresi etrafındaki büyük çınarlar, çayırlar İstanbul halkını ilkbaharda buraya çekerdi. Burası sulu olduğundan çayır ve çimenleri oldukça boldu. Padişah ve vezir atları bu çayırlarda otlardı²¹². Özellikle halk arasında buraya Kırkçeşme'den getirilen sular rağbet görüyordu. Sonraları İstanbulluların sulardan, çayırlardan ve gölgeliklerden yararlanabilmesi için, çayırlarda hayvan otlatılması ve ağiller yapılması yasaklanmıştı²¹³.

İstanbul'un seçkin mesire yerleri arasında yer alan Kâğıthane'nin önem ve ününün artması III. Ahmed zamanında olmuştur. Özellikle Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında elçilere Kâğıthane'de ziyafetler verilmeye başlandı. Kâğıthane ve çevresindeki köylerin manzarası III. Ahmed'in sevdiği yerlerdi. Bu nedenle buralarda yeni alanlar oluşturuldu.

Alibeyköy'de üç tane havuz yapıldı. Buranın havası, suyu güzel ve yazın gölgelik veren ağaçlardan dolayı serin olduğundan halkın gitmekten hoşlandığı bir yer oldu. Burası Râşid tarafından Hüsrevâbâd olarak adlandırmıştı. Padişahın da bu ismi beğenmesi üzerine fermanla bundan sonra Hüsrevbâbâd olarak anılmasını istemiş, buraya bir de yazlık yapılmıştır²¹⁴. Daha sonra İbrahim Paşa Kâğıthane'de de bir saray yapmak istemiştir. Bunun üzerine büyük bir yapının inşasına başlanmıştır. Kasır ve havuzlar yapılmıştır. Bu tarihten itibaren Kâğıthane daha da canlanmış ve kent halkının akın ettiği gezinti yeri olmuştur²¹⁵. Özellikle ilkbahar mevsiminde Kâğıthane önemli bir eğlenme ve dinlenme alanı olmaktaydı. Burada güreşler düzenlenir, cambaz, hokkabaz ve kukla gösterileri yapılırdı. Bütün bu gösteriler ise buraya ayrı bir hava kattığından halk arasında oldukça revaç bulmuştu. İstanbul'da ne kadar ince, nâzende kadın varsa buraya eğlenmeye geliyordu²¹⁶.

Sa'dâbâd saray ve çeşmelerinin yapımı Haliç kıyılarının imara açılmasını ve yeni binaların yapılmasını sağladı. Eyüp ve Bahariye gibi semtlerde çok sayıda

²¹¹ Altınay, *Eski İstanbul*, ss.25-26.

²¹² Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157b.

²¹³ Altınay, *Eski İstanbul*, s.27.

²¹⁴ *Târih-i Râşid ve Zeyli, Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi*, Abdülkadir Özcan vd. (haz.), C.II, İstanbul: Klasik Yay, 2013, s.1227.

²¹⁵ Altınay, *Eski İstanbul*, ss. 28-29.

²¹⁶ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157b.

büyük yalılar ve köşkler yapıldı. Buraların kıymeti artınca bu güzergâh kentin zenginlerinin oturduğu yerler oldu.

Asya kıyısında Çamlıca Tepesi Üsküdar'a hâkimdir. Bu tepede İstanbul ve çevresinin en ünlü su kaynağı bulunmaktadır. Boğaz'ın Asya kıyılarında kentin ileri gelenlerinin yalıları bulunuyordu. Bu yazlık evlerin etrafı bahçeler ve meyve ağaçları ile çevriliydi. Anadolu Hisarı yakınlarında Göksu deresi kıyılarındaki mesire yerleri ilgi görüyordu. İstanbullular burada sandal ve kayıklarla geziniyordu. Boğaziçi'nde yapılan binaların sayısı çok fazla olmakla birlikte evlerin mimarisi doğayla uyum sağladığından bütünlük sağlamaktaydı²¹⁷.

1.3.3 Çarşı ve Pazarlar

İstanbul'un silüetini oluşturan önemli yapılaşmalardan biri de çarşı pazarlardır. Kentin hangi tarafına gidilse dört bir köşesinde her şeyin mevcut olduğu uzmanlaşmış satış yerleri vardır. Bu satış yerleri *çarşı* ve *pazar* adlarıyla anılmaktaydı. Bunlardan en önemlisi İstanbul'un fethinden sonra kente ilk inşa edilen yapılardan biri olan Kapalıçarşı'dır. Kentte ekonomik hareket ticaret yoluyla oluştuğundan Kapalıçarşı İstanbul'un kalbi sayılmıştır. Kapalıçarşı'nın çevresinde Büyük Bedesten ve Kürkçüler Hanı adlı çarşılar vardı. Geniş bir alana kurulmuş olan bu yapıda irili ufaklı 4000 adet dükkân bulunmaktadır. Kemerli bölmelerle her yöne çıkabilen sokaklarıyla adeta duvarla çevrili bir şehir gibidir. Her sokağın iki tarafına dükkânlar sıralanmış olan bu çarşının üzeri kapalı olduğundan yağmur, sıcak ve yangına karşı korunaklıdır. Güvenilirliği bu şekilde sağlandığından mücevher, ipek halılar gibi daha birçok değerli eşyanın alınıp satıldığı alan olmuştur. Ayrıca her yöne çıkabilen sokaklarıyla adeta duvarla çevrili bir şehir gibidir²¹⁸. İstanbul'un çarşıları ve Bedesten'deki dükkânlar ve kemerler II. Mustafa zamanında kârgir hale dönüştürülmüştür. II. Mustafa buraların kârgir yapılmasını emredince esnaf bu konuda zorlanmıştı. Buna göre gücü yetenler dükkânları yeniden kârgir inşa ederken maddi gücü olmayanlar dükkânlarını satmak zorunda kalmıştır. Daha sonra dükkânların kubbe ve kemerleri kireçle sıvanarak üzerine nakışlar işlenmiştir²¹⁹.

²¹⁷ Altınay, *Eski İstanbul*, s.30; Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.218.

²¹⁸ Öztürk Emiroğlu, "Polonyalı İki Gezginin Kaleminden XIX. Yüzyıl İstanbul'u", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler II*, s.103.

²¹⁹ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

Bedesten çarşısındaki bazı dükkânlar kadınların hemen her gün uğrak yeridir. Çünkü bu çarşıdaki dükkânlarda kadın giysisi adına ne varsa satılıyordu. Bürümcük gömlekler, donlar, çatkılar, entari ve kaftanlar ve daha birçok şey²²⁰. Bedesten, aynı zamanda her türlü eşyanın açık artırma yoluyla satıldığı bir çarşıdır. Her bir kapısında bir eşyanın mezağı yapılıyordu. Bu manada bedestendeki her bölüm kendi alanında uzmanlaşmıştı. Mücevherciler bölümündeki mezatta her gün türlü türlü değerli taşlardan yapılmış eşyalar alınıp satılmaktaydı. Kuyumcu dükkânlarının çoğu burada sıralanıyordu. Dükkânlarda satılan eşyaların fiyatlarına örnek vermek gerekirse, XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir çift küpe 580 kuruş, bir kürk 600 kuruş ve üzeri, bir fincan 70 kuruş, bir Kurân-ı Kerîm 250 kuruşa alıcı buluyordu²²¹. Sipahiler Çarşısı'nda kılıç, eğer, tüfek, pusat gibi daha birçok şey satılmaktadır²²².

Bunun dışında cami meydanları çevresinde dükkânların yer aldığı çarşılar vardır. Eminönü'ndeki Valide Sultan Cami'nin ön tarafında Eminönü İskelesi bulunmaktadır. Buraya her türlü deniz ürünleri getirilmektedir. Ayrıca türlü meyve, sebze ve çiçek burada satılmaktadır²²³. Yine İstanbul'a gelen *beğlik odun* yine bu meydana yığılmaktadır. Ketenciler Çarşısıyla birlikte kentin diğer önemli ve büyük çarşısı Mısır Çarşısı Eminönü semtinde bulunmaktadır. Burası her türlü ilaç, baharat, keten ve şekerin satıldığı alan olarak uzmanlaşmıştır²²⁴.

Bayezıt Cami civarı her türlü sanat ve meslek erbabının bulunduğu bir yerdir. Mühürücü, kaşıkçı, bıçakçı, semerci, bakırcı, bardak ve küp satanlar çoğunlukla buradaydı²²⁵. Yine paraların basıldığı darphane ile vezneciler, hurdacılar, keresteciler de Bayezıt Cami etrafında yer almaktadır²²⁶.

Fatih Cami avlusunun dört bir yanı çarşı pazar olup buralarda her türlü eşya açıkta satılırdı²²⁷. Fatih Cami Meydanı civarı oldukça kalabalıktır, alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Burada ahlaka mugayir davranışlar da sergilenebiliyordu. İstanbul'u III. Ahmed Devri'nde birkaç kez ziyarete gelen Resmî Kayseri bu konuyla ilgili şu malumatları vermektedir:

²²⁰ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

²²¹ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.156b-157a.

²²² Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.156b.

²²³ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.156a.

²²⁴ Karakuyu, Tezer ve Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.43; Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.156a.

²²⁵ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s. 154a.

²²⁶ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, ss.151a-151b.

²²⁷ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.150b.

Fatih Cami ve çevresi fuhuşla uğraşan erkek ve oğlanların da uğrak yeridir. Ancak fuhuşla meşgul olan kadın ve erkeklere sadece asayiş görevlileri müdahale ediyordu. Çarşı halkı sadece bakar müdahale etmezdi²²⁸. Kalabalık meydan, aynı zamanda fuhuşla uğraşan erkek ve kadınların buluşma noktasıdır. Bu işle uğraşan kimselere sadece resmî görevliler müdahale etmekte, çevreden herhangi bir müdahale olmamaktadır. Yine bu çarşıda dolaşan kadınların sayısı erkeklerden daha fazladır. Özellikle Cuma günleri süslenip ziynetler takınan çok sayıda kadınlar buralara akın etmektedir. Kadınların oldukça gösterişli giyinmeleri bir tehlike olarak algılanıyordu²²⁹.

Dükkân ve ticarethanelerin dışında günlük ihtiyaçların karşılandığı yerler vardı. Bunlar *Pazar* olarak anılırdı. Bu pazarlardan Bit Pazarı'nda kullanılmış elbise, At Pazarı'nda beygir ve katır, Tavuk Pazarı'nda tavuk ve emsali hayvanlar satılırdı. Kervansaray gibi pek çok odadan oluşan Esir Pazarı'nda Afrika, Gürcü, Abaza ve diğer milletlerden getirilen erkek ve kadın kölelerin satışı yapılırdı²³⁰.

Resmî Kayseri İstanbul'daki çarşı pazarların çokluğu ve çeşitliliği için şunları söylüyordu:

Nefs-i İstanbul'un hangi yerine gitsen çarşı pazardır. Bir mahalle yoktur ki orada çarşı mükemmel olmasın... Her ne şey var ise orda vardır. Dünyada ucuzluk ara, kızlık ara, iyi-kötü ara, ucuz pahalı ara her şey buralarda eksizsiz vardır. Yani filan yerde filan şey ucuzdur diyerek alıp İstanbul'da satmak istersen zarar edersin. Çarşıların birinde bir eşyaya rast gelirsin ki yarı pahasına satılır işte hâli böyledir²³¹.

Her türlü mal ve eşya satılan diğer pazar yerleri ise haftanın yedi gününde belirli mahallerde kuruluyordu. Pazar günü Samatya civarında Avret Pazarı, pazartesi günü Mısır Çarşısı yanında kurulan pazar oldukça rağbet görüyordu. Salı günü Topkapı önünde uzanan yolun iki tarafında, Çarşamba günü Fatih Camii arkasındaki mahalde bir pazar kuruluyordu. Karagümrük'te Edirnekapı ile Fatih Cami arasındaki alanda Perşembe günü, Kocamustafa Paşa'da Cuma günü, Eski Ali Paşa'da ise Cumartesi günü pazar kuruluyordu. Dolayısıyla sokak manzaraları oldukça renkliydi. Bayezıt, Büyük Çarşı, Eminönü, Galata ve Kasımpaşa gibi hareketli, kalabalık, gürültülü semtler gün boyunca kentsel faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlerdir. Buralarda sadece tüccarlar, dükkân sahipleri, zanaatkârlar gibi geçimlerini buradan sağlayan

²²⁸ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.150b.

²²⁹ "...Özellikle Cuma günü kadın sürüsü hesaba gelmez. Ekseri mahubdur. Begayet metin yiğit ister ki onları göre sabreyleye. Kadınlar giysileriyle birlikte o kadar ziynet takarlar ki vasfa gelmez. Allah bütün din karındaşlarımızı şerlerinden hıfz eyleye..." Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.150b.

²³⁰ İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s.35.

²³¹ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.158a.

insanlar değil aynı zamanda alış verişe ve gezmeye gelenler ile yük getiren kervanlar vardı. Bu nedenle de bu mahalleler diğerlerine göre daha kalabalık ve canlıydı.

Çarşı ve pazarlar aşırı derecede kalabalık olup buralarda dolaşanlar, alışveriş yapanlar çoğunlukla kadınlardır. Buralar kadın erkek herkese hitap ettiğinden çekim merkezleridirler²³².

1.4 İstanbul'un Adlî ve İdarî Yönetimi

1.4.1 1703-1730 Kadı, Naibler ve Görevleri

Kentin yönetim bölgeleri Fatih döneminde belirlenmiştir. Her bölge, aynı zamanda beledi sorumlulukları da taşıyan bir kadının yönetimi altındaydı. Osmanlı İlmiye teşkilatı içinde hiyerarşik olarak Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinden sonra İstanbul kadısı geliyordu. İstanbul kadısı birçok görevi aynı anda yerine getirmek zorunda olan bir şahsiyettir. Adlî yönetim başkentini aslı organizasyonlarından birini oluşturmaktadır. Bunun sebebi halkın -bir ölçüde azınlıkların da- şeriat ve örfi hukuka tabi olmasıdır. Bu yasa ve hükümleri uygulama ve bunlara uyulmasını sağlama görevi kadınlara aittir²³³.

İstanbul alındığında tek bir kadı ve onun emrindeki semt naipleri eliyle yürütülmek istenen idari işler, nüfusun artışı ve şehir sınırlarının genişlemesi üzerine, dört kadılığa bölünmüştür. Bunlar nefsi-i İstanbul, Eyüp (Haslar), Galata ve Üsküdar'dır. Bu kadılıklar "mevleviyet" kadılıkları idi. İstanbul surlarının içi ile surun deniz kıyısındaki iskele ve limanları İstanbul Kadılığı'nın bölgesi, Eyüp (Haslar), Çekmece, Çatalca, Silivri bölgeleri Eyüp Kadılığı'nın görev alanı, Boğazın Rumeli yakası Galata Kadılığı'nın bölgesi, Anadolu yakası da Üsküdar Kadılığı'nın bölgesini oluşturuyordu²³⁴. Sur dışında kalan üç bölgeye *Bilad-ı Selase* deniyordu. Bu geniş alanda beledi, adlî ve hukukî işlerin yürütülmesi için de yirmiden fazla mahkeme oluşturulmuştur. Söz konusu mahkemeler dört kadılığa bağlı naipliklerdir²³⁵. Sur içinde Bab, Ahi Çelebi, Balat, Davut Paşa, Mahmut Paşa Mahkemeleri İstanbul Kadılığı'na bağlı naiplikler olmuştur²³⁶. En yüksek adlî

²³² Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157b.

²³³ Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, ss.234-235.

²³⁴ Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", *DİA*, C.23, İstanbul 2001, s.305.

²³⁵ "Bu şehrin dört yerde mahkemesi vardır. Amma naiblerdi İslambol Efendisi..." Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.158a.

²³⁶ İpşirli, "İstanbul Kadılığı", C.23, s.305.

makamı temsil eden İstanbul Kadısı'na *Kadı-i Kostantiniyye, İstanbul Mollası* ya da *İstanbul Efendisi*²³⁷ de denilmiştir²³⁸. III. Ahmed devrine ait sicil kayıtlarında isimleri belli olsun olmasın İstanbul kadıları ve naibleri çoğunlukla *Mevlâna* unvanı ile anılmışlardır²³⁹. Kadılara, nahiyelerde aynı görevi yürüten naipler bağlıdır. Çarşı ve pazarlar ile esnafı denetleyen muhtesip İstanbul kadısına bağlıdır.

Kadılar yetkilerini kendi kazaları içinde kullanırken İstanbul kadısı yetkisini bütün İstanbul'a yayıyordu. Diğer kadılıklar dinî hiyerarşide alt rütbede ise de İstanbul kadısından bağımsızdırlar. Düzenlenen emirler ilgili kaza kadılıklarına gönderilirdi. İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları her Çarşamba günü Paşakapısı'na gider, veziriazamın huzurunda davalara bakarlardı. Veziriazam, İstanbul'u denetleyeceği zaman yanında yeniçeri ağasıyla birlikte mutlaka İstanbul Kadısı da bulunurdu. İstanbul Kadısı diğer üç kadılıktan daha üstün idi. Osmanlı ilmiye teşkilatı içinde Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinden sonra hiyerarşik olarak dördüncü sırada İstanbul kadısı yer almaktadır. Birçok önemli görevi aynı anda yerine getirmek zorunda olan bir şahsiyettir²⁴⁰.

Kadıların görev ve salahiyetleri oldukça geniştir. Adlî, idarî ve beledi teşkilatın amiri durumundadırlar²⁴¹. Osmanlı kaza idaresinde adaleti dağıtan en yetkili kişi hiç şüphesiz kadıdır. İلميye sınıfına mensup yani medrese mezunu, şer'î hukuk bilgisine sahiplerdir. Yargı görevi padişah beratıyla devletin bir kazadaki temsilcisi konumunda bulunan kadılar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Kadılar dolayısıyla önce yargıç görevi yapmaktadırlar. Tehevenot, kadılar hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “*Kadılar yargıç ve kâhya gibidirler. Sıradan uyumsuzlukların davaları onların önünde görülmekte, nikâhları onlar kıymaktadır. Kölenin hürriyetine kavuşması dahi kadıların huzurunda olmaktadır*”²⁴². Kadılar bireylerin ve esnafın yargıcı olarak denetim, gözetim ve ceza yetkilerine sahiptirler. Kişiler hakkında gereken cezai müeyyideleri uygulamaya koyma yetkisine sahiptir.

²³⁷ Resmî Kayseri, “İstanbul'un dört yerinde mahkeme olup ancak İstanbul Efendisinin naipler olduğunu belirtmektedir”. *Seyahat-nâme*, s.158a.

²³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İلميye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1984, s.133.

²³⁹ İŞS Nu: 24; Balat Nu: 23-24, BabŞS Nu: 88-157.

²⁴⁰ Gül Akyılmaz, “İstanbul Kadısı”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler I İstanbul tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Konya: AKM, 2012, s.72.

²⁴¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C.I, Ankara: Barış Platin Yay, 1999, ss.403-406.

²⁴² Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda...*, s.76; Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s.125.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı yargı teşkilatının temel birimi şer'îye mahkemeleri olmuştur. Teorik olarak İslam hukuku toplu hâkim uygulamasını yasaklamasa da uygulamada şer'îye mahkemeleri tek hâkimli olmuştur. Kadı tek başına mahkemede davaları dinlemiş, hükmünü vermiştir. Uzun bir süre müstakil bir mahkeme binası olmamış, genellikle kadılar kendi evlerinde dava görmüşlerdir. Bu durum 1836 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren İstanbul kadı mahkemesi Bab-ı Meşihat'a taşınmıştır²⁴³. Kanunnamelerde de belirtildiği gibi her kadının kaza dairesi içindeki görevleri bazı istisnalar hariç benzerlik arz etmektedir. Yani, her kadı hukukî meselelere *meclis-i şer'* denilen mahkemede, davacı ve davalı ile şahitlerin huzurunda hüccet tanzim etmek ve bunu sicil defterine kaydetmek suretiyle bir açıklık getirmiştir. Dolayısıyla kadının adlî vazifelerinin neler olduğuna dair veriler kadı sicillerindeki yazılı kayıtlardan çıkarılabilmektedir. Şer'î hukuk sahasına giren davalar yani evlenme akdi, boşanma (hul', talâk hüccetleri), mihr, nafaka tayini, vasi tayini, köle alım ve satımı, köle azadı, alım-satım hüccetleri, hibe, rehin, emanet, ikrar, havale, vekâlet, vasiyet, vakfiye, kefalet, ortaklık hüccetleri hep kadı tarafından düzenlenmiştir. Fakat kadının adlî konulardaki ehliyetini gösteren belgeler hüccet kayıtlarıyla sınırlı değildir. Sicil defterlerinde yer alan ferman kayıtları ve ilamlar da kadının adlî görevleriyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Genel huzur ve asayişin sağlanmasında da kadıların önemli bir rolü bulunuyordu. Tanzimat dönemine kadar diğer kadılar gibi İstanbul kadısının önünde de şer'î hukuku ilgilendiren konularda modern kanun tekniğine göre kaleme alınmış kanunlar olmamıştır. İstanbul kadıları da hem resmi mezhep olan Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda hüküm vermek zorundadırlar hem de kararlarını bu mezhep içindeki en sahih görüşe dayandırmaları gerekmektedir²⁴⁴.

Gerek iskân ve yerleşme ve gerekse nüfus bakımından kentin büyüyüp gelişmesine paralel olarak kadının işleri yoğunlaşmıştır. Bu kadar ağır ve yoğun yargısal faaliyetlerinde İstanbul kadısına yardım eden bir zümre vardır. İstanbul kadılığına bağlı mahkemelerde bab ya da kapı naibi denilen davaları dinleyip ona vekâlet eden bir naib ile muhızırbaşı, muhızırlar ve çuhadarlar yardımcı hizmetleri görürlerdi²⁴⁵. İstanbul Bab Mahkemesi bu başlık altındaki mahkemelerin en meşhuru. Bu mahkemede Bab naibi, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu

²⁴³ Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", s.82-83.

²⁴⁴ Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", s.84.

²⁴⁵ Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", s.86; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.139.

sebebiyle ona vekâleten yardım eder, dava dinler karar verirdi. İstanbul'da çok önemli konulardan biri olan narh tespit edildikten sonra İstanbul kadısı, Bab Mahkemesi naibi, çardak naibi ve diğer görevlilerin mühürleriyle suretler hazırlanarak İstanbul'daki diğer kadılıklara bildirilirdi. Bab naibinin başkâtip, kâtipler, vekâyi kâtibi gibi birçok yardımcısı vardı²⁴⁶. Birçok kayıta görüldüğü üzere İstanbul kadısının meşguliyetleri olduğundan keşfe çıkmakla naib ve şer'î yardımcılar görevlendiriliyorlardı. Kaza teşkilâtında kadının görev ve hizmetlerinde en önemli yardımcısı olan naib, üstlendiği sorumluluklar nedeniyle İstanbul kadılığı ve dâhilindeki bölgelerde önemli bir konumda yer alıyordu.

İstanbul kadısının ve naibinin görevlerinin önemli bir bölümünü İstanbul'la ilgili idarî ve beledî hizmetler oluşturmuştur. Çarşı pazarda satılan malların kalitelerini, fiyatlarını denetlemek, narh koymak, esnafı denetlemek için belli zamanlarda kola çıkmak, kalpazanları kontrol etme ve hamalların nizamından yine İstanbul kadısı sorumluydu. Münasebetsiz kadınların denetim altında tutulması, cami yakınlarında ve mahalle aralarında gayrimüslimlerin yerleşmesini ve meyhane bulunmasını engelleme, yangınların yayılmaması için tedbirler alınması, kaldırımların tamiri, İstanbul'un sağlık işleri ve hekimlerin teftişi kadının görev alanı içindeydi. Bunun yanında kayıkçıların düzeninin sağlanması, şikâyet dilekçelerinin incelenmesi, İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması, hırsızlara karşı tedbir alınması, camilere devam etmeyenlerin takibi, kıyafet yasaklarına uyulup uyulmadığı gibi daha birçok mesele İstanbul kadısının yetki alanı içine girmiştir²⁴⁷. Şer'î ve örfî davaları dinlemesinin yanı sıra nikâh kıymak, yetimlere vasi tayini, miras taksimi yapmak vergilerin usulüne uygun toplanmasını sağlama, köle azadı, mülk alım satımı gibi işlemleri de yerine getirmiştir²⁴⁸.

1.4.1.1 Çarşı Pazar ve Esnaf Denetimi

İstanbul kadısı ve onun vekili olan naibin görev ve hizmetlerinden biri beledî sahada ortaya çıkan konulardır. Mahallede veya çarşıda dükkân ve ticarethane açma izni veya yasağı koyma, ölçü ve tartıların denetimi, narh koymak ve buna uyulmasını sağlamak görevleri arasındaydı. Yine bazı esnafın ayrıcalık ve yükümlülüklerini

²⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *DİA*, C.4, İstanbul: TDV, 1991, s.362.

²⁴⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, ss.140-141; Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", s.74.

²⁴⁸ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yay, 2009, s.148.

belirleme, esnaf temsilcilerinin seçimini denetleme, şehrin imar faaliyetine çeşitli yardımcı görevliler ile birlikte (mimarbaşı, hassa mimarı, mimar halifesi, usta gibi) katılma gibi çok çeşitli rolleri de kadı üstlenmişti. Ancak kadılar işlerinin yoğunluğu sebebiyle denetim görevlerini genellikle yeniçeri ağası ve ihtisap ağasına bırakmışlardı²⁴⁹. İhtisap ağası da bu hizmeti maiyetindeki subaşı, mimarbaşı gibi yeniçeri ocağı zabitleri ile birlikte yürütmekteydi.

Bütün İstanbul için narh tespitiyle yetkili İstanbul kadısıdır. Diğer üç kadılık bu hususta yetkilendirilmemişti. Narh bir mal veya hizmet için resmi makamlar tarafından tespit edilen satıcı, alıcı ve çalışanların uymak zorunda oldukları sabit bir fiyattır. Merkezi bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nde her türlü hizmet ve mal narha tabi idi. Ayrıca narh usulünde sadece fiyatların tespiti değil aynı zamanda belli kalite ve standartlara uyulması temeldi²⁵⁰.

İstanbul kadı sicillerinde esnafın nizamı ve narh kayıtlarının daha çok yiyecek maddeleri (ekmek²⁵¹, et, kahve vb) kereste, giyecek gibi temel ihtiyaçlarla, kayıkçılık, inşaat, hamal gibi hizmet sektöründe yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Sicil kayıtlarında özellikle ekmek narhına ve fırıncıların nizamına önem verildiği görülmektedir. Bu sebeple İstanbul Kadısına sık sık emirler gönderilerek ekmek fiyatları, ekmeklik unun temini gibi hususlarda nizama uyulup uyulmadığının denetlemesi isteniyordu. İstanbul şehrinin ekmek ihtiyacının karşılanması İstanbul kadısının üzerinde durduğu konulardan birisiydi. Bunun için düzenlemeler yaparak mevcut fırıncıların yaz ve kış mevsiminde halkın sıkıntıya düşürülmeden ekmek pişirmeleri isteniyordu. Bu konuda suistimallerin yaşanmaması için görevliler de uyarılıyordu²⁵². Bunun gibi fırıncıların zaman zaman kadıya başvurarak aralarında nizama aykırı hareket edenlerin kendilerine verdikleri zararın önlenmesini istedikleri

---

²⁴⁹ İstanbul'da olan bostancı ve bahçıvan taifeleri bostanlarından elde ettikleri mahsulâtı kendileri küfe ile mahalle aralarında dolaşarak satıyorlardı. Ancak madrabazlar bostanlardan mahsulâtı alarak kendi dükkânlarında bir akçalık sebzeleri dört akçeye satıyordu. Halk onların bu uygulamalarından şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine görevlendirilen ihtisap ağası ve bahçıvanlar kethüdası madrabazların kimler olduğunu belirleyerek merkeze bildirmiştir. Yönetim de bu kişilere gereken cezalandırmayı yapmıştır. İŞS 24-11b/2 1138 (1726), *İSAM*, s.97.

²⁵⁰ Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", s.87; Konu hakkında ayrıntılı malumat için bkz. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Yay, 1983.

²⁵¹ Müslüman ve zimmi esnaftan kişiler kadıya başvurarak ekmek fiyatlarının belirlenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine ekmeğin 60 dirheminin 1 akçeye satılması kararlaştırılmıştır. İŞS 24-115b/3 (H.25 M 1151/M. 15 Mayıs 1738).

²⁵² BabŞS 129-80a-b/1 (H. 30 Ca 1135/M. 8 Mart 1723).

oluyordu. Bu çerçevede nizama uygun ekmek çıkarmayanlara ve izinsiz ekmek üretip satanlara gerekli cezai müeyyide uygulanmıştır²⁵³.

İstanbul kadısı ameleler için bir nizamname düzenlemiştir. Nizamnameye göre badanacı, lağımıcı, taşçı, hamamcı gibi amelelerin alacakları ücretler belirlenmiştir. Belirlenen ücret ile istihdam olunan ameleler bu fiyatlardan ziyade ücret talep etmeyeceklerdi. Belirlenen fiyattan fazla talep edemeyecekleri gibi zamanından önce ücret istemeleri de yasaklanmıştı. Fermanda ayrıca nizama aykırı hareket edenlerin diğerlerine örnek teşkil etmesi adına taş ocaklarına gönderilerek orada çalıştırılacakları belirtiliyordu²⁵⁴.

Kapan ve iskelelerde bulunan hamallar için de narh fiyatları belirlenmişti. Düzenlemeye göre iskeleler ve güzergâhları içinde hizmet veren hamalların alacakları ücretler sabitlenmiştir. Hamallar narhlara uyması için ikaz edilmiştir. Ayrıca hamal taifesinin bölükbaşları ve kethüdaları mahkemeye çağrılarak, çalışanlarının belirlenen narhlara uyup uymadığını denetim altında tutmaları istenmiştir. Ayrıca yük taşıyan hayvanların nalsız olmaması ve hayvanlara aşırı yük yüklenmemesi tembih edilmiştir²⁵⁵.

İstanbul'da esnaf ve halkın *kesik para* kullanması birçok defalar yasaklanmıştı. Ancak yeniden ihlaller gündeme gelince bir kanun çıkarılarak kesik para kullanımı yeniden yasaklanmıştır. Artık kimse elinde kesik para buldurmayacaktı. Piyasadaki kesik paralar toplanarak esnafa kullanması için iki yüz kese akçe verildi. Ayrıca yasağa uymayan kimselerin kürek cezasına çarptırılacağı bildirildi. İstanbul kadısı uygulamanın daha iyi tatbikine geçmesi için, esnaf kethüdalrı ve mahalle imamlarına sorumluluklar vererek onların da desteğini aldı²⁵⁶.

Esnafın kontrolüyle ilgili olarak İstanbul kadısına yüklenen sorumluluklardan bir diğeri bakkal, kasap gibi terazi kullanan esnafın dirhemlerinin denetlenmesi işiydi. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'daki bakkal ve kasapların terazilerinde damgalı dirhem kullanmaları gerekirken bunun yerine demirden ve taştan dirhemler kullanmaya başlamışlardı. Dolayısıyla bu dirhemler ile halka sattıkları yiyeceklerin miktarlarının noksan ya da fazla olup olmadığı belli olmuyordu. Bu durumun

²⁵³ BabŞŞ 142-150a/1 (H. 20 Şevval 1139/M. 10 Haziran 1727).

²⁵⁴ BabŞŞ 129-92a/1 (H. 27 M 1135/ M. 7 Kasım 1722).

²⁵⁵ İŞŞ 24-8b-9a/1 (H. 29 B 1138/ M. 2 Nisan 1726), İSAM yay., ss.83-85.

²⁵⁶ İŞŞ 24-2a/2, İSAM Yay, s.43.

önlenmesi adına kadılara emirler gönderildi. Emirlerle göre, esnafın damgalı dirhem dışında dirhem kullanması yasaklandı. Kanunun çıkmasından sonra emre itaat etmeyerek kullanmaya devam edenler olur ise bu kimselerin cezalandırılacağı her tarafta ilan edildi²⁵⁷.

İstanbul kadısının önemli görevlerinden birisi de İstanbul'un zarurî ihtiyaç maddelerinin temin edilmesi ve dağıtılmasıdır. İstanbul'a gelen malların nereden geleceği ve nerelere ne miktarlarda dağıtılacağı fermanla İstanbul kadısına bildirilirdi. Mısır ve Kahire'den İstanbul'a gelen ketenin -halka sıkıntı çekdirmemek adına- taşraya gönderilmesi yasaklanmıştır. İstanbul kadısı ketenin narhını da belirleyerek bu konuda sıkı tedbirler almıştır²⁵⁸.

İstanbul'da çarşı ve pazarda satılan zahirenin ihtiyaç doğrultusunda satılıp halka bu konuda sıkıntı yaşatılmaması ve asayişin sağlanması noktasında İstanbul Kadısı'nın birçok sorumluluğu vardı. Bu konuda kadılara merkezden sürekli emirler gönderilerek dikkatli olmaları isteniyordu. İstanbul kadısı da zahirenin ihtiyaç fazlası ya da noksan satışa sunulmaması, ekmeğin eksik işlenmemesi için önlemler alıyordu. Böyle davrananlar için ne tür cezaî müeyyidelerin uygulanacağını resmî görevliler kentin her tarafında ilan ediyordu. Hatta İstanbul kadısı kenti semt semt dolaşıp her bir esnafı yoklayarak mevcut olan eşya ve zahirenin miktarlarını tespit ediyordu²⁵⁹.

Esnaf nizamnamelerine göre çeşitli mesleklerde çalışacak kimselerin icra edecekleri mesleklerde uzman ve hizmet ehli olmaları gerekmektedir. Ancak bu konuda zamanla suistimaller yaşanmış gerekli eğitimden geçmemiş kişiler çeşitli mesleklerde çalıştırılmıştı. Mesela, İstanbul'da at ve sürüm arabacıları içlerine bu meslekte mahareti olmayan gayrimüslim ve yabancı kimseler karışmaya başlamıştı. Bu nedenle meslekten kimseler İstanbul kadısına başvurarak mesleklerine zarar veren bu kimselerden şikâyetçi olmuştur. Kadı, şikâyetler üzerine arabacı kethüdalarını toplayarak şakirt ve halifelik gibi eğitim sürecinden geçmeyen kişilerin tespit edilerek meslekten men edilmesini emretmiştir²⁶⁰.

Sonuç olarak, İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları kentin esnaf, çarşı pazar ve ticarethanelerinin yönetim, nizamname, denetim ve asayişine ilişkin birçok konularda sorumluydular. Bu sorumlulukların artmasında hükümetin de etkisi

²⁵⁷ BabŞŞ 150-5a/5 (H. 20 Ral 1143/ M. 3Ekim 1730).

²⁵⁸ İŞŞ 24-17a/2 (H. 29 L 1138/M. 30 Haziran 1726), İSAM Yay., s.119.

²⁵⁹ BabŞŞ 154- 100b/2 (H. 26 Ş 1144/ M. 23 Şubat 1732).

²⁶⁰ BabŞŞ 128-94a/1 (H. 29 Ş 1134/M. 1 Ekim 1712).

olmuştur. Çünkü yönetim gönderdiği emirlerde, büyük bir kent olan İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması ve bu konuda sıkıntıların en aza indirilmesinde kadıların görevlerini layıkıyla yapmasını istiyordu.

1.4.1.2 Avarız ve Cizye Vergilerinin Toplanması

Kadının mülkî ve idarî âmirliği pek çok konuda hükümet merkezinden sâdır olan emirler aracılığıyla ortaya çıkıyordu. Vergi mükellefiyeti, mukataa idaresi, orduyu ilgilendiren askerî ve malî meseleler, vakıfların idaresi, ticarî faaliyetlerin denetimi ve benzeri hususlarda kadılar muhatap alınmaktaydı. Bu bağlamda direk İstanbul kadısına hitap edildiği gibi İstanbul ve çevresi için de Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarına birlikte emirler gönderiliyordu. Vergilerin düzenli ve tam bir şekilde toplanabilmesi için ehl-i örf ile reaya arasında meydana gelebilecek haksızlıkları önlemede birinci sorumlu kişi kadı idi. Öyle ki kadılara, bu konularda yazılan emirlerde sıkı tembihlerde bulunuluyordu²⁶¹. Gereken özeni göstermediği takdirde azillerine kadar varabilecek bir mesuliyet yükleniyordu.

Avarız, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar olağanüstü durumlarda özellikle savaş zamanlarında masrafların karşılanması için padişahın emri ile halktan hizmet, para ve eşya şeklinde alınan örfî bir vergiydi. Ancak bir süre sonra ihtiyaçların artması ve hazinenin bunları karşılayamaz hale gelmesi üzerine olağanüstü bir vergi olmaktan çıkarak sürekli hale dönüştürülmüştür²⁶². Elde edilen gelirler halkın karşılaştığı yangın, deprem, salgın hastalık gibi afetlerle kaldırım tamiri benzeri amme hizmetleri için de kullanılabilirdi.

İstanbul kadıları denize çıkarılacak askerî donanma kadırgaları için hamal taifesi, Yahudi, Rum ve Ermenilerin avarız kürekçi bedellerinin toplanmasından da sorumluydu. 1721 senesi hamal taifesinin kırk nefer kürekçi bedellerinin her birinden ellişer kuruş Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlardan üç yüz otuz beş neferinden yine ellişer kuruş toplanıyordu. Çıkarılan fermana göre, elli dört akçe toplanması

²⁶¹ BabŞŞ 121-78b/1 (H. 10 Za1131/M. 24 Eylül 1719); BabŞŞ 124-205a-b/1 (H. 9 Ca 1132/ M. 19 Mart 1720).

²⁶² Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *DİA*, C.4, İstanbul: TDV, 1991, s.109.

kararlaştırılmıştır. İstanbul kadısı da bu iş için mübaşiri görevlendirerek kürekçi bedellerinin toplanmasını istemiştir²⁶³.

İstanbul'da cizyelerin kimlerden ne miktarlarda toplanacağını tespiti ve bu konuda görülen suistimallerin engellenmesi yine İstanbul kadısının göreviydi²⁶⁴. 1730 senesinde İstanbul ve çevresinin cizyelerini toplamak için görevlendirilen Hasan, hükümete cizyelerin miktarlarıyla ilgili bazı eksikliklerin olduğuna dair bir rapor sunmuştur. Rapora göre, İstanbul ve çevresinde yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudi halkının çoğu pazarcı, tüccar, dülger kalfası, sıvacı, hamamcı, kuyumcu, kürekçi, suyolcu, kalpakçı gibi mesleklere sahipti. Bu sebeple maddi güçleri yerinde olup kaliteli elbiseler giyiyorlardı. Dolayısıyla da bunların geneli alâ cizye vermesi gerekirken evâsıt, evâsıtâ müstahak iken ednâ cizye verdiklerinden mirîye gönderilecek olan kayıtların noksan çıkmasına sebep oluyorlardı. Bu bilgiler doğrultusunda merkez İstanbul, Galata ve Haslar kadılarına hitaben hükümler göndererek cizye verecek olan kişilerin verecekleri miktarların yeniden hal ve vakitlerine göre tespit edilerek cizye kâğıtlarının doğru şekilde düzenlenmesi istemiştir. Eğer emirlere uymayanlar olursa bu kişiler diğerlerine ibret teşkil etmesi için cezalandırılacaktı. Kadılar da uyarılarak, bu hususta gereken özeni göstermeleri ve gerekli tedbirleri almaları söylenmişti²⁶⁵.

1.4.1.3 Diğer Görevleri

Kadıların zikredilen görevleri dışında şer'îye sicilleri ve mühimme defterlerindeki belgelerden anlaşıldığı üzere daha birçok görevleri vardı. Kadınların sokağa çıkma yasakları²⁶⁶, kıyafetleriyle ilgili emir ve yasaklamalara uymalarını

²⁶³ BabŞS 129-92b/1 (H. 29 Za 1129/M. 4 Kasım 1717). Başka bir kayıta 1720 senesi avarızlarının vaktinde toplanması amacıyla İstanbul kadısı yetkilendirilmiştir. Kürekçi bedellerinin tayin edildiği miktarda eskizsiz bir şekilde toplanmasına dikkat etmeleri istenmiştir. Avarız dışında mübaşir maaşı içinde her haneden onar akçe toplatılacaktı. Bu konuda suistimalleri önlenerek halka sıkıntı yaşatılmayacaktı.

²⁶⁴ BabŞS 129-86ab/1 (H. 7 Ra1135/M. 16 Aralık 1722).

²⁶⁵ BabŞS 150- 100a/1 (H. 20 C 1143/ M. 30 Aralık 1730).

²⁶⁶ Kadınların bir şey satın almak bahanesiyle dükkân önlerinde özellikle de kuyumcu dükkânları önlerinde oturarak erkeklerle sohbet edip uygunsuz davranmaları yaygınlaşması üzerine bu konuda bir takım yasaklamalar getirilmiştir. Kendi ihtiyaçlarını kendi almak zorunda olanlar hariç kadınlar dükkânlarda uzun süre oturup erkeklerle uzun diyalog kurmaktan men edilmiştir. Böyle davranan kadınların tespit edilip uyarılmaları için de İstanbul kadısı mahalle imamlarını vazifelendirmiştir. BabŞS 157- 165b/2 (H. 12 S 1146/ M. 25 Temmuz 1733).

temin etmek, İstanbul mahalle ve sokakların asayiş ve güvenliğini sağlamak İstanbul kadısının sorumluluğu altındaydı²⁶⁷.

Çeşitli hizmetlerde çalışan kişilerin görevlerini layıkıyla yapıp yapmadığının denetlenmesi ve yapmayanların görevden alınması İstanbul kadısının yetki alanına girmektedir. İstanbul'daki vezir-i azam ve beylerbeyi camilerinde çalışan mütevellî ve hizmetçilerin görevlerini layıkıyla yapmayıp bu konuda ihmallerin yaşandığına dair şikâyetler olmuştur. İstanbul kadısı şikâyetlerin doğru olup olmadığını tespit için adamlarını görevlendirecektir. Keşif sonunda gerçekten de bazılarının vazifelerini yerine getirmediği, bu konuda ihlallerin yaşandığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine İstanbul kadısı söz konusu kimselerin görevlerini icra etmelerine dair bir emir göndermiştir. Emre itaat etmeyip gerekli vazifeleri yerine getirmeyen mütevellî ve hizmetlilerin görevlerine son verilip yerlerine başkalarının istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır²⁶⁸.

Yine İstanbul'daki pazarların denetimini kadı adına yapan pazarcıbaşı ve bölükbaşılar, işlerini düzgün bir şekilde yerine getirmekle görevliydi. Fakat aralarından bazen görevini kötüye kullanıp adaletsiz davrananlar çıkıyordu. Mesela, 1730'lu yıllarda sur içinde görevli olan pazarcıbaşılardan şikâyetler gündeme gelmiştir. Şikâyetlere göre, pazarcıbaşılar ve bölükbaşılıarı İstanbul'a gelen zahire ve soğanı kendi himayelerinde olan dükkânlara daha uygun fiyatlarla satıyorlardı. Bundan başka himayeleri dışındakilere ise istedikleri fiyatlarla satıp soğanın her destinden birer kuruş harç alıyorlardı. Himaye edilen dükkânlar da aldıkları zahireyi halka daha pahalıya sattığından hem halk hem de tüccarlar bundan zarar görmekteydi. Gelen şikâyetler üzerine yapılan incelemelerle bilgilerin doğru olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine İstanbul kadısı söz konusu kimseleri görevden almakla yetkilendirilmiştir. İstanbul kadısı da bütün tüccar, bakkal ve pazarcıbaşılıarı huzura

---

²⁶⁷ Divan yolunda hekimlikte ehil olmayan kişilerin yanlarına gayrimüslim genç erkekleri alarak hekimlik yaptığı şikâyetleri üzerine bu kişiler hekimlikten men edilmiştir. Ancak bu kişilerle ilgili olarak şikâyetlerin tekrar gelmesi üzerine yeniden ferman düzenlenmiştir. Bundan sonra kendi sanatı dışında kimse hekimlik yapmayacak, Müslümanlar yanlarında ehil olmayan gayrimüslimleri çalıştırmayacak ve ehil olmayanlar hekimlikten men edilerek dükkânları kapatılacaktır. Bu hususta İstanbul kadısı, Sultana durumu arz ederek kendisine biraz daha yetkiler verilmesini istemiştir. Talep uygun görülünce İstanbul kadısı da adı geçen dükkânlara giderek tespit edilen dükkânları kapatmış, Müslümanlara yanlarında bir daha hekimlik bilgisi olmayan gayrimüslimleri çalıştırmaması için sıkı tembihte bulunmuştur. BabŞS 88-90a/1-2.

²⁶⁸ İŞS 24- 1b/6, İSAM Yay., İstanbul, 2010, s.41.

çağırıp görevini kötüye kullanan kişileri görevinden azlederek esnafların muhtarları vasıtasıyla uygun kişileri göreve getirmişti²⁶⁹.

Vakfiyelerin düzenlenmesi, bunların şer'î sicile kaydı kadı tarafından yapılıyordu. Vakıf kurumu dâhilinde görevlilerin (mütevelli, imam, müezzin, müderris gibi) teftiş ve kontrolü, vakıfla ilgili ödeneğin uygun biçimde yerlerini bulması, tayin ve azilleri divana arzı gibi yetki ve görevler kadıya aitti.

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi İstanbul'da da cemaatin camilere devam etmesine önem veriliyordu. Bu konuda halkın denetim altında tutulduğu görülmektedir. Bu konuda gerekli kontrol ve denetimlerin yapılması hususunda İstanbul kadısı sorumlu tutulmuştur. O da diğer görevliler ile birlikte gerekli uygulamaları tatbik geçirmiştir. Beledi ve asayiş hizmetleriyle ilgili üstlendikleri sorumluluğa dair örnekler mahalle idaresinde imamlar başlığı altında ayrıntılı olarak verildiğinden burada kısaca belirtmekle yetineceğiz.

Adlî, idarî ve beledî yükümlülükleri yanı sıra gerektiğinde olayın çözümlenmesi için keşfe çıkmak kadıların görevleri arasındaydı. Mahkemede çözümlenmesi mümkün olmayan davaları yerinde incelemesi ve soruşturması gerekebiliyordu. Mülk akdi, boşanma, vakfiye, azat ve daha birçok meselenin hallinde hususun yerinde tespiti için kendileri ya da yardımcıları mahallelere gidiyordu. İstanbul kadısının yoğun adlî, idarî ve beledî faaliyetleri nedeniyle keşfe çıkmak işine naibler atanmışlardır²⁷⁰.

1.4.2 Muhzırbaşı-Muhzırlar, Mübaşir ve Kâtipler

Muhzırbaşı ve muhzırlar mahkemede diğer görevlilerle birlikte kadının önemli yardımcıları arasındadırlar. Muhzırlar, hukuk duruşmalarında cinayet ve

²⁶⁹ BabŞŞ 159-76a/1 (H.15 S 1147/M. 17 Temmuz 1734).

²⁷⁰ "Hususun yerinde tahriri için savb-ı şer'î kadimden irsal olunan Mevlana Mustafa Efendi hâlâ Büyük Ayasofya Camii Vaizi olan Süleyman Efendi'nin Dülgerzade Mahallesi'ndeki evine gitmiştir. Muharrerü'l esami müslimin huzurunda şer'î meclis akd edilerek Süleyman Efendi uzun boylu açık kaşlı gök ela gözlü rus asıllı müslüml mülle Yusuf isimli kölemi Allah rızası için azat etmiştir. Bu durumu naib yerinde kayıt ettikten sonra mahkemeye gelerek olayı inha ve tahrir etmiştir. BabŞŞ 124-7b/3 H. 14 Ca 1132/ M. 24 Mart 1720). Başka bir örnekte yine hususun mahallinde tahriri için naib Canbaziye Mahallesi'nde yaşayan Ayşe hatunun evine giderek Müslüman huzurunda şer'î meclis akit etmiştir. Gerekçe, torunu Hanife'nin eşi Hüseyin'le arasındaki geçimsizlikten dolayı boşanmak istemesidir. Hanife 2500 akçe mihrinden ve nafakasından vazgeçince kocası da boşanmak için anlaşmıştır. Aralarında niza ve başka davaları olmadığını belirttiklerini Mevlana yerinde tespit ederek mahkemeye gelip rapor etmiştir". BabŞŞ 124-44b/3 (H. 11 B 1132/ M. 19 Mayıs 1720).

yaralama gibi davalar dışında duruşmalarda davalı ve davacıyı mahkemeye götürüp getirme görevini başlarında bulunan muhızırbaşı emrinde yerine getiriyorlardı²⁷¹. Kayıtlardan muhızırların özellikle de alacak-verecek davalarında davalıların mahkemeye gönderilmesi görevini üstlendikleri anlaşılmaktadır²⁷².

Mahkemelerde davaların kaydedilip düzgün tutulması ve sicillerin saklanmasıyla sorumlu görevliler kâtiplerdir. Söz konusu görevlilerin tevcih ve tayinleri kadının arzı ile olurdu. Kâtiplik görevine getirilenlerin şer'î konularda bilgili olmasına dikkat ediliyordu²⁷³. Başkâtip ve kâtiplerin çeşitli konuların tespiti ve halli için keşfe çıktıklarını sicile yansıyan belgelerde görmekteyiz²⁷⁴.

1.5 Asayiş Görevlileri

Asayiş güçlerinin görevi yalnızca başkentin gece ve gündüz düzenini sağlamak değildi. Bunun yanı sıra asayiş görevlileri çarşı pazar denetimini sağlayarak kanunsuz davranışları engellemeye çalışmakta bir yandan da örfi

²⁷¹ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi Tarihi*, C.II, Ankara: Barış Platin Yay, 1999, s.100.

²⁷² Muhızır Ahmet mübaşeretıyla mahkemede huzura çıkarılan Hüseyin Beşe'nin Es-seyyid Mustafa'ya yirmi yedi yük ün bahasından 15.540 akça borcu olduğundan sorgulanmıştır. Mahkemede Hüseyin borcu olduğunu itiraf edince ödemesi için tembih edildiği "huzur-ı âlilerine" bildirilmiştir. BabŞS 135-84b/2 (H. 5 N 1137/M. 18 Mayıs 1725). Başka örnekler için bkz. BabŞS 135-87a/4 (H. 11 L 1137/M. 23 Haziran 1725); 135-82a/2 (H. 24 Ş 1134/M. 8 Mayıs 1725).

²⁷³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2008, s. 231; İlber Ortaylı, *Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme*, s. 257.

²⁷⁴ Mesela, hususun yerinde keşfi için görevlendirilen başkâtip Ebubekir Efendi İstanbul'da Cerrah İshak Mahallesi'nde helvacı olan Ali Beşe'nin evine gitmiştir. Müslüman huzurunda bir mahkeme düzenlenir. Ali'nin kızı Saliha babası ile erkek kardeşi Ahmet mahzarında ikrar edip toplam 320 kuruş değerinde olan cariyesi olan Arap Meryem'i, bir çift bileziği, mücevher kuşağını, birer ayaklı bir çift zümrüt küpeyi babasına satmıştır. Satıştan sonra Saliha 300 kuruşu babasına olan borcu karşılığında takas etmiştir. Söz konusu eşya ve cariyeye satışı ve yapılan takası başkâtip yerinde müşahede ve yazdıktan sonra mahkemeye gelerek bildirmiştir. BabŞS 135-75a/2 (H. 18 Za 1137/M. 29 Temmuz 1725). Başka bir örnekte ise, mahalle ahalisinin isteği üzerine görevlendirilen kâtip bu sefer mahalle halkının şikâyetlerini dinlemek ve keşiflerde bulunmak amacıyla görevlendirilmiştir. Mahkemeden kâtip Mustafa Efendi mübaşirle birlikte Ebezâde Mehmet Çavuş'un yaşadığı mahalleye gitmişlerdir. Mahalle imam ve halkından Mehmet Çavuş'un hali tefahhus olunca kendi halinde olmayıp ahaliye eziyet ve sıkıntı verdiğinden kendisinden hoşnut olmadıklarını haber vermişlerdir. Kâtip daha sonra mahkemeye durumu rapor etmiştir. BabŞS 135- 88a/1 (H. 12L 1137/ M. 24 Haziran 1725). Yine diğer bir örnekte bu sefer kâtip komşular arasında yaşanan mülk anlaşmazlığını tespit etmek amacıyla keşfe çıkmıştır. Sadır olan ferman gereğince Kâtip, hassa mimarlarından İbrahim halife ile birlikte belirtilen mahal üzerine giderek komşular arasındaki anlaşmazlık sebebini incelemiştir. Buna göre, Mustafa Ağa komşusundan şikâyetçidir. Çünkü komşusunun sonradan evine ilave ettiği pencereler Mustafa Ağa'nın evinin selamlık tarafına açılmaktadır. Mustafa Ağa mahkemede komşusunun söz konusu zararının giderilmesini talep etmiştir. Mimar gerekli muayeneyi yaptıktan sonra pencerelerin önüne kaplama tahta perde yapılmasıyla zararın giderileceğini saptamıştır. Kâtip mimarın tespitleri gereğince belirtilen düzenlemeyi yapması için İbrahim Ağa'ya gerekli uyarılarda bulunmuştur. Yerinde keşifler ve uyarılarda bulunduktan sonra ise görevliler şahitlerle birlikte mahkemeye gelip durumu rapor etmiştir. BabŞS 152- 150b/1 (H. 3 Za 1144/ M. 28 Nisan 1732).

hükümlere ve yerleşik norm ve değerlere aykırı davranışları belirlemektedir. Asayiş görevlileri belirtilen sorumlulukları dışında kadının yetkisi alanına giren cezalandırma hakkına sahip değildir. Bununla birlikte kadı ve görevliler sıkı işbirliği içindeydiler. Kentin asayişinin temininde tek bir sorumlu yoktur. Bu görev ordunun yüksek rütbeli subayları arasında paylaştırılmıştır. Sicil kayıtlarından hareketle görevliler ve yetkileri aşağıda ele alınacaktır.

1.5.1 Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı

Yeniçeri ağası Ayasofya ve At Meydanı hariç tüm İstanbul'da asayiş sağlanmaktadır. İstanbul'dan taşraya gidecek olan yolcular ve yüklerin ulaşımı mekarıbaşılık tarafından kiralanmış yük hayvanları ile sağlanmaktaydı. Kiracı olan bu taife önceden kiracıbaşı marifetiyle kefil olanlar arasından seçilmekteydi. Ancak aralarına kefil olmayan kişiler sızmaya başlamıştır. Dolayısıyla yolcular ve mallarının zarar görmesi ihtimali ortaya çıkıyordu. Yolcuların güvenliklerinin sağlanması için İstanbul Yeniçeri ağası görevlendirilmiştir. Onlar da mekârıbaşlarını toplayarak kefil olmayanların meslekten menedilmesini istemişlerdir²⁷⁵.

Yeniçeri ağası asayişin sağlanması ve kadınların nizama uygun hareket etmesi bağlamında kadınlar ve Bostancıbaşı ile birlikte hareket ediyordu. Kadınların dikkat çekici büyük başlıklar ile çarşı pazar gibi merkezlere çıkmaları daha önce yasak edilmiştir. Bununla birlikte kadınlar nizama aykırı olarak hareket ederek aynı şekilde çarşılarda dolaşmaya başlamıştır ki yeniden yasaklamalar gündeme gelmiştir. Kadınların kendilerini belli eder şekilde dolaşmamaları için İstanbul kadısı, Yeniçeri ağası ve Bostancıbaşıya sorumluluklar verilmiştir²⁷⁶. Yeniçeri ağası ve Bostancıbaşı bu şekilde dolaşan kadınları tespit edip uyaracaklardı. Ayrıca kadınların kocalarına da eşlerini bu şekilde dolaştırmamaları tembih edilmiştir²⁷⁷.

Bedestenler, çarşılar, pazarlar ve dükkânları denetlemek de Yeniçeri ağası ile Bostancıbaşının sorumlulukları arasındadır. Vezir-i azam ile birlikte denetimlerinin dışında haftada iki üç kez daha bu işi yapıyordu. Teftişleri esnasında suçlu esnaf ve

²⁷⁵ BabŞS 124-201b/1 (H. 25 Ra 1133/M. 24 Ocak 1721).

²⁷⁶ Bostancıbaşı, sultanın vekili olarak kamu meselelerinin teftişinden sorumludur. Kamusal gezi ve sur dışındaki davranışlar ile ilgili gündelik hayat kanunlarının uygulanması bakımından diğer polis görevlileri ve yasal yetkililer arasında fermanlarda muhatap alınan görevlilerdendir. Shirine Hamedah, *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyıl'da İstanbul*, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s.187.

²⁷⁷ BabŞS 157- 165b/1 (H. 12 S 1146/ M. 25 Temmuz 1733).

tüccarlara cezai müeyyideleri uygulama hakkına sahiptirler²⁷⁸. Ramazan gecelerinde İstanbul, Galata, Eyüp, Beşiktaş, Üsküdar ve havalilerinde helvacı ve hoşafçı dükkânlarından başka dükkân açılması yasaklanmasına dair İstanbul kadısı yetkilendirilmiştir. O da teravîh namazından sonra kapatılması, hamamların dahi sabah namazından itibaren açılmaması konusunda gerekli uyarıları yapması için Yeniçeri ağasına ve kolluk çorbacılar sorumluluklar yüklemiştir. Emirlerle itaat etmeyen dükkân sahipleri ve hamamcılar tutuklanarak mahkemelere çıkarılacaktır²⁷⁹.

Yeniçeri ağasının bir diğer görevi dükkânlarda çalışan kişilerin isim ve sayılarıyla birlikte kefillerini tespit etmektir. Daha önce hamamlar ve bostanlarda olan Arnavutlar ve sair kimselerin kefilleri tespit edilmiştir. Lakin paçacı, çorbacı ve kebabçı dükkânlarındaki dellâk ve bostancıların sayıları tespit edilmediğinden bunların sayılarının belirlenerek nizam verilmesi emredilmiştir. Yine İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar, Tophane, Beşiktaş ve sair mahallerin küllisinde olan bu dükkânların sahipleri ve çalışanları kefilleri kaydedilerek gece ve gündüz buralarda kimsenin oturtulmaması için İstanbul, Galata, Haslar ve Üsküdar kadılarıyla birlikte Yeniçeri Ağasına sorumluluklar yüklenmiştir²⁸⁰.

Bostancıbaşı, hükümdara ait tüm konutların ve bunların yer aldıkları alanların ve özellikle de Boğaz kıyılarının asayişinden sorumlu kişidir. Eremya Çelebi Kömürçüyan, Bostancıbaşı için: “*Kendisi hususî kayığı ile gezerek sahilleri mütemadiyen gözaltında bulundurur ve padişahın vekili sıfatı ile her yerde onun gibi hükmeder. Kavga ve cinayetleri takip eder kanlı katilleri ve eşkıyayı yakalar. Sonra Hasbahçe'nin alt tarafında bulunan zindana atar*²⁸¹” demektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bostancıbaşının yetkisi hasbahçelerle sınırlı kalmayıp kamusal alana taşmıştır. O zamana kadar Bostancıbaşının görevi, Topkapı Sarayı'nın ve hükümdara ait sur dışındaki bahçelerinin bakımıyla ilgilenmektir. Ek olarak Bostancıbaşının himayesindeki hükümdarlık bostancıları vardı. Bunlar, sarayın korunmasından, imparatorluk mavnasının kullanılmasından ve yeni saray binalarının yapımı için

²⁷⁸ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında...*, C.I, s.140.

²⁷⁹ BabŞS 154-100b/1 (H. 26 Ş 1144/ M. 23 Şubat 172).

²⁸⁰ BabŞS 152-32b/1 (H. 18 S 1144/M. 22 Ağustos 1731).

²⁸¹ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul: Eren Yay., 1988, s.50.

kullanılacak malzemelerin taşınmasından sorumluydular ve ihtiyaç duyulduğunda askeri seferberlik için görevlendiriliyorlardı²⁸².

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, bostancıların görevlerine Boğaz, Haliç, Marmara Denizi, Karadeniz ve Adalar'daki tüm mesirelerde, bahçe ve ormanlarda düzenin korunması görevi eklenmiştir. Kamusal alanların denetlenmesine dair açık yetkisi, XVII. yüzyılın son dönemlerindeki tarih anlatımlarında sıklıkla ifade edilmiştir. Bostancıbaşı kendi insiyatifiyle bazı bahçelere erişimi kısıtlayabilir ya da bahşiş karşılığında sözü geçen erişimi bir bahçeye verebilirdi. Kömürciyan, bir grup Rum'un bostancılara rüşvet vermedikleri için bazı hac yerlerine ziyaretlerinin yasaklandığını söylemiştir. Sonuç olarak bostancılar ahlak zabıtası ve polis gibi çalışmaya başlamışlardır. Aslında bu görev eskiden yeniçeri ağasının yönetiminde olan asesbaşı tarafından yönetilen yeniçeri birliği tarafından sağlanmaktaydı²⁸³.

Diğer yandan bostancıbaşı, İstanbul'da yangın çıktığında, yeniçeri ağasına refakat ederek yangının padişah mülklerine ulaşmamasına dikkat etmekte ve bununla ilgili tedbirleri almaktaydı. Yangınlardan sonra halkın evlerini yeniden inşa etmeleri sırasında ortaya çıkan muhtekirlerin engellenmeleri ve inşaat malzemelerinin tedarikinde sıkıntı çekilmemesi için Bostancıbaşı ve Hassa Bostancıbaşının önemli sorumlulukları bulunuyordu²⁸⁴. Padişah tarafından idama mahkûm edilen önemli kişiler de bostancıbaşına teslim edilmekteydi.

Sefer zamanlarında asker toplanması ve asker kaçaklarının cezalandırılmasında Bostancıbaşına görevler düştüğünü görmekteyiz. Sefere memur edilmiş vezirler Anadolu'dan Üsküdar'a maiyetindeki levent taifesiyle geldiklerinde askere ulufe ve bahşiş dağıtıldıktan sonra sefere gitmekten kaçınanlar olmuştur. Bostancıbaşına emir verilerek, Üsküdar'a geçip Anadolu Seferinden kaçan levent taifesini kayıklara bindirip diğer yakaya geçirerek gereken cezaların verilmesi istenmiştir²⁸⁵.

---

²⁸² Hamedah, *Şehr-i Sefa...*, s.185.

²⁸³ Hamedah, *Şehr-i Sefa...*, ss.185-186.

²⁸⁴ Leyla Toraman, *128 Numaralı 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, hkm.137, ss.70-71; Ömer Bıyık, *124 Numaralı Mühimme Defteri (H.1128-1130)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, hkm.360, ss.354-355.

²⁸⁵ Necati Gültop, *H.1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, hkm.8, s.10.

Asayiş güçleri Osmanlı şer'î ve örfî kanunlarına karşı meydana gelen ihlalleri gidermekle yükümlüdürler. Bu görevliler teorik olarak yalnızca bireylerin hareketlerini denetleyip ve uyarılarda bulunmak, ihlal meydana geldiğinde de suçlu ve suçluları tutuklamakla görevlidirler. Cezaî müeyyideleri uygulamak kadıların ve naiblerinin yetki alanına girmektedir. Dolayısıyla yargı güçleriyle asayiş güçlerinin yetkileri arasında ayırım vardır. Ancak asayişin sağlanması bakımından aralarında sıkı bir işbirliği bulunmaktadır²⁸⁶.

1.5.2 Subaşı

Su eski Türkçede asker ve ordu anlamına gelirken *subaşı* ordu kumandanı demek olup Ortaçağ Türk devletlerinden Göktürkler, Uygurlar ve Selçuklular devrinde yaygın bir unvan olarak kullanılmıştır. Âşıkpaşazade Tarihi'nde Osmanlılarda ilk oluşturulan memuriyetlerden biri olarak zikredilen *Subaşılık* görevi Osman Gazi tarafından kardeşi Gündüz Bey'e tevcih edilmişti. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde subaşılık hizmeti idarî örgütlenmede ayrı bir yere sahip olmuştur. Merkezî hükümet tarafından büyük şehirlere asayiş görevlisi olarak atanan subaşılar bu anlamda kadının en birinci yardımcısı olarak görülmektedir. Debbağ Yunus Mahallesinde yaşayan Hasan isimli bir vatandaş hanesinde oğlan, uşak takımından kimseleri toplamaktadır. Bu kimseler mahalle halkına sataşmakla kalmayıp birkaç defa da mahalleyi ateşe vermeye çalışmışlardır. Bu kişilerin zararı artmaya başlayınca mahalle halkı imam liderliğinde İstanbul kadısına dilekçe göndermiştir. Kadı da subaşı ve asesbaşını görevlendirerek asilerin ve asi başlarının yakalanarak tutuklanmasını emretmiştir²⁸⁷.

Kadı ve kadının kazada yaptığı görevlerde kazalarda ondan sonra yine kadının yetkisi ile asayiş sağlayan subaşılar yer almaktadır. Subaşılar, "rüsûm-ı örfiyeyi" toplayan anlamında zaim adını alırken bazen de yerine göre, subaşı veya emin denilen memurlar olmuşlardır. Asayiş sağlayan diğer görevliler ise asesbaşı ve muhzır ağa idi.

²⁸⁶ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında...*, C.I, s.140.

²⁸⁷ BabŞS 88-97a/1 H. 23 Z 1119/ M. 16 Mart 1708).

1.5.3 Asesbaşı

Asesbaşının en önemli görevi geceleyin İstanbul'da güvenlik ve asayiş sağlamaktı. Ramazan hariç geceleri fenersiz İstanbul'da dolaşmak yasaktı. Fenersiz dolaşanları yakalamak ve cezalandırmak ise asesbaşının ve adamlarının görevidi. Yasaklara uymayanlar daha çok hapis ve falaka cezası yerine hamamlarda külhana odun taşıyıp çalıştırılarak cezalandırılıyorlardı. Bu iş cezalandırılan kişilerin giysilerinin kirlenmesine yol açtığından tutuklandıklarının kolayca anlaşılmasına yol açıyordu. Bundan dolayı söz konusu kişilere it, kopuk, serseri anlamına gelen külhanbeyi lakabı takılmıştı²⁸⁸. Evliya Çelebi asesbaşı adamları hakkında, “...*tutma, kapma, vurma, kovma, asma, basma, bağlama adamlarıdır. Biri birinden sert ve şiddetli mel'ûn kavimlerdir...*” diyerek hiç iyi şeyler söylememiştir²⁸⁹. Yine XVIII. yüzyıl yazarlarından birinin yazdığı ahlaki bozulmaya işaret eden eserde asesler için “...*dünyada bir san'at bulamayıp ya ases ya muhızr olan asılacak gidiler*” şeklinde yine pek de iyi olmayan ifadeler kullanılmıştır²⁹⁰.

---

²⁸⁸ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da...*, ss.78-79.

²⁸⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C.1, s.476.

²⁹⁰ Develioğlu, *Risâle-i Garibe*, s.25.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATI ÇEVRELEYEN MEKÂNLAR: MAHALLELER VE MAHALLEDE HAYAT

1.1 Mahallenin Tanımı

Mahalle, şehirdeki en küçük yerel birim, en küçük idari ünite olarak fiziksel ve sosyal mekân gelişiminin başta gelen belirleyicilerden biridir. Gelişmiş İslâm şehirlerinde işlevsel ve sosyal bütünlüğü olan birimler şeklinde karşımıza çıkan mahalleler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden bu yana toplumsal ve fizikî bir bütün olarak ailenin varlığına ve ilişkilerine denk düşen hem sosyal hem de kentsel bir kurumdur. Kentin daha geniş toplumsal içeriği camiler medreseler ve çarşılar arasında bölünmektedir. Mahalleler, içinde yaşayanlar arasında daha yakın ilişkileri yansıtan sosyal mekânlar iken, cami ve medreseler ve azınlıkların sahip olduğu dinî yapılar ise daha geniş bir sosyal içeriğe tekabül ediyordu. Malların değişimini sağlayan çarşı ve pazarlar ise katalizör işlevi görüyordu²⁹¹.

Osmanlı şehrinin en önemli özelliği, fiziksel ve sosyal yönden klâsik İslâm şehri gibi mahallelere bölünmesidir. Bu bölünme toplumdaki dinî ayrılıklardan kaynaklanmaktadır²⁹². Ancak genelde çeşitli dinî gruplar aynı mahallede yaşasalar da bu, aslında mutlak bir kural değildir. Bu durum daha çok mahallenin, Osmanlı şehir toplumunda ortak yaşam alanı olarak ifade edilen bir toplumsal ve mekânsal birim olarak algılanmasıyla ilgilidir²⁹³. İstanbul mahkeme kayıtlarında, İslâm şehirlerinde görülen bu uygulamanın aksine, Osmanlı şehirlerinde Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi gibi farklı cemaatlerin aynı mahalleyi yaşam alanı olarak tercih ettiklerine dair çok sayıda örnek mevcuttur.

²⁹¹ Kuban, *Bir Kent Tarihi*, s.238.

²⁹² İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *GÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://sbe.gantep.edu.tr>, 2009, 8 (1), s.232.

²⁹³ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdarî Birim: Mahalle”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.13, İstanbul 2005, ss.94-95.

Osmanlı kentinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Diğer bir ifadeyle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir²⁹⁴. Bu sebeple Ortaylı, aile ile ailenin içinde yaşadığı mahalle ve köy arasında bağlantı kurmuştur. Osmanlı ailesinin içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile bugünkünün aksine etnik-dinî ve hukukî bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir. Nihayet bu topluluk devlet nezdinde bir takım yükümlülükleri topluca yerine getiren bir birimdir. Mahalle veya köy, bir takım vergilerin toplanması, asayişin sağlanması veya bayındırlıkla ilgili bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle görevli ve sorumlu birimdir²⁹⁵. Şu halde, Grünebaum'un mahalleyi içinde yaşayanların pek fazla değişmediği, sadece işlevsel açıdan bütünlük taşıyan yönetsel birim olarak mahallenin sözü edilen işlevini doğrular²⁹⁶.

Osmanlı şehirleri, konut tasarımı, iklim ve Türklerin yerleşme şekillerine göre bazı ayrıcalıklara sahip olsa da, genelde bir mescit etrafında oluşan fiziksel yapısı, konut ve yol ilişkileri, çıkmaz sokaklarıyla, İslâm şehirlerinin genel özelliklerini taşır. Bu husus Osmanlı toplumunun, İslâm kurallarına yüzyıllar boyu uymasıyla ortaya çıkmıştır²⁹⁷. Bu kurallar diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi İstanbul için de geçerlidir.

1.2 Mahalle İdaresi: İmamlar

Osmanlı Mahallesi mescit veya cami etrafında oluşup gelişmiştir²⁹⁸. Mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını teşkil eden mahalleyi imamlar idare etmişlerdir. Mahallenin idarî yapı ile bağlantısını sağlayan mahalle görevlilerinin en önemli yardımcıları, Emeviler döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlayan mahalle mescitlerinde görev yapan imamlardı. Osmanlılarda XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman mahallelerinin sorumlusu imamlar, gayrimüslim ahalinin yönetici ise

²⁹⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, ss.72-73.

²⁹⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yay., 2001, s.3.

²⁹⁶ G.E. von Grünebaum, *Islam, Essay in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Londra 1961, ss.141-145.

²⁹⁷ Kuban, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay.,1994, ss.242-243.

²⁹⁸ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay, 1936, s. 103.

papaz, kocabaş ve hahamlardır. İmam padişah beratı ile tayin edilen beldenin mülkî ve beledî amiri olan kadının temsilciliğini üstlenen bir memurdur. Papaz ve hahambaşı ise patrikhanenin temsilcisidir.

Osmanlı Devleti'nde imamlar, Müslüman halka hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal ederek hizmet sahaları itibariyle çeşitlilik göstermişlerdir. Toplum örgütlenmesi içinde mahalle imamları ayrı bir konuma sahip olmalarının yanında sivil ve askeri kesime hizmet vermektedirler. Bu açıdan özel ve resmî kimlikleri içinde de geniş bir kitle oluştururlar. Padişah beratı ile hizmete alınmaları itibariyle *askerîden* sayılmaktaydılar. Ehl-i berat sahibi olmak reayayı askerîden ayıran bir özelliktir. Berat ile atanan imam, müezzîn ve cami görevlileri görevleri müddetince avarız ve raiyyet rüsumundan muaf oluyorlardı²⁹⁹.

1.2.1 İmamların Eğitim Durumları

İmamların eğitim durumlarına işaret eden kayıtlar, muntazam bir öğrenim görmedikleri izlenimi vermektedir. İçlerinde yeterli eğitime sahip olmayanların da mevcut olduğu ve dini bilgilerin dışında başka konular hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadıkları gözlemlenmektedir. Yüksek makam imamları ve selâtin camileri imamları ise bu konuda istisna teşkil etmektedir³⁰⁰. Devletin son dönemlerinde bu kesimler içinde bazı zafiyetler olduğu anlaşılmaktadır. III. Selim devrinde ramazan ayının girmesi sebebiyle tertiplenen huzur derslerinde hocaların ilmi seviyesi düşük konuşmalarından şikâyet edilmektedir. II. Mahmud 1828-29 harbi esnasında Rus cephesinden gelen bir sevinç mektubunu herkesin duyması için yüksek sesle başıamamı Zeynelabidin Efendi'ye okutmuştur. Mektubu okumaya girişen imam mektubun baş tarafından sonraki kısımları çıkartamamıştır. Bunun üzerine padişah mektubu alarak kendisi okumuştur. Bu kayıt kurum içinde zafiyetlerin yaşandığına işaretir. Bu durumun özellikle şikâyet konusu olması XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gözle görülür bir hâl almıştır³⁰¹.

Camilere devam ve ibadete riayet hususunda III. Ahmed zamanında fermanlar çıkartılmıştır. İleriki yıllarda bu hususta çıkarılan fermanların yoğunluğunda artış yaşanması ibadet ve eğitime olan ilginin azaldığı kanısı

²⁹⁹ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.11.

³⁰⁰ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.31.

³⁰¹ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.32.

oluşturmuştur. Kadı ve naiblerin gönderilen fermanların dillerini anlamayacak hale geldiklerinden şikâyet ediliyor. Oysa din adamlarının kendi sahalarında ve dünya ahvalinde kendilerini iyi yetiştirmiş olmaları bekleniyordu. Böylece buldukları yerlerdeki siyasî ve mülkî meselelerin çözüme kavuşturulmasında görüşlerinden istifade edilen bir kesim olmaları umuluyordu. Ulemanın alt kesiminde geniş yer tutan imamların bu olumsuz gelişmelerden etkilendiği aşikârdır. Vazifelerini iyi yapmaları için nahiye, köy camii imamlarının üç ayda bir teftiş edilmeleri, Müslüman halkın cehaletten kurtarılması için din kitaplarının matbaada basılarak dağıtılması isteniyordu. Bununla birlikte imamların hitabet görevini üstlenmiş olanlarının dinî bilgiler açısından daha iyi bir eğitimden geçtikleri ifade edilebilir. Nitekim hatiplerin tayinlerinin *izn-i sultânî* ile gerçekleşmekte olması ve bu iznin akabinde kendilerine berat verilmesi bunlara verilmek istenen ayrıcalığı göstermektedir. Bu anlayış ile hatiplerin ulema zümresinden sayılmalarından ötürü, imamların da ulemadan addedildikleri anlaşılmaktadır³⁰².

İmamlıkla ilgili belirtilmesi gereken bir husus, imamlık cihetinin babadan oğula devredilmesi şartıdır. Sözü edilen geçerlilik imamların çocuklarını kendilerine halef olarak yetiştirdiklerini dolayısıyla bu iş için gerekli dinî eğitimin aile içinde alındığı kanaatini uyandırmaktadır. Bu eğitimin kalitesi tartışmalı olmakla beraber imamların bu konu ile yeterince yakından ilgilendikleri söylenebilir³⁰³. İmamların hepsi düzenli eğitimden geçmese de çoğunun eğitilmiş ve bilgi sahibi olduklarını söyleyebiliriz. Hatta içlerinde nadir de olsa bazılarının mahallesinde ve şehirde olup bitenleri günlüklerine kaydettiklerine rastlanmıştır. Bunlardan biri Soğan Ağa Camii İmamı Mehmet Efendi'dir. O mahalle ve şehirde olup biten olayları kaydederek bir *cerîde* tutmuştur. Yine Eyüp Cami'nin ikinci imamı Hafız Mustafa, telif ederek taktim ettiği *El-âsârü'l-Mecidiyye fî'l-Menâkıbi'l-Hâliyye* isimli kitabını basılması için takdim ettiğinde şeyhülislam inceleyerek basılmasını tavsiye etmiştir³⁰⁴.

---

³⁰² Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, ss.33-34.

³⁰³ İstanbul'da Soğan Ağa Camii imamı Mehmet Efendi oğlunun eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Mehmet Efendi oğullarından Nurbaba'yı Ağustos 1809'da ilk hatmine başlatır ve Temmuz 1811'de bitirir. Diğer oğlu Mehmet Emin ilk hatmine Ağustos 1808'de başlamış Haziran 1811'de hatmini tamamlanmıştır. Mehmet Emin 1812'de Soğan Ağa Mahallesindeki Derviş Efendi evkafında 23 akçe ile cüzhanlık yapmaya başlamıştır. Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.35.

³⁰⁴ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.35.

1.2.2 Görevleri

Tanzimat devrine gelinceye kadar devleti temsil etmek üzere mahallelerin en önde gelen sorumluları imamlardır. İmamlar görevlerini yerine getirirken kadılar tarafından teftiş edilmekteydiler³⁰⁵. Halkın imam hakkındaki haklı şikâyetleri ya da ahlaki olmayan bazı fiillerinin tespit edilmesi azillerine sebep olabilir ve cezalandırılmalarına yol açabilirdi. Kasım Paşa'daki Abdüsselam Camii İmamı Ahmet Efendi'nin evinde ahlaksız hareketlerinin görüldüğüne dair şikâyetler olmuştur. Hatta Bostancıbaşı imamın evinde bazı eşkıyadan kimselerin saldırısına uğramış kendisine ağır küfürler edilmiştir. Bunun üzerine imamın cezasını çekmek üzere Amasra kalesinde kalebent olunması kararlaştırılmıştır³⁰⁶.

İmamlar resmî soruşturmalara ve hazırlanan resmi belgelere imza atma ve mühür basma yetkisi olanlar arasındadır. Mahalle adına verilen arzuhallerde ve mahalleli arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne dair düzenlenen belgelerde imza sahibi olarak yer alıyorlardı. Gayrimüslimlerin herhangi bir şekilde kilise inşası, mevcutların tamiri için ve bunun gerekli olup olmadığının tespitinde ve eskisinin dışında herhangi bir ilavenin söz konusu olmaması için kurulan teftiş heyetinin doğal üyeleriydiler³⁰⁷.

İmamların görevleri din işleriyle sınırlı olmayıp mahallenin yönetimiyle ilgili görev ve sorumluluklarının oldukça fazlaydı. Mahallede meydana gelen doğum, ölüm, evlenme gibi vakaları kaydetmek imamların görevidir. Mahallede olan çoğu şey onun izni ile oluyordu. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin³⁰⁸ ve imamın kefaleti şarttı³⁰⁹. İmamın bütün bu üstlendiği görevler onun mahalledeki nüfuzunu arttırmakta idi. Ancak imamların her zaman bu görevleri layıkıyla yapmadıkları da kaydedilmektedir³¹⁰.

İmamlar dinî bilgileri fazla, güvenilir ve sevilen kimseler arasından atanırlar, görecekları hizmet karşılığında vazife adı verilen bir ücret alırlardı. Gündelik olarak

³⁰⁵ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.16.

³⁰⁶ Ayşegül Özer, *113 Numaralı Mühimme Defterinin (H.1112-1115/ M.1701-1703) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2003, hkm.31, s.105.

³⁰⁷ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar*, s.20.

³⁰⁸ Kefil örnekleri için bkz. BabŞS 90- 81-90 (a-b) (H.Gurre-i Z 1120/ M. 11 Şubat 1709). Dükkânlarda çalışan kişiler için dükkân sahipleri, odalarda kalan kimseler için oda sahiplerinin kefil oldukları anlaşılmaktadır.

³⁰⁹ A. Murat Yel- M. Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s.325.

³¹⁰ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK, 2000, ss. 106- 107.

hesaplanan ücret çoğunlukla vakıflardan sağlanmaktaydı³¹¹. İmamlar çoğunlukla kendileri için ayrılan *meşruta odaları* denilen vakfa ait konutlarda ikamet ederlerdi³¹². İstanbul'da imam adaylarının tespiti İstanbul Kadısına, taşralarda ise yerel ulemanın dayanışmasını sağlamak amacıyla mahal kadılarına bırakılmıştır³¹³.

Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi İstanbul kentinde de imamların oldukça önemli bir statüye sahiplerdi. Onların bu statüyü kazanıp pekiştirmelerinde mahalle yönetiminde üstlendikleri görevler etkili olmuştur. Öyle ki aslî görevi din adamlığı olmasının yanı sıra bağlı bulunduğu mahallesinin her türlü mülkî, beledî, adlî işlerin yürütülmesinde şehir yöneticilerine yardımcı olmuşlardır. Bunun dışında *mahalleli olmak* itibariyle halk ile yönetim arasında iletişimi imamlar sağlamıştır.

İstanbul'da beledî işlerin yapılması ve bu konuda gerekli önlemlerin alınmasından, kentin asayişinin sağlanmasına kadar pek çok hizmetlerden İstanbul Kadısı sorumlu tutulmuştur. Kenti oluşturan mahalle ve sokakların temizlenmesi ve daha birçok hususta çıkarılan Padişah emirlerinin hayata geçirilmesi noktasında öncelikle kadılara emirler gönderiliyordu. Kadılar ve diğer yöneticiler de düzenin sağlanması, gayri ahlakî davranışların önlenmesi için çeşitli tedbirler ve yasaklamaları tatbik ediyorlardı. Alınan tedbirlerin halka daha iyi duyurulması için İstanbul Kadısı, padişah emirlerini İstanbul'daki tüm mahalle imamlarına göndererek onların desteğini sağlardı. Bu manada mahalle imamları Osmanlı idaresinin çeşitli konularda çıkardığı hükümleri vatandaşlara duyurduğu gibi bu hüküm ve kararların uygulanmasına da bizzat nezaret edebiliyordu. Dolayısıyla imamlar, kadıların yerine getirmesi gereken birçok işlerde kadının doğal yardımcısı olmuştur.

Mahalle imamlarının üstlendiği görevlerden birisi, mahalle ve sokakların temizliğinin yapılmasını sağlamak idi. Sicile yansıyan 1728 tarihli bir ferman bunu göstermektedir. Fermana göre söz konusu tarihte şehrin sokakları hayvan leşleri ve çöplerle dolmuştur. Bu durum mahallelerde kötü kokuların musallat olmasına ve çeşitli sağlık sorunlarının yaşanmasına neden oluyordu. Durumun daha da kötüleşmemesi için İstanbul Kadısına fermanlar gönderilerek bu konuda tedbir alması istenmiştir. Kadılar da mahalle imamlarını toplayarak temizlik işlerinin

³¹¹ Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", ss. 102-103.

³¹² BabŞŞ 88- 23b/ 2 (H. 2 Za 1119/ M. 25 Ocak 1708).

³¹³ Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar...*, s.26.

sağlamasında onlara bir takım sorumluluklar yüklemişlerdir. Buna göre imamlar mahalle ahalisine tembihte bulunarak herkesin evinin ve dükkânının önünü süpürmesini ve hayvan leşlerini toplamasını sağlayacaktı. Bütün uyarılara rağmen menzili önünde çerçöp, hayvan leşi bulunanlar olur ise bu kimseleri yetkililere bildirmek görevi yine imamlara verilmişti. Bu hususta suistimalde bulunan mahalle ahali cezalandırılacaktı³¹⁴. İstanbul Kadısı ise, işlerin yürütülüp yürütülmediğini denetletecekti.

Temizlik işleriyle ilgili olarak imamların üstlendiği bir diğer sorumluluk mahalledeki evlerin, bekâr odalarının ve hanlardaki ocakların süpürülerek kurumlarının temizlenmesini sağlamaktı. Böyle bir önlemin alınmasının gerekçesi ise İstanbul'da meydana gelen yangınlardır. Sonbahar ve kış aylarında esen rüzgârların etkisiyle ocaklardaki kurumların ateş alması yangınların başlamasına neden olmaktadır. Onun için idare bacaların temizliğine ilişkin bazı kararlar alarak halka duyurmuştur. Alınan tedbire göre, herkes her on beş günde bir ocaklarının kurumlarını temizleyecekti. Çıkarılan kurumların kapı önlerinde kirliliğe sebep olmaması için evlerin önlerinin ayda bir temizlenmesi istenmiştir. Bu hükümleri hayata geçirmek ve mahalle ahalisine gerekli uyarıları yapmak için imamlar sorumlu tutulmuştur. Bu konuda özen göstermeyen imam ya da mahalleli cezalandırılacaktı³¹⁵.

Ahalinin İslamî kurallar çerçevesinde edep içinde yaşamlarını sürdürmeleri, dinî vecibelerini yerine getirmeleri imamlar tarafından kontrol edilmişti. Aynı zamanda içki içenlerin ve fuhuşla meşgul olanların takibini de yapmışlardır. Mahallelerin düzen ve güvenliğinin sağlanmasında devlet görevlilerine yardımcı olup sorumluluk üstlenmişlerdir. Şer'î hukuka göre Müslümanlar arasında kullanımı kesinlikle yasaklanan şarap ve rakı gibi içkilerin imalatı ve satımı gayrimüslimlerin tekelinde olmakla birlikte onlar arasında bile bu faaliyetler belirli bir sınırlama dâhilinde yapılmaktaydı. Bütün bunlara istinaden sadece Müslüman ahali değil gayrimüslim topluluklar da konu ile ilgili rahatsızlıklarını yine hep birlikte mahkemeye bildirerek güven ve huzur içinde yaşama haklarını talep etmişlerdir. Örneğin, İstanbul yönetimi içki içilmesinin yaygınlaşmasını önlenmeye yönelik sıkı tedbirler almıştır. Bu amaçla, haram kılınmış olan şarap, rakı gibi içkilerle haşhaş

³¹⁴ BabŞŞ 145-13a/ 3 (H. 26 N 1140/ M. 6 Mayıs 1728).

³¹⁵ BabŞŞ 157- 100b/ 3 (H. 4 Ra 1146/M. 15 Ağustos 1733).

gibi keyif verici maddelerin satışının olduğu mahallerin tespit edilmesi istenecektir. Kadı da içki içenlerin ve meyhanelerin tespit edilip bildirilmesi için Yeniçeri ağasına, Bostancıbaşı ağasına ve zabıtana ve özellikle mahalle imamlarına fermanlar göndermiştir. Görevliler de gerekli tedbirleri alarak uygulama noktasında imamların işbirliğine başvurmuşlardır. İmamlar mahalle ahalisini toplayarak onları şarap, rakı gibi içkilerle birlikte haşhaş gibi zararlı maddeleri kullanmamaları konusunda uyarılmışlardır. Eğer fitne ve fesada yönelip nizama uymayanlar olursa bu kişilere kadıların hapis, sürgün, kürek gibi gerekli cezaî müeyyideleri uygulayacağı da açıkça belirtilmiştir³¹⁶.

Kadınların İslamî adap ve kurallar içinde yaşamlarını sürdürmeleri konusunda imamların bazı sorumlulukları söz konusuydu. Kadınların mahallelerinden taşraya çıkıp erkekler ile çarşı pazarda adaba uygun olmayan diyaloglar kurup erkeklerin işlerine karışmaları yakışık almayan davranışlardan sayılırdı. Dolayısıyla bu konuda ihlallerin görülmesi halinde önlemeye yönelik hüküm ve buyrulduklar düzenlenirdi. Mesela 1732 yılındaki bir hükümde, mahalle aralarında özellikle de kuyumcu ve yağlıkçı dükkânlarında, kapalı yerlerde kadınların erkeklerle “*oynaştıkları*” yönündeki şikâyetlerin yaygınlaşmaya başladığı belirtilmiştir. Bunun üzerine bahsedilen ahlak dışı durumun önlenmesi amacıyla kadıların önlemler alıp Bayram sonrası düzenlemelerde bulunacaktır. Düzenlemeye göre, kadınların özellikle bayramın başlangıcından üçüncü gününe kadar mahallerinden çıkarak taşrada, çarşıda, cami ve mescit avlularında toplanması yasaklanmıştır. Mahalle imamlarının da gerekli ihtimamı göstermesi için ayrıca buyrulduklar düzenlenmiştir³¹⁷. Kadınlar için bu ifadelerin kullanılmasında etkili olan faktör toplumun sahip olduğu değer yargılarıdır. Ahali sahip olduğu bu değerlere aykırı hareket edenleri gördüğünde onlara karşı çeşitli davranışlar geliştirerek baskı altında tutmaktaydı.

Mahallenin ilgili eksikliklerinin giderilmesi ve ihtiyaçların bildirilmesi için de imamlar öncülük edebilmekteydi. Ayazma kapısı civarındaki Hoca Hayreddin Mahallesi ahalisinden pek çok kişi imam liderliğinde yetkili merci olan hâkime başvurmuştur. Mahallede bir kasap dükkânına ihtiyaç duyulmaktadır. El-hac Hasan’ın sahip olduğu arsanın dükkânının açılması için de münasip olduğunu mahalleli imam ve müezzin öncülüğünde ihbar etmiştir. Ahalinin isteği üzerine

³¹⁶ BabŞŞ 157-166a/ 2 (H. 7 R 1146/ M. 17 Eylül 1733).

³¹⁷ BabŞŞ 154-100b/ 2 (H. 3 L 1144/ M. 30 Mart 1732).

merkezden Mevlana İmamzade Mustafa Efendi mahalleye gidecektir. Yerinde müşahedelerde bulunan naib mahallelinin isteğinde haklı olduğunu tespit etmiştir. Sonrasında Çukadar İbrahim ve muhızır ile meclise gelip durumu kayıt ederek gerekli mercilere bildirmiştir³¹⁸.

III. Ahmed döneminde İstanbul mahallelerinden birinde herhangi bir olay çıktığında, durumun soruşturulması, devletin resmi görevlisi ile birlikte mahallenin temsilcisi olan imam ve yardımcısı müezzin nezdinde olurdu³¹⁹. İmamlar görevleri gereği vakitlerinin çoğunluğunu mahallede geçirirlerdi. Böylece mahalle ahalisi hakkında ayrıntılı bilgilere sahip oldukları gibi mahallede olup bitenden de haberdar olurdular³²⁰. Mahalleye giren çıkan kimseler, mahalleye taşınmak isteyenlere izin ve kefalete bağlanması, yeni taşınanların kayıt edilmesi, mahallede oturanların kimlik tespiti, mahallede ikamet edenlerin yeri ve kalacakları süreler imamlar tarafından belirlenirdi³²¹. İstanbul'da imamların bu görevleri yerine getirmelerinde müezzinlere de sorumluluklar yüklenmiştir.

Osmanlı mahallelerinin içyapılaşma kuralları sayesinde mahalle düzeyinde her türlü gayri ahlâki yaklaşım adeta imkânsız hale getirilmiştir³²². Bu kurallardan birisi olarak bekâr nüfusun bulundurulmamasına gayret edilmesi gösterilebilir³²³. Başkent İstanbul'a çalışmak için gelen bekâr erkek nüfusun çoğunlukla iş bölgesindeki bekâr hanlarında veya odalarında barındırılarak bir tür gözetim altında tutulduğu, özellikle mahallelerdeki münferit bekârların tek tek kaydedildiği görülmektedir³²⁴. İstanbul kadısı bunun dışında bekâr odaları, hanlar ve mahallelerdeki hanelerde bilinmedik kimselerin ikametine izin vermemiştir. Sicillere yansıyan emirler ve fermanlar da bu durumu desteklemektedir. İstanbul kadısı, Yeniçeri ağası, şehremini ve hassa mimarbaşısına fermanlar gönderilmiştir. Fermana göre, İstanbul ve çevresindeki hanlara ve bekâr odalarına yerleşen kimseler vardı. Genel huzuru bozduğu ve yiyecek sıkıntısının yaşanmasına sebebiyet verdiği

³¹⁸ BabŞŞ 134- 98b/ 4 (H. 10 Ca 1137/M. 25 Ocak 1725).

³¹⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonunda Bursa*, Ankara: TTK Yay, 2006, ss.169-170.

³²⁰ Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat...", ss.233.

³²¹ Kemal Beydilli, "İmam-Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s.181. Ayrıca mahalle imamlarının görevleriyle ilgili olarak bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S.3, ss.29- 35.

³²² Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, 1, V. Akyüz-S. Ünlü (ed.), İstanbul 1996, s. 378.

³²³ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, S. 5, 2003/2, s.100.

³²⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı...*, s.81;

gerekçesiyle söz konusu nüfusun kontrol altında tutulması istenmiştir. Bunun için yeniden hem kâgir hem ahşaptan hanelerin yapılması ve mevcut evlerin içlerinde yeniden oda inşa edilmesi yasaklanmıştır. Bu hususta mimarbaşı görevlendirilerek kimseye ruhsat verilmeyecekti. Tedbirlere ek olarak İstanbul'daki çarşı pazar içlerinde ve mahalle aralarında olan han, bekâr odaları, nalbant dükkânları ve koltuk hanlarında “şekavet ve töhmet yerlerinin” tespit edilerek içlerinde sakin olan kimseler ihraç edilecektir. Boşaltılan haneler mahalle aralarında ise evli odalarına, çarşı-pazarda ise esnaf dükkânlarına dönüştürülmesi için sahiplerine tembih edilmiştir. Gücüm yok diye itiraz edenler olursa bu sefer haneleri kıymetleri değerince başkalarına satmaları söylenmiştir. Yapılan uyarılara karşı çıkanlar olursa, diğerlerine de örnek teşkil etmesi amacıyla hapis, sürgün gibi gereken cezaî müeyyidelerin uygulanacağı özellikle belirtilmiştir³²⁵.

Osmanlı Devleti'nin güvenliğin sağlanması ve gayrî ahlaki davranışların önlenmesi adına yapılan diğer bir düzenleme daha vardır. Bu düzenleme ile diğer şehirlerde olduğu gibi başkent İstanbul'da da intizamın sağlanması noktasında *kefillik sistemi* geliştirilmiştir. Bir kişinin mahalleye yerleşebilmesi için imamın ve mahalle sakinlerinin kefilliğinin gerektiğini daha önce belirtmiştik. Bu sistem mahallenin asayişinin sağlanması bağlamında oldukça önem arz etmekteydi. İstanbul yönetimi asayiş bozan durumların ve kişilerin önüne geçebilmek amacıyla mahalle imam ve müezzinlerini buldukları mahallelerde kefilleri olmayan kişileri barındırmayarak onlara ev kiralamaları için uyarılmışlardır. Mahallelerinde bulunan ve kendi halinde olmayarak eşkıyalık ve haydutluk eden kimseler görülebilirdi. Bu gibi kişiler, mahalle ahalisinden olup saygı değer ve güvenilir kimselere danışarak tespit edilirdi. Sonrasında bu kişilerin haklarından gelinmesi amacıyla görevliler çeşitli önlemler alırdı. Devletin resmî görevlileri, mahalle imam ve müezzinlerinden kefilli olmayanların mahallede ev yaptırmalarına izin vermemelerini ve şekavet edenlerin isimlerinin bildirilmesini istemektedir. Bu amaçla imamlar mahalle halkının da desteğini sağlayarak şekavet eden kişilerin haklarından gelinmesi amacıyla isimlerini belirleyip merkeze bildirmiştir. Bunun dışında mahalleye yerleşip kendi halinde olan vatandaşların ise, yerlerinden edilmeyerek her türlü zarardan korunmaları sağlanmaya çalışılmıştır³²⁶.

³²⁵ BabŞŞ 154- 96b/ 1 (H. Evasıt-ı L 1144/ M.11 Nisan 1732).

³²⁶ BabŞŞ 109- 115a/ 1 (H. 22 Ca 1127/M. 6 Şubat 1725).

İmamlar mahalleye gelenleri ve gidenleri kontrol edip kayıt altına alırdı. İstanbul'da Hindi Meydanı civarında Şehsuvar Mahallesi'nde sakin olan Ayşe Hatun miras hususu için Edirne'ye gitmiştir. Kadının İstanbul'dan ayrıldığını mahalle imamı Abdülbaki Efendi ve mahalle ahalisinden iki kişi haber vermiştir. Böyle bir haber verilmesindeki maksat, Ayşe'nin yolculuğu esnasında yolda her hangi bir engelle karşılaşmaması içindir³²⁷. Bilindiği üzere İstanbul'a giriş ve çıkışlarda keyfilik söz konusu değildir. Başkente gelenler mürur tezkeresi ile kayıt altına alınarak otokontrol mekanizması uygulanmıştır³²⁸. Öyle ki İstanbul dışına çıkanlar misafirlik için dahi olsa gidiş nedenlerini mahalle imamlarına bildirmişlerdir. Böyle bir uygulamaya gitmenin çeşitli sebepleri vardır. Fert nazarından bakıldığında, kişi şehir dışında bulunduğu süre zarfında başına bir iş gelebilir, bir olaya karışabilirdi. Hatta şehir dışında bulunduğu sırada katledilebilirdi. İşte bu gibi durumlarda kendisinin ve de ailesinin mağdur olmasını önlemek amacıyla şehir dışına çıkma gerekçe ve sürelerini genellikle mahalle imamlarına bildirmekte idiler. Merkezi yönetim tarafından bakıldığında ise, ülke genelinde genel asayiş ve kontrol sağlanarak suçluların takibi yapılmış olmaktadır.

Salgın hastalıklarla mücadele için İstanbul kadısına yardımda bulunmaları adına imamlar ve mütevelliler çeşitli vazifeler üstlenmiştir. Veba hastalığının İstanbul şehrini tehdit ettiği dönemler olmuştur. Bu durum sicillere de yansımış, bu konuda emirler yayınlanmıştır. Emirlere göre hastalığın ortadan kalkması için çeşitli tedbirler alınması isteniyordu. Alınan tedbirlerden birisi, İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar'daki cami ve mescit minarelerinde imam ve kayyumlarının “*Ahkâf sûresini*” ihmal göstermeden okumaları olmuştur. Bu surenin okunması ile hastalığa karşı ilahî bir destek sağlanacağı düşünülmüş olmalıdır. Bu çerçevede dinî görevlilerden sûreyi sabah namazlarından sonra okunduğu şekliyle okumaya devam etmeleri istenmiştir³²⁹.

Yine Bayram gecelerinde akşam namazından sonra İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da *selâtîn-i azîm*³³⁰ ve *vüzerâ-yı kirâm* camileri minarelerinde kandillerin

³²⁷ BabŞS 157- 163a/ 5 (H. 11 C 1140/M. 24 Ocak 1728).

³²⁸ Mürur Tezkereleri ve Osmanlı'da seyahat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nalan Turna, *19. YY. den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri, Mürûr Tezkereleri*, İstanbul: Kaknüs Yay, 2013.

³²⁹ İŞS 24- 1b/ 1-2-3 (H. 15 Za 1148/ M. 28 Mart 1736).

³³⁰ Sultanlar adına yaptırılan büyük cami. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2008, 25. baskı, s.932.

asılanması için kadılar imam ve kayyumları görevlendirmişlerdir³³¹. Görülüyor ki imamlar bazı beledi işlerin görülmesinde de sorumluluklar alarak mahallenin temizliğine dikkat edilip çevre temizliğinin sağlanması, yangınlara karşı evlerdeki ocakların temizlenmesini temin etmişlerdir. İstanbul yönetiminden sorumlu kadılar da bu konularda gerekli uygulamaları yapmaları için imam ve müezzinleri sorumlu tutmuşlardır³³².

Her mahallenin kendi imam ve müezzini olurdu ve oranın hizmetleri bu kişiler tarafından sağlanırdı. Ancak bazı mahalleler müstakil olmadığından oradaki hizmetlerin yerine getirilmesi görevini yakın mahallenin cami ve mescit imamları yapardı³³³. İmamlara yardımcı olarak müezzin ve mütevelliler de aktif rol oynamışlardır³³⁴. İmamlar söz konusu hususlarda muhtarlıklar kuruluncaya kadar halk ile hükümet arasında ilişkilerin sürdürülmesinde etkin rol oynamışlardır³³⁵.

Herhangi bir kişi genel huzuru ve düzeni bozacak bir durum sergilediğinde önce gerekli uyarılar yapılmakta, bundan sonuç alınamaması halinde cezaî müeyyide uygulanması talep edilmekteydi. Bu durum herkes için geçerliydi. Gerek idarecilerden biri, gerekse de mahalle halkından birisi cemiyetin huzurunu bozacak bir davranış sergilediğinde, daha üst idarî mercilere başvurularak bunun önüne geçilmesine çalışılmaktaydı³³⁶. İstanbul subaşısı olan Mehmet Çavuş'u, Rum ve Ermenilerin cemaat başlarının içinde bulunduğu birçok zimmî İstanbul Kadısına şikâyet edeceklerdir. Mehmet Çavuş, Rum ve Ermenilerden biri evleneceği zaman daha önce İstanbul'da subaşısı olanlara verilmeyen nikâh tezkeresi namıyla harç parası almaktadır. Sulu Manastır ve havalisinden olan gayrimüslim halktan 4'er yüz akçe, Balat ve havalisinden olanlardan da 5'er yüz akçe olmak üzere zorla nikâh harcı aldığı iddia edilir. Bunun üzerine durumun keşfi ile görevlendirilen kâtip, Mehmet Çavuş'un söz konusu davranışlarını Ermeni ve Rum halkından soruşturur. Elde edilen bilgiler neticesinde subaşının halktan zorla para alması engellenmiştir. Başka

³³¹ İŞS 24- 1a/ 1 (H. 24 N 1138/M. 26 Mayıs 1726).

³³² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK, 1991, s.40; Beydilli, "İmam- Osmanlı Devleti'nde İmamlık", s.8.

³³³ Kâtip Kasım Mahallesi eski mahallerden olduğundan yakın çevrede olup müstakil olmayan mahaller bu mahalleye bağlanarak bura imamı bu mahallerin bazı hizmetlerini üstlenmiştir. Söz konusu mahallerin işlerini kimi zaman da sonradan oluşturulan Muhasebeci Ahmet Efendi Mescidi imamının üstlendiği de olmuştur. BabŞS 157-162a/ 1 (H. 6 C 1146/M. 14 Kasım 1733).

³³⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayân Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları, III*, İstanbul 1982, s.107.

³³⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s.41.

³³⁶ Osman Özsoy, "Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, www.os-ar.com.

bir örnekte ise bu sefer şikâyet edilen kişi bir şeyhtir. Mahkemeye başvuran *salih* zümresinden pek çok kişi kendilerini bazı konularda rencide eden şeyhleri Şeyh Hafız Mehmet'ten hoşnut olmadıklarını bildirmişlerdir. Gerekli soruşturma yapılarak Hafız Mehmet şeyhlikten alınarak yerine cemaatin istediği Şeyh Abdullah tayin edilmiştir³³⁷.

İmamlar ve cami görevlileri pek çok konuda topluma önderlik ederek onların temsilciliğini üstlenmekteydiler. Dolayısıyla topluma örnek davranışlar sergilerlerdi. Ancak bu durumun istisnaları da yok değildi. İstanbul'da Şehzade Camii'nde vaiz olan Berberzade'nin, ulema ve ayan hakkında korkutucu ve sövğü niteliğinde sözler söylediğinin öğrenilmesi üzerine kendisi Limni Adasına sürgün edilmiştir³³⁸. İmamların sürgün edilmesi sürgün cezasının ulema ile olan irtibatını akla getirmektedir.

1.3 İstanbul'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü

1.3.1 İdarî ve Hukukî Düzenlemeler: Sosyal Kontrol ve Kefillik

Osmanlı merkezinin üzerinde durduğu hususlardan biri güvenliğin sağlanması olmuştur. Bunun için devlet yönetimi ülke genelinde güvenliğini sağlamak adına sosyal kontrol mekanizmasını devreye sokmuştur. Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi İstanbul'da da sosyal kontrol resmî görevliler ve merkezin ayrıcalık tanıdığı ya da görevlendirdiği kurumlar tarafından sağlanmaktaydı³³⁹. Üçüncü olarak da mahalle ahali tarafından sağlanmaktadır. Bu başlıkta "*sosyal kontrol*"ün mahallede sakin olan mahalleli arasında nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı hukukundaki örfî uygulamalarda, ortak sorumluluk içinde örgütlenen toplumun değerlerine göre kararlar alınırdı. Nitekim Osmanlı döneminde, her birey mutlaka bir mahalle, köy veya bir sanat grubu içinde yer almaktaydı. Bu durum İstanbul için de geçerlidir. Bu konunun kaynaklara özellikle kadı sicillerine oldukça sık yansdığı görülüyor. İstanbul sicil kayıtlarından hareketle mahallelinin suçlulara karşı ortaya koyduğu tutumlardan o dönem ahalesinin olumsuz diye

³³⁷ BabŞS 131- 20b/ 1 (H. 20 S 1136/ M.19 Kasım 1723).

³³⁸ Toraman, *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, Evail-i L 1130/30 Haziran -9 Temmuz 1718, hkm.78, s.18

³³⁹ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 2001, s.103.

algıladığı fiillere dair saptamalar elde edilmektedir. Bu saptamalardan toplumun sahip olduğu değer ve normları tespit etmek mümkündür. Toplumsal norm, katıldığımız toplumsal durumlarda eylemlerimizi yöneten ölçüt veya kurallardır³⁴⁰. Bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, birbirlerine karşı hak ve ödevlerini belirleyen bu kurallara norm adı verilmektedir³⁴¹. Değer ise, hangi toplumsal davranışın iyi, doğru ve arzulanan olduğunu belirten ölçüt ya da fikirlerdir. Değerler bireysel ve toplumsal yaşamın düzeni sağlamak amacıyla norm ve törelere dönüşür. Başka bir anlatımla değerler norm ve töreler vasıtasıyla da toplumsal etkinlik kazanır³⁴². Normlar çoğunlukla sosyalleşme sürecinde öğrenilir ve birey için alışkanlık niteliği alır. Ancak birtakım normlara uymamanın toplumsal cezalarla karşılandığını gören bireyler, ceza etkenini göz önünde bulundurarak tutum ve davranışlarını buna göre düzenleyecektir³⁴³.

İstanbul şehrinde toplumsal değerlere aykırı hareket edenler için otokontrol aracı olarak çeşitli davranışlar devreye girmiştir. Temelde norm ve değerler aynı olmakla birlikte farklı anlayış ve algılamalar nedeniyle söz konusu davranışlar mahalleden mahalleye ve zamana göre değişiklik gösterirdi³⁴⁴. Çünkü Osmanlı devletinde kentler, bugünkü anlamdan çok farklı bir konumda idi. Osmanlı kentleri, toplumsal bir bütün olmayıp temel birim mahalle idi. Mahalleli, mahallelerinin güvenliği ile de sorumluydular. Bu sorumluluk mahalleleri, kentteki diğer mahallelerden koparan, diğer mahallelerden sanki farklı bir mekân gibi bir yapı düzeninin geliştirilmesine neden olmuştu. Her mahalle ayrı bir birim olarak, diğer mahallelerden bağımsız bir düzende yapılanmıştı. Bu nedenle her mahalle kendi normlarını ve hukukunu oluşturmaya başladı. Bunun sonucu olarak bir olay karşısında gösterilen tepkiler her mahalle için geçerli olmayabiliyordu³⁴⁵.

Bu şekilde farklılıklar göstermekle birlikte değerler geçerli davranış kalıplarına uymayı ve kişilerin toplumsal normlardan sapmalarını sınırlayarak sosyal düzeni sağlar. İstanbul şehrinde bu değerler İslam ve Osmanlı hukuku çerçevesinde

---

³⁴⁰ İsmail Doğan, *Sosyoloji- Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul: Pegem Akademi Yay, 2000, s.408.

³⁴¹ Mustafa Gündüz, *Ahlâk Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yay, 2005, s. 20.

³⁴² Barlas Tolan, *Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005, s.232; Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Anı Yay, 2005, s.133.

³⁴³ Tolan, *Sosyoloji*, s.237.

³⁴⁴ İbrahim Ethem Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab'ta Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Ahalisinin Rolü", *Bilgi*, S. 63, Güz 2012, s.33.

³⁴⁵ Müslüman mahallesinde sürekli içki içen bir kişiyi mahalleli şikâyet edip hatta onun mahalleden çıkarılmasını isterken gayrimüslim mahallesinde bu durum bir sorun oluşturmayabilirdi.

şekillenmiştir³⁴⁶. Toplumun iyi ya da kötü kabul ettiği fiiller başta hukuk mevzuatı, sonrasında büyük ölçüde toplumun kabul ettiği ahlaksal, dinsel değerlerle örf ve adetlerin içerdiği değer yargıları çerçevesinde oluşup gelişmiştir. Bu noktada bu norm ve değerlere ahalinin uyması beklenmektedir. Aksi halde davranan kişiler ise söz konusu otokontrol mekanizması tarafından engellenmeye çalışılmıştır.

Toplumsal (sosyal) kontrol mekanizmalarının işleyişi otoriteye dayanır. Cezalar ve ödüllerin yanı sıra itibar kazanma isteği ya da itibar kaybetme korkusu, dedikodu, namus, ekonomik ve toplumsal baskılar kişilerin hareketlerini yönetip şekillendirmekte ve kontrol etmektedir³⁴⁷. Toplumun geliştirdiği bu tutumu devlet otoritesi de destekleme yoluna giderek çıkardığı nizamnamelerle hukukî açıdan bir yaptırım gücü kazandırmıştır.

İstanbul'un kent ölçeğinde olduğu gibi mahalle bazında sosyal kontrolü aynı çerçevede oluşmuştur. Mahallelerin şehri oluşturan yerleşim birimleri olduğu ve buradaki sakinlerin, birbirlerini tanıyan kimselerden oluştuğu bilinen bir husustur. Bu bakımdan mahallenin klasik tanımı birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu kişilerden oluşmuş topluluğun adıdır. Dolayısıyla merkezî otorite aldığı önlemlerle halkın birbirlerini ortak değer ve kurallar çerçevesinde denetlemesi sonucunda mahalle sosyal kontrol alanı olmaktan çıkmıştır. Böylece şehir sakinlerinin rahat yaşadığı bir mekân olmuştur³⁴⁸. Zaten mahalle Osmanlı kültüründe aileden sonra gelen kurumdur³⁴⁹.

Güvenliğin ve asayişin sağlanması için alınan önlemlerin başında, mahalle ahalesinin birbirlerine karşılıklı olarak kefil tutulması yani kefalet³⁵⁰ sistemi gelmiştir. Kefalet, birinin kendisine kefil olduğu şahsa karşı muayyen bir mekânda onun borcunu ödemeğe yahut cezasını çekmeye taahhütte bulunmasıdır³⁵¹. Bu tanımın yanında, bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl

³⁴⁶ Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab'ta...", s.32.

³⁴⁷ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, İstanbul 1999, ss.262-263.

³⁴⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s.69-78; Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalesinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18 2005/1, s. 155.

³⁴⁹ Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki...", s. 156; Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, ss.131-132.

³⁵⁰ Kefalet sistemiyle ilgili olarak teferruatlı bilgi için bakınız Abdullah Saydam "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Sistemi", *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997.

³⁵¹ Theodor Willem, "Kefalet", *İ.A.*, C. VI, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001, s.535.

borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin borcunun teslimini üstlenmesi şeklinde de ifade edilmektedir³⁵². Ayrıca kefil olmak, kefil olunan kimsenin davranışlarının takip edilerek kontrol altında tutulmasını gerektirmektedir. Bu açıdan her mahallede fertler “salah ve istikamet üzere taahhüt ederek birbirlerine kefil olarak, içlerinde nizama mugayir hareket eden kişileri bulundurmamaya” çalışacaklarına aksi halde ise gerekli sorumluluğu üstleneceklerini kabul etmektedirler³⁵³. Bu durumda Osmanlı mahallesinde yaşayan kişiler için kefalet müessesesinin son derece büyük öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mahalledeki odalarda, hanlarda, iş yerlerinde ve evlerde kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmediği gibi, herhangi bir olay için yapılan soruşturmada ya da yeterli kanıt olmadığı durumlarda şahıslar ile ilgili bilgilerin toplanmasında ilk müracaat mercii aynı mahallede yaşayan ahalidir.

Kişilerin birbirlerine kefil olmasının bir sonucu olarak sosyal kontrol mekanizması gelişecektir. Çünkü kefil olan şahıs mahalle halkı ve yargı nazarında korunma altına alınabiliyordu. Bunun aksine kişi toplum tarafından iyi olarak tanınmıyorsa ahalî bu kişiye kefil olmuyordu. Kefil bulunamaması kişilerin itibarının düşmesine, toplum tarafından dışlanmasına, hatta mahalleden ihraç edilmesine kadar gidecek yolu açabiliyordu. Bununla birlikte kişilerin kanun nezdinde korunmadığı düşünülmemelidir. Sözü edilen uygulama bazı hukukî olayların aydınlatılmasında mahalleliye de sorumluluk yüklemekten ibarettir. Şu halde mahalle halkının Osmanlı ceza hukuku bakımından bazı sorumlulukları söz konusudur. Sorumluluklar kanunnameler ile yazılı hâle getirilmiştir. Görevliler vasıtasıyla bu kanunnameler halka duyurulur ve uygulanmaya çalışılırdı. Bu düzenlemelere göre aynı mahallede oturan komşular, orada meydana gelen ve herkesin emniyetini ilgilendiren bazı kamu olaylarından hep birlikte sorumlu tutulabilmiştir. Bu meyanda mahallede öldürme, hırsızlık gibi hadiseler meydana gelir ve de bu suçları işleyenler bulunamaz ise ceza tüm mahalleli arasında paylaştırılırdı. Bununla ilgili I. Selim kanunnamesinde:

Eğer mahalle veya köy içinde adam ölse veya kervan basılıp hasaret olsa veya köy arasında uğruluk ve haramilik olsa elbette hırsız bulduralar. Ve müttehem kimseler var ise teftiş edeler ve dahi tazmin

³⁵² Yunus Apaydın, “Kefalet”, *DİA*, C. XXV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 169-170.

³⁵³ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife I*, 2001, s.132.

ettireler. Eğer müttehem yok ise, mahalleye veya köy halkına tazmin ettireler³⁵⁴ şeklinde yer almıştır.

Buna göre fail-i meçhul bir cinayetin diyeti veya hırsızlıkta çalınan malların parası mahallede yaşayan komşulara ödettiriliyordu. Merkezi yönetimin bunu yapmaktaki maksadı hem suç olaylarının artmasını ve mahalle ahalisinin suç işleyenlere yataklık yapmasını önlemek hem de asayişin temin edilmesinde ahalinin yardım etmesini sağlamaktır.

Sicillere bu konunun, cinayet işlenmesi ve hırsızlık vakasında suçluların suçunu inkâr etmesi, verilen cezaların kısas ya da diyet olarak belirlenmesinde mahalle halkının tanıklığına başvurmak şeklinde yansıdığını görmekteyiz. İstanbul'da Edirnekapı yakınında Ali Paşa-yı Atik Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe isimli kadın, boşandığı kocasının bıçakla yaralamasından sonra ölmüştür. Bunun üzerine kadının babası mahkemeye başvurarak Veli'den davacı olur. Mahkemede, Veli Yağhane sokağında siyah kabızalı bıçak ile kızım Ayşe'yi sol memesi üzerinden kasten yaraladı diyerek gereğinin yapılmasını ister. Ancak Veli cinayeti inkâr edince mahkeme olayın görgü tanığının olup olmadığını mahalle halkından soruşturur. Bunun üzerine Çakır Ağa Mahallesi'nden Ahmet Ağa, el-Hac Hasan, es-seyyid Mehmet, Mustafa Reis ve İsmail mahkemeye çıkarak, *Veli eski eşi Ayşe'yi Ali Paşa-yı Atik Mahallesi'nde Yağhane mevkiinde bizim huzurumuzda yaraladı. O yaradan dolayı Ayşe öldü. Biz bu hususa şahidiz* diyerek tanıklık eder. Söz konusu kişilerin tanıklıkları ve kanıtlar doğrultusunda kadı davalıyı suçlu bularak kısas cezası vermiştir³⁵⁵.

Farklı bir örnek Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi'nde yaşanmıştır. Kavukçu Abdi ayrıldığı ve hamile olan eşi Şerife Emine'ye bir tuzak kurar. Kadını babasının evine giderken takip ederek ona kendi kapısının önündeki sokak ortasında saldırır. Kadının başını yumruklayarak yere düşürür. Yerde de kadını tekmeleyerek döver. Ayşe eski eşinin darbelerinden dolayı bebeğini düşürür. Bunun üzerine kadının babası mahkemeye başvurarak Abdi'den davacı olur. Mahkemeye çıkarılan Abdi bu suçlamaları kabul etmeyince, olayın aydınlığa kavuşturulması için kâtip keşifle görevlendirilir. Kâtip olayın geçtiği yere giderek mahalle halkının tanıklığına başvurur. Olay kamuya açık alanda meydana geldiğinden tüm mahalle halkı olayın

³⁵⁴ Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kânünnâmesi (1512- 1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara: TTK, 1988, s.18.

³⁵⁵ BabŞS 142- 64a/3 (H. 4 Ş 1139/M. 27 Mart 1727).

aydınlığa kavuşturulmasında ortak sorumluluğa sahiptir. Bu sebeple erkek ve kadınlardan oluşan bir grup mahalle halkı, “*Abdi, Şerife adlı hamile kadını bizim huzurumuzda sokak ortasında dövmüştür biz bu hususa şahitleriz*” diye tanıklık eder. Kâtip tanıkları dinledikten ve yerinde incelemelerde bulunduktan sonra Abdi'nin cezalandırılması gerektiğini mahkemeye bildirir³⁵⁶. Örneklerden anlaşıldığı üzere mahalle halkı orada meydana gelen bir asayiş vakasında cezanın tüm mahalleye kesilmemesi adına suç işleyen şahısları mahkemeye bildirmişlerdir.

1.3.2 Huzur ve Güvenliğin Sağlanmasında Mahalle Halkının Yükümlülükleri

1.3.2.1 Bireyin Sû-i Hâl veya Hüsn-i Hâlinin Tespiti

Kadı sicillerindeki kayıtlarda kişiler tanıtılırken öncelikle sakin oldukları mahalle belirtilmiş isimleri ise daha sonra yer almıştır. Bu durum kişinin yaşadığı yer ile tanınması keyfiyetini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Osmanlı şehirlerinde *mahalleli olmak* aidiyet bakımından önemliydi. Çünkü bireyin aidiyeti yaşadığı mahalle ile bir anlam kazanmaktaydı.

Ortak sorumluluk taşıyan mahalle sakinleri hukukun uygulanmasında çeşitli roller üstlenmişlerdir. Bu durumun sicillere yansımaları, davalının lehinde veya aleyhinde tanıklık yapmak şeklinde olmuştur. Mahallesinde “*iyi*” veya “*kötü*” tanınıyor olmak kişinin masum veya suçlu olduğunu ispatlaması açısından önemliydi³⁵⁷. Çünkü Osmanlı devrinde kişiler devlete karşı değil, içinde yaşadığı topluma ve diğer bireylere karşı sorumlu tutulurdu. Bu açıdan mahalleli kişinin iyi veya kötü haline referans olmaktadır. Bireyin oturduğu mahalleye göre tanınması ve mahallelinin onun için vereceği bilgilere göre davranılması, mahallenin ortak bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir³⁵⁸. Bu, mahallenin aynı zamanda denetim ve otokontrol mekanizması olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı döneminde mahalle bu bakımdan idarî ve malî birimin ötesinde kendi iç örgütlenmesine sahip bir yapı olma özelliğini de göstermiştir³⁵⁹.

³⁵⁶ BabŞS 135- 88a/1 (H. 17 L 1137/M. 29 Haziran 1725).

³⁵⁷ Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, s.202; Fikret Yılmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, S. 83-84, İstanbul 1999/2000, s.99.

³⁵⁸ Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki...”, s.159.

³⁵⁹ Işık Abel Tamdoğan, “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine Bizim Mahalle”, <http://www.tarihvakfi.org.tr/istanbul/id40/mahalle>.

İslam hukukunda iddiaların kanıtlanmasında en çok başvurulan araçlardan birisi şahitliktir. Şahitlik yani tanıklık, üçüncü kişilerin dava ile ilgili bir vakıa hakkında, dava dışında bizzat edinmiş oldukları bilgiyi mahkemeye bildirmeleridir. Şehâdet şer‘î bir hüccet olup hakkı belirtir, ama hakkı gerekli kılmaz. Hakkın hak sahibine tesliminin lüzumu ancak hâkim kararıyla gerçekleşir³⁶⁰. Mahalleli birbirini yakından tanıdığı için herhangi bir olayda, birisi hakkında bilgi elde etmeye ihtiyaç duyulması halinde önce mahalle imamı sonra da mahalle ahalisinin tanıklığına başvurulmaktaydı. Çeşitli suçlardan dolayı mahkemede yargılanan kişiler hakkında beraber yaşadığı toplumun kanaatinin sorulması, Osmanlı muhakeme usulünün gereği idi. Mahkemeye bildirilen ve yargı tarafından dikkate alınan bu kanaat, ilgili kişinin toplumsal ve kişisel yaşamının kamu tarafından değerlendirilmesi olarak algılanabilir³⁶¹. Bu yüzden mahkemede hâkim kararını görgü tanıkları ve kanıtlar yanında mahalle ahalisinin tanıklığı çerçevesinde şekillendirebilmektedir³⁶².

İstanbul mahkemesinde birçok ispat aracının yanında mahkemenin işleyişinde bireyin tanıklığından yararlanılabiliştir. Yapılan tanıklık ile suçluların cezalandırılması sağlanabiliştir. Kişilerin tanıklığına başvurulmasının daha çok kanıt ve tanık olmaması halinde geçerli olduğu söylenebilir. Herhangi bir olayda tanık olmaması halinde davalının kişiliğiyle ilgili bilgiler toplanması için tanıkların verdiği bilgiler, haklarında verilecek kararlara temel teşkil edebilmekteydi. Bu açıdan mahalle ahalisinin davalının kişiliği ile yaptığı tanıklık önemli olmaktadır. Ancak neticede son kararı verecek olan kişi kadıdır³⁶³.

Konunun daha iyi anlaşılması adına örnekler vermek faydalı olacaktır. İbrahim ve karısı mahkemeye başvurarak komşuları Ayşe'nin ahlaksız ve edepsiz davranışlarından rahatsız olduklarını bunun için gerekenin yapılmasını isterler.

³⁶⁰ Çakır, “XVI. Yüzyılda Ayntab’ta Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle...”, s.40.

³⁶¹ Yılmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda...”s.96.

³⁶² Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin...”, s.74.

³⁶³ Burada açıklanması gereken bir husus vardır. Bilindiği üzere İslâm hukuku ve Osmanlı tatbikatı açısından suç ve cezalar temelde üç grupta tetkik edilmiştir. Birincisi had cezalarıdır. İkincisi, şahsa karşı işlenen cürümlerdir. Üçüncüsü de bunların dışında kalan ta‘zir ve siyaset cezalarıdır. Ta‘zir ve siyaset cezalarının takdiri hâkime ve zamanın sınırlı yetkili yasama organı ülü’l- emre bırakılmıştır. Cezaları tatbik eden kadılar, şer‘i kuralları doğru uygulamakla mükellef, çalışmalarında tamamen serbest bir devlet memuru idiler. Hüküm ve kararlarında hiç kimseye danışmak mecburiyetinde değillerdir. Bununla birlikte belirtilmesi gereken diğer husus da Osmanlı ceza yargılamasının kişileri koruması yanında nizamı da korumaya yönelik olmasıdır. Bu çerçevede faili meçhul cinayetlerde mahalle ahalisi sorumlu tutularak diyeti ödetilebilmiştir. Bu ve benzeri durumlar ise, mahallelinin birbirini denetlemesine ve suçlulara karşı önlemler almasına yol açmıştır. Özen Tok, s.157; ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Atalar, “Şer‘iye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe”, *A.Ü. İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, C. IV, Ankara 1980, s.309.

Hâkim iddia ve savunmaları dinledikten sonra Ayşe'nin mahallesi halkı tarafından nasıl tanındığının keşfini ister. Bunun için görevlendirilen mübaşir ve muhızır söz konusu kişilerin sakin oldukları mahalleye giderek başta imam ve müezzin liderliğindeki bir grup ahaliden olayı soruşturur. Mahalleli ifadesinde, Ayşe adlı kadının uyarılara dikkat etmeyerek evine sürekli erkekleri alarak fuhuşla meşgul olduğunu ve kendilerine sataşım huzurlarını kaçırdığını söylerler. Mahalle halkı ayrıca, Ayşe'nin sergilediği gayrî ahlaki davranışlardan mahallenin daha da olumsuz yönde etkilenmemesi adına evinin mühürlenmesini talep eder³⁶⁴. Mahalle ahalisinin şahitliği davanın sonucunu etkilemiş olmalı ki hâkim Ayşe'ye gereken cezaî müeyyideyi verir. Esas olan mahallenin asayiş ve huzurunun sağlanmasıdır. Eğer kişilerin yaptıkları olumsuz fiiller toplumun genel huzurunu bozuyorsa bu durum tespit edildiğinde suçlulara gereken cezalar veriliyordu.

Mahallede yaşayan komşuların birbirlerine karşı birtakım sorumlulukları ve görevleri vardır. Bunlar yazılı olmasa da günlük hayatta toplumun davranışlarını düzenleyen ve yaptırımını olan kurallardır³⁶⁵. Örneğin, Aksaray civarında Murat Paşa Mahallesi halkından büyük bir cemaat imam ve müezzinleri başkanlığında mahkemeye başvurur. Mahalle halkı mahkemede, *düşmanları* olarak nitelendirdikleri Attâr Osman ve ortağından şikâyetçi olurlar. Bu kişilere isnat ettikleri suçlar şöyle sıralanmaktadır: Osman ve ortağı dükkânlarının alt katına bodrum inşa edip içine odun ve kömür koymuştur. Odun ve kömürler sürekli yangın çıkmasına sebep olmaktadır. Bundan başka buralarda geceleyin bekâr erkekleri barındırdıklarından bu kişiler mahalledeki komşulara zarar vermektedir. Naib, mahalle halkının şikâyetlerinin ne derece doğru olduğunu yerinde keşfetmek üzere bazı kişileri görevlendirmiştir. Görevliler olayı yerinde müşahede ettiğinde, Osman ve ortağı hakkında dile getirilen şikâyetlerin gerçek olduğunu tespit eder. Görevliler topladıkları kanıtları hâkime sunar. Naib, kanıtlar ve ifadeler doğrultusunda Osman ve ortağının suçlu olduğuna karar vermiştir. Karara göre, davalılar dükkânlarında odun ve kömür bulundurmamak, gece vakti buralarda kimseyi yatırmamak üzere uyarılmıştır. Söz konusu kişiler de bir daha mahallenin huzurunu bozacak türden

³⁶⁴ BabŞS 162- 64b/ 5 (H. Selh-i S 1149/M. 9 Temmuz 1736).

³⁶⁵ Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayntab'ta Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle...", s.39.

olumsuz davranışlarda bulunmayacaklarına dair söz verince sorun mahalle huzurunun sağlanması ile neticelenmiştir³⁶⁶.

Bazen kişi ya da kişilerin sergiledikleri ahlak dışı davranışların sonuçları kendi mahallesindeki komşuları yanında çevre mahallelerdeki ahaliyi de olumsuz etkileyebiliyordu. Yenikapı'nın dış taraflarındaki Ayazma Mahallesi'nden bazı kişiler imam başkanlığında, mahallede sakin celep kızları diye anılan Fatma ve kızı Ümmügülsüm'ün uygunsuz davranışlar sergilediğini ihbar etmiştir. Bunun üzerine adı geçen kadınların durumlarını soruşturmak için İstanbul Kadısı Mevlâna Mustafa Efendi adı geçen mahalleye gitmiştir. Mevlana kadınların durumunu mahalle halkından soruşturduğunda, kendi mahallesi halkıyla birlikte civarındaki Merkez Efendi cami imamı müezzin ve ahali, El-hac Mahmut Mahallesi, İlyaszade Mahallesi imamı ve ahali, Takyeci İmam Hamit Efendi Mahallesi imam ve ahalisinden yüze yakın kimse kadınların gayri ahlakî ve edepsiz davranışlarından şikâyetçi olmuştur. Şikâyete göre, Fatma, kızı Ümmügülsüm ve eşi Deli İbrahim "kendi hallerinde olmayıp", sahip oldukları eve erkek ve kadın birbirlerine mahrem kimseleri getirerek ahlak dışı davranışlar sergilemektedir. Bunun dışında mahalle ahalisine sözlü bir takım tacizlerde de bulunuyorlardı. Hem bu sebeple hem de mahallelerinin adının çıkıp takibe uğramaması adına kendilerinden hoşnut olmadıklarını da belirteceklerdir³⁶⁷. Burada dikkati çeken husus genelde mahalle halkı kişilerin tutumlarının belirlenmesinde rol oynarken bu örnekte ise birden fazla mahalle halkının söz konusu kişilerden davalı olarak mahkemede hazır bulunmasıdır. Şöyle ki söz konusu ailenin olumsuz davranışlarından çevre mahallelerde yaşayanlar da etkilenmektedirler. Bu örnekten hareketle belirtmemiz gereken bir diğer husus da mahallenin huzurunu bozup etik kuralları çiğneyenler ister tek bir şahıs ister bir aile olsun mahalleli üzerine düşeni yaparak bu kişileri yetkililere şikâyet etme yoluna gitmektedir.

İncelediğimiz İstanbul sicillerinde *kötü* olarak nitelendirilen kişiler hakkındaki suçlamalara baktığımızda; *kendi halinde olmama*, *fitne*, *fisk* ve *fesâd içinde olma*, *nâ-mahrem ile muhalâta*, *şürb-i hamr* gibi ifadelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Mahalleli bu gibi durumlarla karşılaştığında oto kontrol mekanizmasını devreye sokarak olumsuzluklara sebep olan kişi ya da kişileri mahkemeye bildirme

³⁶⁶ BabŞS 143- 128b/ 3 (H. 25 L 1139/ 13 Haziran 1727).

³⁶⁷ BabŞS 135- 89a/ 4 (H. 22L 1137/M. 4 Temmuz 1725).

yoluna gidebilmiştir. Bundan dolayıdır ki çeşitli suçlamalara maruz kalanların mahalle ahalişi nazarında güvenilir veya kötü tanınıyor olması kişinin hukuk karşısındaki durumuna etki edebilmiştir.

İslam hukukunda müddei iddiasını ispatlayana kadar kişinin suçsuzluğu esastır. Bunun doğal sonucu olarak da ispat külfeti suçlayana aittir. Buna göre davalının suçsuzluğunu ispat etmesi beklenmezdi³⁶⁸. Bununla birlikte sû-i hâlde (kötü) olduğu gibi bireylerin hüsn-i halinin (iyi) tespitinde de mahallelinin referans olduğuna dair kayıtlar vardır. Hukukî olarak buna gerek olmamasına karşın bireylerin mahkemeden iyi halinin tespit edilmesini istemesinin gerekçesi, mahallelinin kendilerini rencide etmesinden kurtulmak isteğidir. Aksi halde mahalle ahalişi kendi yöntemleriyle suç işleyen ve gayrî ahlakî olarak nitelenen davranışları yapan kimselere sözlü ve fiili zorlamalarda bulunacak böylece kişiler tabiri caizse mahallede barınamaz hale gelecektir. Bu gibi uygulamalara maruz kalmamak ve itibarlarını kaybetmemek adına da bazı durumlarda kişiler suçsuz olduklarının ispatlanmasını kendileri isteyebilmiştir. Mesela, Ayşe isimli bir kadın yine komşusu olan Ayşe isimli diğer kadından davacı olmuştur. Gerekçesi, Haydar Paşa çeşmesi gibi kamuya açık bir alanda kendisine kötü sözler söyleyip küfür etmesidir. Mahkemeye çıkarılan Ayşe hatun söz konusu iddiaları inkâr edince davacıdan iddiasını kanıtlaması istenmiştir. Bunun üzerine davacı iddialarını, Hamamî Mehmet ve Osman adlı şahitlerin tanıklığı ile ispat eder. Bab Mahkemesi naibi şahitleri dinledikten sonra Ayşe'yi uyararak aynı davranışı sergilememesi için tembihle bulunmuştur³⁶⁹.

Başka bir örnekte, suçlanan gayrimüslim iki kardeş mahallelinin tanıklığı ile aklanmıştır. Evciler Mahallesi'nde yaşayan Eva ile kardeşi, yine mahalledeki komşuları İbrahim Efendi'yi dava eder. Mahkemede, İbrahim'i bir mücevher kuşak ile beş kese akçelerini çalmakla suçlarlar. Hâkim davacıların iddialarını kanıtlamalarını isteyecektir. Fakat davacılar iddialarını ispatlayacak kanıta sahip değildir. Üstelik mahalle ahalişi, hakkında suçlamalarda buldukları İbrahim Efendi'nin iyi ve emin bir insan olup bu tür davranışta bulunmayacağına dair şahitlik ederler. Bu konuda İbrahim'e kefil bile olduklarını beyan ederler³⁷⁰. Dolayısıyla

---

³⁶⁸ Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yay, 2004, s.21; Tok "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki...", s.161.

³⁶⁹ BabŞŞ 152- 7a/ 2 (H. 12 Za 1144/ M. 7 Mayıs 1732).

³⁷⁰ BabŞŞ 152- 97b/ 2 (H. 4 R 1144/M. 6 Ekim 1731).

hâkim, İbrahim hakkında yapılan suçlamaları hem delil yetersizliğinden hem de mahallelinin kefilliği neticesinde ret eder. Böylece İbrahim kendisine isnat edilen suçlardan aklanırken iftira eden kardeşler de cezalandırılır.

Suçlanan kişinin yakınlarının mahkemeye başvurup konunun yeniden araştırılmasını istemeleri halinde yine mahalle ahalisinin tanıklığına başvurulabiliyordu. Bursa'ya cinci diye sürgün edilen El-hac Mehmet'in çocukları babalarının masum olduğundan affedilmesi için mektup gönderir. Bunun üzerine yetkililer adam hakkında yeniden tahkikat yapılmasını ister. Görevliler de Firuz Ağa Mahallesi'ne giderek ahaliden Mehmet hakkında bilgi toplar. Başlarında mahalle imam ve müezzinin yer aldığı mahalle ahalisinden birçok kimse, Mehmet'in kendi halinde *salih* ve saf bir kimse olduğunu bazı masumlar hastalandığında onlara dua ederek yardımcı olmaya çalıştığını söylerler. Cinci olduğu suçlamaları ise iftiradan başka bir şey değildir. Üstelik kendisinin hakkında yapılan suçlamalardan da haberi yoktur. Komşuları daha sonra mahkemede hazır bulunarak Mehmet lehinde şahitlik ettikten sonra çoluk çocuğuna merhameten serbest bırakılmasını istemiştir³⁷¹. Mahalle ahalisinin lehte tanıklığı ile sanık kendisine yöneltile suçlamalardan aklanır ve kadı serbest bırakılması yönünde karar alır.

Mahalle halkı masum olan kişilerin haksız yere suçlanmaması adına gerekli hassasiyeti gösterirdi. Çeşitli iftiralara maruz kalan kişilerin aklanması için mahkemeye başvurarak lehlerinde şahitlik ederlerdi. El-hac Memiş'in durumu Üskübî Mahallesi imam, müezzin ve *salih* kimselerinden oluşan geniş bir gruptan soruşturulmuştur. Mahalle halkı:

Memiş dergâh-ı alî yeniçeri cebecilerinin birinci bölüğe mahsus oda neferatından ve ahalisinden kendi halinde salih ve metin kimsedir. Hakkında iddia edilen zorbalıklar iftiradan ibarettir. Üvey babası Çinili El-hac Mehmet düşmanlık arzusunda olduğundan iftira atmıştır. Biz onun iyi bir kişi olduğuna kefiliz³⁷² diyerek Memiş'in iyi halini beyan etmişlerdir.

Savunmaları dinledikten sonra hâkim Memiş'in masum olduğuna karar verip suçlamalarda bulunan kişileri bir daha haksız yere kimseyi zan altında bırakmamaları için ciddi şekilde uyarır.

Gayrimüslimler için de uygulamaların aynı olduğu anlaşılmaktadır. Todor adlı bir vatandaş kanuna aykırı olarak meyhanecilik yaptığı iddiasıyla mahkemeye

³⁷¹ BabŞŞ 153- 25b/ 4 (H. 2 Ş 1144/ M. 2 Ocak 1732).

³⁷² BabŞŞ 152- 94b/ 3 (H. 6 R 1144/ M. 8 Ekim 1731).

çıkarılacaktır. Bunun üzerine Todor'un eşi ve komşularından Patzon, Nikola, Anton, bakkal Yani şahit olarak mahkemede hazır bulunmuşlardır. Mahkemede, Todor'un meyhanede bulunmayarak kendi için bir miktar şarap götürürken yakalandığını, meyhaneci olduğu iddiasının iftira olduğunu beyan ederler. Bu konuya kefil olduklarını belirttikten sonra kadından Todor'u serbest bırakmasını rica etmişlerdir³⁷³.

Bazı durumlarda suçlanan kişilerin masum olduğunu kendi mahalle ahalisi yanında başka mahalle ahalisi de haber vermektedir. Haydar Paşa Mahallesi'nde yaşayan ve Karcıbaşı kızı diye tanınan Ayşe isimli kadın hakkında şikâyetler olunca gözaltına alınarak mahkemeye çıkarılır. Bunun üzerine mahalledeki komşularından başka çevre mahalle halkından bazıları mahkemeye başvurarak kadının suçsuz olduğuna dair ifade verirler. İfadelere göre, Ayşe belirtilen mertebelerde olmayıp kendi halinde *salih*a bir kadındır. Dolayısıyla da Ayşe'nin salıverilmesini talep etmektedirler³⁷⁴.

Bütün örneklerden anlaşılacağı üzere toplumun değer ve normlarına uygun davranmak kişinin hukuk karşısındaki durumunu etkileyebilmektedir. Çeşitli suçlamalara maruz kalan şahıslarla ilgili mahkeme tarafından yapılan soruşturma ve yargılama sürecinde mahalle halkının tanıklığı davanın seyrini belirlemiştir³⁷⁵. Mahalle halkı tarafından iyi intiba kazanmış olmak kişilerin hukukî bir durumla karşılaşmaları halinde onlara avantaj sağlıyordu. Çünkü bazı durumlarda mahalle halkı mahallerindeki bazı şahıslar için -emin olmadıkları kimseler için- yaramaz oldukları yönünde tanıklıklarda bulunabilmişlerdir. Bu şekilde mahalle halkı tarafından kötü tanınıyor olmak, davanın sonucunu etkileyip davanın davalının aleyhinde sonuçlanmasına da yol açabiliyordu.

1.3.2.2 Mahalleden İhracı Gerektiren Suçlar ve İhraç Kararlarında Mahallelinin Rolü

³⁷³ BabŞS 152- 94a/ 2 (H. 2 R 1144/ M. 4 Ekim 1731).

³⁷⁴ BabŞS 158- 91a/2 (H. 29 B 1146/M. 5 Ocak 1734).

³⁷⁵ Sahaf Süleyman Mahallesi'nde Çukadar Ali'nin eşi Fatma hakkındaki çeşitli iddialardan dolayı sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır. Kızı annesinin suçsuz olduğunu ve haksız yere sürgün edilmemesi için bir arzuhal göndercektir. Bunun üzerine Fatma hatunun ahvali mahallesi imamından ve ahalisinden yeniden etraflica soruşturulunca kadının bu ana gelinceye değin kanuna mugayir davranışları olmadığını anlaşılacaktır. Mahalleli kendisinin *salih*a bir kadın olduğunu, Ali'nin diğer eşinin fesat içinde olduğundan Yemen'e sürüldüğünü beyan edecektir. Durum bab mahkemesinde tescil edilince Fatma'nın salınması için karar çıkacaktır. BabŞS. 157- 162b/ 2 (H. 9 C1146/ M. 17 Kasım 1733).

İstanbul kentinde mahalleli ehl-i örfün takibine uğramamak, hem de mahallenin adını lekelememek maksadıyla aralarında bulunan nizam ve düzeni bozucu hareketlerde bulunanları mahalleden ihraç etme yoluna gitmişlerdir. Bu hak da kendilerine verilmişti³⁷⁶.

İhraç kararlarına gerekçe olan iddiaların mahkemeye intikal şekli ve ihraç talebinin sahipleri açısından bakıldığında, yine kişinin su-i halinde olduğu gibi üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan ilki şahıs veya şahısların davacı olmaları, ikincisi ehl-i örfün davacı olması, üçüncüsü de mahallelinin davacı olması şeklindedir. Davalı aleyhine, mahkemeden talep edilen mahalleden ihraç kararının kaynağı bakımından ise, ilk davacının talebi, ikincisi mahalle halkının talebi, üçüncüsü de mahkemenin verdiği karar şeklinde olmaktadır. Mahkemenin işlevi ise daha çok karar vermekten ziyade verilmiş kararı tescil etmek olarak görülmektedir³⁷⁷.

Mahalle sakinleri, kendi aralarında huzur ve güvenliği bozanlar olursa bu kimseleri öncelikle uyarırlardı. Bu kişiler yapılan uyarıları dikkate almayıp huzuru bozucu davranışlardan vazgeçmezse bu sefer mahalle ahalisi yetkili mercilere başvurarak gereğinin yapılmasını isterdi. Hatta huzuru ve güvenliği tehdit eden kişi veya kişilerin davranışları ciddi boyutlara ulaşırsa mahalleden ihraç edilmesi dahi istenirdi. Mesela Azaplar Mahallesi'nde yaşayan Süleyman ihracı istenenlerden birisidir. Başta imam ve müezzin olmak üzere mahalle ahalisinden pek çok kişi Süleyman'dan şikâyetçidir. Süleyman oturduğu evi küçük ve virane olduğu halde üç kişiye kiraya vermiştir. Kiralanan odalara sürekli yabancı kadın ve erkekler girip çıkmaktadır. Bu kişiler ahlak dışı davranışlar sergilemektedir. Bunlara ilaveten evinin alt katındaki bodrumu kahvehane benzeri bir yere çevirmiştir. Ancak buraya gelen kişilerin çoğu ayak takımından isim cisimleri malum olmayan kimselerdir. Bu kişiler mahalleye musallat olup halkına rahatsızlık vermektedir. Verdiği tüm

---

³⁷⁶ Kendilerini rahtsız eden, namus dışı davranışlarda bulunan, toplumsal barışı bozucu hareketlerde bulunanları mahalleli ihraç etme hakkına sahipti. Bu yaptırım gücünü Osmanlı hukukundan aldığını söylenebiliriz. Söz konusu durumların Kanunnamelere de yansıdığı görülmektedir. Örneğin I.Selim Kanunnamesinde hakkında şikâyetçi olunan şahsın yaşadığı mahalden çıkarılabileceği şöyle belirtilmiştir: “Ve dahi bir kimesne hırsuzdur veya kahbedir deyü mahallesi ve kur’ası cemaati şikâyet idüp bize gerekmez deyü red isteseler vâkı’a töhmeti dahi ol kimesnenin beynen-nâs ma’ruf olsa mahallesinden tehi idüb yani red idüb süreler ve dahi eğer varduğu yerde dahi kabul etmeseler şehirden süreler amma birkaç gün tevakuf ideler şayed ki ol evvelki yaramazlığı gidüb tövbe idüb salâh üzere olursa hoş ve illâ andan dahi red idüb bi’l- külliyyen süreler şehirden çıka gide”. Kanunname için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Talileri*, C. VII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, 1994, s.356.

³⁷⁷ Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki...”, s.163.

rahatsızlıklardan dolayı mahalleli mahkemeye başvurup Süleyman'dan şikâyetçi olur. Hatta kendisinden razı olmadıklarını anlaması adına kapısını katranladıklarını³⁷⁸ da belirtirler. Aslında mahalle halkı daha önce de birçok defa bu tür davranışlardan vazgeçmesi için uyarılarda bulunmuştur. Ancak Süleyman bu ikazları dikkate almadığından kapısı katranlanarak mahalleden çıkması yönünde baskı yapılmıştır. Mahalledeki komşular mahkemede bütün süreci anlattıktan sonra hâkimden Süleyman'ın mahalleden ihracını talep etmişlerdir. Süleyman da suçunu itiraf edince hâkim mahalleden çıkması için tembihte bulunmuştur³⁷⁹. Bu örnekte görüldüğü üzere incelediğimiz mahalleden ihraç kararları çoğunlukla sicillere tembih şeklinde kaydedilmiştir.

Tedbirsiz davranışlar ile mahallenin güvenliğini tehdit eden kişilerin de mahalle halkının takibine uğradıkları anlaşılmaktadır. İstanbul'da At Meydanı'nda Firuz Ağa Camii önündeki muallim odalarında ikamet eden Yeşilli Muhammed kendi halinde değildir. Odada mum yakıp kadınlarla birlikte olmaktadır. Bundan başka yaktığı mumlar devrilerek alev aldığından birkaç defa mahalle yangınla burun buruna gelmiştir. Bunun üzerine mahalledeki camii imamı ve cemaatinden birçok kimse durumu mahkemeye ihbar ederek odadan ihracını istemiştir. Mahmut Paşa Mahkemesi naibi Mevlâna Ali gereken soruşturmayı yaptıktan sonra Muhammed'in düzelinceye dek cezasını çekmesi için Bozcaada'da hapsine karar vermiştir³⁸⁰.

Şu halde mahalleden ihraç edilmeye gerekçe teşkil eden hususların başında mahallenin mevcut huzur ve emniyetine zarar vermek gelmektedir. Bu amaçla sadece bir şahsın ihracı istendiği gibi bazı durumlarda aile fertlerinin birlikte mahalleden çıkarılmak istendiği de oluyordu. Haydarhane Mahallesi'nde imam ve müezzin öncülüğünde bir grup, yine mahallede yaşayan Mehmet ve Ayşe adlı karı kocadan şikâyetçi olmuştur. İddialara göre, karı kocanın evlerine sürekli yabancı erkekler ve kadınlar girip çıkmakta ve gayrî ahlakî davranışlar sergilemektedir. Bu davranışları mahallenin rahatını kaçırmıştır. Uygunsuz davranışlarının devam etmesi sebebiyle karı kocanın mahalleden çıkarılması talep edilmiştir. Hâkim mahallelinin bu talebini

---

³⁷⁸ Kapıya katran sürmek bir kişiyi kötölemek, hakaret etmek için ve dile düşürmek amacıyla kapısını siyaha boyamak âdetidir. Mahalle içinde fuhuş ile meşgul olan kişilerin bu fiillerinin tüm mahalle içinde anlaşılmasını sağlayarak baskı altına almak ve aşağılanmasını sağlamak amacıyla da yapılırdı. Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayıntab'ta Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle...", s.40.

³⁷⁹ BabŞŞ 142- 125a/ 1 (H. Gurre-i Ş 1139/M. 24 Mart 1727).

³⁸⁰ Bıyık, *124 Numaralı Mühimme*, hkm.368, Evâil-i Za 1130, s.356.

gerekli mercilere bildirerek kararı bekleyecektir³⁸¹. İstanbul'da mahalle geleneğine göre, kendi içlerinde komşuluk ilişkilerine zarar veren ve mahallenin adını kötüye çıkarabilecek kişiler için bu tür cezaların sıklıkla uygulamaya konduğu anlaşılmaktadır.

Mahalleden sürgün edilme ile ilgili bir husus, mahalle halkının baskısı sonucunda mahallede istenmeyen kişi ve kişilerin kendi rızalarıyla mahalleden ayrılmayı kabul etmeleridir. Hacı Muhiddin Mahallesi'nden Ümmühan Hatun mahkemeye başvurarak hasmı İsmail'den şikâyetçi olur. İsmail'in gece vakti kapısını katranlayarak, kendisine ağır küfürler ederek sözlü tacizde bulunduğunu iddia eder. Mahkeme, kadının iddiasını ispatlamasını isteyince bu konuda acze düşecektir. Üstelik aslında mahalle halkının ve komşularının Ümmühan'dan hoşnut olmadığı ortaya çıkacaktır. Dava devam ederken mahalleli mahkemeye başvurarak kadının yalan söylediğini, kendilerini de kötü davranışları ile yıldırıldığını belirtir. Edepsizlikleri ve iftiralarının arkası kesilmediğinden dolayı mahallede böyle birini istemediklerini beyan etmişlerdir. Bu talep karşısında Ümmühan da bu mahallede oturmayacağını ve kendi rızasıyla 3 gün içinde mahalleden ayrılacağını bildirmiştir³⁸².

İhraç talebinde bulunan mahalleliyi çoğunlukla geniş bir grup temsil etmektedir. Bu grubun başında mahallenin her türlü görevinin yürütülmesi noktasında sorumluluk sahibi olan imam ve müezzin yer alırdı. Onların yanı sıra mahalleli arasından seçilen ve halk nazarında "sâlih-sâliha" olarak nitelendirilen güvenilir kişiler de yer alırdı. Mahalle ileri gelenleri, bugünkü ihtiyar heyeti olarak sayılabilir. Bu kişiler seçimle değil, fiili durumla belirlenirdi.

İncelediğimiz sicil kayıtlarında çoğunlukla kişilerin isimleri sırasıyla ve tek tek belirtilerek kaydedilmiştir³⁸³. Bazen *de isimleri ceridede mestur 32 nefer*³⁸⁴, *Sofular Mahallesi imamı ve cemaatinden 15 nefer müslimin*³⁸⁵, *Hacı Muhiddin Mahallesi imam ve müezzin ve cemaatinden 10 nefer müslimin* diye kaydedildiğinden mahkemede kaç kişinin hazır bulunduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır. Bazı durumlarda ise birkaç isimden sonra sairleri denilmiş ya da isimleri hiç belirtilmeden

³⁸¹ BabŞS 157- 117b/ 5 (H. 16 R 1146/ M. 26 Eylül 1733).

³⁸² BabŞS 133- 132b/1 (H. 21L 1136/ M. 13 Temmuz 1724).

³⁸³ BabŞS 152- 96a/ 4 (H. 6 R 1144/M. 6 Ekim 1731); BabŞS 157- 118b/ 4 (H.18 Z 1145/M. 1 Haziran 1733); BabŞS157- 117b/ 4 (H. 17 Z 1145/M. 31 Mayıs 1733).

³⁸⁴ BabŞS 152- 97b/ 2 (H. 2 R 1144/ M. 4 Ekim 1731).

³⁸⁵ BabŞS 152- 6a/ 2 (H. 15 Za 1144/ M. 10 Mayıs 1732).

mahalle ahali si ifadesi kullanılmıştır³⁸⁶. Davacı olarak mahkemede hazır bulunan kişilerin sayı olarak en fazla bulunduğu bir kayıt 1725 tarihli bir belgedir. Belgeye göre farklı mahallelerden 78 *nefer* ahali ile birlikte mahallelerin imam ve müezzinleri mahkemede hazır bulunmuştur³⁸⁷. Bu sayıların değişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Sayıların azalıp çoğalmasa, davalı olarak nitelenen kişilerin yaptıkları olumsuz davranışların toplumu rahatsız etme derecesiyle ilintilendirilebiliriz. Şöyle ki toplumun önem verdiği değer ve normlara karşı yapılan olumsuz fiillerin derecesi toplumun buna karşı koyduğu tepkiyi de belirlemiş, saldırı büyük olarak algılanmışsa tepki de ona göre büyük olmuştur.

İhraç kararlarının uygulanmasında gayrimüslimler için de herhangi bir ayırım olmadığı tespit edilmiştir. Mesela, Fener Kapısı'nda Abdi Subaşı Mahallesi'nde yaşayan Evaniye isimli kadın mahallenin huzurunu bozduğunun anlaşılması üzerine buradan çıkarılmıştır. Daha sonra bir şekilde mahalleye geri dönmüştür. Geri döndükten sonra eskisi gibi komşularından kimini yalancı şahitler bularak hırsızlıkla suçlamıştır. Kimisini ağır hakaret ve küfürleriyle bezdirmiştir. Mahalleden bazıları mahkemede, gayrimüslim kadının hem elinden hem dilinden emniyetleri kalmadığını beyan ederek ellerindeki ferman gereğince başka bir yere sürgün edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Kadı durumu yerinde müşahede için keşfe çıkmıştır. Bunun üzerine başta mahalle imamı olmak üzere kendi cemaat başıyla birlikte Müslüman ve gayrimüslim birçok kimse kadından şikâyetçi olmuştur. Karışık mahallelerde ihraç talebinde bulunan mahalleliyi bağlı olduğu cemaat lideri ile birlikte yaşadığı mahallenin imam ve Müslüman-gayrimüslim ahalisinin yer aldığı geniş bir grup temsil ediyordu³⁸⁸.

Mahallede istenmeyen kişiler başka bir mahalleye ihraç edildiği gibi kimi zaman şehir dışına sürgün edilirdi. Baklalı Mahallesi'nden imamla beraber bazı kişiler mahkemeye başvurarak kayıp olan Hüseyin Ağa'nın *ümm ü veledi* olan Acem Emetullah'ı ihbar etmiştir. Mahalle halkının suçlamalarına baktığımızda; "*Emetullah*

³⁸⁶ BabŞS 134- 97b/6 (H. 25 R 1137/ M. 11 Ocak 1725); BabŞS 135- 79a/1 (H. 3 B 1137/M. 18 Mart 1725); BabŞS 142- 125a/1 (H. Gurre-i Ş 1139/ M. 24 Mart 1727).

³⁸⁷ BabŞS 135- 89a/ 4 (H. 22 L 1137/ M. 4 Temmuz 1725).

³⁸⁸ Abdi Çelebi Mahallesi'nde yaşayan Manav İvannes hakkında, Ermeni patriği İvannes şikayet için arzuhal göndererek bu kişinin kendi halinde olmayıp kavmini taciz ettiğini söylemiştir. Patrik ile birlikte mahalle imamı Mehmet Efendi ve ahaliden Hüseyin ve Habip ve 15 nefer zimmiler de İvannes'in eşkiya ile anlaşarak kendilerine zulmettiğini haber vererek kendinden emniyetleri olmadığını dolayısıyla gereğinin yapılmasını talep etmişlerdir. BabŞS 162- 60a/ 3 (H. 18 S 1149/ M. 28 Haziran 1736).

dilazar ve şerire olduğundan dilinden ve elinden bir türlü emniyetimiz yoktur. Bundan başka Hüseyin Ağadan olan evladını helak etmiştir. Hala elinde olan kızı Fatma'yı da iyi bakmadığından çocuğun emniyeti yoktur". Bütün bu gerekçelerden dolayı komşuları çocuğun ondan alınıp halasına verilmesini, Emetullah'ın ise Tekfur Dağına gönderilip oraya yerleştirilmesini talep etmiştir. Mahallelinin ihbarını yerinde tespit eden resmî görevli raporunu kadı naibine sunarak karar talep edilecektir³⁸⁹. Buradan anlaşılacağı üzere toplum huzurunun sağlanmasında kadınların vekili durumundaki naiblerin önemli bir rolü vardır.

Mahallenin adını lekeleyecek gayri ahlakî davranışlar da halkın takibine uğrar ve bu durum yetkililere bildirilirdi. Bu yönde edebe aykırı davranışlar ister erkek ister kadın olsun haklarında icap eden uyarılar ve cezai uygulamalar tatbiki geçerdi. Saraç İshak Mahallesi'nde yaşayan Sivaslı zevcesi olarak tanınan Saliha ve annesinden pek çok kimse muzdariptir. Kadınlar mahalleliye zarar vermekten başka, yabancı erkeklerden kaçınmayıp fuhuşla meşgul olmaktadır. Bundan başka mahalledeki komşu erkek ve kadınlara küfür ve hakaretler etmektedirler. Mahalle halkı, kadınların hem sözlü hem de fiili şiddetlerine maruz kalmaktadır. Bütün bu gerekçelerden dolayı kadınlar birkaç defa başka diyarlara sürgün edilmiştir. Fakat bir yolunu bulup hâkime nefislerini ıslah ettiklerini belirterek aynı mahallelerine dönmüşlerdir. Verdikleri söze rağmen olumsuz davranışlarını devam ettirerek mahallenin huzurunu bozmaya devam etmişlerdir. Mahalle halkı bir taraftan kadınlara mahalleden gitmeleri için baskı yaparken diğer taraftan hukukî yola müracaat etmiştir. Mahkemede, kadınların uyarılara itaat etmedikleri gibi "*bizi çıkarırsanız mahalleyi ateşe veririz*" diye tehditler ettiklerini söylemişlerdir. Bu sebeple mahalleli iki kadının Yemen'e sürgün edilmelerini hâkimden talep etmiştir³⁹⁰.

Burada izah edilmesi gereken bir husus, mahalleden ihraç edilmesine karşılık bu şahısların tekrar aynı mahalleye dönmüş olmaları ya da mahalleden çıkmayarak yaşamaya devam etmiş olmalarıdır. Bu durum kanunnamelerde de yer almış olup çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Kanunî dönemine ait kanunnamede şayet bir kadın ya da erkek yaşadığı mahallede istenmezse bu kişiler mahalleden ve şehirden sürgün edilecektir. Ancak pişman olur ve nefisini ıslah ederse yerinde kalabilecektir. Tersini

³⁸⁹ BabŞŞ 162- 63b/ 5 (H. 26 S1149/M. 6 Temmuz 1736).

³⁹⁰ BabŞŞ 162- 63b/1 (H. 25 S 1149/M. 5 Temmuz 1736).

durumda ise kesin olarak sürgün edilecektir³⁹¹. Kanundan da anlaşılacağı üzere aynı fiillere devam etmeyerek kendi ırzıyla mukayyet olacağına dair söz veren kişiler aynı mahallelerine geri dönebilmektedir. Fakat pişman olmayıp aynı davranışlara devam ederse kesin olarak şehirden sürülecekleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte kişilere sürgün kararının verilmesine rağmen aynı mahalleye geri dönüp yaşamaya devam etmek için diretmeleri kadıların ve yönetimin bu kişilere karşı toleranslı davrandığı kanaati uyandırmaktadır. Yönetimin bu toleransı karşısında mahalle halkı ise tam tersi huzuru bozanların mahallelerinde barınmaması için gerekli zorlama ve baskıyı uygulamaya çalışmıştır.

Mahallelinin şikâyetine konu olan farklı bir olay Muhiddin Çelebi Mahallesi'nde yaşanmıştır. Mahallede yaşayan Hasan'ın eşi akli dengesini kaybetmiştir. Kadının zaptı mümkün olmadığından çevreye zarar vermektedir. Çaresiz kalan Hasan yetkililere başvurup eşinin durumunu belirterek bimarhaneye yatırılmasını ister. Mahalle halkı da kadının belirtildiği durum üzere olduğunu ihbar edince Ayşe Haseki Bimarhanesine gönderilecektir³⁹².

Sicil kayıtlarındaki örneklerden hareketle III. Ahmed döneminde İstanbul halkının değer ve normları gelenek ve göreneklerine dair tespitlerde bulunmak mümkün olmuştur. Tespitlere göre mahalledeki komşular yaşadıkları mahallelerinde huzurun sağlanması ve barış içinde yaşanmasını ön planda tutmaya çalışmıştır. Düzenin sağlanması amacıyla da birbirlerinin davranışlarından sorumlu olmuşlardır. Komşuluk ilişkilerine önem vererek olumsuz davranışlardan kaçınmıştır. Fakat her zaman olduğu gibi mevcut düzen ve nizama uygun davranmayan kimseler toplum içinde olmuştur. Böyle durumlarda halk söz konusu kişileri engellemeye çalışan uygulamaları devreye koymuştur. Gerek sözlü gerek fiili uyarılarda bulunmuş ama olumsuz olarak değerlendirilen davranışların devam etmesi halinde bu kimselerin mahallelerinden hatta şehirden sürgün edilmelerini talep etmişlerdir. Bu manada mahalle halkının ihracını istedikleri kişilere isnat ettikleri suçlamalara baktığımızda, *“kendi halinde olmayıp, menzillerine mahrem kimseler getirme, cem'i fesedâta mürtekebe olma, şetm etme, iftira etme, nâ-mahremden ictinâb etmeme, fesâd üzere*

³⁹¹ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, ss.92-93.

³⁹² BabŞS 152- 6b/ 3 (17 Za 1144/ 12 Mayıs 1732). Başka bir örnek için bkz. BabŞS 135- 96b/ 3 (19 Za 1137/ 30 Temmuz 1725). Ebubekir Odabaşığı, mahalle imamı Hasan Efendi ve müezzîn Hüseyin halife ve ahalisinden sekiz nefer ismi kayıtlı kişi ihbar edip, *“Ebubekir mahallemizde sakin olup mahalleyi ateşe veririm diyip her birimizi şetm-i galîze ile şetm eder mecnundur. Mahallemizde sakin olmasını istemezüz³⁹²”* diye haber vermişlerdir.

olma, nizama halel verme, menzillerine birbirlerine nâ-mahrem kimseler getirip fisk ve fesâd içinde olma, dilâzar ve şerîre olma, elinden ve dilinden emniyeti olmama, fuhuş ehli olma, teaddi etme” gibi hususlar yer almaktadır. Daha da önemlisi bu kimselerin kötü davranışları alışkanlık haline getirmesidir. Bir kişinin söz konusu hareketleri alışkanlık haline getirdiği sicillerde *âdet-i müstemirre* şeklinde ifade edilmektedir.

Kişilerin yaşadıkları alanın dışına çıkarılmasında mahalle halkının görüşü etkili olmaktadır. Ancak söylenmesi gereken birinci husus, mahallelinin genel huzuru bozanlara baskı yaparak mahalleden çıkarırken bunu tamamen zorbalıkla yapmamış olmasıdır. İkincisi de, toplumsal kontrol anlamında mahallelinin oto kontrolü yetersiz kalabilirdi. Hukuk kurallarının gücü toplumsal kontrol araçlarına göre daha etkili olduğu için hakkında rahatsızlık duydukları kişileri mahkemeye bildirdikleri söylenebilir. Böylece davacı oldukları kişi ve kişileri mahkemeye bildirerek uygulamalarına meşruluk kazandırmış oluyorlardı. Bu manada mahalle sakinleri ortak kullanım alanı olan mahallede huzur ortamını bozan, toplumsal değerlere aykırı hareket eden kişileri hukukî yola başvurarak cezai yaptırımlar uygulanmaktaydı. Hatta bu kişiler yine hukuk yoluyla başka mahalleye südürebilmekte ya da şehir dışına çıkarılabilmekteydi.

1.3.3 Aile İlişkileri Açısından Mahallelinin Rolü

Sosyal hayatta toplu olarak yaşayan insanlar, her yerde ve her zaman komşuluk ilişkileri kurmuşlardır. Osmanlı toplum hayatında komşuluk hayatını düzenleyen kuralların kaynağı dinî inançlar, örf ve adetler ve ekonomik ve idarî yapıdır.

Osmanlı Devleti toplumun huzuru için aile içi ilişkilerin sağlıklı yürütülmesini sağlamaya çalışmış ve bu maksatla düzenlemelerde bulunmuştur. Mahallede yaşayan komşular, asayişin sağlanması için idarî açıdan ortak sorumluluklar yüklenmenin yanında insanî bir takım fonksiyonların yürütülmesi noktasında da bazı sorumluluklara sahiptiler. Mahalle aile hayatına yön verebilmekte, eşler arasındaki boşanmalara etki edebilmekte idi³⁹³. Bunun gibi karı koca ilişkilerinde kadına şiddetin uygulandığı ihbar etmenin yanında çocuğuna

³⁹³ Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle...”, s.104.

gerekli ihtimamı göstermeyenler de aynı şekilde mahalledeki komşuların takibine konu olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Eyüp'te Topkapı haricinde Takyeci Cami Mahallesi müezzini ve ahaliden bazı kişiler, komşuları Arnavut İbrahim'in eşine sürekli dayak atıp küfür ettiğini ve “öldürürüm” diyerek tehdit ettiğini belirterek ihbar etmiştir. Mahalle halkı mahkemede, İbrahim'in eşine yaptığı bu davranışlardan dolayı şikâyetçi olarak gereğinin yapılmasını istemiştir³⁹⁴.

Başka bir örnekte ise, Kalafatçıbaşı Mahallesi'nde yaşayan İsmail Çelebi eşi Hava'yı hakaret ve küfürleriyle bunaltmaktadır. Komşuları bu duruma şahit olduğu için, Hava ile kocası arasında şiddetli geçimsizlik olduğunu kadının babasına haber verir. Bunları öğrenen babası İsmail'den davacı olur. Fakat dava sürecinde taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve İsmail bir daha eşine hakaretlerde bulunmayacağına dair söz vermiştir. Ayrıca sözün yerine getirilmesi noktasında teminat olarak İsmail'in babası ve dayısı bu hususa kefil olmuşlardır. Gerekli teminat üzerine El-hac Ahmet Efendi de kızını İsmail'e teslim etmiştir³⁹⁵. Görüldüğü üzere sözlü taciz de bir şiddet olarak algılanmış ve toplum böyle davranışları önlemeye özen göstermiştir.

Komşular karı koca arasındaki özel ilişkileri dahi denetleyerek İslam hukukuna ve toplumun değerlerine aykırı davranışları ihbar ediyorlardı. Mahmut Paşa civarındaki Daye Hatun Mahallesi imam, müezzin ve halkından bazıları komşuları Kezban'ı ihbar etmişlerdir. İhbara göre, Kezban boşanmış olduğu kocasını geceleyin evine almaktadır. Hatta Ömer'in geceleyin eve girip kaldığına komşularından Mustafa Efendi ve Fatma şahit olmuştur. Durum komşuların görgü tanıklığıyla da ispat edilince kadın bir daha aynı uygunsuz hareketleri yapmaması için uyarılmıştır³⁹⁶.

1.3.4 Mahallede Komşuluk İlişkileri

1.3.4.1 Kayıp Şahısların Mallarının Güvence Altına Alınması

İstanbul'da yaşayan bazı kişiler çeşitli sebeplerle buldukları yeri terk ederek ortadan kaybolabiliyordu. Belgelere kaydedildiği şekliyle “gaybet ile gayb

³⁹⁴ BabŞŞ 152- 18b/ 2 (H. 11 B 1144/M. 9 Ocak 1732).

³⁹⁵ BabŞŞ 142- 120b/ 2 (H. 10 B 1139/ M. 3 Mart 1739).

³⁹⁶ BabŞŞ 135-88b/6 (H. 20 L 1137/M. 2 Temmuz 1725).

olduklarından ya da hayat ve memâtı ma‘lum olmamağın³⁹⁷ ifadeleri kullanılmıştır. Geçen ifadelerden hareketle bu kimselerin başka bir yerde bulunduğu ve başka bir yere gittiği anlaşılmaktadır. İşte bu gibi durumlar görüldüğünde mahallede yaşayan komşular ya da esnaf ehil kimseler söz konusu kişilerden ne kadar süredir haber alınmadığını ihbar ederek bu kişilerden haber alınıncaya kadar mallarının koruma altına alınmasını istiyordu. Ahalinin ihbarı üzerine kadı birini bu konuya memur ederdi. Bu kişi mahalle ahalisinden oluşan bir grup ile kayıp olan şahsın evini, dükkânını ya da sakin olduğu odayı açarak içindeki eşyalarını bir deftere tek tek kaydedirdi. Bundan sonra zikredilen eşyalar bir kişiye emanet edilirdi. Eşyaların emanet edileceği kişilerde bazı şartların gözetildiğini “*eşyası mezbur müteayyin oluncaya değın emin, müstakîm ve dindar bir kimse zabt etsin*” ifadesinden anlamaktayız. Yani eşyaları koruyacak kişi halk nazarında emin ve dindarlığıyla tanınanlar arasından seçilmektedir. Böyle bir uygulamaya gidilmesindeki maksat kişilerin eşyalarının telef olma ihtimalidir. Bu durum özellikle dükkânını sahihsiz bırakma halinde geçerlidir. Hem içindeki eşyaların bozulmasını önlemek hem de kaybolan şahıs dükkânda kiracı durumunda ise dükkân sahibinin mağduriyetini gidermek amaçlanmıştır.

Örneğın, Mirahor civarındaki bakkal dükkânında kiracı olan Ahmet firar edince, dükkân sahibi mahkemeye başvurup dükkân içinde mevcut olan gıdaların zayi olmasını önlemek için birine satılmasını talep etmiştir. Talep üzerine dükkân açılıp içindeki metalar kıymetleri değerinde başkasına satılmış ve elde edilen para Ahmet ortaya çıkıncaya dek babasına emanet edilmiştir³⁹⁸. Diğer bir örnekte, Mehmet isimli bir kişi sürgün edildiği için dükkânı sahihsiz kalmıştır. Bunun üzerine Pazarcıbaşı nezaretinde dükkân zapt olunup içindeki eşyalar başkasına satılmıştır³⁹⁹. 1712 tarihli kayıta göre firar eden kişi Kadırğa Limanı yakınında eskiden İstanbul Ağası olan Derviş’in değirmeninde kiracı Solak Ali Çelebi’dir. Ali firar ettiğinden değirmen sahibi, değirmende mevcut olan bargir, arpa, buğday ve aletlerin kayıt edilip emin birine teslim edilmesi maksadıyla Mevlana Osman Efendi’ye başvurmuştur. Mevlana uncular kethüdası ve yiğit başılar ile birlikte değirmeni açıp içindeki eşyaları deftere kaydederek değirmeni sahibine teslim etmiştir⁴⁰⁰.

³⁹⁷ BabŞŞ 109- 5b/ 1 (H.19 R 1127/M. 24 Nisan 1715).

³⁹⁸ BabŞŞ 125- 89b/ 2 (H. 11 B 1133/M. 8 Mayıs 1721).

³⁹⁹ BabŞŞ 142- 88a/1 (H. 2 Ş 1139/M. 25 Mart 1727).

⁴⁰⁰ BabŞŞ 100- 105a/ 1 (H. 23 Za 1124/M. 22 Aralık 1712).

Yine başka bir ihbarda, bu sefer kişinin kaybolduğu, hayat ve memnatının malum olmadığı ifade edilmiştir. Kaybolan şahıs sabuncu esnafından İbrahim Beşe'dir. Kendisinden dört aydır haber alınamamaktadır. Bunun üzerine aynı esnaf taifesinden olan kimseler ihbar edip dükkânı içindeki eşyaların satılmasını istemiştir. Eşyalar pazarcı başı ve sabuncular kethüdası marifetiyle tahrir edilip sahibi ortaya çıkıncaya kadar koruması maksadıyla biri memur edilmiştir⁴⁰¹.

Hapse giren şahısların malları aynı şekilde koruma altına alınmakta idi. Örneğin, Manol isimli Ermeni sekiz aydan beri hapidedir. Hapse girmeden önce Kumkapı civarında Muhsine Hatun Mahallesi'ndeki evini Mihail zimmîye satmıştır. Ancak içindeki eşyalarını almadığı için Mihail mahkemeye başvurarak içinde ona ait olan eşyaların alınıp evin kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Talep üzerine mahalle imamı ve ahaliden bir grup kimse nezaretinde evin içindeki eşyalar kaydedilerek Ali Beşe'ye emanet edilmiştir⁴⁰².

1.3.4.2 Komşular Arası Münasebetlerde Mülkî Anlaşmazlıklar

Kentsel toplumun temel ögesi ailedir. İstanbul'a Osmanlı kimliğini kazandıran kentsel molekül ise bu ailelerin oturduğu mekânlar olan mahallelerdir. Romalıların amfi tiyatroları, revaklı sokakları ve forumları vardı. Osmanlı İstanbul'u ise düzenli olmayan damarlar ağıyla birbirine bağlanan işlevsel öğelerden oluşmuş bir kentti. İstanbul'da farklı etnik grupların oturdukları dışı duvarla çevrili mahalleler yoktur. Mahallenin örgütlenmesi Müslüman toplum düzenine ilişkin ilkelerin denetimi altındadır. Bunlardan ilki mahalleye ilk gelenlere sonradan gelenler saygı göstermeliydi. Sonradan gelen onun manzarasını kapatamaz, evinin içine bakan pencere açamaz ve kapısının ulaşımını kesemezdi⁴⁰³. Bu manada evini sonradan yapanlar komşularıyla anlaşma yapıyordu. Eğer bir anlaşma sağlanamaz ise kadiya başvurulurdu. Toplumsal dokudaki dayanışmanın temelini bu karşılıklı rıza ile etnik ve dinsel zemin oluştururdu. Yani bireyin aidiyeti mahallesinedir. İkinci ilke, ailenin mahremiyetidir. Kadınların kapalı yaşamları evlerin fiziksel olarak içe dönüklüğünü

⁴⁰¹ BabŞS 142- 20a/ 1 (H. 16 C 1139/M. 8 Şubat 1727).

⁴⁰² BabŞS 100- 105b, 106a/ 24 Za 1124/ 23 Aralık 1712).

⁴⁰³ D'ohsson, "Hiçbir vatandaş kendi keyfine göre bina yapamaz. Komşusunun arsasına veya evinin bulunduğu tarafa pencere açamaz. Bu kaideye titizlikle riayet edilir. Aynı zamanda inşa edeceği binayı istediği yükseklikte de yapamaz. Binaların yüksekliği de tespit edilmiştir" demektedir. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf...*, s.126.

ve yaşamsal dokunulmazlığını gerektiriyordu. Bireyin mahremiyeti mahallenin mahremiyetiyle eş tutuluyordu⁴⁰⁴.

Komşuluk ilişkilerinde bireysel anlaşmazlıklara bakıldığında, kadı sicillerinde geçen belgelerin çoğunu ev ve civarında meydana gelen yer davaları oluşturduğu görülmektedir. Mahallede yaşayan komşular sahip oldukları konutların şekli nedeniyle birbirine karşı sorumlu idiler. Örneğin, Seyit Osman ile Hüseyin aynı mahallede birbirine komşudur ve Osman'ın menzilin duvarı dibinde Hüseyin'in kenefi vardır. Bu kenef çukuru geniş olmadığı gibi suları Seyit Osman'ın duvarına geçtiğinden söz konusu duvar çatlayıp sıvaları dökülmektedir. Ek olarak bahçesindeki büyük dut ağacının bazı dalları Seyit Osman'ın evinin damının kiremitlerini oynatmaktadır. Hem ağacın verdiği zararın hem de tuvalet kuyusunun zararının giderilmesi adına bir duvarın örülmesi için Seyit Osman mahkemeye gelerek gerekli incelenmenin yapılmasını istemiştir. Komşular arasında mülk hakkının gaspı üzerine davalar oluştuğunda, durumun yerinde görülmesi için mimar ve bilirkişiler gönderiliyordu. Bu anlaşmazlıkta da talep üzerine bir mimar görevlendirilmiştir. Mimar ve diğer görevliler yerinde keşifte bulunarak durumun anlatıldığı üzere olduğunu tespit etmişlerdir. Keşif ekibi meclise gelerek durumu rapor edince Kadı, Hüseyin'in komşusuna verdiği zararı def etmesi için tembihte bulunmuştur⁴⁰⁵.

Kişilerin sahip oldukları statünün komşuluk ilişkilerinde gözetilmediği söylenebilir. Mesela, Molla Güranî Mahallesi'nden önceden yeniçeri efendisi olan Abdullah Efendi'nin evinin saçağı yıprandığından yağmur suları komşuları olan Veli Ağa ve Mehmet Ağa'nın bahçelerine damlıyordu. Damlama sebebiyle komşuların evleri zarar görüyordu. Bu durumu Veli ve Mehmet Ağa mahkemeye gelerek ihbar eder. Şikâyet üzerine durumu yerinde incelemek için Mevlâna Mehmet Efendi ve hassa mimarlarından Mustafa keşfe çıkmıştır. Görevliler hem mahalle halkını dinleyerek hem de yerinde incelemelerde bulunarak durumun anlatıldığı üzere olduğunu tespit eder. Bunun üzerine kendisi de keşfe çıkan naib mahkemede, hassa mimarının da raporları doğrultusunda Abdullah Efendi'yi komşusuna verdiği zararı ortadan kaldırması adına uyarır⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ Kuban, *Kent Tarihi...*, ss.242-243.

⁴⁰⁵ BabŞŞ 152- 17a/ 3 (H.14L 1144/ M. 10 Nisan 1732).

⁴⁰⁶ BabŞŞ 124- 39b/ 3 (H. 3 B 1132/M. 11 Mayıs 1720).

Komşular ayrıca konutlarında yapacakları değişiklikler itibariyle birbirlerinin rahatını gözetmek zorundaydı. Eğer yapacakları değişiklikler komşusuna zarar veriyorsa bundan ya vazgeçilmekte ya da zararı önleyecek şekilde yeniden bir düzenleme yapılmaktaydı. XVIII. yüzyılda önceki devirlerde olduğu gibi İstanbul evlerinde aile hayatının mahremiyetinin gözetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu anlamda özellikle kadınların oturduğu mahale komşu evin penceresinin bakmamasına özen gösteriliyordu. Bu düzene uyulmadığında komşular arasında anlaşmazlıklar yaşanabiliyordu. Mustafa Ağa mahkemede komşusu İbrahim Ağa'nın izinsiz pencere yaptığı ve buradan kendi oturduğu evin içinin görüldüğü gerekçesiyle inceleme yapılmasını talep eder. Mevlana ve mimar ve hassa mimarı mahalleye giderek gerekli keşiflerde bulunur. Kadı mimarlarla birlikte yaptığı incelemeler sonucunda, kadınların dairesine bakan tarafa sonradan yapılan pencerelerin kaldırılmasına karar verir.

Yine evlerin mahremiyeti konusunda anlaşmazlık yaşayanlar Çakır Ağa Mahallesi'nden el-Hac Mustafa ve karısı ile Rukiye'dir. Mustafa komşusu Rukiye'nin evi tarafındaki pencerelerindeki tahtadan perdeleri yıktığı için komşusunun mahremiyetini ihlal etmiştir. Bunun üzerine Rukiye komşularını ihbar ederek zararını giderecek şekilde yeniden düzenleme yapılması talebinde bulunur. Mustafa evinin pencerelerine *kapaklama* diye tabir olunan havale perdeleri yaparak komşusuna verdiği zararı ortadan kaldırınca aralarındaki anlaşmazlık da sona erer⁴⁰⁷. Osmanlının diğer şehirlerinde de pencerelerin civarda oturanların evlerinin harem bölümlerinin görülmesinden dolayı bu kısımların yıktırıldığı pek çok örnek bulunmaktadır.

Mülkünde yaptığı değişiklik nedeniyle gayrimüslimler arasında anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Tamame adlı kadın mahkemeye başvurarak komşusundan davacı olmuştur. Gerekçesi, Devlet isimli komşusunun evinin pencereleri cephesi doğrultusundaki hamam camekânı üzerine sonradan tahtapûş bina etmesidir. Davanın devam ettiği sırada Devlet yaptığı değişiklikten vazgeçince aralarında barış sağlanır. Bunun üzerine davalı ve davacı mahkemeye başvurarak aralarında herhangi bir çekişme ve kavganın kalmadığını bildirirler⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ BabŞS 124- 19a/ 2 (H.15C 1132/ M. 24 Nisan 1724).

⁴⁰⁸ BabŞS 157- 9b/ 1 (H. 18 Za 1145/M. 2 Mayıs 1733).

Bazı durumlarda ise ev sahipleri evinin güneş almasına engel olduğu gerekçesiyle, komşunun ev yapmasına mani olabiliyordu⁴⁰⁹. Örneğin Çağı Ağa Mahallesi'nden Kemal isimli Yahudi mahkemeye başvurarak komşusu Bayram'dan şikâyetçi olmuştur. Bayram'ın sonradan inşa ettiği ev komşusunun güneşini kestiğinden Kemal'in evinin duvarları çatlayıp sıvaları dökülmüştür. Kemal mahkemede, bu durumun keşfedilip zararın giderilmesini talep etmiştir. Bu olayda mahkemeye başvurup Bayram'ı ihbar eden sadece kendisi değildir. Hem mahalle ahali hem de civar mahalle halkından bir grup insanın hep birlikte Bayram'ı ihbar ettiği görülmektedir. Bayram ise kendine karşı yöneltilen suçlamaları inkâr edip aslında Kemal'in evini kendisinin sahip olduğu arsa üzerine sonradan yaptığını iddia ederek kendini savunur. Dava sürecinde Yahudi komşular aralarında uzlaşarak Bayram Kemal'in şehnişin önüne gelen kısmı içeri çekerek düzenlemede bulunur. Bunun üzerine komşular arasındaki dava anlaşmayla sonuçlanır⁴¹⁰.

Komşular arasında anlaşmazlığa konu olan bir diğer husus ise, duvar meselesidir. Komşunun evi veya duvarına denk gelen bahçe duvarı mutlaka iki sıra duvar olarak yapılırdı. Her ev kendine ait duvarını yapar ve kendi duvarı olduğunu belirtmek için pencere şeklinde bir derinlik bırakılırdı⁴¹¹. Bazen bu duvarları komşuların ortak kullandıkları da oluyordu. Bu kullanımlar esnasında anlaşmazlıklar çıkmakta idi. Bu durumda taraflar mahkemeye başvurup durumun keşfedilmesini talep ederek konunun aydınlatılmasını istiyordu. Seferikoz Mahallesi'nde duvarın ortak kullanımını nedeniyle komşular arasında anlaşmazlık yaşanır. El-hac Mehmet mahkemeye başvurur, mülkiyeti karısına ait olan çamur duvarın kullanım hakkının sadece karısına aitken komşuları El-hac Mehmet'in de tasarruf hakkı talep etmesinden şikâyetçi olur. Mehmet ise yöneltilen iddiaları reddederek duvarın müşterek kullanılmasına dair elinde hüccetin de olduğunu söyleyince bu konunun keşfi için hassa mimarı görevlendirilir. Hassa mimarı durumun keşfi için mahalleye gidip çevre halkını dinleyince aslında duvarın müştereken kullanılması gerektiğini tespit edip talebi reddeder. Emine ve eşine duvarı komşularıyla birlikte tasarruf etmeleri için tembihte bulunur. Bunun neticesinde Fatma duvarı komşusu Mehmet ile

---

⁴⁰⁹ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Günlük Hayat", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8 (1), s.240; ayrıca bu konuda fetvalar için bkz. Colm Imber, *Şeriattan Kanuna, Ebussud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (çev. Murteza Bedir), İstanbul: TVY Yay, 2004, s.243.

⁴¹⁰ BabŞS 152- 12b/ 1 (29 L 1144/ 25 Nisan 1732).

⁴¹¹ Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Günlük Hayat", s.240.

müşterek kullanmaya, Mehmet ise duvar üzerindeki tahta perdelerin tamir edilmesinde komşularına mani olmayacağına dair taahhütte bulunur⁴¹².

Bu konuda başka bir anlaşmazlık olayı Uzun Şüca‘ Mahallesi’nde yaşanmıştır. Ayşe Hanım komşusu Mustafa Efendi’den bahçesindeki set duvarının enkazına el koyduğu gerekçesiyle şikâyetçi olmuştur. Durumu keşif için mimar ağa görevlendirildiği sırada Ayşe’nin bahsi geçen duvar enkazını 87,5 kuruşa Mustafa’ya satmasıyla uzlaşma sağlanır⁴¹³.

Mahalleye gelen suyun kullanımından kaynaklanan bir takım problemler komşular arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Debbağ Yunus Mahallesi’nin suyu Küçükköy’deki kuyulardan geliyordu. Gelen suyun bir kısmını el-Hac İbrahim evine alarak kendisi kullanıyordu. Suyun bir kısmı ise mahallenin çeşmesine geliyor ve mahalleli ortak tasarruf ediyordu. 1715 yılında suyollarını tamir ettirmek gündeme geldiğinde el-Hac İbrahim ve mahalleli arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Sorunu aralarında çözemeyince mahkemeye başvurup anlaşmazlığın giderilmesini isterler. Bunun üzerine su kethüdası keşif için görevlendirilmiş, suyollarının ve diğer tamir masraflarını İbrahim ile mahalle ahalisinin müşterek karşılamasına karar vererek anlaşmazlığı gidermiştir⁴¹⁴.

1.4 III. Ahmed Devri’nde İstanbul’da Gayrimüslim ve Müslüman Halka Getirilen Kısıtlamalar

1.4.1 Meskenlerle İlgili Kısıtlamalar

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren gayrimüslimlerin ibadet ve ayin hürriyetlerini sağlamaya çalışmıştır. Bütün gayrimüslim unsurlar, kendi mezheplerine göre dini ibadet ve ayinlerini hoşgörü ve serbestlik çerçevesinde yapabiliyorlardı. Statüleri fermanlarla belirlenen ibadet yerlerinin bütünüyle dokunulmazlığı vardı. Devlet, bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine karışmamıştır. İbadet yerlerinin idaresi, ilgili cemaatlerin yönetim teşkilatlarına bırakılmıştır⁴¹⁵. İstanbul’da yaşayan gayrimüslim toplulukların kendilerine mahsus

⁴¹² BabŞS 109- 24a/ 1 (6 Ca 1127/ 10 Mayıs 1715).

⁴¹³ BabŞS 157- 4a/ 1 (27 Ş 1143/ 7 Mart 1731).

⁴¹⁴ BabŞS 108- 43a/ (H. 4 Ra 1127/ M. 10 Mart 1715).

⁴¹⁵ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, C.I, S.1, İstanbul 1990, s.124.

kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile mezarlıkları vardır. Kiliselere ve kiliselere ait vakıf arazilere kimse karışamazdı. Dinî liderlere verilen bütün tayin beratlarında bu konu özellikle belirtilmiştir. Kendi inanç sisteminde serbest bırakılmakla birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanlara farz olan namaz ve oruç gibi başlıca ibadetlerin farz olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir⁴¹⁶. Bu konudaki bir fetvada, gayrimüslimlerin Müslümanlara farz olan inanç esaslarının farz olduğunu kabul etmedikleri takdirde ahrette bundan dolayı hesap vereceklerini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanların inanç sistemlerini bilip saygılı olmaları dışında genel olarak bir inanç hürriyeti tanıdığını ortaya koymaktadır.

Dinlerini değiştirmeleri konusunda hiç bir baskıya maruz kalmayan gayrimüslimlerin ibadet yerlerine yapılan saldırılar devlet tarafından daima engellenmiş, suçluları cezalandırılmıştır. Bu işlem yapılırken de suçlular Müslim ya da gayrimüslim diye ayrılmamıştır. Yani kilise ve havralar sürekli olarak devletin güvencesi altında bulunmuştur⁴¹⁷.

Gayrimüslimler için çağına göre en ileri düzeyde *din hürriyeti* sağlayan ve bunu kanunlarla güvence altına alan Osmanlı Devleti'nde klasik çağda yeni ibadethane yapımı ve mevcutların onarımı ile ilgili bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Kilise ve havraların iç teşkilatına karışılmamakla beraber İslam dinindeki zimmet hukukuna uygun olarak yeni ibadethanelerin inşası yasak edilmiştir⁴¹⁸. Bu bağlamda İstanbul şehrinde de mevcutların onarımı izne bağlanmıştır⁴¹⁹. İzinli olarak onarılan ibadethanelerde, yeni eklemeler ve değişiklikler yapılmaması özellikle dikkat edilen bir konuydu. Üstelik mahalledeki Müslüman ileri gelenleri ve Müslüman halk bölgede eski bir kilise bulunduğunu tescil etmedikçe herhangi bir yeniden yapım

---

⁴¹⁶ Soru: “Esnaf-ı küfre üzerlerine savm ve salât ve sair taat mefrudânın farziyyetine itikâd etmek farz mıdır?”

El Cevab: Farzdır”. Hayri Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fereva) Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2006, s.47.

⁴¹⁷ Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin...”, s.125.

⁴¹⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1939-1914)*, Ankara 1989, ss.20-21; Ş. Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul1980, s. 73.

⁴¹⁹ Eğri kapıda Evcî Beğ Mahallesi'ndeki Meryem ana Kilisesi İstanbul'un fethinden sonra Rum taifesine terk edilmiştir. İbadet yeri olarak kullanılmasının yanında odalarında hastalar bakılmaktaydı. Kilise zamanla yıprandığından bazı yerlerinin bakıma ihtiyacı olmuştur. Kilisenin duvar kısımlarına bitişik ev yapmış olan Müslüman ahalisinden çok sayıda kişi de kilisenin bakıma ihtiyacı olduğunu ihbar etmiştir. Kilisenin sakafları harap olduğundan duvarlar su almış ve çatlamıştır. Hem Rum taifesinden olanların arzları hem de mahallede yaşayan Müslüman halkın ihbarlarıyla kilisenin tamir ve bakımına izin verilmiştir. (H. 15 Z 1140/M. 23 Temmuz 1728).

faaliyetine de girişilemezdi. Ayrıca hükümete bağlı bir mimar da kilisenin yeniden yapımı sırasında ölçeğin daha büyük tutulup tutulmadığını kontrol ederdi. Bu amaçla onarımlar esnasında yeni eklentiler yapılmaması amacıyla keşifnâme isimli belgeler düzenlenirdi⁴²⁰. Bu keşifnameler doğrultusunda eski şekline bağlı kalmadan onarılan ibadethaneler tespit edilerek yıktırılmasına karar verilmiştir⁴²¹. Ama pratikte bazen Rumların parası ve girişimleri bu düzenlemelerin üstesinden gelebilmiştir. Eski kiliseler yitirilirken yenileri inşa edilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da sadece üçü fetihten önce inşa edilmiş kırk Ortodoks kilisesi vardır⁴²².

Osmanlı Devleti'nde mesken meselesi Müslim ve gayrimüslim açısından hemen hemen hiçbir dönemde önemli bir şikâyet konusu olmamıştır. İslam hukukuna göre gayrimüslimler Müslümanlardan daha büyük ve yüksek ev yaptırılmazlarken, Osmanlı'da böyle bir sınırlandırılma bazı istisnalar hariç çok fazla uygulanmamıştır. Mesela, İstanbul, Galata ve Üsküdar'da yanan ya da harap olup yıkılan evler yeniden inşa edilirken Müslümanların evlerinin yüksekliği 12 zira', Rum, Ermeni ve Yahudilerin evlerinin yüksekliği 10 zira' olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak mahalle aralarında nizama aykırı evler inşa edildiği tespit edilmesi üzerine tekrar nizamname düzenlenmiştir. Aynı şekilde Müslümanların oturdukları evlerin 12 zira yükseklikte, gayrimüslimlerin yaşadıkları evlerin sahipleri ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun 10 zira' yükseklikte inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Halkın uyarılması ve nizama uygun evler inşa edilmesi için de İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına ayrı ayrı hükümler gönderilerek sorumluluklar yüklenmiştir⁴²³. Meskenlerin yüksekliğine getirilen bu sınırlamanın mevcut evlere yönelik olmadığı

---

⁴²⁰ Fener kapısı yakınlarında Abdi Subaşı Mahallesi'ndeki Rum Patrikliğine ait bir kilise vardır. Hem kilise hem de mülhakatında bulunan patriklere mahsus olan 32 adet oda harap ve bakımsızdır. Bunun için patrik liderliğinde halk kilise ve odaların tamir, onarımının yapılması amacıyla izin isteyecektir. Hükümet gayrimüslim halkın arzuhalı üzerine hassa mimarı, mimarbaşı, Müslüman halifeyi ve Esiri Ahmet Efendi'yi durumun keşfi için görevlendirmiştir. Esiri Mehmet Efendi kiliseye gitmiş ve Müslüman ahalinin de ihbarlarıyla kilisenin tamire muhtaç olduğunu tespit etmiştir. Hassa sermimarı ve altı halife kilise ve odaların tamir edilecek yerlerinin nereler olduğunu belirleyerek mahkemeye bildirmişlerdir. BabŞS 124- 90b/ 2-3, 124-91/1 (H. 15L 1132/M. 21 Temmuz 1720).

⁴²¹ Başka bir emir bu sefer Yahudilere ait birkaç adet havra tabir olunan kiliselerin tamiri için düzenlenmiştir. Yahudilerin yeni havra inşa etmeleri yasaklanmış iken yasağa uymayarak yenilerini inşa ettikleri haber verilmiştir. Bunun üzerine ne kadar havra var ise bunların keşif ve tespit edilmesi istenmiştir. Ayrıca tamire ihtiyacı olanların da bu şekilde tespit edilip bildirilmesi emredilmiştir. BabŞS 158-119b/2.

⁴²² Philip Mansel, *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Şerif Erol (çev.), Tülin Er yay. haz, İstanbul: Everest Yay., 2011, s.69.

⁴²³ BabŞS 157-165b/ 3 (H.15 Ra 1146/ M.26 Ağustos 1723).

görülmektedir. Dolayısıyla da halk bu konuda aşırı zorlamalara maruz bırakılmamıştır.

Meskenlerle ilgili şikâyet ve anlaşmazlıklar genellikle günlük yaşantı içinde ortaya çıkan şikâyetlerdi. Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte yaşadığı mahalleler olduğu malumdur. İstanbul'un semtlerinde Müslüman ve gayrimüslim halk aynı mahallede bazen birbirlerine karşılıklı komşu olarak bazen aynı mahallenin belli yerlerinde, karşılıklı saygı çerçevesinde yaşıyorlardı. Bu durumun istisnaları yok değildi. Gayrimüslimlerin meskenlerine dair zaman zaman kısıtlamalar getiriliyordu. Aynı mahallede yaşamalarına rağmen gayrimüslimlerin sahip oldukları evlerin sokak kapılarının komşu olan Müslüman'ın sahip olduğu evin tarafına açılması yasaklanmıştı. İlk etapta kurulan yerleşim yerlerinde buna dikkat edildiği bilinmektedir. Ancak zamanla gayrimüslim nüfusunun artması sebebiyle mahallelerde yeni evler inşa edilmesi gerekmiştir. Yeni inşa edilen binalarda sözü edilen duruma dikkat edilmediğinden Müslüman ahali rahatsızlık hissedebilmiştir. Rahatsızlığın ortadan kaldırılması için de resmî mercilere şikâyetlerde bulunmuşlardır. Böyle bir olay Müslüman ve gayrimüslim halkın karışık yaşadığı ve evlerinin yan yana bulunduğu El-hac Timur (Demir) Mahallesi'nde görülüyor. Mahalle ahalisinden pek çok kişi mahkemeye başvurarak mahallede yaşayan Ermenilerden şikâyetçi olur. Şikâyetin nedeni, mahallede yaşayan Ermeniler -daha önce mahallede iskân edilmiş olan Ermenilerden- aldıkları arsa üzerine Süvari Vakfı, Bıyıklı Hüsrev Vakfı ve El-hac Hasan Vakfı müştamilâtından olmak üzere 16 adet ev inşa ederler. Binaların sokak tarafındaki evleri önünde sokak kapıları varken kanaat etmeyerek Müslümanlar tarafındaki Beş Ağa Sokağı'na da kapı açmak istemişlerdir. Mahallede yaşayan Müslüman ahali, Ermenilerin bu uygulamasından rahatsızlık duymuş olacak ki şikâyette bulunur. Kadı ahalinin talebi üzerine keşfe çıkarak tanıkları dinler. Bunun üzerine Ermeniler mahkemede, mahallenin genel huzurunun bozulmaması adına Müslüman sokağına kapı açmayacaklarına dair söz verir⁴²⁴. Müslüman halkın böyle davranmasının ardında, İstanbul'u bir Müslüman kenti olarak gördüklerinden ötürü zaman zaman gayrimüslimlere bunu hissettirmek düşüncesi yatıyordu.

Yahudi cemaati çoğunlukla kendilerine ayrılan ayrı mahallelerde yaşamaktaydı. Bununla birlikte Müslümanlar ile birlikte aynı mahallede sakin

---

⁴²⁴ BabŞ S 153- 25b/ 3 (H. 26 B 1144/M. 24 Ocak 1732).

olduklarını sicil kayıtlarından ve diğer kaynakların verdiği bilgilerden anlamaktayız. Yine aynı veriler ışığında Yahudilerin bazı zamanlarda yaşadıkları mahallelerden çıkarılarak daha yoğun oldukları mahallere gönderildiklerini tespit ediyoruz. Bu tarz uygulamalar sıklıkla olmasa da asayişin temin etmek adına bazı zamanlar gündeme gelmekteydi. Gayrimüslimlerin meskenleriyle ilgili diğer bir kısıtlama, cami civarlarında Hıristiyan yerleşkeleriyle ilgiliydi. Hıristiyanların Camii civarında oturmaları yasaklanmıştı. İstanbul kadısının, Yeniçeri Ağası ve Çavuş başına gönderdiği 1727 tarihli bir fermanla bu konuya değinilmekteydi. Yeni Valide Cami yakınlarında Balık Pazarı dışında sahil kenarındaki mahaller umumiyetle Yahudilere ait haneler olup içlerinde Yahudiler yaşamaktaydı. Ancak bu kimseler Yeni Cami yakınlarında keyfi hareketlerde bulunup genel asayişin bozuyor ve de yangınların çıkmasına neden oluyorlardı. Bu gibi nedenlerden ötürü söz konusu kişilerin buldukları mahallelerden gönderilmesi kararı alınmıştır. Buna göre, Yahudihaneler⁴²⁵ eğer Müslümanların elinde olan ve gelir getiren yerler ise Müslümanlara kiraya verilecekti. Yahut bu haneleri bozup Müslümanların sakin olacağı dükkân, mahzen, ev haline dönüştürülecekti. Ya da Yahudi veya Rum ve Ermenilere ait ise değer pahalarıyla Müslümanlarca satın alınacaktı. Satın alınan evlerde yaşayan Yahudi halkın ise tamamı Yahudi yerleşkesi olan başka mahallelere gönderilecekti⁴²⁶.

Osmanlı Devleti din ve mezhep farkı gözetmeden Müslüman olmayan halk için can, mal ve ırz güvencesi vererek adil olmaya çalışmıştır. Tanınmış olan adalete rağmen bazı zamanlarda Müslümanlardan bazıları gayrimüslimlere güçlük çıkarabilmiştir. Hükümet de bu ve benzer olayların yinelenmemesi adına gayrimüslimlere karşı işlenen suçlarda gerekli cezaları vermiştir. Gayrimüslime olan borcunu ödeyemeyen Müslüman'ın cezalandırılması için Behçetü'l-Feteva'da bu konuda fetva vardır. Yine Yenişehirli Abdullah Efendi gayrimüslimi öldüren bir Müslüman'ın kısasen öldürülmesine dair bir fetva vermiştir⁴²⁷.

---

⁴²⁵ “Yadudihane veya Yahudhane” eskiden Yahudilerin topluca yaşadığı mahallelerde birkaç ailenin bir arada barındığı çok katlı binalara verilen ad. Güleriyüz, “Yahudhane”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, s.398.

⁴²⁶ BabŞŞ 143- 129a/ 2 (H. 27 L 1139/ M.17 Haziran 1727).

⁴²⁷ Yahudi olan Zeyd kadı taifesinden Amr zimmetinde borç olan şu kadar akçe hakkını Amr'dan istediğinde Amr'ın edaya kudreti olduğu halde vermemekle Amr'ı hâkime hapis ettirmek istediğinde Amr zimmîye olan borç için Müslüman hapis olunmaz diye imtinaya kadir olur mu? El cevab: Olmaz⁴²⁷. Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da...*, s.43.

1.4.2 Kıyafetler ve Diğer Konularda Kadınlara Getirilen Kısıtlamalar

Din, insan davranışlarının ve sosyal ilişkilerinin değişmesinde en güçlü etkenler arasında yer almaktadır. Sosyal değişimin önemli kaynağıdır. Dinin toplumsal değişimi yavaşlatıcı hatta bazen engelleyici faktör olarak etkili olduğu din-toplumsal değişim ilişkisinin varlığından söz edilebilir. Din genelde yeni değerlerin yaratıcısı olmaktan ziyade eski değerlerin koruyucusu şeklinde algılanmaktadır⁴²⁸. Değerleri koruma kaygılarıyla çıkartılan fetvaların rolünü III. Ahmed Devri'nde görmekteyiz.

İstanbul'da ilk devirlerde gayrimüslimlerin kıyafetlerine getirilen kısıtlamalar XVIII. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde daha da sıklaşıyordu. Bunun nedeni gayrimüslimler giderek Müslümanlar gibi giyinmeye başladığından arada bir fark yaratmak için özellikle renk ve kalite üzerinde kısıtlamalar getiriliyordu. İstanbul'da Rum, Ermeni, Yahudi ve sair Hıristiyan kadınlar eskiden beri giydikleri giysileri değiştirerek Müslüman kadınlar için tayin edilmiş olan yeşil ferace ve hare feraceleri giymeye başlamıştı. Ayrıca yine Müslüman kadınlara özgü olan büyük yaka ve büyük serpuş yemeni bağlıyorlardı. Bu davranışlardan gayrimüslim kadınları men etmek adına Yeniçeri ağası ve Bostancıbaşı ağalara fermanlar gönderilerek yetkilendirildi. Asayiş görevlileri de papazları, cemaat başlarını ve sair zabıtları toplayarak gayrimüslim kadınları denetleyerek Müslüman kadınlara benzer kıyafetler giymelerini engelleyeceklerdi. Bu konuda herkesin yasaklara uyması isteniyordu. Uymayan kimselere gereken cezai müeyyide uygulanacaktı⁴²⁹. Daha sonraki yıllarda da benzer kısıtlamalar söz konusudur. İstanbul ve çevresinde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilerin daha önce çıkarılan fermanla sarı mest, pabuç ve kırmızı kalpak sair elbiseyi kullanmaları yasaklanmışken buna uyulmaması üzerine yeniden tedbirler alınacaktır. Bu konuda bizzat İstanbul kadısına sorumluluk yüklenerek diğer görevliler vasıtasıyla gayrimüslim halkı denetlemesi istenmiştir⁴³⁰.

Kıyafet konusundaki kısıtlamalar sadece gayrimüslimlere getirilmemiştir. Müslüman halka da bu konuda bir takım kısıtlamalar söz konusudur. Çünkü İstanbul'da Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki iletişimin giderek artması giyim kuşam ve diğer konularda sınırlamalara rağmen etkileşime yol açıyordu. Bir

⁴²⁸ Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da...*, s.33.

⁴²⁹ BabŞŞ 127- 92a/ 1 (H. 2 M 1134/M. 23 Ekim 1721).

⁴³⁰ BabŞŞ 150-55b/3 (H. 19 C 1143/M. 30 Aralık 1730).

taraftan kimi zaman gayrimüslim kadınların giyim kuşam eşyaları Müslümanlarınkine benzerken diğer taraftan Müslüman kadınların kullandıkları kıyafet ve başörtüler gayrimüslim kadınlarınkine benzediğinden bu konu çıkarılan fermanlara yansiyordu. 1726 yılında çıkarılan bir fermanla Müslüman kadınların feraceleri ve başlarına taktıkları yemenilere sınırlamalar getiriliyordu. Çünkü Müslüman kadınlar, gayrimüslim kadınların serpuş ve kıyafetlerini taklit ederek onlar gibi giyiniyordu. Daha önce yasak edilmesine rağmen yine benzer giyim şekilleri görülüyordu. Kadınların bu tür davranışları kaynaklarda oldukça ağır ifadelerle dile getirilmiştir⁴³¹. Hatta bu konuda kadınların eşleri dahi ağır suçlamalara maruz kalıyordu. Kadınların bu tür kıyafetlerle dolaşmamaları hususunda onları uyarmak adına mahalle imamlarına sıkı tembihlerde bulunulmuştur. Kadınların büyük yakalı ferace ve ince yemeni ile sokağa çıkması yasaklanmıştır. Ayrıca bu tür kıyafetleri diken terziler de uyarılarak yasaklamaları dikkate almayanlar tespit edildiğinde kent dışına sürgün edilmesi kararlaştırılmıştı⁴³². Zikredilen kanunlardan hareketle Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında bir adaletin var olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yasaklar iki taraf için de geçerlidir. Hem gayrimüslimlerin Müslümanlara hem de Müslümanların gayrimüslimlere benzer görünmeleri istenmiyordu. Bu durumda Müslim ve gayrimüslim halk kendi bünyeleri içinde ve kendilerine ait giyecekleri kullanmaya zorlanmışlardır. Dolayısıyla tek taraflı olarak Gayrimüslimlerin kıyafetlerinde bir kısıtlama yoktur⁴³³.

⁴³¹ "...Dârü'l hilâfetü'l aliye hamâhallahuteâlâ ani'l âfet vel belîye pâ-yı taht-ı cihân bânî ve âb-ı rûy-ı memâlik-i Osmânî olup mecmuu-ı ulemâ ve makarr-ı sülehâ-i edyân olmağla memâlik-i saireden rûchânî olduğu gibisükkânının dahi merâtib-i nâsa göre elbise-i mu'tâde ve kıyâfet-i hasbe'l-âdeleri ruhsat-ı şer 'iyyeye mutâbık ve kavanîn-i hikmet ihtivâyâ muvâfık olmağla bilâd-ı sâire ahâlisinden imtiyâzı lâzime-i nâmus-ı devlet iken seferler takrîbi devlet Edirne'de bulunup umûr-ı mühimmeye iştigal ile tesâmuh olunmakla ba'zı yaramaz avratlar intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idhâl kâsdına taklîd serpûşlarında ucûbe heyetler ile nice üslûb-ı ma'yûb ibda' ve âdâb-ı ismet bi'lküllîye meslûb olacak mertebe kıyafetler ihtira' etmeleriyle, bundan akdem men' olunmuşken mesâlih-i mehâmm-ı nizâm-ı memâlik-i İslâm'a iştigal esnasında eslâfınızdan adem-i tekayyüden nâşi yine hetk-i perde-i nâmusdan tehâşîf emeyip ve türlü türlü heyet-i şenî ve kıyâfet-i fazîhaya mütesaddî ve birbirini görerek bu hâlet-i ehl-i ırz ve sâhibe-i ismet olanlara dahi icâd-ı kıyâfetden nâşi şenâ'atleri sirâyetine bâdî olduğundan mâ'adâ nisvân kocalarına teklîf-i hâm ve muhil-i edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârüküne ikdâm ederek zî-kudret olanları zükûr ve nisâyâ haram olan isrâf-ı mâl ve itlâf-ı menâl ile ve kudreti olmayanlar ve olup da bu hâlete rıza vermeyenler eyyâm-ı mübârekede zevcelerinden müfârakat edecek rütbelere vardığı zâhir ve âşikâr ve kâr-ı kadîm olan elbise ve akmişe kâsid ve bî-itibâr olduğundan ehl-i sükda ve sair ahâli-i belde zarûret ve ihtiyaç vuku'una bais olacağı bedîdar olup bu emr-i münkerin nehyi lâzım ve bu gûna nisvânın sû-i edeblerini men' şer ân ve kânûnen mühim olmağın..." İŞS 24-12a-1 (H. 11 L 1138/ M.12 Haziran 1726), İstanbul: İSAM Yay, 2010, ss.97-99.

⁴³² İŞS 24- 12b/1 (H. 11 L 1138/M. 12 Haziran 1726).

⁴³³ Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin...", s.118.

XVIII. yüzyılda İstanbul’da bulunan D’ohsson da, halkın her sınıfına yönelik yasaklamalara şahit olmuştur:

Kadınlar, hangi milletten olursa olsun, gerek davranış, gerekse giyim bakımından, sokakta azamî derecede edebe uygun hareket etmeye mecburdu. Daima örtülü olmalarına rağmen bazı kadınların giyiminde gösteriş söz konusuydu. Polis, bu hususta ciddi tedbirler alarak arada bir yasakları tazelerdi. Bu yasaklar şehrin mahallelerinde münadiler tarafından ilan edilirdi. Bu yasakları bozmaya cesaret eden kadınlar alenen hakarete uğrardı. İstanbul sokaklarında sık sık zaptiye memurlarının kadınlara sert ikazlarda bulunduğu hatta gerekenden uzun yahut değişik biçimdeki geniş yakaları yırttığı oluyordu. Bu derece sıkı bir disiplin, şüphesiz Avrupalıları şaşırır, ancak, hükümetin müspet örf ve ananeleri yasatmak için devamlı olarak halka nezaret ettiği bir ülkede ve buna ilişkin insanlar arasında olunca, işin fevkaladeliği kalmıyordu⁴³⁴.

Lale devrinde, kadınların sosyal ilişkileri açısından “fesad-ı zaman” gerekçesiyle daha katı denebilecek yeni uygulamaların getirildiği bir dönem olmuştur. Yenişehirli Abdullah Efendi vermiş olduğu fetvalarda kadınların camiye gelip vaaz dinlemelerinin uygun olmadığını ifade etmiştir⁴³⁵.

Fetvaya konu olması, devrin ahlakî yapısındaki bozulmalardan kaynaklanmakta olup kadınların sosyal ilişkileri dinî bir hükümle kontrol altında tutulmuştur. Dini doktrin ilerledikçe ahlak gitgide kanun ve adetten ayrılmıştır. Fakat bağımsız bir ahlakî sistemin ortaya çıktığı yerlerde bile ahlakî düşüncelerin kaynağı ve teşkili kararlı bir dinî tecrübeden oluşmaktadır⁴³⁶. Öyle ki kıyafetlere getirilen yasaklamalar da erkeklerin giysinin algılanış biçimini ortaya koymaktadır. İdeal olan kadının hiçbir yerinin görünmemesidir. Kadınlar örtünmek kaydıyla iffetlerini korumuş ve kanıtlamış oluyorlardı⁴³⁷. Yayınlanan fetva ve fermanlarla bunun sağlanması amaçlanmıştır.

Kadınlara getirilen engellemelerin sadece kıyafetlerle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Kadınların mesire yerlerine gidip kadın erkek birlikte eğlenceler düzenlemelerine daha sonra da kısıtlamalar getirilmiştir⁴³⁸. Özellikle XVIII. yüzyılın başında düzenlenen eğlencelerin meşrû daireden gayrî meşrû daireye kaymaya

⁴³⁴ D’ohsson, XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf..., s.103.

⁴³⁵ Soru: Bir camide vaaz olduğunda kadınlar meclis ve vaaza gelmiş olsalar hâkim söz konusu kadınları buradan men etmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olur. Ergin, 18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı’da..., s.28.

⁴³⁶ Ergin, 18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı’da..., s. 29, ayrıntılı bilgi için bkz. Joachim, s.82

⁴³⁷ Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Hayat, s.125.

⁴³⁸ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kadınlara getirilen kısıtlamalar ve Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik statüsü için tafsilatlı bilgi için bkz. Esra Baş, Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Toplum Hayatında Kadın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

başladığına dikkat çekilmiştir. Kadınların erkeklerin gayrî meşrû şekilde birlikte eğlenmeleri ciddi boyutlara ulaşınca Şeyhülislam Abdullah Efendi'den bu konuda fetva talebinde bulunulmuştur. Şeyhülislam da kadın erkek karışık eğlencelerin İslam'a uygun olmadığını, bu şekilde davranışta bulunanların tazir-i şedit gibi cezalarla cezalandırılacağını ifade etmiştir⁴³⁹.

Soru: Bir karyede sakin ehl-i İslam taifesinin ricali beher sene bir özel günde en güzel elbiselerini giyip vedd-i zunup ve genç kızların ve kadınların çeşitli ziynetlerle bayram günü gibi süslenip karye yakınlarında belli bir yerde cümlesi toplanıp cümle kadınlar yüzü örtülü oldukları halde gençlerle beraber oturup sohbet ve mizah edip hazırladıkları yemekleri karışık bir şekilde oturup yemeği âdet eyeseler söz konusu kişilere ne lazım olur?

El Cevap: Tazir-i şedit ile zecr ve men etme⁴⁴⁰.

Kadınların mesire yerlerine gitmelerine yönelik yasaklamalar daha sonraki yıllarda tekrarlanmıştır. 1751 tarihinde Hassa bostancıbaşıya bu hususta yazılan bir fermanla kadınlara bu konuda sınırlamalar getirilmiştir. Baharın gelmesiyle kadınların bazıları arabalarıyla gezmek üzere Üsküdar'dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca ve Merdivenköy bazıları da Beykoz'dan Akbaba, Dereşeki, Yûşâ denilen yerlere gidiyordu. Ancak buralarda açık saçık dolaştıkları ve çeşitli rezaletler çıkardıkları belirtilmiştir. Yönetim bu gibi olumsuz hareketlerin önüne geçmek adına yasaklar getirmiştir. Buna göre, kadınların arabalarla buralara gitmeleri yasaklanmış, giden kadınların ve onları götüren arabacıların şiddetle cezalandırılacakları bildirilmiştir⁴⁴¹.

Yukarıdaki ifadelerden hareketle İstanbul'un toplumsal hayatında kadınlara ve erkeklere her zaman kısıtlamalar getirildiğini söylemek doğru olmaz. Toplum değerlerine saygılı davrandıkları sürece kadın erkek ayrımı olmaksızın insanların sosyal davranışlarında engellemeler olmamıştır. Bu noktada 1835 yılında İstanbul'a gelmiş yabancı kadın gözlemcilerden Miss Pardoe'nin Osmanlı toplumunda kadın hayatına dair izlenimleri dikkat çekicidir. Ona göre, bir Türk kadını yürümek veya arabayla gezmek istediğinde, hatta bir arkadaşıyla kısa bir süre kalmak istediğinde başka kimseden izin almak zorunda değildir. Halayığını çağırarak muslin bir örtüden oluşan bir bohçasını özenle hazırlattıktan sonra yaşmak ve feracesini takıp arabasıyla evden ayrılırdı. Kocasına eve gelip onu sorduğunda, *hanımefendinin arkadaşı*

⁴³⁹ Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da...*, s.34.

⁴⁴⁰ Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da...*, s.148.

⁴⁴¹ Ahmet Refik Altınay, *On İkinci Asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, İstanbul: Enderun Yay., 1988, s.175.

evinde bir hafta kalmak üzere gittiği cevabını alır. Doğruluğundan şüphe duyarsa orada olup olmadığını araştırırdı. Çoğu zaman onu azarlamak hiçbir şekilde söz konusu olmazdı⁴⁴². Pardoe'nin bu tespitlerinin İstanbul'da yaşayan elit kesime ait olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Günlük hayat içinde yer alan pek çok kadın uygun kıyafetleri giyerek çarşı pazara gidebilirdi. Ancak Osmanlı kadının çoğu zaman evi ve mahallesi arasına oturtulan bir hayatı vardı. Bu sebeple Pardoe'nin elit İstanbul kadınları için verdiği ifadeleri genellemek mümkün görünmemektedir.

1.4.3 Meyhanelere ve Hamam Günlerine Getirilen Kısıtlamalar

İstanbul ve çevresinde irili ufaklı çok sayıda meyhane bulunmaktaydı. Samatya, Kumkapı, Balıkpazar'ı, Fener'de, karşı tarafta ise Hasköy ve Galata'da meyhaneler vardır. Evliya Çelebi de İstanbul ve çevresinde meyhanelerin çokça bulunduğundan bahseder. Hatta *Galata demek meyhane demektir* diye ifade eder⁴⁴³. Onun bu ifadesi mübalağalı olsa da Galata'da çok sayıda meyhane olduğunu söyleyebiliriz. Esasen meyhanelerin açılması konusunda bazı kısıtlamalar vardı. Özellikle Müslüman mahallelerinde meyhanelerin açılması yasaklanmıştı. Galata ve Haslar kadılığına gönderilen bir hükümde Müslümanların oturdukları mahallerde meyhanelerin kapatılması istenmiştir⁴⁴⁴. Asayişle ilgili sıkıntılı zamanlarda ya da yeni bir hükümdarlık döneminin ilk zamanlarında gerekli otoriter havayı sağlamak amacıyla Yahudiler ve Hıristiyanlar için de geçerli olmak üzere şarap yasakları meyhaneler kapatılırdı⁴⁴⁵.

Belgelerde, İstanbul dâhilindeki meyhanelerin ve sahiplerinin isimleri zikredilmiştir. Unkapanı, Cibali, Fener, Balat, Ayvansaray iç-dış mahallerindeki ve Tekfur sarayındaki meyhaneler vardı. Meyhanelerin Yahudi evlerinin içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. *Falanca kişinin yahudihanesinde meyhane odası* şeklindeki ibareler bunu desteklemektedir. Sicillere yansıdığı kadarıyla İstanbul'da meyhanelerin nerede toplandığını ve sayılarını tespit etmek mümkün olmaktadır.

⁴⁴² Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Banu Büyükkal (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 67.

⁴⁴³ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, ss.255-258.

⁴⁴⁴ A. Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., ss.76-77.

⁴⁴⁵ Mansel, *Konstantiniyye...*, s.231.

Unkapanın'da Tüfenkhane civarında iki meyhane vardır. Buradaki meyhanenin ilki Kurma adlı şahsa ait Yahudihane içinde yer alan meyhanedir. Burası iki oda, bir mutfaktan müteşekkildir. Aynı mahaldeki ikinci meyhane Mehmet Emin Ağa'nın Yahudihanesindedir. Cibali dışında üç meyhane odası vardır. İlki Elli Bölük Kayıkhanesindeki fevkânî meyhanedir. İkincisi Yeniçeri Ağası Mehmet Ağa'nın Yahudihanesindeki meyhanedir. Buradaki üçüncü meyhane Hasan Ağa'ya ait Yahudihanedir. Önceden burada içki üretimi yapılırken sonra Mahmut Paşa'da attâr olan Avram isimli Yahudi satın alarak hâneye çevirmiştir. Balıkpazarı'nda dört adet meyhane vardı. Bunlardan birinde yine önceden şarap üretimi yapılırken bir seneden beri yapılmadığı haber verilmiştir. Balık pazarında zikredilen dördüncü meyhaneyi sadrazam İbrahim Paşa'nın vekil harcı Mehmet Ağa ile El-hac Osman müşterek işletmektedir. Yine bu işletme de iki sene önce odalara dönüştürülmüş ve içinde kiracıların oturduğu hanelere çevrilmiştir. Fener içinde yer alan meyhane Dühancı İsmail Bey'in iki odalı Yahudihânesidir. Zamanla buralar içinde kiracıların yaşadığı hanelere dönüştürülmüştür⁴⁴⁶.

Meyhanelerin isimlerinin ve yerlerinin tespit edilmesinden maksat yenilerinin açılmasına engel olmaktı. Yönetim bu durumun önüne geçebilmek amacıyla kanunlar çıkararak halka duyuruyordu. Çıkarılan hükümlerde genellikle Yahudilerin muhatap alındığı anlaşılmaktadır. İçki üretimi ve satışı yapan Yahudi meyhanecilerin iş yaptıkları bu yerlerin giderek fesat ve şer yuvası haline geldiği belirtiliyordu. Bu sebeple zikredilen meyhaneler kapatılıyordu. Böylece halkın rahat etmesi sağlanmış oluyordu. Ancak alınan tedbirlere rağmen yine Eyüp'ten Balat'a, Cibali, Unkapanına kadar bu mahallerin içinde ve dışında olan mahallerde hâlâ bu tür yerler vardı. Şarap ve içki üretimi yapan Yahudilerin evlerinde olan meyhane odaları hem küçük hem de kiralaları yüksekti. Bu sebeple de kendi halindeki fakir olan Yahudi halk bu hanelerde oturamıyorlardı. Dolayısıyla da bu haneler bir şekilde meyhane olarak kullanılmaya devam ediyordu. Hem buralarda asayiş bozan olaylara son verilmesi hem de fakir olan Yahudi halkın korunması amacıyla tamamının kapatılması kararı alınmıştır. Karara göre, adı geçen meyhaneler kime ait olursa olsun kapatılacak ve ihtiyacı olan Yahudilere uygun fiyatlarla kiralanacaktı⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ BabŞŞ 154- 95a/ 1 (H. Evâhir-i Ca 1144/ M. 20-29 Aralık 1731).

⁴⁴⁷ BabŞŞ 154-11b/1 (H. 12 B 1144/ M.10 Ocak 1732).

Meyhanelerin ve kahvehanelerin 1633 yılında ve daha sonraki yıllarda kapatılmalarının asıl nedeni bir yenilik olmaları değil halka “dehşet” saçmalarıydı. XVII. yüzyıl tarihçisi Naima bu tip yerlere gidenlerin devlet yöneticileri ve devlet yetkilileri hakkında dedikodu ettikleri İstanbul halkının büyükleri ve yetkilileri tenkit edip aleyhlerinde konuştuğu, azil ve tayinleri, münakaşa ve barışmaları, devlet meseleleriyle ilgili konuştukları dolayısıyla da dedikodunun cirit attığı yerler olarak ifade etmektedir⁴⁴⁸.

Gayrimüslimlerle ilgili bir diğer yasaklama hamam günleriyle ilgilidir. Müslüman erkek ve kadınlar ile Kefere (Rum-Ermeni) ve Yahudi erkek ve kadınlarının aynı gün hamama girmeleri yasaklanmıştır. Hangi günler hamamları kimlerin kullanacağına dair bir ferman düzenlenerek halka duyurulmuştur. Düzenlemeye göre, pazar ve salı günleri Rumlar, Ermeniler ve Yahudilere mahsustu. Ancak pazar günleri hamama girmek Rum ve Ermeniler için uygun olmadığından cumartesi ile salı günleri Kefereye, pazar ile salı günleri Yahudi halka tahsis olunmuştur. Bu üç gün dışında gayrimüslimler hamama girmekten men edilmiştir. Diğer günlerde hamam Müslüman erkek ve kadınlara tahsis kılınmıştır. Emrin uygulanması ve hamamcılarının kontrolü amacıyla hamamcılar kethüdası yetkilendirilmiştir⁴⁴⁹.

Sonuç olarak devletin mesken, giyim kuşam ve diğer bazı yasaklamaları sadece gayrimüslimler için değil Müslümanlar için de söz konusu olabilmektedir. Sonuçta Müslüman halktan da çıkarılan nizamnamelere uygun davranması istenmiştir. Nizama aykırı davranan kimseler gayrimüslim ya da Müslüman olsun ayırım yapılmaksızın gereken cezaî müeyyidelere çarptırılmışlardır. Ayrıca bahsedilen yasaklamalar çok katı olmayıp sadece III. Ahmet Devri'ne de özgü değildir. Ahmet Refik 1500'lü yıllara dair hükümlerden hareketle derlediği çalışmasında benzer yasakların XVI. yüzyıl İstanbul'u için de geçerli olduğunu göstermiştir. Özetle Osmanlı Devleti yasaklar konusunda da gelenekçi tavrını bu yüzyılda da sürdürmeye devam ettirmiştir.

---

⁴⁴⁸ Mansel, *Konstantiniyye...*, s.298.

⁴⁴⁹ BabŞS 90- 97b/ 3 (H. 7 Ş 1120/ M. 22 Ekim 1708).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL KENTİNDE HALKIN ÖZEL ALANLARI: EVLER ve AİLE

Türkiye'deki evlerde umumiyetle binaların inşaatında sadelik göze çarpar. Bazı büyükler süsleme yaptırmak isterlerse bunu ancak dâhilde yaparlar. Hiçbir zaman dışarıda ve halkın görebileceği kısımlarda yapmazlar. Müslüman olmayan bütün tebaanın evleri siyaha veya siyaha çalan renklere boyanmıştır. Büyük evlerin pek azı bahçe içindedir, çoğu yol üzerine yapılır. Bunlar renk, yükseklik, biçim, mimarî tarzı bakımından uyuşmadığı için sokaklara çok değişik bir görünüş verirler. Hiçbir vatandaş kendi keyfine göre bina yapamaz, komşusunun arsasının veya evinin bulunduğu tarafa pencere açamaz. Bu kaideye titizlikle riayet edilir. Aynı zamanda inşa edeceği binayı istediği yükseklikte de yapamaz; binaların yüksekliği de tespit edilmiştir.

D'Ohsson

1.1 Mülk Satış Sözleşmelerine Göre İstanbul Evleri

1.1.1 Satışlarda Kullanılan Usul ve Terminoloji

İnsanların aile yaşantısını sürdürdükleri yapılar genel olarak “ev” adını taşımakta olup; evler fiziksel niteliklerin temelini oluşturan yapılardır. Buna bağlı olarak evler aile yaşamını kendi toplumsal ve dinsel bağlamı içinde ifade etmektedir. Bir mahallenin yapısını ve biçimsel özelliklerini belirleyen etmenler uzun süreler boyunca değişmeden sürebilmiştir. Konutlar zaman içerisinde biçimsel ve yapıım teknikleri açısından değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte konut alanlarının oluşum ve yapılanma metotlarının çok fazla değişmediği görülmektedir. Mutfak, ocak, tuvalet gibi özel işleve yönelik odalar ve yaşanabilir diğer mekânlar hemen aynı kurgu çerçevesinde oluşturulmuştur. Ortada bir sofa ve etrafında yer alan odalar, dışarıda yer alan ahır, mahzen gibi yapılar. Kapalı mekânlardaki zamanın dışında açık hava ihtiyacının karşılandığı avlu bahçe ve köşkler. İstanbul evlerinin çizdiği bu manzara yüzyıl içerisinde çok büyük farklılıklar yansıtmamaktadır.

Bütün kültürlerde ev, ailenin barınağı olarak işlev görmüştür. Evler bir bakıma medeniyetlerin küçük birer temsilcisi durumundadır. Evlerde aile üyelerinin dünya görüşünü, inanç sitemini, estetik ve sanat anlayışını, gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini görmek mümkündür⁴⁵⁰. Ev alım satımları ile ilgili belgeler incelendiğinde iktisadî bir faaliyet olarak gerçekleştirilen ev alım satım işlerinin önemli bir ticaret unsuru olduğu gözlemlenmektedir. Başka toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da mülk sahibi olmak, iş hayatında yaşanacak olumsuz durumlar karşısında bir emniyet unsuru ve sağlam bir yatırım aracı olarak görülmüştür⁴⁵¹.

İstanbul'a ait sicillerdeki mülk alış verişini konu edinen belgelerde öncelikli olarak alışverişe konu olan mülkün bulunduğu mahal yazılmıştır⁴⁵². Ardından satıcı ve alıcı durumunda olan kişinin kimlik bilgileri aktarılmıştır. Buna göre varsa lakabı, babasının ismiyle beraber kendi ismi ve sakini olduğu mahallenin adı belirtilmiştir⁴⁵³. Şer'îye sicillerinde yer alan belgelerde alışveriş muamelesinde bulunan kişilerin muamelede hangi vasıfla yer aldığı kayıt edilmiştir. Satışlarda bulunan kişiler muamele işlemlerini kendileri yapıyorsa *asâleten*⁴⁵⁴, kendisi değil de onun adına başka birisi yapıyorsa *vekil* ya da *vekâleten*⁴⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Kimsesiz kalan yetim çocuklar adına işi başka bir kişi yapıyorsa bu sefer *vesâyeten* ifadesi kullanılmıştır. Daha sonra alışverişe konu olan mülkün hangi mahalde bulunduğu çevresinde şahıslara ait mülk varsa kimlere ait olduğu ayrıntılı şekilde tarif edilmiştir. Kamuya ait bir mülk (medrese, cami, tekke vb.) var ise bunların ne olduğu isimleri ile belirtilmiştir. Mülk sınırları tanıtılırken yola olan durumu da tarik-i âmm ve tarik-i hass ifadeleriyle açıklanmıştır⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul: Ötüken Yay, 1993, s.101.

⁴⁵¹ Suraiya Faroqhi, "18. yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbâğ Hacı İbrahim'in Serveti", *Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlamak Yaşamak*, İstanbul: YKY, 2003, s.204-205.

⁴⁵² Mülkün bulunduğu yer asıl İstanbul'un yani sur içinin içi sınırları dâhilinde ise *Mahmiye-i İstanbul'da Keçeci Piri Mahallesi'nde...* şeklinde ifade ediliyordu. Kazaları ise Medine-i Üsküdar şeklinde ifade edilmiştir.

⁴⁵³ BabŞS 88 11a/ 2 (H. 2 Za 1119/M. 25 Ocak 1708); BabŞS 131- 12b/ 2 (H. 11 S 1136/M. 10 Kasım 1723); BabŞS 108- 51b/ 2 (H. 12 R 1127/M. 17 Nisan 1715); BabŞS 108- 36a/ 2 (H. 29 R 1127/M. 4 Mayıs 1715); BabŞS 118- 44a/ 1 (1130); 105- 26a/ 1 (H. 10 B 1126/M. 22 Temmuz 1714); BabŞS 105- 56b/2 (H. 9 Ş 1126/M. 20 Ağustos 1724).

⁴⁵⁴ BabŞS 107- 18a/ 1 (24 Z 1126 ( )); BabŞS 107- 58a/ 1 (H. 18 S 1127/ M. 23 Şubat 1715).

⁴⁵⁵ BabŞS 107- 12a/ 2 (H. 18 Z 1126/M. 15 Aralık 1714); BabŞS 109- 17a/ 1 (H. 25 R 1127/M. 30 Nisan 1715); BabŞS 131- 12b/ 3 (H. 20 S 1136/M.19 Kasım 1723); BabŞS 108- 54b/ 2 (H. 12 R 1127/M. 18 Mart 1715).

⁴⁵⁶ "Hevace Kasım Günânî mahallesinde vaki iki taraftan merhum Karabaş dimeğle ma'ruf Ağanın menzili, iki taraftan tarik-i âmm ile mahdûd..." şeklinde menzilin etrafında bulunan mülk sahiplerinin ismi verilmek suretiyle mülkün sınırları tarif edilmektedir.

Mülkün konumu belirlendikten sonra alış verişe konu olan evin içerisinde bulunan müştemilata dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Kadı sicillerinde, mülk alış verişi muamelesinde en çok rastlanılan usul belirli bir ücret⁴⁵⁷ karşılığında yapılan satış muamelesi için *bey* kelimesi kullanılmıştır⁴⁵⁸. Mülk edinme amacıyla malın nakit olarak satılması veya malın mal ile değişimi anlamında hukuk terimi olarak da kullanılmaktadır⁴⁵⁹. Ev alış verişlerinde farklı satış akitlerinin kullanıldığı anlaşılıyor. Bu usullerden bir tanesi kayıtlarda *bey-i batı sahîh ve bey-i katî*⁴⁶⁰ olarak geçen kesin akit şeklidir. Bu akit çeşidine göre, satıcı ile alıcının tek taraflı olarak alışverişten vazgeçmesi mümkün değildir⁴⁶¹. Bu tür satış işlemlerinde ödemeler peşin olarak yapılmaktadır. Bunun yanı sıra kayıtlarda geçen diğer bir satış şekli *bey-i bi'l-vefâ*'dır⁴⁶². Bu usule göre, satışlar belli süreliğine satış bedeli iade edildiği zaman geri almak üzere geçici olarak yapılıyordu. Genellikle borç karşılığında satılan mülk, satın alınan kişiye alınan ücret verildiği zaman geri alınmıştır⁴⁶³. Bu usulde alıcı eve sahip olmuyor ve taraflar istediklerinde tek taraflı olarak satışı feshedebiliyordu. Ancak satışa konu olan mülk rehin olduğu için satıcının izni olmadan başka birisine devredilemezdi⁴⁶⁴. Bu tür satışlarda çoğunlukla ne kadar süreliğine satışın gerçekleştiği belirtilirdi⁴⁶⁵. Bazı ev satışlarında belirtilen süre zarfında borç ödenmez ise ev müştemilatı başka birine satılarak borç tahsil edildikten sonra kalanının sahibine verileceği sözleşmeye eklenirdi⁴⁶⁶.

⁴⁵⁷ Genellikle ücret karşılığına gelen "semen" ifadesi kullanılmıştır.

⁴⁵⁸ Ramazan Günay, "Şer'îye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, S.27, s.17.

⁴⁵⁹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, İstanbul 1996, s.237; Ali Bardakoğlu, "Bey", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s.13.

⁴⁶⁰ BabŞS 108-44b/1 (H. 5 R 1127/M. 10 Nisan 1715); BabŞS 131- 12a/3 (H. 20 S 1136/ M. 19 Kasım 1723); BabŞS 144-4b/2 (H. 27 Ra 1140/M. 12 Kasım 1727); BabŞS 153-37b/1 (H. 13 Ca 1144/M. 13 Kasım 1731); BabŞS 157-16a/2 (H. 22 Za 1145/M. 6 Mayıs 1733).

⁴⁶¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: MEB Yay, 1993, s.214.

⁴⁶² BabŞS 108-51b/2 (H. 12 Ra 1127/M. 17 Nisan 1715); BabŞS 131-12b/2 (H. 11 S 1136/M. 10 Kasım 1723); BabŞS 157-5b/1(H. 7 Za 1145/M. 21 Nisan 1723); BabŞS 157-63a/1 (H. 19 Ra 1146/M. 30 Ağustos 1733).

⁴⁶³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye, Kamusu*, C.IV, ss.126-127;Günay, "Şer'îye Sicillerinde Mülk...", s.22.

⁴⁶⁴ Günay, "Şer'îye Sicillerinde Mülk...", s.22.

⁴⁶⁵ BabŞS 131- 12b/2 (H. 11 S 1136/M. 10 Kasım 1723).

⁴⁶⁶ Kuyumcu Bahşayış Mahallesi'nde ikamet eden Mehmet Emin Çelebi mecliste Hüseyin Ağanın vekili nezinde akdetmiştir. Buna göre menziline 400 kuruş ücret karşılığında Hüseyin Ağaya bir sene tamamına değin bey'i bi'l-vefa ile teslim etmiştir. o da kabul ettikten sonra eğer Mehmet Çelebi borcunu belirtilen süre zarfında borcunu ödeyemezse ev başkasına satılıp borcunun tahsis edileceği şartı sözleşmeye eklenmiştir. Satan kişi kendine olan borcu aldıktan sonra geri kalanını evin sahibine verecektir. BabŞS 157- 63b/ 1 (19 Ra 1146/M. 30 Ağustos 1733).

İncelenen dönem itibariyle çalışma kapsamına giren kadı sicillerinde sık olmasa da takas usulü ile gerçekleştirilen satış akdi de tespit edilmiştir. Takas usulü ile gerçekleştirilen satışların genellikle borç-alacak ilişkileri neticesinde meydana geldiği söylenebilir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında sicil kayıtlarına yansıdığı şekliyle İstanbul'da konutlar için genellikle *menzil*, *mülk*, *mülk-i menzil*, *oda*, *yahudihâne*, *keferehâne*, *yalı*⁴⁶⁷ gibi terimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Gezginlerin notlarında da ev ve büyükler için konak ve saray isimlerinin kullanıldığı görülmektedir⁴⁶⁸. Belgelerde menzil ve mülk deyimlerinin aynı anda geçtiği olurdu. Menzile göre mülk terimi daha belirsizdir. Bunun nedeni, bir evle sınırdış olan gayrimenkullerin belgelerde "...*falanın mülkü*" diye söz edilmesiydi. Bir mahallede başka amaçlarla kullanılan arazi parçaları üzerinde bir ev olduğu varsayılırsa, mülk sözcüğünün bu anlamda daha fazla açıklık getirmek amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla kayıtlarda sıklıkla görülen *mülk-i menzil* terimi, bir kişinin mülkü olan ev manasına gelmektedir⁴⁶⁹. Genellikle mülk menzil olarak ifade edilen ev müstemilatı içinde avlu ve bahçe yer almaktadır.

1.1.2 İstanbul'da Evlerin Katlara Göre Dağılımı

Şehir yapısının oluşumunu ve evlerin yapısını belirleyen öğeler vardır. Bunlardan biri fiziki şartların getirdiği öncelikler ve mecburiyetlerdir. Bir diğeri ise, sosyal şartların gerektirdiği koşullardır. Bilhassa evlerin iç mekân ve dış düzenlemeleri yapılırken kullanıcıların kültürleri, inanç özellikleri gibi sosyal etmenlerin belirleyici oldukları görülmektedir. Benzer ortamlarda yaşayan toplulukların oluşturduğu yerleşmeler ve konutların birbirlerinden önemli farklıklar göstermesi bunun bir sonucudur. Bu durum yerleşim yerlerinin ve mekânlarının şekillenmesinde öncelikli etkenin kültürel algılamalar olduğunu göstermektedir. Benzer çevre şartları içerisinde yerleşen toplumların, karşılaştıkları çevre şartlarını

⁴⁶⁷ BabŞS 124-76b/1(H. 29 Ş 1132/M. 6 Temmuz 1720).

⁴⁶⁸ Şehirlilerin ikametgâhına ev, ileri gelenlerin oturduğu büyük ikametgâhlara ise konak veya hane denir. Padişahın veya vezîr-i âzâmın oturduğu yapı ise *saray* diye anılır. Sadrazamın ve padişahın saraylarını birbirinden ayırmak için padişahın sarayına *saray-ı hümayun*, sadrazamın sarayına da *saray-ı sadr-ı âli* denir. Halk arasında bu saraya *paşakapısı* da denir. Bu kelime bütün eyaletlerin valisi olan paşaların konakları için de kullanılır. M. De M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Zehran Yüksel (çev.), Tercüman 1001 Temel Eser 3, İstanbul, tarihsiz, s.127.

⁴⁶⁹ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, Hamit Çalışkan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009, s.83.

kendi kültürlerinin özelliklerine göre şekillendirme eğilimlerine gittikleri görülmektedir⁴⁷⁰. Başkentteki evlerin yapısının oluşumuna insanların ekonomik durum ve kültürel birikimlerinin birlikte etki ettiği söylenebilir. Ayrıca III. Ahmed Devri evleri yukarıda sözünü etmeye çalıştığımız gibi doğal çevre şartlarına uygun, karakteristik bir yapı arz etmekteydi: Avlu içinde ağaçlar ve köşklerin olduğu değişik büyüklükte bahçeler, su kuyuları, çeşmeler, sofalar ve özel işleve yönelik odaları içine alan doğayla iç içe olan evlerdir. İstanbul'daki evlerin bu dönemde de henüz dış etkilerden bağımsız “*Osmanlı evi*” özelliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Bu evlerde pencereler sadece sokağı göreceğ şekilde yerleştirilirdi. Genellikle karşı komşunun evine gelecek şekilde yerleştirilmezlerdi. Aksi durumlarla karşılaşıldığında ise yeniden düzenlemeler yapılırdı. İncelenen belgelerde satışa konu olan evlerin müstemilatları anlatılmış ve evlerin fiyatları belirlenirken de bu durum dikkate alınmıştır. Satışa konu olan evlerin çoğunluğunda evi saran, içine alan bir avlunun varlığından söz edebiliriz. Belgelerde evlerin avlusu genellikle kavrayan, saran anlamlarına gelen “*müştemil*” kelimesi ile nitelendirildiği görülmektedir⁴⁷¹.

Ev satışlarıyla ilgili elde edilen örneklerden III. Ahmed döneminde İstanbul evlerinin büyüklüklerine dair veriler elde etmek mümkün olmuştur. Alışverişlere konu olan evler tarif edilirken “*fevkanî tahtanî, tabaka-yı ulya, tabaka-yı vâsita ve süflâ*” sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla evler çoğunlukla kâgir olup iki veya üç katlı bazen de tek katlıdır. Ev sahibinin oturacağı kısım hariciye ve dâhiliye olarak ikiye bölünmüştür. Selamlık bölümüne *hariciye*, hareme ise dâhiliye denilmektedir. Harem kısmı kadınlara ayrılan bölümken selamlık kısmında erkekler otururlardı. Evlerin iki farklı yapıdan oluşması bazı ailelerin arazisi üzerine birbirinden bağımsız iki ayrı ve birden fazla katı olan binalar inşa etmeyi yeğlediklerini göstermektedir. Konak olarak adlandırılan bu evlerde zemin katı ekseriyetle hizmetlilere terk edilirdi. Buradaki birkaç büyük odayı hizmetliler müşterek kullanmaktadırlar. Bu tür binaların varlığı kentte yaşayan insanların büyük çoğunluğunun orta halli, bazılarının ise bunun biraz daha üstünde olduğunun göstergesidir. Tek katlı evlerde bile oda sayısı ve diğer mekânların varlığı bunu desteklemektedir. Bununla birlikte küçük olan mütevazı diyebileceğimiz tek katlı

---

⁴⁷⁰ Serkan Sarı, “Diyarbakır’da Mülk Satışları ve Şehir Dokusuna Etkileri (1732-1733)”, *Akademik Bakış*, C.5, S.9, Kış 2011, s.158.

⁴⁷¹ Sarı, “Diyarbakır’da Mülk Satışları...”, s.159.

evler de bulunmaktadır. Bu tür evlerin sayısı ikişer katlı evlere oranla nispeten düşüktür.

Tablo 2: Bir, İki ve Üç Katlı Evlerin Dağılımı⁴⁷²

Kat Sayısına Göre Menziller		Kat Bilgileri	Adet	Toplam	Toplam Kullanılan Veri
Tek Katlı		Tahtânî	21	21	265
Çok katlı	1. Tip	Tahtânî Fevkani	95	142	
	2. Tip	Hariciye ve Dâhiliye Tahtânî Fevkani	47		
	1. Tip	Tabaka-yı ulyâ Tabaka-yı Vâsıta Tabaka-yı Süflâ	25	32	
	2. Tip	Hariciye ve Dâhiliye Tabakayı ulyaVâsıta-yı Süflâ	7		
Buyût-ı Adide				23	
Bilgisi Olmayan				47	

Görüldüğü üzere evler, içinde yaşayan kimselerin sosyo-ekonomik düzeyini yansıtacak düzeyde sıradan halkın oturduğu sade evler ve daha varlıklı kimselerin oturduğu evler şeklinde ayrılmaktadır. Varlıklı kimselerin oturdukları sözü edilen evler iki ayrı yapıdan (haremlik ve selamlık) oluşmakta olup konak veya yalı olarak isimlendirilmiştir. Sahil kenarındakiler yalı olarak ifade edilmiş olup müştemilatları içinde iskeleler zikredilmiştir. Konak ve yalılar daha çok varlıklı ailelerin yaşadıkları yerlerdi. Fakat İstanbul'daki aileler sadece konaklarda yaşayamıyorlardı. Zira halkın bir kısmı iki ya da üç katlı mütevazı evlerde oturmaktadır. Maddi durumu bu tür evlerde yaşamaya olanak vermeyenlerin hâne adı verilen evlerde ya da bekâr odalarında kaldıkları görülmektedir.

⁴⁷² 1708-1730 Yılları arasındaki sicil kayıtlarına göre hazırlanmıştır.

1.1.3 Yol Ağlarıyla İlişkilerine Göre Evler

Derlenen bilgiler çerçevesinde tespit edilen mülklerin yollarla kuvvetli ilişkileri olduğu söylenebilir. Bu bir ölçüde kentleşmeye dönük çabaların varlığının işareti olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda yolların kademelenmesi de bu savı destekler yöndedir. Mülklerin yollarla kurduğu ilişkinin yanı sıra ne tür yollarla ilişki kurduğu değerlendirildiğinde defterinde “Tarik-i âmm (herkesin geçmesine mahsus yol) ve “Tarik-i hâss (çıkılmaz sokak)” olmak üzere iki yol türünün varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Yola Göre Meskenler⁴⁷³.

Yollara Göre Menziller	Yol Türleri	Adet
Tek Yola Cepheli Menziller	Tek Tarafı Tarik-i âmm	150
	Tek Tarafı Tarik-i hâss	44
Çift Yola Cepheli Menziller	2 Tarafı Tarik-i âmm	24
	2 Tarafı Tarik-i hâss	2
Üç Yola Cepheli Menziller	Tarafı Tarik-i âmm	1
	3 Tarafı Tarik-i hâss	1
Dört Yola Cepheli Menziller	4 Tarafı Tarik-i âmm	1
	4 Tarafı Tarik-i hâss	2

Kent tarihi boyunca kente gelen gezginler ve kent sakinleri şehrin sokaklarının bakımsız ve pisliğinden şikâyetçi olmuşlardır. Zira bütün sokaklar toprak ve herhangi bir bakım yapılmamış bozuk, eğri büğrü ve de dar sokaklardır. Ancak bu sokaklara hiçbir bakım çalışması yapılmadığı anlamına gelmemektedir. İstanbul yangınları sokakların bozulmasına sebep olmakta ve bu yangınların yol ve sokaklara verdiği hasar bakım çalışmalarını olumsuz etkilemektedir. Evliya Çelebi Eyüp ve Kasımpaşa sokaklarının taş döşeli olduğunu belirtmektedir. Ancak halk pis su kanallarını sokaklara akıttığından dolayı döşemeler bozuluyordu. Yönetim

⁴⁷³ Sicillerdeki mülk alış verişi kayıtlarına göre hazırlanmıştır.

döşemeleri bozanların engellenmesi ve yeniden onarımlarının yapılması adına kadınlara emirler göndererek durumu kontrol altına almaya çalışıyordu⁴⁷⁴.

Seyyahların teşhisine göre kullanılabilir tek bir yol Saraydan Edirnekapı'ya uzanan Divan Yolu'dur. Bu güzergâhta yollar geniş, taş döşemeli ve kaldırımlıydı. Diğer yollar çoğunlukla sıkışık, karanlık ve tehlikelidir⁴⁷⁵. Buralarda bazen kireç ve taştan yapılmış hamamlar ve ekâbir evlerine rastlanılmaktadır⁴⁷⁶. Yolların darlığına bir de yokuşlar eklenince ulaşım araçlarının geçişi iyice zorlaşıyordu⁴⁷⁷. P. Della Vella,

Bu sokaklar yalnızca kadınların ve yayan yürüyemeyen diğer insanların kullandıkları niteliksiz küçük yolcu arabalarının geçebileceği kadar geniş olanları oldukça azdır. Geriye kalanları ise pek de zevkli olmayan bir şekilde ancak atla veya yayan olarak dolaşılabilir... şeklinde ifade etmektedir⁴⁷⁸.

Sokak ve yolların bozukluğu yanında kent halkı bir de sokaklara çöp attığından, biriken pislikler yığınlar oluşturmaktadır. Bu durum, ulaşımı güçleştirdiği gibi daha pek çok sıkıntılara neden oluyordu. Kentin beledî işlerinden sorumlu İstanbul kadıları da sokakların hayvan leşleri ve çöplükten arındırılarak temizlenmesi için tedbirler alıyordu. Ayrıca yapılan kaldırımların da daha sağlam olması için kaldırım yapıldıktan sonra *şişlenmesini* sağlamaya çalışıyordu. Görüldüğü üzere İstanbul'un yönetimi ve görevlileri sokak ve kaldırımların bakım ve onarımını olanakların elverdiği ölçüde yapmaya çalışmış olup; yangınlar, depremler ve insanların verdiği olumsuz etkiler devam ettiğinden tam anlamıyla bir bakım sağlanamamıştır.

Şehrin aydınlatma sistemi bu yüzyılda tam anlamıyla yapılmamıştı⁴⁷⁹. Ramazan ayları hariç kentin sokaklarına karanlık hâkim olmaktadır. Ramazan ayında camilerin mahfillerine asılan lambalar ile kentte bir ölçüde ışılandırma sağlanıyordu. Onun dışında halk fenerlerle dışarı çıkabilmektedir. Gece sokaklara

⁴⁷⁴ Doğan Kuban, *İstanbul bir Kent Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yay, İstanbul 1996, ss.326-327.

⁴⁷⁵ Ahmet Refik Altınay, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul*, s.19.

⁴⁷⁶ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*, s.30

⁴⁷⁷ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi...*, s.18.

⁴⁷⁸ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci...*, s.31.

⁴⁷⁹ "...güneş battıktan sonra sokaklar sessizleşiyor. Tenha sokaklar ancak iş ve eğlence için elinde kandil taşıyan uşağıyla dışarıya çıkmış birinin ayak sesleri aksediyor. Hiç kimse bu kandiller olmadan bir yere kıpırdamaz. Çünkü şehrin sokakları ışılandırılmamış ve yollar o kadar bozuk ki karanlıkta geçmek sadece güç değil aynı zamanda tehlikelidir". Yine yazar başka bir yerde İşkodralı Mustafa Paşa'nın konağına giden sokakları tarif etmektedir. Tarife göre arabaların giremediği dar yokuşlu sokaklar bozuk döşenmiş kırık dökük taştandır". Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, ss.70, 151.

çıkılmak ramazan haricinde zaten yasaklanmıştı. D'ohsson, kentin sokak ve caddelerinin ışıklandırmasından bahsediyordu:

Şehirler, geceleri aydınlatılmaz. Ancak milletin örf ve âdetleri göz önünde tutulacak olursa buna şaşmamak lâzımdır. Çünkü geceleyin kimse sokağa çıkmaz. Yılın her mevsiminde, güneşin batmasından bir saat sonra, hükümet merkezinde bile sokaklarda kimseye rastlanmaz. Bekçilerden ve zarurî bazı işler için elinde fenerle sokağa çıkan uşaklardan başka. Ana caddeler, meydanlar, konaklar ve saray sadece Ramazan ayında aydınlatılır. Bu aydınlatma da bir tuhaftır. Yer yer uzun demir sırtıkların üzerine metal kaplar konur. Bunların içinde çıra yahut meşale denen katranlı bezler yakılır⁴⁸⁰.

1.2 Evler ve Odaları

1.2.1 Odaların Dağılımı

İstanbul evlerinde kapalı alan olarak kullanılan oda ve sofalar önemli bir yer tutmaktadır. Evlerde herhangi bir özelliği olmayan bölümlere *oda* denilmekteydi. Sicillerde *1 bâb*, *2 bâb oda* şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Odaların büyüklükleri tarif edilirken büyük olanlar için *kebîr* oda, küçük olanlar için *sagîr* oda terimi kullanılmaktadır⁴⁸¹.

Evlerin önemli bölümlerinden birisi olan ve diğer odalarına geçiş imkânı sağlayan bölümlere *sofa* denilmektedir. İstanbul evlerinin çoğunda bir *sofa* bulunmaktadır. Bazılarında ise birden fazla *sofa*nın varlığından söz edilebilir. Evler iki veya üç katlı olduğundan her katında *sofa* olan evler vardır. Çok katlı olan evlerde her ne kadar istisnalar olsa da alt katlarda genel olarak *sofa* bulunmamaktadır. Bazı belgelerde evin bu mekânları (*oda*, *sofa* ve *mutfak* sözcükleri yerine) için genel terim olarak *büyük-ı adide* ibaresi kullanılmaktaydı⁴⁸².

Kayıtlara göre incelenen dönemde İstanbul'daki evlerde *sofa* ve sıradan odaların yaygın olduğu görülmektedir. Evlerin çoğunda bir ve daha fazla sıradan *oda* vardır. Bu tür odaların sayısı, iki üç katlı ve iç dış avlululu bulunan yapılarda daha da artmaktadır.

⁴⁸⁰ D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf...*, s.128.

⁴⁸¹ BabŞŞ 109-41b (H. 20 Ca 1127/M. 24 Mayıs 1714).

⁴⁸² BabŞŞ 108-44a/2 H. 4 R 1127/M. 9 Nisan 1715); BabŞŞ 108-39a/2 (H. Gurre-i R 1127/M. 6 Nisan 1715); BabŞŞ 157-13a/3 (H. Selh-i Za/M. 14 Mayıs 1733).

Tablo 4: Evlerdeki Sofaların Dağılımı.

Yok/Bilinmiyor	1 Sofası Olan Evler	2 Sofası Olan Evler	3 Sofası Olan Evler	4 Sofası Olan Evler	5 Sofası Olan Evler	6 Sofası Olan Evler	Kayıtlı Olan evlerin Tümü
92	78	27	13	6	3	1	220

XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca üç ve daha fazla odalı evler daha da yaygınlık göstermektedir. Bazı evlerde yaşanabilir oda sayısı dokuz ile on sekiz arasında değişmektedir. Bu tür beş veya daha fazla yaşanabilir odası bulunan evlerin diğerlerine nazaran büyük ölçüde lüks olduğu görülmektedir. Belgelerde bu tür yapılar için konak ve yalı tabirlerinin kullanılması onları diğerlerinden açıkça ayırt etmektedir. Tariflere bakıldığında konak ve yalı tarzındaki büyük evlerin müstemilatı içinde özel amaçlara yönelik kullanılan odalar daha fazla yer almaktadır.

Özel amaçlı odalar arasında İstanbul şehrinde hamam, elbise soyunulacak yer olan camekân, divanhane, kütüphane, abdesthaneden söz edilebilir. Hamam ve camekânların her evde bulunduğunu söyleyemeyiz. İncelenen 220 evden 26'sında hamam bulunurken sadece 13'ünde camekân kaydına rastlanmıştır. Bu tür evler diğerlerine nazaran lüks olarak nitelendirilen konak tarzı yapılarıdır⁴⁸³.

Oda, sofa konut halkının oturabildiği yerler iken konutun müstemilat kısmında açıklanan mutfak, hamam, camekân, abdesthane, kiler, ahır, kenef, samanlık gibi bölümler evi tamamlayan kısımlardır.

Yarı açık mekânlar arasında köşkler de vardır. Modern dilde bir çeşit bahçeli ev manasına gelir. Odanın sokak tarafına doğru çıkıntısı için şehnişin tabiriyle karşılaşmaktayız. Evlerin hemen hepsinde tuvalet vardır. Hatta çok katlı evlerin bazılarının her katında tuvalet bulunuyordu. Lüks evlerde abdest almak için ayrılmış abdesthane denilen özel alanlar bile vardı. Yine bir kısım kayıtlarda evlerin bazılarında *gusülhane* veya *mağsel* olarak adlandırılan ölü yıkama mekânlarından bahsedilmektedir.

İncelenen örnekler İstanbul evlerinin zemin katlarının sadece ahır, samanlık ve depolama merkezi olarak kullanılmadığını, yaşanan mekânlar olduğunu

⁴⁸³ BabŞS 100 3a/3 (H. 5 L 1124/M. 5 Kasım 1712); BabŞS 108- 5b/ 2 (H. 12 R 1127/M. 17 Nisan 1715); BabŞS 108- 3a/ 1 (H. 7 Ral 1127/M. 13 Mart 1715).

göstermektedir. Söz konusu evlerin zemin katlarında oda, mutfak ve avlunun bulunması bunun göstergesidir. Böylece İstanbul'da evlerin sadece üst katları değil zemin katların da insanların yaşamasına elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat alt kısımlar çoğunlukla hizmet alanları olarak kullanılmaktadır.

1.2.2 Mutfak ve Kiler

İstanbul evlerinin çoğunda yemek pişirmek ve yiyecekleri depolamak için ayrılmış mutfak ve kiler gibi odalar vardı. İstanbul halk dilinde *matbah* olarak kullanılıyordu. Konutların bazılarında sadece zemin katlarda değil evin üst katlarında da mutfak vardır. Ev tarif edilirken zemin katta mutfak, avlu, ahır ve bir-i mai ve bahçe art arda sıralanarak zikredilmektedir. Kayıtlarda mutfak ve kilere oldukça sık atıflarda bulunulması evlerin müstemilatı içerisinde sıkça rastlanan öğelerden biri olduğunu göstermektedir⁴⁸⁴. Mutfak genellikle yemek pişirilen mekân olarak düşünüldüğünde ocağın bulunduğu yer olması gerekmektedir. Ancak mülk alışverişine konu olan kayıtlarda ocak teriminin -birkaç kayıt dışında- geçmemesi dikkat çekicidir. Oysa yemek pişirme ve ısınma için evlerde ocak olması gerekmektedir. Alışverişlere konu olan mülk satışlarına dair kayıtlarda ocakların ayrıca belirtilmemesinin gerekçesi her evde olması gereken bir öğe olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olabilmektedir. Evlerde ocakların olduğu ilk olarak yangınların önlenmesi adına çıkarılan fermanlardan anlaşılmaktadır. Çıkarılan bir fermanla, yangınların çıkmasına sebebiyet veren evlerde, bekâr odalarında ve hanlarda bulunan ocak ve bacaların küllerden arındırılması istenmiştir. Yine 1715 tarihli diğer bir fermanla mahalle imamlarına evlerde bulunan büyük ve küçük ocakların kurumdan arındırılması hususunda sorumluluklar verilmekteydi⁴⁸⁵. Konutlarda yer alan ocaklarla ilgili diğer verilerimiz mülklerin tamir ve onarımına dair keşif belgeleridir. Evlerin tamiri gündeme geldiğinde bir *keşif-nâme* düzenlenirdi. Buna göre evin hangi kısmının hangi malzeme cinsi ile ne fiyata tamir edileceği kaydedilirdi. Bu keşif-nâmelerde evlerde yer alan ocaklara da

---

⁴⁸⁴ Bu özelliğiyle 17. yüzyıl Kayseri ve Ankara kentlerinden ayrılmaktadır. Faroqi'nin Orta halli İstanbul çalışmasında belirttiği husus, 17. yüzyılda söz konusu kentlere ait kadı sicillerinde mutfak sözcüğünün çok geçmediğidir. Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de...*, ss.117-120.

⁴⁸⁵ BabŞŞ 109- 116a/ 1 (H. 24 Ra 1127/M. 30 Mart 1715).

değnilmiştir⁴⁸⁶. Dolayısıyla söz konusu fermanlar ve sicillere kaydedilen ev tamirine dair keşif belgeleri tezimizi destekler mahiyettedir. Ayrıca bazı kayıtlarda evlerde odunluk ve kömürlük olarak kullanılan bazı odalar bulunuyordu. Dolayısıyla daha çok yemek pişirmek ve kısmen de ısınmak amacıyla evlerin oda ve mutfaklarında değişik büyüklükte ocaklar bulunuyordu.

İstanbul evlerinin diğler bir özelliğı mutfaktan ayrı olarak kilerlerin olmasıydı. Kilerin, yiyeceklerin depolandığı ve saklandığı yer olduğu düşünülürse mutfakların daha çok yiyecek pişirmek için kullanıldığı söylenebilir. İstanbul evlerinin hemen hepsinin bahçesi ve içinde meyve veren ağaçları bulunmaktadır. Şehrin içinde bulunan bahçe ve bostanlarda ise sebze ve meyve yetiştirildiğı hem kadı sicillerinde hem de seyyahların⁴⁸⁷ kayıtlarında geçmektedir. Dolayısıyla insanlar hem yetiştirdikleri hem de satın aldıkları yiyecekleri kışın tüketmek amacıyla kilerlere depolamaktaydı. Kileri olmayan evlerde ise mutfaklar yemek pişirmenin yanında yiyeceklerin saklandığı bir mekân olarak da düşünülebilir.

Tablo 5: Mutfak (Matbah), Kiler Sayısı.

Kayıtlı Mutfak (Matbah), Kilerlerin Sayısı								
Mutfak Sayısı					Kiler Sayısı		Bilinmiyor/Yok	Kayıtlı Tüm Evlerin Toplamı
1	2	3	4	5	1	2		
88	7	2	2	1	34	3	21/99 (Ev)	220
Evde	Evde	Evde	Evde	Evde	Evde	Evde		

1.2.3 Avlular ve Bahçeler

Bugün avlu olarak adlandırdığımız mekânlar için III. Ahmet devri İstanbul’unda *havlu* terimi kullanılıyordu. Bu dönemde İstanbul konut mimarisinde avlu evlerin önemli bir parçasıydı. Satışa konu olan evlerin çoğunda evi çevreleyen avlulardan söz edilmektedir. Kayıtlı evlerin yüzde 56’sının en az bir avlusunun bulunması da bunu göstermektedir. Avlunun bahçe anlamına gelmediğini söyleyebiliriz. Zira bahçe terimi kayıtlarda açıkça kullanılmıştır. Sur içi

⁴⁸⁶ BabŞŞ 123- 54a/ 1 (H. 24 Ş 1131/M. 12 Temmuz 1719).

⁴⁸⁷ “İstanbul meyvelerinde başka hiçbir yerde duymadığım bir koku var. Tam olgunlaşmalarına izin verseler bütün dünyada bu meyvelere rakip çıkacağını sanmıyorum. Bu lezzetli meyvelerden oluşan piramitler masanın köşelerine yerleştirilmiştir...”, Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, s.364.

İstanbul’unda bahçeli evlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul evlerinin önemli özelliklerinden biri bahçeli olmalarıdır. Bahçelerin meyve veren ve vermeyen ağaçlarla dolu olduğunu hem sicil kayıtlarından hem de İstanbul’a gelen gezginlerin izlenimlerinden anlamaktayız⁴⁸⁸. Bazılarının dut bahçesi bazılarının ayva bahçesi olarak kaydedildiği görülmektedir. Gezginler de İstanbul’daki her evin incir, nar, dut, erik ve benzeri meyve ağaçlarıyla dolu bahçeleri bulunduğunu söylemektedir⁴⁸⁹.

Bazı evlerde avlu içinde su kuyuları vardır. Bunun yanı sıra avlu alt kattaki diğer müştemilata geçişi de sağlardı⁴⁹⁰. Bazı evlerin iç ve dışında olmak üzere iki avlusu bulunmaktadır. Bu tür çift avluya genellikle varlıklı kişilerin evlerinde rastlıyoruz. Avlular genellikle kapalı ya da yarı kapalı yaşam alanlarıdır. Özellikle çok odası olan iç-dış yapıları evlerde odalar arası geçişler avlular ile sağlanmaktadır⁴⁹¹.

Elimizdeki veriler, hem iç hem de dış avluların yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermiştir. *Dâhiliye ve hariciyeli* olan evlerde yaşam alanı olarak en yeğlenen kısım yapının *dâhiliye* terimiyle adlandırılan haremlik mekânlarıdır. En çok yeğlenen yaşam alanlarının belirlenmesinde avluların yapının hangi kısmında yer aldığına bakmak yeterli gelmemiştir. Çünkü bazı evlerde avlu dış yapıda yer alabilmiştir⁴⁹². Evlerin oda ve sofalarından yola çıkıldığında bazı ev sahiplerinin dış yapıda da oda ve sofalar inşa ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla yaşam alanı olarak evin hangi yapısının diğerine göre tercih edildiğine, iç ve dış yapıda yer alan mutfak ve kilerden yola çıkarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu inceleme sonucunda mutfak ve kilerlerin çoğunlukla içerdeki yapılarda olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu da kesin yargıda bulunmaya yetmemektedir. Dış yapıdaki kısımlarda da mutfakın yer aldığı örnekler de bulunmaktadır⁴⁹³.

---

⁴⁸⁸ Meyve ağaçları ve meyvesiz ağaçlar anlamına gelen “Eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmirli bahçeler vardı.

⁴⁸⁹ 1573’te İstanbul’a gelen ve beş yıl kalan Alman rahip Stephan Gerlach’a göre, İstanbul bahçeleriyle birlikte bir yeryüzü cennetidir. Kuban, *Bir Kent Tarihi*, s.326.

⁴⁹⁰ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar...*, s.123.

⁴⁹¹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, s.132-135.

⁴⁹² BabŞS 105- 34a/ 2 (H. 5 B 1126/M. 17 Temmuz 1714); BabŞS 107- 18a/1 (H. 24 Z 1126/M. 31Aralık 1724); BabŞS 109- 18a/ 2 (H. 2 Ca 1127/M. 6 Mayıs 1715); 135- 68a/ 2 (H. 6 Za 1127/M. 3 Kasım 1715).

⁴⁹³ BabŞS 107- 43a/2 (H. 22 M 1127/M. 28 Ocak 1725).

Tablo 6: Avluların dağılımı.

Yok/ Bilinmiyor	1 Avlusu Olan Evler	2 Avlusu Olan Evler	Kayıtlı Toplam Ev Sayısı
67 %31	118%55	5% 4	213

1.3 Evlerin Satış Gerekçeleri

Tipik bir ev satış belgesinde satıcının evini elden çıkarmasının nedenlerinden söz etmezdi. Çoğu metin alıcılar ile satıcılar arasında var olabilecek özgül ilişkiler hakkında da fazla bir şey söylemez⁴⁹⁴. Bununla birlikte az da olsa bazılarında satış gerekçesi verilmekteydi. Bazılarının satış gerekçesi ise satış şekline yola çıkarak belirlenmeye çalışılmıştır. Dikkati çeken nedenlerden birisi ihtiyaçtan veya borçlardan dolayı satılan evlerdir.

Aile reisinin ölümü üzerine yetim kalan çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan satışlar zorunluluktan ileri gelmektedir. İshak Paşa Mahallesi'nde yaşayan Hamdi vefat edince daha küçük yaşta olan oğlu Hamdi'nin himayesini annesi üstlenmiştir. Babasından küçük çocuğa bir ev kalmış olup; ev harap vaziyette olduğundan tamir edilmesi gerekmektedir. Oysa çocuğun evi tamir ettirecek ekonomik gücü bulunmamaktadır. Aksine temel ihtiyaçlarının karşılanması için bile desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bunun üzerine çocuğun annesi mahkemeye başvurarak, bu durumu bildirip evin başkasına satılarak elde edilen gelirin çocuğun ihtiyaçları için kullanılmasını talep etmiştir. Kadı, mahalleliden çocuğun durumu hakkında araştırma yaptırınca anlatılanların gerçek olduğunu tespit etmiş ve evin satışına izin vermiştir⁴⁹⁵.

Bir yetime ait mülk konusunda olabildiğince açık olmak akılcı bir davranıştı. Çünkü küçük çocuk buluş çağına erdikten sonra kendi adına yapılan satışa itiraz edebilirdi. Dolayısıyla reşit olmayan birinin malı satılırken genelde yasal olarak sunulan gerekçe çocuğun geçimini sağlayacak bir gelirin olmamasıydı. Bu gibi durumlarda ancak kadı satışa izin verirdi⁴⁹⁶. Hoca Hayreddin Mahallesi'nde yaşayan Fatma adlı kadın kocası öldüğünden oğlunun vasilliğini üstlenmiştir. Ancak oğlunun

⁴⁹⁴ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar...*, s.210.

⁴⁹⁵ BabŞS 100-8a/ 1 (H. 19 L 1129/M. 26 Eylül 1717).

⁴⁹⁶ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar...*, s.211.

ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bunun üzerine anne mahkemeye başvurarak oğlunun *nafaka ve giysiye* ihtiyacı olduğunu bildirmiş küçük çocuğa babasından miras kalan iki harabe mahzenin satılmasını talep etmiştir. Söz konusu durumu mahalle halkının da haber vermesiyle çocuğun hissesinin “bedel-i misliyle” başkasına satılmasına kadı izin vermiştir⁴⁹⁷.

Başka bir örnekte, Sarı Musa Mahallesi’nden Mehmet, Yahya ve henüz daha küçük olan Zeynep isimli üç kardeşin babaları El-hac Mehmet ölünce vasiliklerini anneleri üstlenmiştir. Babalarından çocuklara iki katlı ev ile evin altında olan bir camcı dükkânı miras olarak kalmıştır. Miras kalan evin tamir edilmesi ve de küçük kızın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla valideleri Ayşe, Zeynep’in hissesinin başkasına satılmasını istemiştir⁴⁹⁸.

Sicillerde takas usulü ile gerçekleştirilen satış akitleri de tespit edilmiştir. Takas usulü ile gerçekleştirilen satışların genellikle borç-alacak ilişkileri neticesinde meydana geldiği söylenebilir. Bu şekildeki tüm kayıtlarda iki taraf anlaşarak bu türden bir hesaplaşma yöntemini tercih etmekteydiler. Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin baş halifesi olan Osman Efendi Koğacı Dede Mahallesi’ndeki evini, önceden Yenişehir Fener kadısı olan Hamit Efendi’ye takas yöntemiyle 800 kuruşa satmıştır. Aldığı 800 kuruşun 750 kuruşunu borcuna karşılık takas ettikten sonra kalan 50 kuruşu, Hamit Efendi’den almıştır.

Borcu ödemek amaçlandığı için takas usulünde karşılıklı rıza söz konusudur. Hamamcı Muhiddin Mahallesi’nden müderris es-Seyyid Mehmet Efendi mahkemeye başvurmuştur. Hafız El-hac Mehmet Ağa’nın da hazır bulunduğu mahkemede, Mehmet Ağa’ya 3.500 akçe olan borcu karşılığında evini takas etmeyi teklif etmiştir. Mehmet de teklifi kabul edince satış gerçekleşmiş olur⁴⁹⁹.

Bunlar gibi boşanma sonucunda yine mihr-i müeccel ve nafaka ödenmesi gerekçeleri ile karı-kocanın ortak sahip olduğu ev boşanan eşe satılabiliyordu. Böyle bir yönteme başvuranlardan birisi, Koğacı Dede Mahallesi’nde yaşayan ve önceden Havas-ı Refia kadısı olan Mehmet Efendi’dir. Mehmet Efendi eşiyle boşanmıştır. Ancak eşine 1001 (2.627,5 kuruş) tuğralı altın mihr-i müeccel borcu bulunmaktadır. Borcunun bir miktarını silmesi karşılığında konağını karısı Şerife Fatma Hatun’a

⁴⁹⁷ BabŞŞ 99- 6a/ 4 (H. 13 B 1124/M. 16 Ağustos 1712).

⁴⁹⁸ BabŞŞ 100- 11a/ 4 (H. 20 L 1129/M. 27 Eylül 1717).

⁴⁹⁹ BabŞŞ 109- 66b/ 3 (H. 24 Ca 1127/M. 28 Mayıs 1715).

1000 kuruşa takas etmeyi teklif eder. Kadın teklifi kabul edince mihr-i müeccelin denk gelen miktarı karşılığında takas gerçekleşir. Bu kayıta görüldüğü üzere satım işlemi, boşanan kocanın kendi talep ve rızasıyla yapılmıştır⁵⁰⁰.

Borç-alacak neticesinde -borçlu sahsın borcunu kapatmak amacıyla- takas usulü ile ev sahibinin mülkünü devretmesine dair, eşler arasında satış akitleri gerçekleşmekteydi. Ereğli Mahallesi'nden Salih Mustafa Çelebi mahallede bulunan dâhiliyede tahtânî iki oda, mutfak, kenef, bir miktar bahçe ve hariciyede fevkanî bir oda, tahtanî bir oda, kenef, bir miktar avluyu içine alan evin yarı hissesini eşi Fatma'ya 200 kuruşa be'y-i bât ile satmıştır. Sonra söz konusu parayı Fatma'ya borcu olan 200 kuruş karşılığında takas etmiştir. Takası eşi de kabul etmiş dolayısıyla adı geçen evin yarı hissesi alacağı karşılığında Fatma Hatun'un mülkü olmuştur⁵⁰¹.

Başka bir örnekte bu kez evin tüm hissesinin eşe satıldığı görülmektedir. Kazganî Oğlu Mahallesi ahalisinden İbrahim Ağa eşi Hava Hatun'la kadı huzurunda satış akdi gerçekleştirecektir. Buna göre mahallede bulunan fevkanî iki oda, dehliz, kuyu, kenef, bir miktar avlu ve dört tarafı taş duvar ile çevrili evi 500 kuruşa eşi Hava'ya satmıştır. 500 kuruşu, eşine borcu olduğundan borcu karşılığında takas etmiştir. Böylece sözü edilen evin tüm hissesi Hava Hatun'un olmuştur⁵⁰². Aslında bu tür eşler arasındaki ev alışverişleri gerçekte satış değildi. Çoğunlukla bağışlar satış olarak gösteriliyordu. Önce ev satılıyor sonra da alan kişi, satıcının menfaati doğrultusunda parayı almıyor hibe ediyordu. Fakat bu tür ayrıntılar sicillere yansıtılmadığından normal bir satış olarak algılanmasına sebep olabiliyordu.

Bazı kayıtlar ise borç karşılığı bir gayrimenkulünü rehin verilmesine dairdir. Zikredilen satışlarda sahip olunan ev borç karşılığında belli bir süreliğine borç alınan kişiye satılıyordu. Sonra alıcı evi boşaltıyor ve evini satan kişi alıcıdan sattığı evi kiraliyordu. Gerçekte ise ev rehin edilmiş oluyordu. Eğer borcu alan kişi borcunu sözleşmede belirtilen süre zarfında ödeyemezse ev başkasına satılıyordu. Böylece alacaklıya borç ödenmiş oluyor fazla para kalırsa da kalan kısım evin sahibine veriliyordu. Keçeci Piri Mahallesi'nden Ali Çavuş komşusu Mehmet Efendi'den borç aldığı 330 kuruş karşılığında evini teslim etmiştir. Sonra Mehmet aldığı evi

⁵⁰⁰ BabŞŞ 114- 30a/ 1 (H. 27 Z 1128/M. 12 Aralık 1716).

⁵⁰¹ BabŞŞ 157- 6b/ 3 (H. 14 Za 1145/M. 28 Nisan 1733).

⁵⁰² BabŞŞ 158- 68b/ 2 (H. 3 Za 1146/M. 7 Nisan 1734).

boşaltıp Ali'ye 45 kuruşa bir seneliğine kiralamıştır. Gerçekte ise ev rehin edilmiş oluyordu. Eğer Ali toplam 375 kuruş olan borcunu bir sene sonunda iade edemez ise ev değeriyle başkasına satılarak borç ödenecektir. Başka bir kayıt da borç alan kişiler El-hac Hasan Mahallesi ahalisinden Ali Ağa ve Sadık Mehmet Ağa'dır. Muhtemelen kardeş olan bu kişiler mahallede olan evlerini müteveli Mehmet Çelebi'ye 300 kuruşa satmışlardır. Sonra bir seneliğine 45 kuruşa kiralamışlardır. Gerçekte ev ipotekli, alınan para ise borçtu. Eğer belirtilen müddet sonunda borçlarını ödeyemezler ise sahip oldukları ev bir başkasına satılacaktır. Bu konuya El-hac Mehmet Ağa vekil olarak tayin edilmiştir⁵⁰³.

Bir grup kayıt da borç karşılığı verilen faize kılıf bulmak üzere yapılan geçici satışlar ile ilgilidir. Bu satışlar borç karşılığı bir gayrimenkulü rehin vermeye benzemektedir. Ancak yasal olarak ondan farklıdır. Bu geçici satışlarda borçlu evini alacaklıya devrediyordu. Hatta bazı durumlarda borçlunun evini boşalttığını iddia ettiği de görülmüştür. Daha sonra evi, satmış olduğu kişiden kiralar, borç ödendikten sonra da satış işleminin tersi yapılırdı. Çoğu zaman kiranın satış fiyatı ile açık bir ilişkisi olması ve yatırılan paranın yüzde on beşine tekabül etmesi de bunun kanıtıdır. Kira bedeli olarak alınan bu oran, genel olarak kabul edilen faiz oranıydı⁵⁰⁴.

Müslümanların borç parayı gayrimüslimlerden temin ettiği durumlar da görülebiliyordu. Temeşvar Defterdarı olup İstanbul'da Üskübî Mahallesi'nde sakin olan İbrahim Efendi bunlardan biridir. İbrahim Efendi mahallede bulunan hariciye ve dâhiliyeli iki bölümden oluşan ev ve alt katında olan üç adet dükkânı Miso isimli Yahudi'ye 2.940 kuruşa satmıştır. Satıştan sonra Miso evi boşaltmış gibi gösterip evi İbrahim'e 60 kuruşa kiralamıştır. Oysa satış işlemi alınan borca ve faize kılıf bulmaktan ibaretti. İbrahim Efendi toplam 3.000 kuruş olan borcunu Miso'ya altı ay sonunda ödediğinde satış işleminin tersi yapılacaktı⁵⁰⁵.

Borç para temin etmek amacıyla yapıldığı anlaşılan bir satış türü de *bey-i bilvefa*'dır. Bu türden satışların belli süreliğine yapılması bunu açıkça göstermektedir. Hoca Kasım Günanî Mahallesi'nde yaşayan Mehmet ve Süleyman adlı iki kardeş

---

⁵⁰³ BabŞŞ 108- 23b/ 1 (H. 14 B 1127/M. 16 Temmuz 1715).

⁵⁰⁴ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar...*, s.212.

⁵⁰⁵ BabŞŞ 88- 67b/ 1 (1120).

mahalledeki tek katlı evlerini bu usulle bir seneliğine Hüseyin Ağa'ya 300 kuruşa teslim etmiştir⁵⁰⁶.

Kuyumcu Bahşayış Mahallesi'nde Emin Çelebi borç para temin etmek üzere Hüseyin Çelebi'ye evini satmıştır. 104 zira' arsa üzerinde hariciyede fevkanî bir oda ve merdiven ve altında ahır, dâhiliyesinde üçüncü katta bir oda, ikinci katta sundurma ve mutfak ve alt katta kuyu, zir-i zemin mahzeni içeren evini bir seneliğine Hüseyin'e 400 kuruşa teslim etmiştir. Yapılan sözleşmeye göre, eğer borcunu bir sene içinde ödeyemezse evin başkasına satılarak elde edilen para ile borcun ödenmesini Emin kabul ediyordu⁵⁰⁷. Satış kurallarına uyulması noktasında vekil olarak, Abdullah Efendi tayin edilmiştir. Yapılan bu alışverişte de ev satılmış olmuyordu. Borç temin etmek amacıyla böyle bir yola başvuruluyordu. Böylelikle borç veren kişiye bir nevi evini teminat göstererek borcun ödeneceğine dair bir güven oluşturulmuş oluyordu.

Bazı durumlarda ise bu satışlar, başkasından borç para almadan akraba arasında gelir sağlama aracı oluyordu. Eşlerine ev satan kadın ve erkekler büyük olasılıkla böyle hareket ediyorlardı. Diğer bir amacın da karı veya kocanın belki daha önceki eşi veya çocuklarının hissedar olmasının önüne geçmek olduğu düşünülebilir.

İncelediğimiz kayıtların birinde ise ev *hibe* edilmiştir. El-hac Hüseyin Mahallesi ahalisinden Müderris İshak Efendi kızı Afife Hanım'a üç katlı evini hibe ve temlik etmiştir⁵⁰⁸. Afife Hanım evi teslim aldıktan sonra İshak Efendi'nin müdahalesi kalmamış oluyordu.

Rastlanılan durumlardan birisi hisse satışlarında ortakların hisselerini birbirlerine satmalarıdır. Belgelerde, ev sahibinin ölmesi durumunda, miras kalan evin hissesinin mirasçıları tarafından paylaşılması yerine, evin satışa çıkarıldığı da görülmektedir. Akrabalar arasında gayrimenkul alım satımının oldukça sık gerçekleştiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneklerin bazılarında mirasçılardan biri evin tamamına sahip olmak amacıyla diğerlerinin hisselerini satın alıyordu.

---

⁵⁰⁶ BabŞS 131- 12b/ 2 (H. 11 S 1136/M. 10 Kasım 1723). Benzer bir satış İmam Ali Mahallesinde gerçekleşmiştir. Hasan Ağa Kalenderhane Mahallesinden Mustafa Ağa'ya sahip olduğu evini 3.659 kuruşa 181 gün tamamına değin teslim etmiştir. BabŞS 109- 18a/1 (H. 2 Ca 1127/M. 6 Mayıs 1716).

⁵⁰⁷ BabŞS 157- 63b/ 1 (H. 19 L 1146/M. 25 Mart 1734).

⁵⁰⁸ BabŞS 108- 22a/ 3 (H. 5 Ra 1127/M. 11 Mart 1715).

Satışı yapılan bazı evlerin zemin mukataaları olduğu görülmektedir. Âşık Paşa Mahallesi'nde sakin olan Ahmet Efendi sahip olduğu konağını 1.000 kuruşa Mehmet Efendi'ye satacaktır. Evin arsasının Mimar Sinan Vakfına senelik 100 akça ile zemin mukataası olduğu görülmüştür⁵⁰⁹. Mustafa Beğ Mahallesi'nde gerçekleşen bir ev satışında ise arsasının senelik 20 akça zemin mukataası kaydedilmiştir⁵¹⁰.

İncelenen dönem ev alışverişlerini içeren kayıtlardan elde edilen bir sonuç vardır. Yaşadığı mahalle dışında başka bir mahalleden ev satan ve satın alan kadın ve erkek *sattıcı-alıcılar* belgelerde sıklıkla geçmektedir. Sözü geçen kayıtlar, evlerinden birini satan ve birden fazla eve sahip olan kişileri tespit etmemize imkân sağlamaktadır. Bu tür satışları yapan kimseler diğerlerine nazaran ekonomik gelirleri yüksek, varlıklı kimselerdir.

1.3.1 Ev Fiyatını Belirleyen Etkenler

Osmanlı şehirlerindeki mahallelerde statü farklılaşmasının olmadığı bilinmektedir. Böylece varlıklı ve yoksul bölgeler olarak adlandırabileceğimiz bir yapılaşma olmadığından farklı gelir gruplarından olan insanlar aynı mahallede yaşayabilmektedir. Sınıf ayrılığı olmamakla birlikte insanlar maddi varlıklarına göre büyüklükleri değişen ev, konak, yalı, oda ya da hanelerde yaşıyorlardı. Ancak bahsedilen bu evlerin hemen hepsine bir mahallede rastlamak mümkündü. Zengin bir konağın bulunduğu bir mahalde küçük sıradan bir ev ile maddi imkânları elverişsiz fakir insanların ikamet ettikleri haneler yer alabiliyordu.

Konutların fiyatlarının düşük ya da yüksek olmasını belirleyen unsurların başında, mevkilerinin etkili olduğu söylenebilir. Yüksek fiyata alıcı bulan evlerin buldukları mahallelere bakıldığında, daha ziyade ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu ya da yönetim merkezine yakın çevrelerde ve de sahil kenarında yer aldıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı kentlerinde kamu yapıları, cami, külliye, hayratlar ve çarşılar çoğunlukla kent merkezinde yoğunlaşıyordu. Bu nedenle varlıklı kişiler evlerini buralarda yapmayı yeğliyorlardı. Dolayısıyla evlerin kentin popüler olarak nitelendirebileceğimiz mekânları ve çevrelerinde yer almaları evlerin pazar değerini etkileyerek fiyatlarını arttırabiliyordu. Zira bu mahallelerde orta ve yüksek fiyatlı pek

⁵⁰⁹ BabŞŞ 108- 26b/ 1 (H.17 Ra1127/ M. 23 Mart 1715).

⁵¹⁰ BabŞŞ 143- 22a/ 3 (23 L 1139/ 13 Haziran 1727). Başka örnekler için bkz. BabŞŞ 105- 34a/ 2 (5 B 1126/ 17 Temmuz 1714); BabŞŞ 144- 51b/1 (15 Ra 1140/ 31 Ekim 1727).

çok mülkün satıldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde oturmaları sebebiyle zamanla buralarda nüfus artınca evlerin fiyatlarının yükseleceği düşünülmemelidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu şehirlerindeki gayrimüslim mahalleleri ortaçağ ve erken dönem, modern dönem Avrupa'sındaki gettolardan, Müslüman ve gayrimüslim mekânlarının çok katı biçimde ayrılmamış olması bakımından farklıydı⁵¹¹. Müslüman mahallelerindeki evler gayrimüslimlere, gayrimüslim mahallerindeki evler de Müslümanlara satılabiliyordu. Müslüman mahalleleri ile gayrimüslim mahallelerinin ayrı olmasının ev fiyatlarını etkilemesi çok nadirdi. Böyle bir durum yönetimin gayrimüslimlerin yerleştiği bir Müslüman mahallesinin eski haline getirilmesi için emir verilmesi durumunda söz konusu olabiliyordu. Yönetim her ne kadar evlerin değer pahalarıyla alınmasını istiyorsa da bu gibi durumlarda ev fiyatı muhtemelen düşüyordu. Çünkü taşınan insanlar bir başka yerde ev inşa edebilecek parayı temin etmek için evlerini hemen satmak istiyorlardı⁵¹².

Evlerin fiyatlarına etki eden diğer unsur evlerin büyüklüğüydü. Büyük ve özel işleve yönelik oda sayısı fazla olan mükellef evler, daha sıradan ve küçük evlerden pahalıydı. Aynı şekilde avlu ve bahçe gibi açık mekânların büyüklüğü evlerin değerine etki ediyordu. Evlerin sahip olduğu fiziksel özellikler de fiyatlar üzerinde belirleyici rol oynuyordu. Zaman zaman kayıtlarda evin eski, harabe kısımlarının ve binası yanmış olan arsaların belirtilmesi bunun bir sonucuydu. Doğal olarak virane yapıların ve yangından sonra enkaz kalmış bir arsanın fiyatı sağlam olanlardan düşük oluyordu. Ayrıca yüksek fiyatlı evlerin suya erişilebilirliği, bahçe ve avlularında su kuyularının ve çeşmenin varlığı ve yine daha çok pahalı evlerde rastlanılan kâgir hamam gibi unsurlar değerlendirmeye katılıyordu. İncelenen mülk satışlarında –su kuyusu istisna edilirse ki genellikle bir adedi geçmemektedir- bu gibi birimlere düşük fiyatlı mülklerde rastlanılmamıştır. Evin deniz kıyısında yer alması ve güzel manzarasının olması fiyatı etkileyen faktörler arasında yer alıyordu. Sahil kenarında kayıkhanesi olan ve güzel bir manzaraya sahip olan evler diğerlerinden daha pahalıydı. Bu tarz yalı ve konaklar XVIII. yüzyılın başlarından itibaren daha ziyade boğaz kıyılarında, Galata, Haliç ve karşı tarafta Üsküdar'da inşa ediliyordu.

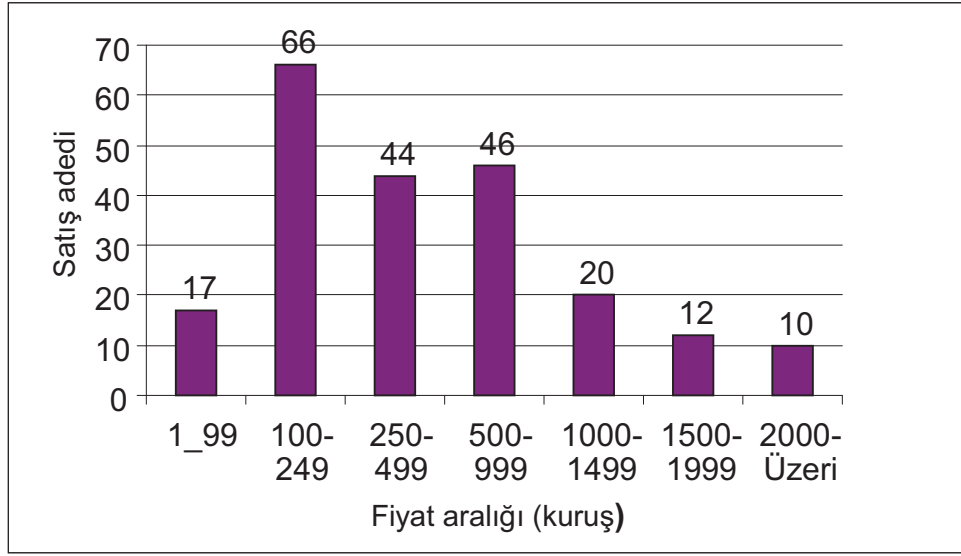
⁵¹¹ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, ss.148-149.

⁵¹² III. Ahmed devrinde İstanbul'da zaman zaman bu tarz ev boşaltma emirleri çıkarılmıştır. Oysa Faroqhi'nin Anadolu kentleri üzerine yaptığı çalışmasında bu yüzyılda Ankara ve Kayseri'de ev boşaltma emirlerini saptayamadığını ifade etmiştir. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s.149.

1.3.2 Ev Fiyatları

İstanbul'da 1700-1740 yılları arasında insanlar çoğunlukla kendi evlerinde yaşıyorlardı. Maddi koşulları bir ev inşa etmeye ya da satın almaya olanak vermeyenler ise evlerde kiracı oluyorlardı.⁵¹³ İstanbul'da bu dönemlerde mülk alım satımlarında büyük çoğunlukla standart olarak kullanılan para birimi kuruştur. Bazı satışlarda ise akçe kullanılmıştır.

Tablo 7: Sicillere Göre İstanbul'da Ev Fiyatları.

İncelenen dönem içerisinde gerçekleştirilen 220 mülk satışının 213'ünde kuruş ve 7'sinde onun alt birimi olan akçe kullanılmıştır. Verilerine ulaştığımız 220 adet mülk satış kaydında fiyatlar 30 kuruş ile 7.000 kuruş arasında değişmektedir.

Tespit edilen en düşük fiyatlı ev Keçeci Piri Mahallesi'nde bulunmaktadır. İncelenen bu tür kayıtlardan en düşük fiyatlı iki satışın da adı geçen mahallede gerçekleştiğini görüyoruz. İlk satış eşler arasında gerçekleşmiştir. Demirci Mehmet Beşe mahalledeki arsası senede dört akça mukataalı olan tek katlı evinin yarı hissesini karısı Ayşe Hatun'a 30 kuruşa teslim etmiştir⁵¹⁴. İkinci satış komşular arasında gerçekleşmiştir. Mustafa isimli kişi iki katlı evini 40 kuruşa Hamamî Mustafa Ağa'ya satıyor. Mustafa sattığı evi daha sonra bir seneliğine 6 kuruşa

⁵¹³ "Bey-i istiğlal" ile yapılan satışlardan bunu tespit etmek kısmen mümkündür. Çünkü evini satan kişiler aynı zamanda sözleşme akdine göre satılan evlerini belli bir ücret karşılığında kiralyorlardı.

⁵¹⁴ BabŞŞ 118-39a/3 (H. 5 Ra 1130/M. 6 Şubat 1718).

kiralamıştır⁵¹⁵. Evin müstemilatı içinde üç oda, iki kenef, dehliz, bir miktar bahçe ve çeşme vardır. İstiğlal yoluyla yapılan bu satış borç temin etmek maksadıyla yapılmış olabilir.

Düşük fiyatlı satışlardan diğer 3'ü, 60 kuruş ile gerçekleşmiştir. Satışlardan biri menzilin yarı hissesinin eşe devredilmesiyle gerçekleşmiştir⁵¹⁶. Diğer ikisinde ise mülkün tamamı bey'i- istiğlal ile satılmıştır⁵¹⁷. İki satış da Müftü Ali Çelebi Mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Söz konusu satışların büyük bir ihtimalle borç para temin etmek maksadıyla yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Satışlarda düşük fiyatlı olarak tespit edilen evlerin genellikle hisseli satışlar olduğu görülmektedir. Evin belli bir kısmının satışının yapıldığı bu satışlar akrabalar, büyük çoğunlukla da eşler arasında gerçekleşmiştir.

Tespit edilen en yüksek fiyatlı ev satışı Hoca Üveys Mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Mahmut Paşa Mahallesi'nde yaşayan Ali Efendi başka mahalledeki diğer evini Züleyha ve Emine isimli kadınlara 7.000 kuruşa satmıştır⁵¹⁸. Satışı kadınlar adına vekil olarak, önceden Selanik Kadılığı yapmış olan Abdurrahman Efendi yapmıştır. En yüksek fiyata sahip olan bu ev, yalı ya da konak tabir edilen bir yapıdır. Bu açıdan evin birimlerini ve hangi özellikte odalara sahip olduğunu zikretmek gerekmektedir. Ev selamlık ve harem adlı iki ayrı binadan oluşmaktadır. Her iki bina da üç katlıdır. Selamlık olarak ifade edilen binanın üçüncü katında 6 tane sıradan oda, 3 sofa, divanhane, abdesthane ve kenef yer almaktadır. Orta katta yine sıradan 3 oda, 2 sofa vardır. Zemin katta ise, 2 oda, 1 ahır ve samanlık, kömürlük, 2 kenef, kuyu ve bir miktar arsa ile meyveli ve meyvesiz ağaçların olduğu bahçe vardır. Burada ayrıca bir su mahzeni ile kanavât⁵¹⁹ denilen suyolları ve mâi lezîz (tatlı su kuyusu) ve avlusu içinde 4 adet dükkân yer almaktadır. Yine aynı arsa üzerinde haremlik olarak adlandırılan ikinci bir yapı daha vardır. Bu ev üç katlıdır. Üstte 5 oda, bir köşk, divanhane ve abdesthane vardır. Orta katta bir oda, kiler vardır. En alt kat iki halvetli bir hamam ve camekân, bir mutfak, kömürlük, odunluk, kenef ve yine bahçeyi içermektedir. Ev anlaşıldığı üzere birçok oda, sofa ve özel amaca yönelik odalardan müteşekkildir. Avlu, bahçe ve su açısından ayrıca özel vasıflara

⁵¹⁵ BabŞS 100-17b/ 3 (5 L 1124/ 5 Kasım 1712).

⁵¹⁶ Koğacı Dede Mahallesinde yaşayan Kerime Hatun mahalledeki evin kendine ait yarı hissesini eşi Süleyman Beşe'ye 60 kuruş ücret karşılığında satmıştır. BabŞS 125- 12b/ 3 (H. 12 R1133/M. 10 Şubat 1721).

⁵¹⁷ BabŞS 107-9a/ 2 (H. 26 C1126/M. 9 Temmuz 1714).

⁵¹⁸ BabŞS 158-65b/1 (H. 22 L 1146/M. 28 Mart 1734).

⁵¹⁹ Yer altında bulunan künkler, suyolları, kanallar demektir. Ferit Devellioğlu, Lûgat, s.487.

sahiptir. Dolayısıyla bu özellikler bulunduğu yerin konumu ile birlikte fiyatının yüksek olmasına etki etmiştir.

Diğer bir yüksek fiyatlı ev satışı 5.500 kuruşla gerçekleşmiştir. Hacı Hasan Mahallesi'nde sakin olan Sarraç Abdullah, Haraççı Muhiddin Mahallesi'nde sahip olduğu diğer evini Pir Mustafa Efendi'ye satmıştır. Söz konusu ev de dâhiliye-hariciyeli iki yapıdan oluşmaktadır ve ikisi de üç katlıdır. Selamlık denilen ilk evin üst katında 4 oda, 2 sofa, kenef, dehliz ve abdesthane vardır. Orta katta 5 oda ve kenef vardır. İlk katta ise oda, ahır, samanlık, su kuyusu, avlu ve meyveli meyvesiz ağaçların bulunduğu bahçe yer almaktadır. Haremlik kısmının müstemilatı içinde yine odalar, sofa, divanhane, mutfak, kiler, kömürlük, odunluk, hamam ve camekân vardır⁵²⁰.

En yüksek fiyatlı ev satışlarından biri, Yahudi anne ve oğlu arasında gerçekleştirilmiştir. Ester adlı Yahudi kadın sahip olduğu evini 4.450 kuruşla oğluna satmıştır. Ev İstanbul'da Eğrikapı'da Tekfur Sarayı civarında Molla Aşıkî Mahallesi'ndeki Yahudi hanedir. Evin hariciyesindeki binanın müstemilatında bir büyük oda, iki taş oda, zir-i zemin bir mahzen vardır. Dâhiliyesinde ise üstte iki oda, hamam ve camekân, köşk altında iki kuyu, ahır ve bir miktar bahçesi bulunmaktadır⁵²¹. Gayrimüslimler arasındaki diğer bir satış Gül Camii Mahallesi'nde 4.050 kuruşla gerçekleşmiştir. Boğdan'da misafir olan Yorgaki vekil yoluyla sahip olduğu evini Şahin'e satmıştır. Evin fiyatının yüksekliği bulunduğu mevkiden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki evin sınırları tarif edilirken denize nazır olduğu özellikle vurgulanmıştır. Değişik özellikte odalarının bulunması fiyatı etkileyen diğer unsurdur. Odalar içinde uşak odalarının bulunması ailenin sosyal ve ekonomik durumunun oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Konak diyebileceğimiz bu yapının üst katında denize nazır işlemeli ve boya süslü bir odası, sofası vardır. Orta katta bir oda ve kâgir mahzen odası, orta sofa ve yine bir oda, bir kahve odası bulunmaktadır. Sokak tarafında boyalı, işleme ile süslenmiş bir oda, bir taş oda yer almaktadır. Altında ise bir büyük bir küçük oda, iskele ve ahır ve üzerinde iki adet uşak odası vardır. Yine sokak tarafında bir ev daha vardır. İki katlı olan bu ev biri taş olmak üzere üç oda ve üzerinde mahzen, kenef ve havluyu içermektedir⁵²².

⁵²⁰ BabŞŞ 153-31a/1 (H. 19 R 1144/M. 13 Ekim 1731).

⁵²¹ BabŞŞ 152- 58/1 (H. 9 Ral 1144/M. 11 Eylül 1731).

⁵²² BabŞŞ 124-70b/1 (H. 29 Ş 1132/M. 6 Temmuz 1720).

Bu tür yüksek fiyatlı bir başka satış 3500 kuruşa gerçekleşmiştir. Bu alışverişte satış bedeli olan ücret borç karşılığında takas edilmiştir. Çukur Hamamda Haraççı Muhittin Mahallesi'nde yaşayan müderris es-Seyyid Mehmet Efendi, el-Hac Mehmet Ağa'ya 3500 kuruş borcu karşılığında sahip olduğu evi takas etmiştir⁵²³. Diğer 3500 kuruşluk bir ev satışı Haraççı Muhittin Mahallesi'nde İbrahim Ağa ile Şehri Abdullah Efendi arasında olmuştur. Hariciye ve dâhiliyeli üç katlı iki ayrı binadan oluşan bir konak satışdır. Bu konakta diğer evlerde pek de görülmeyen mekânlar vardır. Sahibinin müderris olmasından dolayı olsa gerek selamlık binasının üçüncü katında bir büyük şahnişin oda, bir kütüphane, bir kahve odası, sofa ve dehliz bulunuyordu. İkinci katın müstemilatı içinde iki oda, dehliz, kömürlük, kenef vardır. Alt katta ahır, avlu ve bir miktar bahçesi mevcuttur. Dâhiliyesinde yine üçüncü katında iki oda, üç sofa ve tahta bent, dehliz ve kenef; orta katta üç oda, dehliz, kenef yer almaktadır. Giriş katında mutfak, kiler, odunluk, kömürlük, kuyu, avlu ve bahçesi bulunmaktadır⁵²⁴.

Satışa konu olan evlerin müstemilatına ve fiyatlarına bakıldığında evlerin daha çok orta halli evler olduğu söylenebilir.

1.4 Ortak Mülkiyet

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait mülk alışverişleriyle ilgili 220 vakadan 43'ü hisseli satışlarla ilgilidir. Verilerden ortak mülkiyetin alıcılardan çok satıcılar arasında yaygın olduğunu anlamaktayız. Lakin alıcılar arasında da iki veya fazla kişinin diğerine göre yaygın olmasa da ortak mülk aldıkları görülmektedir. Bunların arasında akrabalık bağları olduğu anlaşılmaktadır.

Hisseli mülkiyet büyük ölçüde bölünebilir miras sisteminin bir sonucuydu. Öte yandan mirasçılarının kendilerine intikal eden mülkü satmaları ve parayı şer'i hükümlerce belirtilen miras kuralları üzere paylaşmaları sıkça rastlanan bir olaydı⁵²⁵. Miras üzere paylaşımlarda evin belli bir hissesine sahip olan kişiye ailedeki diğer hisse sahiplerinin hisselerini sattığı da görülebiliyordu⁵²⁶. Genellikle İstanbul'da evi

⁵²³ BabŞS 109-66b/ 3 (H. 24 C 1127/M. 27 Haziran 1715).

⁵²⁴ BabŞS 158-23b/2 (H. 5 B 1146/M. 22 Aralık 1732).

⁵²⁵ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlı...*, s. 186.

⁵²⁶ El-hac Hüseyin'in veraseti eşi Hava Hatun ile kızı Ayşe ve oğlu Mehmet Efendi'ye kalıyor. Hüseyin'in hayatta iken sahip olduğu ev mirasçılara hisseleri ölçüsünde intikal ediyor. Fatma

satın alan kişilerin kendi bağımsız ailelerini (çoğunlukla çekirdek aile olarak nitelendirebileceğimiz) kurmak amacıyla oldukları düşünülebilir. Biraz daha geniş ailelerin aynı evde yaşadığı örnekler de bulunmaktadır. Bu durum daha çok kendilerine miras yoluyla intikal eden bir mülkte oturmalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte miras yoluyla intikal eden mülklerde, genellikle hisse sahipleri hisselerini diğerine satarak bir kişinin elinde toplamış oluyordu⁵²⁷. Miras yoluyla intikal eden hisseli mülklerin genellikle aile üyelerinden birine satıldığı görülmektedir. Bununla birlikte mirasçıların hisselerini aile dışından bir başkasına satması da görülen bir durumdu⁵²⁸.

1.5 Ev Alım Satımlarında Müslim ve Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler işlerini halletmek için kadiya gitmek zorunda değillerdi. Bununla birlikte eğer kadiya başvurlarsa miras ve benzeri konularla ilgili şeriat hükümleri gayrimüslimlere de uygulanırdı. Gayrimüslimlerin adlarının sicillerde sıklıkla geçmesi mahkemeye rahatlıkla başvurduklarını göstermektedir⁵²⁹. Gayrimüslimleri böyle davranmaya iten gerekçe büyük olasılıkla mülk alışverişinin tamamlandığına dair bir kanıt elde etmek arzusu olduğu söylenebilir. Sicillerde yer alan mülk satış kayıtları Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde ikamet etmeleri yanında diledikleri gibi mülk sahibi olduklarını göstermektedir.

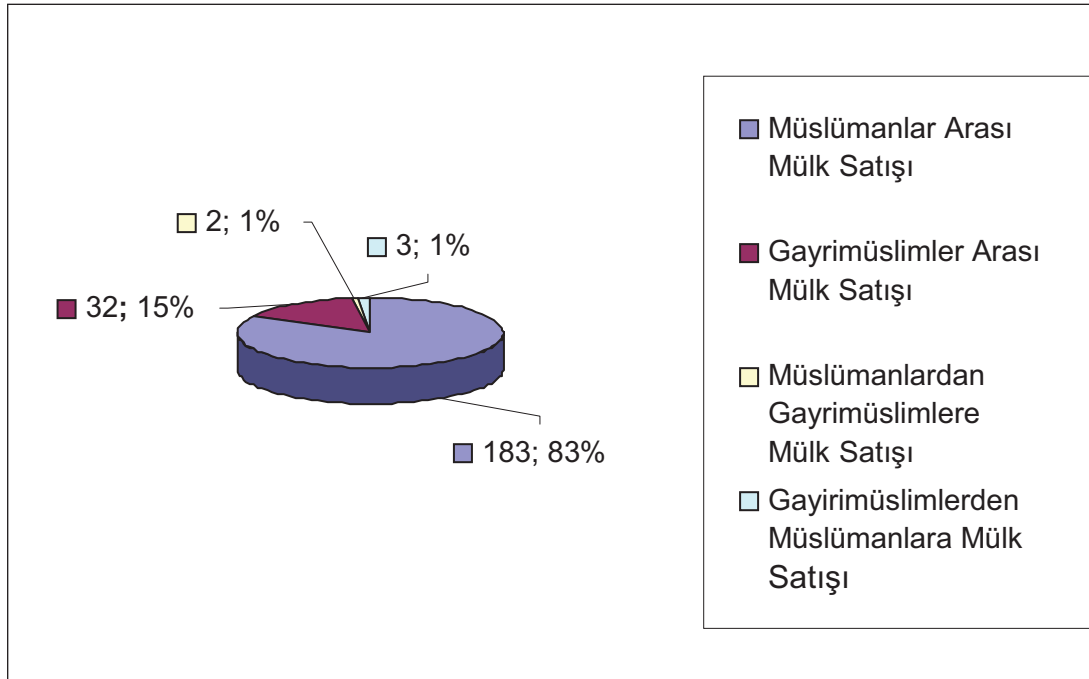
Hanım da kendi hissesine düşen kısmını oğlu Mehmet Efendi'ye satmıştır. BabŞS 108- 26a/ 2 (H.12 Ra1127/ M. 17 Nisan 1715).

⁵²⁷ Vefat eden Davud isimli Yahudi'nin veraseti eşi ve çocuklarına kalmıştır. Aile üyeleri babalarından kendilerine miras kalan evin hisselerini kardeşleri Yako'ya satmıştır. Böylece evin hisseleri bir kişinin elinde toplanmıştır. BabŞS 118- 44a/1 (H. 23 R 1130/M. 26 Mart 1718).

⁵²⁸ Mustafa Beğ Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mustafa Ağanın veraseti karısı ve çocuklarına intikal etmiştir. Miras olarak kalan evin hisseleri murisler tarafından paylaşıldıktan sonra kızlardan Saliha ve Şerife Ayşe isimli kadınlar kendi hisselerini, Yeniçeri ocağında imam olan Halil Efendi'ye 1.000 kuruşa satmışlardır. BabŞS. 108- 3b/1 (H. 5 S 1127/M. 10 Şubat 1715). Başka örnek için bkz. BabŞS 105- 73a/ 2 (H. 9 Ş 1126/M. 18 Ekim 1714).

⁵²⁹ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlı*, s.188.

Tablo 8: Mülk Satışlarının Dini Gruplara Göre Dağılımı (Sicillere Göre).

Ev satışı yaparken de farklı dinlere mensup şahıslar arasında sayısı az olmakla birlikte satışların gerçekleştiği görülmektedir. Aslında kurallara göre, Osmanlı'da Müslümanların gayrimüslimlere ev satması yasaklanmıştı. Ancak bu kurallar ihlal edilmiş olmalı ki bu hususun önüne geçmek amacıyla tekrar tedbirler alınarak halka duyurulmuştur. İncelediğimiz döneme ait 220 kayıtdan sadece 2 tanesinde Müslümanlardan gayrimüslimlere satış gerçekleştiği görülmüştür. Elde edilen sonuç hükümetin aldığı tedbirlerin büyük ölçüde başarılı olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁵³⁰. Müslümanlardan gayrimüslimlere ev satışında ilk örneğimiz Mirahor Mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Mahallede yaşayan üç kardeş Mehmet Çelebi, Ömer Çelebi ve Fatma Hatun ortak mülkleri olan mahalledeki üç katlı olup 2 oda, 2 sofa, kenef, bahçe ve havludan oluşan evlerini kesin satış usulü ile Simon ve karısına 210 kuruşa satmışlardır⁵³¹.

Halil Ağa ile Eflak Voyvodası olan İshak'ın vekili arasında bir satış gerçekleşmiştir. Halil Ağa Ali Paşa-yı Âtik Mahallesi'nde olan birbirine bitişik üç

⁵³⁰ Çalışmamızda kullandığımız kayıtlar kadı sicillerinden sondajlama usulüyle alınmış olduğundan buradaki verilen sayılarda olabilecek hata payını dikkate almak gerekmektedir. Bununla birlikte 220 alışveriş kaydından 183'ünün Müslümanların kendi arasında gerçekleştiğini göz önüne alırsak bu sayı değişmekle birlikte yine Müslümanların çoğunlukta olacağını söylemek mümkündür.

⁵³¹ BabŞŞ 105- 26a/ 2 (H. 6 B 1126/M. 18 Temmuz 1714).

oda, iki sofa, camekân, matbah, mahzen, bir oda, ahır, meyveli meyvesiz ağaçların olduğu bahçeyi içeren evini 1.000 kuruşa İstefan'a satmıştır⁵³².

Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında satışların gerçekleştiği incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Kâtip Kasım Mahallesi'nde sakin iken ölen Arton'un veraseti eşi ve oğlu Ivannes ile kızı Elmas'a kalıyor. Varislere babalarının terekesinden olmak üzere Sivrikoz (Sifrikoz) Mahallesi'nde bulunan bir ev intikal etmiştir. Evin müstemilatı içinde üçüncü katta iki oda, iki sofa, bir tahtaboş (tahtapuş) ikinci katta üç oda, iki sofa, kenef ve zemin katta bir oda, bir sofa, mahzen, kenef, bir miktar avlu ve meyve ve meyvesiz ağaçlar olan bahçe vardır. Varisler ortaklaşa sahip oldukları, sözü edilen evi El-hac İbrahim Efendi'ye 270 kuruşa satmıştır⁵³³.

Tüccar taifesinden olan Murat, Todor, Karabet ve diğer Murat isimli gayrimüslimler Hoca Hayreddin Mahallesi'ndeki müşterek olarak sahip oldukları evlerini 180 kuruşa Safiye Hatun'a satıyorlar. Artık iki katlı ve avlulu ev Safiye'nin mülkü olmuştur⁵³⁴.

Belgeler incelendiğinde farklı dinlere mensup olanlara ait evlerin fiziki yapısı arasında dikkate değer bir farklılık göze çarpmamaktadır. Çoğunlukla İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi çok katlı bahçe ve avlulu bulunan evlerde yaşadıkları görülmektedir⁵³⁵.

Şehirde farklı dinî gurupların kendi mahallelerini oluşturdukları görülmekle beraber, farklı dinlere mensup şahıslar komşu olarak oturabiliyorlardı. Fatma Sultan Mahallesi'nden El-hac Mahmut'un sattığı evin sınırları belirlenirken bir taraftan keresteci *zimmî mülkü*, bir taraftan Hasan Efendi mülkü, bir taraftan kendisinin diğer mülkü ve bir taraftan da yol ile sınır olduğu kaydedilmiştir⁵³⁶.

Gayrimüslimler çoğunlukla kendi aralarında mülk alışverişinde bulunmaktaydı. Çakır Ağa Mahallesinde iken ölen Konstantin'in veraseti eşi, oğulları ve kızlarına kalmıştır. Terekenin içinde bir de ev vardır ve her biri hissesi

⁵³² BabŞS 105- 49b/ 1 (H. 20 B 1126/M. 1 Ağustos 1714).

⁵³³ BabŞS 100- 3a/ 2 (H. 18 L 1124/M. 18 Kasım 1712).

⁵³⁴ BabŞS 109- 85a/ 1 (H. 9 B1127/M. 11 Temmuz 1715).

⁵³⁵ BabŞS 118- 44a/ 1 1130; BabŞS 100- 21a/3 (H. 1Ca 1124/M. 6 Haziran 1712); BabŞS.148- 26b/ 3 (H. 8 Ra 1142/ M. 31 Ekim 1729); BalatŞS. 23- 62a/ 3 (H. Gurre-i Za 1143/M. 8 Mayıs 1731).

⁵³⁶ İst.Bab Ş. S. 106- 26b/ 3 (H. 26 L 1126/M.4 Kasım 1714).

miktarınca paylaştıktan sonra Todor kendi 14 sehim hissesini mahalledeki kardeşinin eşi Elene'ye 195 kuruşa satmıştır⁵³⁷.

1.6 Ev Sahibi Erkekler ve Kadınlar

Tablo 9: Ev Satan Kadınlar ve Erkekler.

Tüm Satıcılar Erkek	141	% 64
Tüm Satıcılar Kadın	62	% 28
Karışık	17	% 8
Kullanılan Genel Veri Toplamı	220	100

Tablo 10: Ev Satın Alan Kadınlar ve Erkekler.

Tüm Satıcılar Erkek	143	% 64
Tüm Satıcılar Kadın	62	%28
Karışık	17	% 8
Kullanılan Genel Veri Toplamı	220	100

Tablolara bakılınca erkek alıcı ve satıcı sayısının kadın alıcı ve satıcı sayısından fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca ev satın alan kadınların sayısı ev satan kadınların sayısından biraz fazladır. Dolayısıyla kadınların hem satın alma yoluyla hem de miras yoluyla gayrimenkul sahibi olduklarını varsayabiliriz. III. Ahmed devrinde ev satışlarıyla ilgili incelenen belgelerde dikkati çeken noktalardan biri de kayda geçen satışlarda kadınların, satıcı veya alıcı olarak sıkça yer almalarıdır. Bu dönemde yalnız başına, eşi veya bir erkek akrabasıyla bir gayrimenkul alan kadın sayısının arttığı görülmektedir. İbrahim Çelebi Ali Paşa-yı Âtik Mahallesinde

⁵³⁷ BabŞS 107- 26b/ 1 (1126). Başka örnekler için bkz. BabŞS 152- 58b/ 1 (H. 9 Ra 1144/M. 11 Eylül 1731); BabŞS. 157- 10b/ 1 (H. 23 Za 1145/M. 7 Mayıs 1733).

bulunan evini Afife Hatun'a 263 kuruşa satmıştır. Bu satışta Afife'nin vekilliğini Esseyid Lütfullah Çelebi yapmıştır⁵³⁸.

Bazı satışlarda kadınların vekilliğini eşleri ya da akrabaları üstleniyordu. Kapudan Sinan Paşa Mahallesi'nden Rukiye Hatun ile kız kardeşi Ayşe sahip oldukları evi diğer Ayşe Hatun'a 560 kuruşa satmıştır. Bu satışta kadınların vekilliğini Rukiye'nin eşi El-hac Mehmet Efendi üstlenmiştir⁵³⁹.

El-hac Ali Hoca Evis Mahallesinde bulunan dâhiliye ve hariciyeli avlu ve bahçesi bulunan evini 1.000 kuruşa Şerife Hatice Hatun'a satmıştır. Bu örnekte Şerife Hatice'nin vekilliğini ise damadının yaptığı görülmektedir⁵⁴⁰. Görüldüğü gibi İstanbul kentinde kadınlar satıcı olarak sıklıkla zikredilmekte hatta yüksek fiyatlar ödeyerek ev sahibi olabilmekteydiler.

Kadınlar vekilsiz kendi başlarına da mülk alıp satabilmekteydiler. Bu türden kayıtlar da sıklıkla geçmektedir. Karabaş Mahallesinden Emetullah isimli bir kadın Osman Efendi'den 125 kuruşa kendi başına bir ev satın almıştır. Ev iki ayrı binadan (haremlik selâmlık) müteşekkil olup 4 sehim hissesi bulunmaktadır⁵⁴¹.

Başka bir örnekte ise, El-hac İsa Mahallesinde yaşayan Ayşe Hatun ile 14 yaşında olan kızı Emine sahip oldukları evlerini komşuları Neslihan Hatun'a 560 kuruşa satmıştır. Paranın tamamını Neslihan'dan tahsil ettikten sonra artık onların evle bir alakaları kalmamıştır⁵⁴².

Kadın kadına satışlar da mahkemelere yansımıştır. Bu tür satışların bazıları vekiller vasıtasıyla bazıları ise kendileri tarafından yapılabiliyordu. Uzun Şüca' Mahallesi'nden Hatice evini Ayşe isimli kadına 416 kuruşa sattıktan sonra 25 kuruşa kiralamıştır⁵⁴³.

Diğer bir örnekte ise satıcı durumundaki kadın gayrimüslim alıcı ise Müslüman bir kadındır. Kâtip Kasım Mahallesi'nde sakin olan Hava isimli Ermeni kadın ve

---

⁵³⁸ BabŞS 109- 65b/ 2 (4 Ca 1127/ 8 Mayıs 1715).

⁵³⁹ BabŞS 144- 21b/ 2 (10 S 1140/ 27 Eylül 1727).

⁵⁴⁰ BabŞS. 143- 98a/ 1 (5 M 1140/ 23 Ağustos 1727).

⁵⁴¹ BabŞS 100- 4a/ 3 (16 B 1124/ 19 Ağustos 1712).

⁵⁴² BabŞS 108- 38b/ 3 (29 Ra 1127/ 4 Nisan 1715). Diğer örnekler için bkz. BabŞS 157- 25a/ 1 (25 Z 1145/ 8 Haziran 1733); BabŞS 157- 31a/ 2 (8 Muharrem 1145/ 1 Temmuz 1732).

⁵⁴³ BabŞS 108- 39a/ 1 (H. 24 Ra 1127/M. 30 Mart 1715).

küçük oğlu “malûmü’l- müstemilat” evlerini 1.050 kuruşa Fatma Hanım’a satmıştır⁵⁴⁴.

1.7 III. Ahmed Devri’nde Konut Mimarisinin Özellikleri

İstanbul’un nüfusu XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyılda artmaya devam etmiş, ama anıtsal boyutlardaki yeni inşaatların sayısı bir önceki döneme oranla azalmıştı. Osmanlı toprakları bu dönemde en geniş sınırlarına ulaşmış, İstanbul camiler ve başka kamu yapılarıyla dolmuştu. Ancak sık sık meydana gelen yangınlardan ötürü yeni cami ve konut gereksinimi sürüyordu. Bu tarihlerde sur içi kenti yapılanma sınırına dayanmıştı. Çoğunlukla merkezde ve Bayezıt- Edirnekapı ekseninde, yüz elli yıldır süren yapım faaliyetlerinin ardından İstanbul anıtsal yapı açısından doyma noktasına ulaşmıştı⁵⁴⁵.

1597’de yapımına başlanılan Yeni Cami, IV. Mehmed’in annesi Turhan Sultan’ın kişisel gayretleriyle tamamlanmıştır. Sultan Ahmet Külliyesi, darülhadis, medrese, darüşşifa, tabhane, imaret, dört sebil, darulkurra, arasta, hamam ve Sultanın külliyesinden oluşur. Külliye 1609-19 arasında, türbe I. Ahmed’in ölümünden inşa edilmiştir. Bunların dışında caminin çevresinde gelir getirmesi üzere 98 bekâr odası bulunan yapılar, 15 dükkân, dört kira evi ve iki depo yaptırılmıştır. Böylece I. Ahmed ve Yeni Cami külliyelerinin yapımı ile sur içi kentin klasik görünümü neredeyse tamamlanmıştı⁵⁴⁶. Ayasofya’dan Edirnekapı’ya uzanan cadde üzerine yapılan Amcazade Hüseyin Paşa’nın Saraçhanedeki medrese, okul, kütüphane ve türbeden oluşan yapıları buranın silüetini zenginleştiriyordu. XVII. yüzyılda yeni mescitlerin sayısı önceki yüzyılda yapılanların üçte biri kadardı. Bunların çoğu Haliç kıyısında, Üsküdar ve Boğaziçi’ndeki yeni mahallelerdeydi⁵⁴⁷.

Bu dönemlerdeki konut özellikleri hakkında seyyahlar bilgiler veriyordu. Hans Dernschwam⁵⁴⁸ evler hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyordu: “*Türkler ne*

⁵⁴⁴ BabŞS 142- 12a/ 3 (H. 13 Ca 1139/M. 6 Ocak 1727).

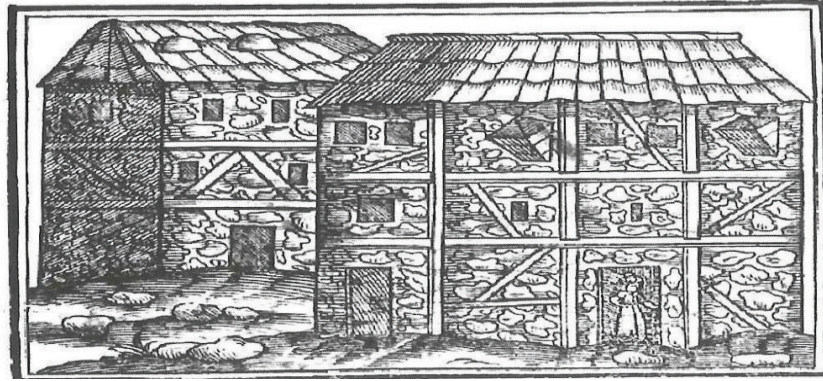
⁵⁴⁵ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.338.

⁵⁴⁶ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.339.

⁵⁴⁷ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.340.

⁵⁴⁸ 1526 yılında Macar krallığı yıkılıp, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında dorudan doğruya askerî ve siyasî ilişkiler başlamıştır. buna bağlı olarak ister resmî yoldan olsun ister kendi isteğiyle olsun birçok Alman gezgini Türkiye’ye gelmiştir. Bunlardan birisi olan Hans Dernschwam XVI. Yüzyılın ortalarında İstanbul’a gelmiştir. Yaptığı gezilere dair günlük şeklinde notlar almıştır. Hans Dernchwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Yaşar Önen (çev.), Tercüme Eserler Dizisi 885, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1987.

yeni ev inşa ediyor nede sağlam eski evlere bakıyor. Sur içi kentteki nerdeyse bütün evler kötü malzemedен yapılmış tek katlı evlerdir". 1584-1602 arasında İstanbul'a gelen John Sanderson⁵⁴⁹ evlerin genellikle iki kattan yüksek olmadıklarını taş, kerpiç ve ahşap karışımı olduklarını belirtir. Hepsinin çatısı kiremit kaplıdır. Pencerelerinde tahtadan perdeler bulunurdu. Bunların yanında kâgir saraylar ve zengin konaklarda vardı. Ev yapımındaki en yaygın teknik *moloz-taş* ya da *ahşap-kerpiç* karışımıydı. Orta halli evlerin zemin katları kâgir, yaşam alanlarının olduğu diğer katlar ise genelde ahşaptır. Büyük evlerde harem ve selamlık ayrı yapılardır ve avlu vasıtasıyla birbirleri arasında bağlantı sağlanmıştır. İki ayrı binadan oluşmayan bir iki katlı küçük evlerde ise haremlık üst kattadır ve selamlık ayrı değildir. Kadınların yaşamlarını geçirdikleri harem iç avluya bakmaktadır. Bu dönem evlerine ilişkin olarak ayrıca belgeler balkonlardan, çıkmalardan ve kafeslerden bahsetmektedir. Basit kerpiç ve ahşapla pekiştirilmiş moloz taş duvarlardan tamamen ahşap yapım tekniğine geçişin tarihi net olarak bilinmemekle birlikte XVII. yüzyılda yaygınlaştığını söylemek mümkündür⁵⁵⁰.

Şekil 1:

16. yüzyıl sonlarında Solomon Schweigger'in çizisiyle orta halli İstanbul konutları⁵⁵¹.

XVII. yüzyıl İstanbulluların yaşam çevresinde hissedilebilir büyük değişiklikler getirmedi. Yangınların yol açtığı yıkımlardan sonra ahşap evler eski biçimleriyle yeniden inşa edildi. Padişahlar Topkapı Sarayı'nda ikamet etmeye

⁵⁴⁹ İlk olarak 1584 yılında İngiliz elçisi William Harborne ile gelip onun yanında ikamet etmiştir. Daha sonrada birkaç defa (1596,1599-1600) İstanbul'da bulunmuş ve gözlemlerine dair kayıtlar tutmuştur.

⁵⁵⁰ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, ss.325-326.

⁵⁵¹ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.348.

devam etti. Bu dönemde devletin ileri gelen memurları saraylar yaptırdılar. Bu sarayların çoğu bahçeyle çevrili dış dünyadan kopuk yapılarıdır.

XVIII. yüzyılla birlikte yeniden yapılanma ve dönüşüm dönemine girilmiştir. Özellikle Lale Devri⁵⁵² olarak adlandırılan 1718-1730 yılları arasını kapsayan kısa sürede bütün yaşam görünüşünün mimarî yaşam enerjisine dönüştüğü özgün bir dönemdir. Önceki imar dönemlerinde inşa faaliyetlerin odak noktasını daha çok değişik büyüklükteki camii ve külliyelerin yapımı oluşturuyordu. Oysa Lale Devri'nde kentsel ölçekte sivil mimarî örnekleri yalılar, özel ve kamuya ait bahçeler, mesire yerleri, halk çeşmeleri üzerinde yoğunlaşan bir yapı etkinliği vardır. 1718 Pasarofça Antlaşması'nın ardından sadrazam görevden alınmıştır. Yerine Nevşehirli İbrahim Paşa göreve getirilmiştir. Kişisel yetenekleri ile devletin en üst kademesine ulaşan yeni sadrazam, Osmanlı Devleti'nin bu geçiş döneminin de mimarı olmuştur. İstanbul mimarî yaşamında bu dönemin tarihçiler ve şairler tarafından övülen bir dönem olduğu söylenebilir⁵⁵³. Lale Devri bu manada ona yüklenen *vur patlasın çal oynasın* imgesi değildir. Toplumsal ve kültürel açılarıyla Osmanlı kültüründe bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Osmanlı'nın görevlendirdiği kişiler Batı'ya giderek gözlemlerde bulunmuştur. Tarihçilere göre, Lale Devri'nin yeni soylu mimarisinin ilk tohumları Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in mektuplarıdır. 1720-1721 yıllarında Fransa'da kalan Mehmet Efendi döndüğünden beri sadrazamlara Fransa'da gördüklerini öneriyor yazılar yazıyordu. Yazılarında devamlı Fransız devlet yöneticilerinin ve yeni yaşam tarzlarını anlattı⁵⁵⁴. Böylece III. Ahmet devrinden başlayarak bir dizi yapının inşasında Fransa'yı model alma eğilimi başladı. Kâğıthane'deki ilk saray, Sa'dabad 1722 yılında tamamlanmıştır. Bu devir Osmanlı konut mimarisinde yaratıcılık dönemidir. Boğaz kıyılarında ve Anadolu yakasındaki sahiller boyunca yalılar yapıldı. Kandilli ve Bebek'te Hümayunabad Yalısı, Beykoz civarındaki Hünkâr İskelesi ve Dolmabahçe Yalıları. Bu yazlık evler yeni bir yaşam biçiminin habercisiydi. Ahşap ve kafessiz büyük pencereci evler geleneksel Osmanlı mimarisini temel almakla birlikte dönüşümün göstergesidir. Mehmet Efendi'nin

---

⁵⁵² Döneme Lale Devri adını veren tanımlı Ahmet Refik'e aittir. Toplumun bahçelere, çiçeklere olan ilgisi ve özellikle bu bahçelerde lale yetiştirmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Daha öncede lale yetiştiriciliği olmasına rağmen bu dönemde lale yetiştiriciliği bir moda haline almıştır. Lale soğanının fiyatı o kadar yükselmiştir ki devlet lale narlı belirlemek zorunda kalmıştır. Tek bir lale soğanının 500 altın ettiği bile görülmüyordu. Kaynaklarda iki yüzü aşkın lale cinslerinden bahsedilmektedir. Ahmet Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1331, Latin harfleriyle yeni basım, tarihsiz. ss.34-35.

⁵⁵³ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.401.

⁵⁵⁴ Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss. 268-269.

Fransa’da yaşadığı sürece saraylar kadar gösterişli olmayan başka yeniliklere de esin kaynağı oldu⁵⁵⁵.

Manzara seyretmek İstanbulluların zevkleri arasındaydı. Evlerin odalarının çoğu cephesine pencereler yerleştiriliyordu. Camlar büyüklüğü kentin güzel manzarasını seyretmeyi mümkün kılıyordu. Evlerdeki çıkmalara büyük önem verildiğinden olsa gerek ki XVIII. yüzyıldan itibaren Boğaz’da yapılan Avrupa stili evlerde muhafaza edilen başlıca yerel özellik bunlardı. Bahçelerin yapısı İstanbul’u Venedik gibi su kentlerinden farklı kılıyordu. Yeşillikler kırmızı kiremitli çatıların arasında uzanırdı. Bu sebeple İstanbul’daki yapılar diğer Osmanlı kentleri gibi doğanın birer parçası gibi görünürdü. Konutların çevreye ve coğrafyaya uygun olarak yapılması Osmanlı evlerinin bir özelliğiydi. İstanbul kentin yedi tepesinin yamaçlarında yerleşmiş içinden akan dereleriyle ve bahçeleriyle yeryüzü cenneti sayılmıştır. Bahçeler ağaç ve çiçeklerle doldurulmuştur. Ağaçlar kentin sokak ve duvarlarında boy gösterirdi⁵⁵⁶.

İstanbul’un silüetine hala Topkapı Sarayı ve camiler egemen olsa da Boğaz ve Haliç kıyıları ile Üsküdar bu silüete dâhil olmaya başlamıştı. Montagu, gördüğü Boğaz manzarası karşısında oldukça etkilenmiştir⁵⁵⁷. Kentin sur içi kentle sınırlı eski görünümünün yerini, kıyılarda oluşan bir kıyı kenti almaya başlamıştı. Bu gelişmeler kentin büyüklüğünün giderek zenginleşmesini sağlayarak İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar’ı birleştirmiştir. Liman artık dört kentin arasında kalan, kentin bütünlüğünün algılanmasını sağlayan özellik kazanmıştır⁵⁵⁸.

Sultan III. Ahmed Dönemi (1703-1730) İstanbul’un çehresini oluşumunu sağlayan dönemdir. Bu dönem de, XVI. yüzyılda görülen anıtsal yapı faaliyetine erişir büyüklükte bir sivil yapı faaliyeti görülür. Ancak yangınlar, depremler, isyanlar ve ihmal nedeniyle pek çok yapı yok olduğundan günümüze örnekleri ulaşamamıştır.

---

⁵⁵⁵ Osmanlı devlet memurlarından İbrahim Müteferrika ve babası Sait Efendi’nin girişimleri sonucunda Arap harfleriyle basılan ilk matbaanın kurulmuştur. Matbaanın kurulması bu dönemin Osmanlı tarihine vurduğu önemli bir gelişmedir. Basılan ilk yapıt, Ocak 1729 yılında basılan Vankulu sözlüğüdür. Sonra 1743 yılına kadar on yedi kitap basılmıştır. Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss. 271-272.

⁵⁵⁶ Mansel, *Konstantiniyye*, ss.218-220.

⁵⁵⁷ “...Hiçbir şey boğazdan daha zevkli olmaz ve Türkler bu güzellikleri, verdiği tatları çok iyi biliyorlar, zevk alınacak yerler hep kıyılarda, Avrupa ile Asya’nın en güzel manzaralarını seyrediyorlar. Yüzlerce güzel saray yan yana. İnsanın göreceli büyüklüğü bu ülkede her yerde olduğundan daha istikrarsızdır. Üç tuğlu bir paşanın mirasçılarının, baba evini tamir ettirecek kadar zengin olmamaları son derece olağan, böylece birkaç yıl içinde bu büyük saraylar harabeye dönüyor...” Lady Mary Montagu, *Türkiye Mektupları*, s.142.

⁵⁵⁸ Kuban, *İstanbul: Bir Kent...*, s.406.

İstanbul'un kent tarihinde Lale Devri, kentin başka bir hayat tarzıyla tanıştığı dönemdir. Artık sur içi kent çevreye açılmakta, Kâğıthane, Sâ'dâbâd, Göksu, Fener Bahçesi gibi mesire yerleri halkın kullanımına sunulmaktadır. Hasbahçeler yeniden düzenlenerek yenileniyor, evler ve konakların bahçelerine çeşit çeşit lâle soğanları dikiliyordu. Her yere kasırlar ve saraylar inşa ediliyordu. Salıpazarı'nda Emnâbâd, Ortaköy- Kuruçeşme arasında Hümâyunâbâd, Defterdarburnu'nda Neşetâbâd bunlardan bazılarıydı. Bu dönemin en ünlü yapısı Kâğıthane'de yapılan düzenleme ile Sa'dâbâd idi. III. Ahmed'in günümüze ulaşan iki önemli yapısı 1728 yılında yapılan Bab-ı Hümâyun girişindeki meydan çeşmesi ile Üsküdar meydanındaki çeşmesidir. Bu iki çeşme o güne kadarkilerden farklı bir görüntü sunmaktadır. Daha önce duvara veya sarnıça bitişik tek ya da ikiyüzlü çeşmeler yerine müstakil dört yüzlü meydan çeşmelerin yapımı geleneği başlamıştı. Lâle Devri'ndeki bu yeni açılım ve sivil mimari atılım faaliyetleri 1730 yılındaki isyan ile son bulur. İsyan sonrası bu yapılardan çoğu yıkılır ve tahrip edilir. Kent adeta bir enkaz haline dönüşür⁵⁵⁹. İstanbul'da bu doğa zevkiyle birlikte III. Ahmed'in meşhur çeşmesinin yapımıyla başlayan büyük çeşmelerin yapımı çoğaldı. Çeşmeler ve bahçeler yeni kamusal mekânlar olarak yerini aldı.

İstanbul surlarının iç kesiminde konut semtleri arttı ve bunların hepsi de yeni yapılan bir caminin çevresinde gelişti. Semtlerin çoğunda halk oturuyordu. Bazılarında hükümette ve sarayda görevli kişilere ait saraylar bulunuyordu. Bu semtler Topkapı Sarayı'na ve At Meydanı'na yakınında Süleymaniye ve Şehzade Camileri çevresindeydiler. Ne var ki toplumsal bir ayırmadan söz edilemezdi. İleri gelenlerin sarayı, evin sahibi ve hizmetçilerin hepsini kapsıyordu⁵⁶⁰.

---

⁵⁵⁹ M. Sinan Genim, "Kanunî Sultan Süleyman ve Sinan Çağı", *Şehir ve Kültür*, ss. 320-322. 291-350.

⁵⁶⁰ Mantran, *İstanbul Tarihi*, ss.221-222.

Harita 3: Andelfinger ve Seutter'in 1735'te basılan İstanbul Haritası⁵⁶¹.

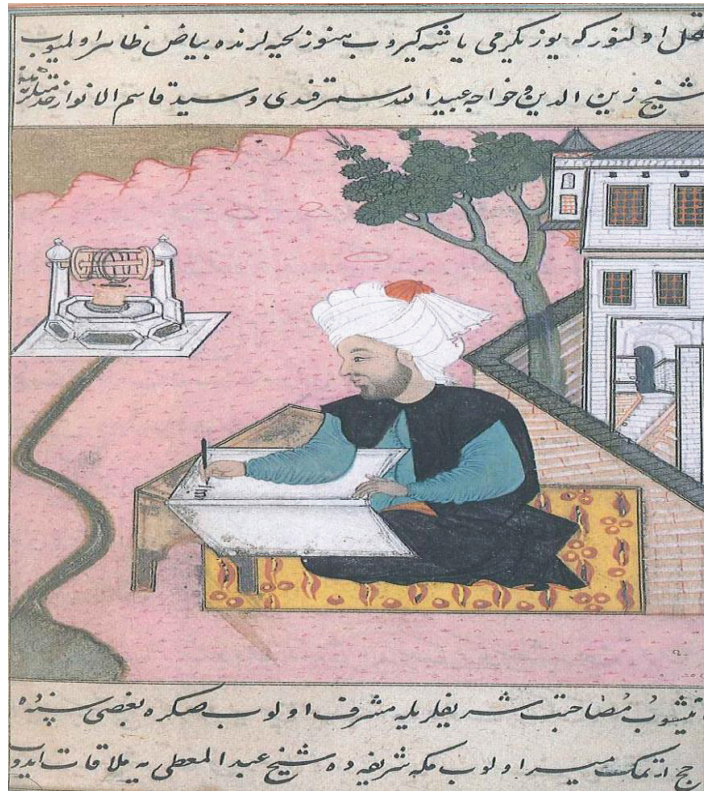
XVIII. yüzyıl İstanbul sivil konut mimarisi yangınlar ve depremlerden dolayı yok olduğundan günümüze bazı konaklar ve saraylar hariç hemen hemen hiç bir örnek kalmamıştır. Bu sebeple hem bu yüzyıllar hem erken dönem Osmanlı konut mimarisine ilişkin temel kaynaklar, vakıf belgeleri, ser'îye sicilleri ve yabancı gezginlerin gözlemleridir. Bunlar dağınık da olsa bir imgenin kurulmasına yardımcı olarak özellikle halkın yaşadığı İstanbul evleri hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadırlar.

İstanbul'da Türk konut mimarisinin tipik özellikleriyle gelişmeye başlaması XVI. yüzyıldan itibaren olmuştur. Olgun ve anıtsal ifadesine ulaşması ise XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. İstanbul'a Barok döneminin sonunda Melling'in güzel ve gerçekçi olarak betimlediği olağanüstü görünümünü kazandıran bu gelenek, dünya ile insan arasındaki ilişkilerin farklı bir perspektifle kurulacağı XIX. yüzyıla basamak olacaktır. Taşköprülüzade'nin Osmanlı Döneminin 1618-22 ünlü bilim adamlarının yaşam öykülerini anlattığı Tercüme-i Şakayık-ı Numaniye'deki bir minyatürde

⁵⁶¹ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.412.

zemin katında bir revak, üst katında cumba olan, pencereleri dikdörtgen çerçeveli, üç katlı dışı ahşap katlı ve bir orta kayıtle ikiye bölünmüş klasik pencerele bir ev betimlenmiştir. Hayatlı ev tipinin kullanıldığı Yeni Cami Hünkâr mahfili ve Kâğıthane'deki Sadabad Sarayının haremi örneklerinden anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılda resimlerinde görülen bu öğelerinin XVIII. ve XIX. yüzyıl mimarisinde de var olduğu söylenebilir⁵⁶². Halkın oturduğu iki ya da üç katlı ahşap ve sadeliğiyle dikkat çekiyordu. İstanbul evleri ekseriyetle temelden dört-beş ayak yükselen bir taş duvar üzerine inşa ediliyordu. Evlerin pencereleri rastgele açılmazdı. Evler bir yahut iki katlı, nadiren üç katlıdır. Bir evin bütün katlarında zemin ahşaptır. Hiçbir vatandaş kendi keyfine göre bina yapamazdı. Komşusunun arsasına veya evinin bulunduğu tarafa pencere açılmazdı. Bu kaideye titizlikle riayet edilirdi. Halk aynı zamanda inşa edeceği binayı istediği yükseklikte de yapamazdı. Zaman zaman hükümet binaların yüksekliğine kararlar alırdı⁵⁶³.

Şekil 2: Nakşi'nin 17. yüzyıl başlarında resimlediği Şakayık-ı Numaniye'sinde yer alan ev tasviri⁵⁶⁴.

⁵⁶² Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, ss.349-351.

⁵⁶³ M. De M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Zerhan Yüksel (çev.), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eserler, s.147.

⁵⁶⁴ Kuban, *İstanbul: Bir Kent...*, s.349.

İstanbul'un XVII. ve XVIII. yüzyıl büyük yangınlarından sonra Divan, ahşap yapıların yapımını yasaklayan bir karar almıştır. Ama bu kararın uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Uygulanamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İstanbul'un başına bela olan yangın felâketinden başka diğer bir doğal afet depremlerdir. Taş olan yapıların esneklik payının az olması depremlerin yıkıcılığını artırmaktaydı. Paris'te XVII. yüzyıl ortalarından itibaren ahşap ev yapımı yangın tehlikesi nedeniyle giderek yasaklanıyordu. Osmanlı başkentinde ise XVII. yüzyıldan itibaren taş yapılar yerine çoğunlukla ahşap kerpiç karışımı evler inşa ediliyordu. Bunun nedeni sadece Anadolu'nun ormanlarla kaplı olmasından dolayı kerestenin kolay bulunması, ucuzluğu ve inşaatının çabuk sağlanması değildi. Şehrin estetik ve coğrafi hassasiyeti de vardı. İstanbul bir fay hattı üzerinde kurulmuş, depremlerle sıklıkla yıkım uğrayan bir şehirdi. 1648, 1719, 1766 ve 1894 depremler yıkıcı depremlerdir. Kereste taşa oranla daha esnek olması nedeniyle depreme daha iyi dayanıyordu. Ekonomik nedenlerin başında ahşap yapımının kolay ve ucuz olması geliyordu. Özellikle yangınlardan sonra da ahşap evlerin yapımı kısa sürede tamamlanıyordu. Yabancılar gözlemlerinde evlerin bu kadar kısa sürede tamamlanmasından şaşkınlıkla bahsetmektedirler⁵⁶⁵. Kereste seçimi diğer yandan ise manzara sevgisini de yansıtıyordu. Ahşap duvarlar taş duvarlara nispeten daha bol ve geniş pencerelerin yapımını mümkün kılıyordu⁵⁶⁶. Yalılar ve konaklar dışarıdan bakıldığında bahçeler kadar gösterişli değildi. Genellikle pas kırmızısına boyanıyor ve ayırt edici özelliklere rastlanmıyordu. Bir diğer sebebin İslamiyet'in etkisiyle Müslüman toplumlarda görülen dini ve kültürel etki geçicilik duygusundan kaynaklanan evin ikincil konumudur. Bu durum en azından XVII. yüzyılın başlarından beri sıradan İstanbulluların mimari geleneklerinin bir parçası haline gelmişti. Orta sınıftan kentli ve kırsal konutları, XVIII. yüzyıl boyunca bu geleneği sürdürmüştür⁵⁶⁷.

Yabancıların XVIII. yüzyıl İstanbul'daki evlerle ilgili hem fikir oldukları bir konu vardır. Hepsisi İstanbul'a ilk girişlerindeki o büyüleyici ilk görünümün şehrin sokaklarına girdikçe kaybolduğundan bahsetmektedirler. Büyük bir kısmı evlerin ve binaların dış görünüşlerinin kötü olduğunu söylemektedir. Yine aynı kişiler evlerin içlerinin dışlarına göre daha bakımlı olduğunu da eklemektedirler. XVIII. yüzyılda

⁵⁶⁵ Kuban, *İstanbul Bir Kent...*, s.346.

⁵⁶⁶ Mansel, *Konstantiniyye Tarihi*, ss.222-223.

⁵⁶⁷ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, ss.117-118.

İstanbul'da bulunan yabancı gezginlerden D'ohsson, İstanbul evleri için şunları söylemektedir: "...genellikle binaların inşaatında sadelik göze çarpar. Bazı büyükler süsleme yaptırmak isterse bunu ancak dâhilinde yapar. Hiçbir zaman dışarıda ve halkın görebileceği kısımlara yapmazlar"⁵⁶⁸. Bu durumu halkın evlerine iyi bakmamasına bağlamamak gerekmektedir. Osmanlı halkından birisi bırakın yeniden ev inşa etmeyi mevcut evinin eskiyen kısımlarının onarılması için dahi yetkililerden izin almak zorundaydı. Yangınlar sonucunda yanan evlerin enkazlarının toplanması dahi izinle gerçekleşmekteydi. Binaların yeniden inşa edilmesi ve onarılması hep belirli nizamlar çerçevesinde yapılmaktaydı. Evlerin her hangi bir aksamında değişiklik yapılacağı zaman bile mahkemeye başvurmak gerekiyordu. Yapılacak değişikliklerin komşulara zarar vermediği ya da aynı ölçülerde yapılıp yapılmadığı uzamanlar tarafından keşfedildikten sonra ruhsat veriliyordu. Bunun dışında evler ve diğer yapıların dış ve iç görünümündeki sadelikte etkili olan bir diğer faktörün de padişahınine benzetmeme kaygısı olduğunu söylemek mümkündür. Aslında XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki evler ve sair yapıların iç ve dış tezyin ve nakışlarında altın ve gümüşü kullanacak kadar insanların varlıklı oldukları anlaşılmaktadır. Her mertebeden insanlar kendi imkânları dâhilinde evlerinin iç hatta bazılarının dış mekân süslemelerini altın ve gümüş gibi değerli madenleri kullanarak yapıyorlardı. Ancak padişah bu durumdan "hoşlanmamış" olmalıdır ki bu konuda bir emir yayınlanacaktır. Emrin yayınlanma gerekçelerinden ilki yeni inşa edilen evlerin tezyin ve süslemelerinde altın ve gümüşün kullanılması darphaneye gelen altın ve gümüşte sıkıntılar çekilmesine neden olmaktadır. Diğer bir gerekçe de bu yapılarda padişahın binasını taklit edilmesidir. Bu sebeple daha önce bir emir yayınlanmıştır. Buna göre İstanbul ve civarında Müslümanlar tarafından inşa edilecek ev, bina ve sairin altın ve gümüş ile işlemeğe ve süslemeğe ruhsat verilmemesi emredilmiştir. Ayrıca herkese rütbe ve meslekleri itibarınca belirli müsaadeler verilecekti. Yeni düzenlemeye göre, "*İstanbul'daki Müslümanlardan ev ve benzer bina yapanlar sufi ve ehli hireff esnafından ve sair bu türlü eşhastan ise yalnız şişeden altın ile tezyine ruhsat verilmeyerek sadece tavan şişelerinin altın ile tezyin etmelerine engel olunmayacağı bildirilmiştir. Ayrıca zümre-i mevali-i izamdan ve rical-i devlet-i aliyyeden müteayyin meşahirden olanların binaları dahi padişah binasına taklitten kaçınılması amacıyla inşa edecek binaları divan-ı hümayuna arzuhal edecek ve*

---

⁵⁶⁸ D'ohsson, XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf..., s.147.

rütbe-i ricaline göre müsaade olunacaktır. Bunun için binaların hassa mimar başı ve nakkaşbaşılara tenbih ve tekid eyleyesiz. Ancak bundan önce başka şekilde tezyin edilmiş olanlara dokunulmayıp bu nizam sadece altın ile süslenenler için geçerlidir"⁵⁶⁹. Yapılan bu uygulama insanların padişahı kışkırtmama çabasının yerinde olduğunu göstermektedir. Konak ve yalı tarzındaki evlerin dışarıdan daha sıradan görünmesinin gerekçeleri bu şekilde açıklanabilir. Sıradan insanlar için de bir ev inşa etmek her şeyden önce maliyetlidir. Diğer taraftan da tamir onarım işleri de belirli düzenlemelere tabidir.

İstanbul evlerinin göze çarpan özelliklerinden biri de çok sayıda penceresinin olmasıydı. Evlerin odaları iki bazen üç pencere olacak şekilde tasarlanmıştı. Pencerelelerin çok büyük olması sebebiyle evler ferahtı. Böyle çok sayıda pencere olmakla birlikte pencereler, titizlikle kimsenin özel hayatını ihlal etmeyecek şekilde tasarlanmıştı. Komşu tarafına açılan pencerelerde kafesli perdeler vardı. Pardoe, bir Türk tüccarının evinin pencerelerini şöyle tarif ediyordu: "*hepsi de tavana yakın olan çift kanatlı pencereler sık kafeslerle örtülüydü*"⁵⁷⁰ demektedir. Yine yazar eserinin başka bir bölümünde Mustafa Paşa'nın evinin odalarındaki pencerelerin eski Türk usulünde çift kanatlı ve delikli olup alttaki kafesin deliklerinin küçüklüğü içerisinin hafif loşluk kattığından bahsetmiştir⁵⁷¹. Pencereleler ardından dışarıyı rahatlıkla seyretmeye fakat dışarıdan görünmeye imkân vermeyecek şekilde yapılıyorlardı. Pencereleler bize Türk evinin mahremiyeti konusunda fikir vermektedir. Bu evlerdeki kadınlar özel hayatlarında özgür ve dışarıyla bağlantılı kadınlardı. Elbette ki bu durum aile yaşamının mahremiyetine değer verilmediği anlamına gelmez. Ancak konut yapım örüntülerinde dikkate değer farklılıklar olmasını da engelleyememiştir. Suriye, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Afrika'da sokaktan hemen hemen hiçbir yeri görünmeyen, penceresiz, yüksek duvarlarla çevrili, avlulu evler ağırlıktadır. Tersine İstanbul'da ve Batı Anadolu'da ise sokağa bakan pencereler olağandır. Mahremiyeti korumak üzere zemin katlar çoğunlukla hizmet alanı, birinci ve ikinci katlar yaşama alanı olarak kullanılıyordu⁵⁷². Ancak XVIII. yüzyılda konut mimarisinin değişmeye başlamasıyla birlikte saraylara ve özellikle Haliç, Boğaz taraflarındaki yalılara daha büyük bir saydamlık veren kıyı cephelerin

⁵⁶⁹ BabŞS.124-202a/1 (H. Evâhir-i L 1133/M. 14-23 Ağustos 1721).

⁵⁷⁰ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, s.30.

⁵⁷¹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, s.134.

⁵⁷² Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C.2, Halil İnalçık-Donald Quataert (ed.), İstanbul: Eren Yay., s.703.

olağandışı teşhirciliği artmaya başlamıştı. Öne açık ve dışa dönük bu binalar uzun kıyı cephelerine sahipti. Bu binalar üç cephedeki odalardan ve kıyı cephede her yanında büyük pencereleri olan çıkıntılı bir köşeye dönüşen bir salondan oluşmaktaydı⁵⁷³. Geniş pencere düzeni sadece sahil evlerinin bir özelliği değildi. Kent içindeki konaklarda odalar üst üste yerleştirilmiş iki sıra pencere vasıtasıyla gün ışığı alıyordu⁵⁷⁴.

Konak tarzında olan evler sahiplerinin durumuna göre iki ayrı yapıdan meydana gelmekteydi. Hariciye kısmı erkeklere ait olan selamlıktır. Dâhiliye yani harem olarak adlandırılan kısım kadınların günlerini geçirdikleri yaşam alanıdır. Konak ve evlerin asıl odasına sofa denirdi. Sofa üst katta bulunan kabul odasıydı. Gösterişli halılarla kaplanır ve duvar kenarlarında divanlar yer alırdı. Sıradan odaların sayısı onun üzerinde olanlar vardı. Ayrıca bu tür evlerde divanhane, kahve odası, köşk, hamam camekân ve bazılarında hizmetçi odaları gibi özel işleve yönelik odalar sıradan evlerde olmayan müstemilatlardı. Tavanlar pencereler ve çerçeveler parlak renkli çiçek motifleriyle arabesk süslemelerle dekore edilirdi. Duvardaki gözlerde güzel kokulu buhurdanlar bulunurdu. Yalıtı tabir edilen evler deniz kenarında bulunan ve iskelesi bulunan binalardı. Bu tür yapılar çoğunlukla Galata, Haliç ve Boğaz sahillerine yapılıyordu⁵⁷⁵. Şu halde daha zenginlerin oturdukları konaklar ile sıradan insanların oturdukları evlerde özel amaca yönelik odaların hem çeşit hem de sayı fazlalığı bakımından farklılıkları vardı. Bununla birlikte her iki tip ev arasında ortak noktalar bulunuyordu. Her evin bir bahçe, mutfak, oda, sofa, tuvalet, kuyu veya çeşme gibi bölümleri bulunuyordu.

---

⁵⁷³ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, ss.111-113.

⁵⁷⁴ Koruk Mahmut Mahallesi'ndeki Karaçelebizade evkafına ait ev tamir edilirken keşif name düzenlenmiştir. Söz konusu kayıttan evin müstemilatı ve tamir edilecek aksamı zikredilirken evin pencere ve tahta perdelerinden bahsedilmiştir. Kayıttan evin odaları duvarları ve pencereleri hakkında ayrıntılı veriler elde edilmiştir. Demir parmaklı arabî kanatlı camın çerçevesi gürgendendi. 6 adet olan pencere duvar camı ve arabî kanatlıydı. Yük dolabı, perde kapısı ve odaların kapıları karaağaçtan yapılmıştı. Merdiven, perde, sundurma mutfak ocağı ve yerler tahta döşemeliydi. Mutfakta tahta ocak vardı. Evin pencereleri demir ve tahta parmaklı ve tahta kanatlıdır. Bağdadi tavan tahta döşeme kirişlemeli ve billur duvar camları vardır. Camlar yine demir parmaklı arabî kanatlı gürgen çam çerçevesindedir. Pencerelerin sayısı dikkat çekicidir. 14 adet pencere zikredilmiştir. Evin geniş sofasında yine demir parmaklı arabî kanatlı gürgenden çevreleri olan pencereler ve ayrıca duvar camları vardır. BabŞS 124- 88b/2 (H. 3 L 1133/ M. 28 Temmuz 1721).

⁵⁷⁵ XVIII. yüzyılda İstanbul'da Boğaz ve Haliç kıyılarındaki imar faaliyetleri ayrıntılı bilgi için bkz. Şirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul*, İlknur Güzel (çev.), İstanbul, İletişim Yay, 2010.

1.8 Evlerde Kullanılan Eşyalar

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla XVIII. yüzyıl İstanbul’undaki evlerde ağır mobilyalar yoktur. Türk evlerindeki en önemli mobilya sedirdir. D’ohsson Osmanlıların henüz karyola ve Avrupalılarınki gibi süslü yatakları bilmediklerini söylemiştir. Erkekler ve kadınlar yerden otuz santim yükseklikteki peykelere, sedirlere ya da yere serilen döşeklerde yatmaktadır. O, Müslüman evlerindeki sediri şöyle tanımlıyordu:

Bir evin her odasında mutlaka bulunmaktadır. Sedir odayı çepçevre kuşatır, geniş ve rahat bir oturacak yer teşkil eder. Yün, kadife ve ipek gibi değerli başka kumaşlarla kaplanıyorlardı. Sedirler hem iskemle, kanepeler, hem koltuk yerini tutar ki bu saydıklarım doğuda bilinmezler. Evdeki tek mobilya budur. Komodin, konsol, köşe sehpaları, avize, kollu şamdan, halılar, tablolar gibi şeyler Müslüman evlerinde bulunmazlar⁵⁷⁶.

Bir Türk tüccarının evini ziyarette bulunan Pardeo’nun da evlerdeki sedirler dikkatini çekmiş ve sediri anlatmıştır: “Sedir yerden otuz santim yüksektir ve kadife kaplamalıdır. Divanın üzerinde değişik renk ve kumaşlardan dikilmiş minderler vardır”⁵⁷⁷. Bunun dışında sedir gibi *makatlar* evlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Türk evinin iç dekorasyon mobilyalarından biri de gömme dolap ve yüklüklerdir. Dolap ve yüklüklere yorgan, döşek ve çarşaf konuluyordu⁵⁷⁸. Aynı odada gündüzleri oturulur, geceleri yatılırdı. Ayrıca sandıklar terekelerde sıklıkla zikredilen eşyalar arasında yer almaktadır. Ayaklı sandık ya da sepet sandık olarak geçmektedir. Giysiler ve özel eşyalar bu sandıklar içinde saklanıyordu.

1.8.1 Oturma Odası Eşyaları

Osmanlı giyim kuşam ve ev eşyalarında bu dönemde değişiklikler yaşandığı anlaşılmaktadır. Genel olarak mobilya, ev eşyası ve kullanılan diğer şeylerde önceden sadelik hâkim iken altın ve gümüş bol olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gerek sicillerdeki eşya satışlarına gerek terekelere yansıyan pek çok kayıta kişilerin sahip oldukları ev eşyaları kişisel zinet ve giysilerde değerli madenlerin bolca kullanıldığı tespit edilmiştir. Herkes maddi varlığına göre değerli madenleri gündelik hayatına dâhil ediyordu. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kullanımının yasak

⁵⁷⁶ D’ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf...*, ss.110-111.

⁵⁷⁷ Pardeo, *Şehirlerin Ecesi...*, ss.23-24.

⁵⁷⁸ Pardeo, *Şehirlerin Ecesi...*, s.31.

edildiği ya da uygun görülmediği alan sofrta takımlarıdır. Bunun İslamiyet'in getirdiği bir anlayış olduğu görülmektedir. İslami geleneğe göre Müslümanlar, altın yahut gümüşten yapılmış tabak, kâse ve çatal bıçak gibi alet kullanmamalıdır. Hz. Muhammed'in bu konuda sözü bulunmaktadır: *Hiç şüphesiz, cehennemın ateşi, devenin kükremesi gibi, altın yahut gümüş kâse ve tabaklardan yiyip içenlerin karnında gürleyecektir*⁵⁷⁹. Bu nedenle en zengin evlerde bile çoğunlukla değerli madenlerden yapılmış yemek takımları kullanımına rastlanılmamıştır⁵⁸⁰.

Yemek takımları hariç İstanbul'da bulunan gerek saray ve gerek konaklarda oturma odası eşyalarında ve başka işlerde kullanılmaya yarayan çeşitli eşyalarda sıklıkla altın ve gümüş kullanılmıştır. *Fincan zarfları, tepsiler, güğümler, şamdanlar, buhurdan ve gülebdanlar, tavan süslemesinde kullanılan şişelerde* altın ve gümüş kullanıldığını terekelerde görmekteyiz⁵⁸¹. Bu dönemde altın, gümüş ve değerli taşların (zümrüt, yakut, elmas, inci gibi) özellikle kadın süs eşyalarında, başlıklarda ve giysilerinde kullanıldığı görülmüştür. Kaftan ve feracerde altın ve gümüşten yapılmış düğmeler bulunuyordu. Gayrimüslim erkekler, başlık süslemelerinde, kemerlerde ve yüzük gibi eşyalarda gümüşü ve değerli taşları bolca kullanmışlardır. Müslüman erkeklerin başlıklarında ise genelde bu tür süslemelere rastlanılmamıştır. Müslümanlar bunun dışında gümüşten yapılmış saat ve bıçakları kullanabilmişlerdir.

Tablo 11: Oturma Odası Eşyaları.

Makat	Gülabdan	Gümüş gülabdan
Mardin makatı	Çit yan makat	Gül şişesi
Sedir	Buhurdan	Altın gülabdan
Minder	Şamdan	Fener
Yan kaliçesi	Gümüş şamdan	Zembil
Orta kaliçesi	Çit minder	Kutni makat
Eski minder	Basma minder	Kadife minder

⁵⁷⁹ D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ...*, s.67.

⁵⁸⁰ İstanbul Kadısı iken vefat eden Süleyman Efendi'nin terekesinde zikredilen eşyalar arasında da altın ve gümüşten yapılmış mutfak araç gereçleri bulunmamaktadır. BabŞS 113-34a-b (H. 3 N 1112/M. 11 Şubat 1701).

⁵⁸¹ İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı Defterleri. Nu. 36, 44, 16/35, 16/39, 16/40, 16/41, 16/46, 16/48. Ayrıca Bab Mahkemesi sicillerinde geçen eşya satış belgelerinden hareketle verilmiştir. Bizim çalışmamız gündelik hayata yönelik olduğu için saray ve devlet ileri gelenlerine ait olan askeri kasamalar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve kaptan-ı derya ve saray eşyaları, giyim kuşam ve hayatı hakkında ve Lale Devri'nin tüketim alışkanlıklarına yönelik bir tez için bkz. Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, State University of New York at Binghamton, 2009.

Yeni minder	Kadife minder	Perde
Ocak perdesi	Duvar makramesi	Duvar halısı
Sandık	Dolap	Pirinç buhurdan

1.8.2 Mutfak Eşyaları

İstanbul evlerinde Avrupa'daki gibi yemek odası olarak nitelendirilebilecek özel odalar yoktu. Yemek vakti gelince herkesin bulunduğu dairede veya odada sofralar kurulurdu. İnsanlar güzel havalarda çoğunlukla, evlerinin daha ferah yerlerinde ve bahçelerindeki köşklere yemek yiyorlardı. Yemek vakti geldiği zaman konaklarda uşaklar ellerinde taşıdıkları tepsilere sıralanmış yemekleri getirirdi. Sıradan evlerde ise evin hanımı sofrayı kuruyordu. Osmanlı ailesinde yemek yer sofralarında siniler üzerinde yenirdi. Üzerinde yemek yenen siniler çoğunlukla kalaylı bakırdan yapılmış olup küçük ve yuvarlaktır. Siniler, küçük sehpanın üzerine konur. Sininin ve sehpanın altına, temizliği korumak için beyaz yahut desenli büyük bir örtü serilir. Sofralar dört yahut en fazla beş veya altı kişiliktir. Misafir geldiğinde bu sayılar arttığından o zaman ayrıca bir veya iki sofraya daha kurulurdu⁵⁸².

Siniler üzerindeki yemekler ortadaki bir kaptan yenirdi. Kaplar kalaylanmış bakırdandı. Hoşaf tasları sık kullanılan mutfak eşyaları arasındaydı. Tereke ve eşya listelerinde geçen en önemli mutfak eşyasından biri de fincanlardır. Fincanlar madeni zarflar içine konulmaktaydı. Ticaret için gelmiş handa misafir olan erkeğin bile terekesinden fincan ve ibriklerin çıktığı görülmüştür. Özellikle de Kütahya fincanları kullanılırdı⁵⁸³.

Tablo 12: Mutfak Eşyaları.

Büyük ve küçük sini	Tepsi	Tava
Tabla	Kahve tepsisi	Testi
Hoşaf tası	Kütahya fincanı	Kevgir
Tencere ve kapak	Kahve zarfı	Tunç havan
Kazan	Kahve ibriği	Ağaç havan
Sahan	Leğen	Satır
Cam tas	Gügüm	Çatal
Kütahya tabağı	Kepçe	Kaşık

⁵⁸²D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ...*, s.

⁵⁸³BabŞS 100- 105-106 ab(H.16 B 1124/M. 19 Ağustos 1712). Manol hapiste olduğu için eşyaları, o hapisten çıkana kadar güvenilir birisine emanet edilmesi için bir deftere kaydedilmiştir. Defterdeki eşya listesine baktığında yere serilen 6 adet Mısır hasırı, birkaç tane eski kilim, 8 adet Kütahya fincanı ve Kütahya gülabdan, minder, yastık, yorgan ve birçok mutfak eşyası, aydınlatmada kullanılan şamdan mumluk gibi birçok eşya adı geçmektedir. Görüldüğü üzere tek yaşayan erkeklerin eşyaları arasında da kahve fincanları ve cezveleri yer almaktadır.

Su küpü	İbrik	Et satırı
Sirke bardağı	Kova	Bakraç
Ardıç bardak	Yağlık	Bıçak
Çini bardak	Ağaç kâse	Fıçı
Kütahya kâsesi	Kavanoz	Toprak çanak
Tekne	Elek	Kalbur
Kebap şişi	Çatal şişi	Kil kutusu
Bakır su tası	Sepet	Şişe sürahi
Çini tabaklar	Hasırlı şişe	Bakır maşrapa
Büyük küçük küp	Lengeri	Şimşir kaşık
Dolap	Aşure tenceresi	Aşure maşrapası
Yeşil bardak	Eyüp bardağı	Limonluk

1.8.3 Yatak Odası Eşyaları

Geceleri yatakta üste örtmek ve gündüzleri ısınmak amacıyla yorganlar sıklıkla kullanılıyordu. Eski ve yeni olarak belirtilen yorganların yüzlerinin ne tür kumaşlarla yapıldığını terekelerden anlamaktayız. Buna göre ipek kumaşlar başta olmak üzere atlas, diba, beledî kumaşlar da kullanılmaktaydı. Yorgan çarşaflarının da kullanıldığı görülmektedir. İpek kumaştan çarşaflar kullanılıyordu. Bazen çarşaflar üretildikleri yerin ismiyle zikrediliyordu, Mısır çarşafı gibi⁵⁸⁴. Bunların yanında bohçaları koymak için sepet, sandık ve yatağın yanı başında ayna bulunmaktadır.

Tablo 13: Yatak Odası Eşyaları.

Yünlü döşek	Beledî döşek	Bohça
Yorgan	Alaca yorgan	Kutni yorgan
Yastık	Yemeni yastık	Köhne yastık
Yüz yastığı	Kadife yastık	Müstamel yastık
Çarşaf	Bürümcük çarşaf	Çatma yastık
Hatai yorgan	Yün yorgan	Baş yastığı
Sepet	Bohça	Ayaklı sandık
Kıbrıs çarşafı	Sandık	Sepet sandık
Mısır çarşafı	İpek çarşaf	Alaca çarşaf
Ayna	Tarak	Peşkir

1.8.4 Sergiler

Oturma odasında yere ısı yalıtımını sağlamak amacı ile döşeme olarak hasır ve onun üstüne başta kilim olmak üzere maddi olanaklara göre halı gibi sergiler serilmekteydi. Bunlar çoğu zaman dokundukları yerin adı ile anılmakta idi. Bunların

⁵⁸⁴ BabŞS 16/39 23a-3 (H. 27 Z 1128/M. 12 Aralık 1716).

dışında keçeler de yere sergi olarak kullanılmaktadır⁵⁸⁵. Keçe, keçi kılının dokunmadan sadece dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş olup döşemeler arasında biraz daha ucuz olanıydı. Keçeler içinde en yaygın olanı Yanbolu keçesi'dir⁵⁸⁶. Hasırlar kilimlerin altına seriliyordu ve en ucuz olan döşemeydi. Hasır olarak en çok Mısır hasırının tercih edildiği anlaşılmaktadır⁵⁸⁷. Bunların dışında kayıtlarda İstanbul evlerinde döşeme olarak daha pahalı olan halılar kullanıldığı tespit edilmiştir. Fakat halıların fiyatları yüksek olduğundan kullanımları yaygın değildi. Daha ziyade zenginlerin konaklarında rastlanılıyordu. Sergilerin üzerine oturmak için değişik büyüklükte ve kumaşlardan yapılmış olan minderler seriliyordu. Dolayısıyla terekelerde kişilerin sahip oldukları ev eşyaları içerisinde minderler sıklıkla zikredilmektedir.

İstanbul'da hemen her evde rastlanılan ve odaların duvar süslemesinde kullanılan, duvar halılarıdır. Evlerin duvarları değişik renk ve desenlerdeki halılarla bezeniyordu. Duvar ve tavan süslemesinde halıların dışında ağaç ve çiçek motiflerini içeren resimler çiziliyordu.

1.9 Mimarbaşı ve Hassa Mimarları

Başkent'in yönetiminde görev alan en önemli kurumlardan biri inşaat ve yapım faaliyetleri ile ilgilenen şehreminliği ve mimarbaşının yönetimindeki Hassa Mimarlar Ocağı'dır. Asli görevi Padişah saraylarının, camilerin ve diğer hayır eserlerinin inşa edilmesi, savaş sırasında yıkılan kalelerin ve tahrip edilen köprülerin tamir edilmesidir. Görev alanları imparatorluk sınırlarına yayılmış olan mimarbaşı aynı zamanda başkentteki bütün mimari etkinliklerden ve kontrolünden sorumludur. Aslında, saraydaki ve imparatorluk dâhilindeki devlet inşaat ve tamirat işlerine dair imar faaliyetlerini yürüten hassa mimarları Şehreminliği'ne bağlıdır. Her ne kadar şehreminleri de devlete ait binaların inşaat ve tamiratında görev alsalar da, mimarbaşı gibi inşa etme yetkisine sahip değillerdir. Şehreminleri, inşaat için gerekli malzemenin temini ve gerekli masrafların karşılanması diğer bir ifadeyle sultan yapılarının mali denetimiyle, mimarbaşı ise inşaatın keşif, plan, inşa gibi teknik

---

⁵⁸⁵ İMBKD 43- 89b/ 2 (H. 9 C 1134/ M. 27 Mart 1722).

⁵⁸⁶ İMBKD 43- 79b/ 1 (H. 9 R 1134/M. 27 Ocak 1722).

⁵⁸⁷ İMBKD 43- 81b/2 (H. 2 R 1134/M. 20 Ocak 1722), İMBKD 43- 90b/1 (H. 5 B 1134/M. 21 Nisan 1722).

yönlerinden sorumludur⁵⁸⁸. Geleneksel yönetim örgütlenmesinde, her ne kadar en başta yetki ve görevleri ayrılmışsa da, özellikle XIX. yüzyıl başlarında mimarbaşılar ile şehreminlerin sorumluluk alanlarının birbirine karıştığı görülmektedir. Bunun üzerine, bu durumun düzeltilmesi amacıyla, 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurularak, idari işlerden sorumlu olan ve hassa mimarlığının üstünde bir makam olan şehreminliği ile mimarbaşılığın birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece, *fenn-i bina ve hendesede maharet ve dirayeti mücerreb olan* eski mimarbaşı Abdülhalim Bey, ilk Ebniye-i Hassa Müdürü olarak atanarak, kamu binalarının inşası ile özel binaların denetlenmesi görevi verilmiştir. Kent içindeki bendlerin ve suyollarının inşası, sokak onarım çalışmaları keşifleri ve kaldırımların tamirâtı vb. gibi kamu hizmetleri Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün sorumluluğuna verilmiştir⁵⁸⁹.

Mimarbaşı Hassa Mimarları Ocağı içinde bulunan mermerci, minareci, duvarcı, marangoz, kireççi, sıvacı, bıçkıcı, lağımçı, kurşuncu, demirci, camcı zümreleri temsil etmek hasebiyle onların denetlenmesi ve görevlendirilmesinden mesuldü⁵⁹⁰. Mimarbaşı, imar faaliyetlerini maiyetindeki yardımcılarını ile yürütmekteydi. Bunlar önce hassa mimarları, sermimar, sonra da belli sayıda mimar, müfettiş, usta ve işçilerden müteşekkildi.

Mimarbaşının bütün yapılar üzerinde mutlak bir otoritesi vardır. İstanbul'daki bütün binaların yapımının kontrolü mimarbaşıya aittir. Hiçbir kimse onun izni olmadan inşaat yapamazdı. Binaların yüksekliğini dahi o tayin ederdi. Sokak üzerinde temellerin atılacağı çizgiyi o tespit eder. Aynı şekilde çatının saçak denen ve dış duvarlara taşan kısmının yapımı için de onun fikrini almak lâzımdır. Yağmur suları saçaklardan diklemesine olarak sokağa akıtılır ve nihayet bir çeşit balkon olan şehnişinlerin ve taraçaların yapımı için de ondan izin alınıyordu⁵⁹¹. Evlerin inşasıyla

⁵⁸⁸ Yekta Özgüven, “19. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları”, *Sigma* 3, 2011, s.287. 283-289.

⁵⁸⁹ Özgüven, “19. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da...”, *Sigma*, s.287.

⁵⁹⁰ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı (Âdâb-ı Osmaniye)*, İstanbul: İz Yay., 2003, s.395.

⁵⁹¹ İstanbul evlerinin diğer bir özelliği ise tahtapûş olarak ifade edilen taraçalarının bulunmasıydı. Ancak sicil kayıtlarında yer alan mülk satışlarına dair belgelerde tahtapûşlara atıflar yüzyılın ortasına doğru azalmaktadır. Nedenini yine başka bir sicilde yer alan kayıttan anlamaktayız. 1138 yılında “tahtapûş fermanı” adıyla özel bir ferman düzenlendiğini görmekteyiz. Bazı kimseler evlerinin dam ve çatılarına (sakaflarına) kanuna aykırı olarak tahtapûşlar yapıyorlardı. Tahtapûşlar yangın çıktığında yangının civarındaki eve sıçramasına yol açıyordu. Bunun için evlerinin bu tür kısımlarının zararlı olduğu görülmüştür. Bundan başka tahtapûşlar kadınların birbirini izlenmesine sebep verdiğinden yasak ve haramdır. Ayrıca türlü husumetlere sebep olduğu da malum olduğundan sakflar üzerine tahtapûşların yapılmaması sevaptır. Bunun için yangınların evden eve sıçrayarak büyümemesi ve komşular arasında husumetlere yol açmaması amacıyla taraçaların yapılması yasaklanmıştır. Bu konuda ihlalleri önlemek için de özellikle hassa mimarbaşı

ilgili her konuyla ilgilenmek Mimar ağasının sorumlulukları arasındaydı. Bu yüzden yazar D'Ohsson, mimar ağasının bundan kazanç sağladığını ifade etmiştir. O'na göre, her yeni inşaat sahibinden alacağı muayyen bir istihkakı olduğu gibi, ayrıca verdiği bazı “gizli müsaadeler” dolayısıyla da menfaat görmekteydi. Çünkü bu alandaki her türlü yetki kendisine verilmiştir. Zira komşular arasında anlaşmazlıklar ve ihlaller olduğunda durumun keşfi ve halli için mimarbaşı ve maiyetindeki Hassa mimarlarına çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir⁵⁹².

Azınlık mabetlerinin tamir işlerine hususî bir önem verildiği için, genel olarak ilk ve son keşifler, bizzat hassa mimarbaşının başkanlığında Hassa mimarlarından oluşan bir heyet tarafından yapılıyordu⁵⁹³.

Kentteki yangın sonrasında yeniden inşa edilecek binaların kontrolü yanında mevcutların tamirinin ve onarılacak kısımlarının denetlenmesi görevini hassa mimarlarından oluşan bir heyet yapmaktadır. Heyet talepte bulunan kimsenin ev ya da dükkânına giderek keşifte bulunuyor ve hangi kısımların ne fiyata tamir edileceğini belirliyordu⁵⁹⁴. Komşular arasındaki mülki anlaşmazlıklarda oluşturulan keşif ekibi içerisinde naiple birlikte hassa mimarları hazır bulunuyorlardı. Görevliler anlaşmazlığa yol açan mülkî sorunları yerinde tespit ederek çözüme kavuşturulmasına yardımcı oluyorlardı⁵⁹⁵.

---

vazifelendirilmiştir. Alınan tedbirler kısmen sonuç vermiş olacak ki tahtapûşlara olan atıflar nispeten azalmıştır. İŞS 24- 116b/1 (H. 28 Zilhicce 1138/M. 27 Ağustos 1726).

⁵⁹² BabŞS.152- 12b/ 1 (29 Şevval 1144/ 25 Nisan 1732).

⁵⁹³ Eğrikapı'daki Avcı Beğ Mahallesi'nde olan Meryem Ana Kilisesi İstanbul'un fethinden sonra Rumlara terk edilmiştir. Ancak zamanla kilise eskiyerek harap olmaya başlayınca kilise cemaatinin ibadet edecek yeri kalmamıştır. Bunun üzerine kilise papazı ile cemaati kilisenin tamir edilmesi için mektup göndermiştir. Ayrıca Müslümanlardan pek çok kişi de kilisenin tamire muhtaç olduğunu ihbar edince yönetim bir ekip oluşturulup kilisenin keşfini isteyecektir. Oluşturulan keşif heyetinde mübaşir Ali Ağa ser-mimaran Ağa ve kâtibi Mehmet Efendi ve mimarlardan Hüseyin halife, el-Hac Mehmet halife ve diğer Mehmet halife vardır. Mimarlar kiliseye giderek tamir edilecek kısımları ve ölçülerini belirleyerek rapor etmişlerdir. Raporlarlar doğrultusunda kilisenin tamirine engel olunmaması için yetkililere merkezden emirler gönderilmiştir. BabŞS 158-119b/2 (H. 15 Z 1147/8 Mayıs 1735).

⁵⁹⁴ Mevlâna Ali Efendi hassa mimarlarından Ömer halife, Hasan Halife ile İstanbul'da Öksüzce Mahallesi'ne giderek keşif yapıyorlar. Mustafa Efendinin arsası senede 80 akçe ile mukataalı olan evinin tamir masraflarının fiyatını belirlemek için. Evin tamir edilen kısımlarının toplam maliyetini 25.360 akçe olarak hesaplamışlardır. BabŞS 100-28a/1 (H. 25 B 1124/M. 28 Ağustos 1712).

⁵⁹⁵ Komşular arasında anlaşmazlığı halletmek üzere keşif naibi Hüseyin Efendi, hassa mimarlarından Hasan halife görevlendirilmiştir. Keşif ekibi İstanbul'da Sultan Bayezid-ı Cedid Mahallesi'nde belirtilen yere giderek öncelikle halk huzurunda bir mahkeme düzenlemişlerdir. Buna göre, Mehmet Ağa komşusu Ayşe isimli kadından şikâyetçidir. Gerekçesi ise, evinin bahçesi tarafındaki harem bölümü doğrultusunda pencere yaptıran Ayşe'nin pencerelere nezaret koydurulmaması nedeniyle mahremiyetinin ihlal edildiği iddiasıdır. Mimar iddiaları dinledikten sonra şikâyetin haklı olup olmadığına dair yerinde incelemelerde bulunacaktır. İncelemeleri sonucunda

1.10 III. Ahmed Devri'nde İstanbul Yangınları

Birçok sokağı dar ve evlerin çoğu ahşap olan İstanbul'da yangınlar ciddi yıkımlara neden oluyordu. Yangınların çıkmasının çeşitli nedenleri vardı. Yemekler çoğunlukla mutfakta odun kömüründe yakılan bir mangalda ya da ocaklarda pişirilirdi. Mangalın veya ocağın devrilmesi ile ateşin eve ve civarındaki yapılara sıçramasıyla kısa zamanda yangınlar büyüyordu⁵⁹⁶. Temizlenmeyen bacalardaki korlar İstanbul rüzgârlarının etkisiyle alev alarak yangınlara sebep oluyordu⁵⁹⁷. Yangınların nedenlerinden bir diğeri de aşçı mutfaklarında ve evlerde ısınmak amacıyla bulunan tandırlardır⁵⁹⁸. Çıkarılan bir fermanla tandırların yangınlara sebep olmaması amacıyla demirle kaplanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1572 tarihli bir belge, her evin merdivenle birlikte bir fiçı suyu hazır bulundurmak zorunda olduğu ve yangın çıktığında herkesin yangını söndürmek için gerekeni yapması isteniyordu⁵⁹⁹.

Jean Thevenot'a göre, yangınların büyük bir kısmı tütünlerden dolayı çıkmaktadır. Türklerin tütüne düşkün olduklarını ve içerken uyuya kaldıklarını ve düşen tütünlerin yangınlara sebebiyet verdiğini ifade etmektedir⁶⁰⁰.

Paris'te XVII. yüzyıl ortalarından itibaren ahşap ev yapımı yangın tehlikesi nedeniyle giderek yasaklanıyordu. İstanbul'da benzer yasaklamalar getirilmiştir. Yangından sonra inşa edilecek evlerin taştan yapılması şartıyla izin verilmesine dair ferman çıkarılmıştır⁶⁰¹.

---

pencerelerin nezareti olduğunu ve kadınların mahremiyetini ihlal etmediği yönünde rapor tutacaktır. Keşif nâibi de bu doğrultuda Mehmet Efendi'yi komşusunun evinde yaptığı değişikliklere engel olmaması için uyardıktan sonra mahkemeye rapor etmiştir. BabŞS 159-76a/2 (H. 28 S 1147/M. 30 Temmuz 1734).

⁵⁹⁶ Mantran, İstanbul Tarihi, ss.250-251.

⁵⁹⁷ 1134 tarihinde sicile kaydedilmiş bir belgede yangınların ocaklardan çıktığı belirtilmektedir. Yangınlar ocaklardan kaynaklandığından mahallelerde bulunan evler, bekâr odaları, hanlar ve dükkânlardaki bütün ocakların kurularının süpürülmesi emredilmiştir. İstanbul Kadısı bu konuda sorumlu tutularak gerekli tedbirler alması isteniyordu. Bu konuda mahalle imamlarına da sorumluluklar yüklenerek mahalle halkının takibiyle vazifelendiriliyorlardı. BabŞS 94a/3 (H. 24 L 1134/M. 7 Ağustos 1722).

⁵⁹⁸ BabŞS 87a/3 (H. 15 Ca 1135/M. 21 Şubat 1723). Kış aylarında çıkan yangınların ekserisi tandırdan çıkmaktaydı. Dolayısıyla aşçıların yaptırdıkları ve evlerdeki tandırların teneke ile kaplanarak imal edilmesi kararlaştırılmıştır.

⁵⁹⁹ Mantran, 17. yy'da İstanbul, s.34.

⁶⁰⁰ Mantran, 17. yy'da İstanbul, s.251.

⁶⁰¹ İstanbul'daki yangında evleri ve dükkânları yananların yapacakları evlerin saçaklarının sokağa taşmaması, kale duvarlarına bitişik şekilde ev ve dükkân yapmamaları ve binaları taştan (*körpe-yi saylak*) inşa etmek şartıyla yenisini yapmalarına izin verilmesine dair ferman düzenlenmiştir. Evail-i Ramazan 1130/ 29 Temmuz-7 Ağustos 1718. Toraman, 128 Mühimme, hkm.141, s. 72-73.

İlk zamanlar yangın söndürme işi yeniçerilerin görevleri arasındaydı. Ancak yeniçerilerin yangın söndürme olanakları sınırlıydı. Zaman zaman yağma yapmak amacıyla ayak takımıyla anlaştıklarından bile bahsedilmektedir. İsyanlarla beraber meydana gelen yangınlar “dehşet” dengesini oluşturmak için yeniçeriler ve halkın Sultan’a karşı kullandıkları bir silah olarak görülüyordu⁶⁰². Yangınların etkisi artmaya başlayınca sonraları yangınları söndürmek üzere Bostancıbaşına da sorumluluk yüklenmiştir. Büyük bir yangın çıktığında yangınla mücadeleyi Sadrazam, Yeniçeri ağası, Bostancıbaşı, yeniçeri zabıtları ve komutanlar yönetirdi. Daha sonraları XVIII. yüzyılın başında Müslümanlığa geçen bir Fransız tulumba kullanılmasını önerdi. Böylece 1719 tarihinde bir tulumbacı birliği kuruldu. Bu tarihten sonra ocağın kurulmasıyla birlikte alınan tedbirlerin de etkisiyle yangınlar azalmaya başlamıştır.

Yangınların çoğu kalabalık nüfusu barındıran Haliç kıyısındaki Cibali semtinin kalabalık mahallelerinde ve ticaret merkezlerinde başlayıp diğer mahallelere sıçrayarak bütün kente dağılıyordu. Yangınların bu bölgelerden başlamasının çeşitli sebepleri bulunuyordu. Öncelikle Cibali semtinde ateşle yapılan meslekler icra ediliyor olması ve Cibali-Unkapanı arası şiddetli rüzgârlara açık olması sebebiyle yangın tehlikesine açıktı. Bir de buraların Fatih semtine kadar kalabalık nüfusu barındırmasından dolayı evlerin sık olması yangınların hızla büyümesine yol açıyordu. Burada başlayan yangınlar genellikle iki hatta ilerler, Fatih ve Aksaray yoluyla Langa ve Vefa'ya, buradan Şehzadebaşı ve Laleli yoluyla Yenikapı'ya ulaşırdı. Haliç'teki Çıfıt Kapısı'ndan çıkan yangınlar da aynı sebeplerden Cağaloğlu üzerinden Büyük Çarşı'ya doğru bütün evlere zarar vererek genişlemeye elverişliydi⁶⁰³. Bedesten birçok kereler alevlere yenik düşerek büyük maddi kayıplara neden olmuştur. Bu durumdan yabancı tüccarlar da zarar görmüş bu yüzden şikâyetleri olmuştur.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde tespit edilen ilk yangın 1115 (1703) yılında Alaca Hamam civarında çıkmıştır. Bizzat padişahın kendisi, devlet ileri gelenleri ve Yeniçeri zabıtları yangını söndürmek için gereken önlemleri almaya çalışmışsa da mümkün olmamıştır. Gece başlayan yangın sabaha kadar devam etmiştir. Sultan Hamamı, Alaca Hamam ve dükkânlar ile kâgir yapıdaki Ketenciler Çarşısı'nda

---

⁶⁰² Mansel, *Konstantiniyye*, s.299.

⁶⁰³ İnalçık, “İstanbul”, C.23, s.231.

bulunan dükkânlar ve içlerinde bulunan keten ve buğday hep yanmıştır⁶⁰⁴. Hoca Paşa semtindeki Hobyar Camii yakınında Benli Ali Ağa isimli bir vatandaşın evine ateş isabet etmesiyle 1708 yılında bir yangın daha çıkmıştır. Burada çıkan yangının bir kolu buradaki şerbetçi dükkânlarına, bir kolu Mahmut Paşa Hamamı karşısındaki çeşmeye kadar, bir kolu Daye Hatun Camii'ne ve ipekçi bodrumuna kadar sıçrayıp buralarda bulunan evleri ve dükkânları tamamıyla kül etmiştir⁶⁰⁵. Kentteki diğer yangın 9 Temmuz 1715 tarihinde kaza sonucunda çıkmıştır. Bayezit Han Camii havalisinde olan kürkçü dükkânında çıkan yangın Kumkapı'ya kadar yayılmıştır. Bu yangında çok sayıda bina, dükkân, Sultan Beyazıt etrafında olan büyük hamam ve darphane yanarak enkaza dönüşmüştür⁶⁰⁶.

İstanbul'da meydana gelen büyük yangınlardan bir diğeri 17 Temmuz 1718 tarihinin gecesinde Cibali kapısı haricinde tüfekhanedeki bir Yahudi evinde çıkmıştır. Buradan yalılara sıçrayan yangın rüzgârın etkisiyle birkaç kola ayrılmıştır. Bir kol Küçük Pazar yoluyla Kantarcılar ve oradan Süleymaniye Bimarhane'si ve Ağa Kapısı'na bir kolu da Vefa'ya yayılmıştır. Burada bulunan Vezir Mustafa Paşa, eski Sadrazam Numan Paşa ve Reis Ebubekir Efendi'nin sarayları ateşlere teslim olmuştur. Yangın buradan Şehzade Camii civarına sıçrayarak cami ve mescitlerin amellerini eriterek içindeki eşyaları, yeniçerilerin eski odalarını ve esir odalarını yaktıktan sonra Çukur Çeşme üzerinden Laleli çeşmesine sirayet etmiştir. Alevler buradaki evleri, dükkânları, cami ve mescitleri yuttuktan sonra Küçük Langa'ya kadar ulaşmıştır. Başka bir kol, Aksaray'a ulaşarak burada bulunan vezir ve sadrazam saraylarını yaktıktan sonra Altı Mermer'e geçerek birçok kişinin evini yakmıştır. Yine diğer bir kolu Zeyrek'e ulaşarak önde gelen ekâbir saraylarını tamamen kül etmiş ve Avrat Pazarı üzerinden Koca Mustafa Paşa'da son bulmuştur. Pazar gecesini başlayan yangın yirmi dört saat sürmüş ve kentin sokaklarına dehşet saçmıştır. Halk bu yangından endişelenerek başka mahallere eşyalarını taşımış ancak o mahalleler de yangından nasibini alınca eşyaları yangından kurtarmak mümkün olmamıştır. Yangında sadece sıradan halkın ev ve dükkânları değil önde gelen devlet adamları ve şeyhülislamın sahip oldukları saraylar da yanıp kül olmuştur. Hükümet Vezir Mustafa Paşayı görevlendirerek yangının çıkış sebeplerinin araştırılmasını, kundak sonucunda çıktığı tespit edilirse suçluların cezalandırılmasını istemiştir.

⁶⁰⁴ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.697.

⁶⁰⁵ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C.II, s.797.

⁶⁰⁶ Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid*, C.IV, Matba-ı Amire, 1282, s.95.

Bundan sonra da olabilecek yangınlar için tedbirli ve uyanık davranılması söylenmiştir⁶⁰⁷. Yangında sadece halkın evleri değil ekâbir saraylar da yanmıştır. Vezir Numan Paşa'nın ailesinden Ayşe Sultan'ın da İstanbul'da ikamet ettiği saray bunlardan biridir. Saray yanmış hatta evin enkazı altında değerli eşyalar kalmıştır. Eşyaların bulunması için 10 arayıcı görevlendirilerek eşyaların bulunmasında dikkatli olunması istenmiştir⁶⁰⁸.

Kentin üçüncü büyük yangını, 1142 (1730) senesinde meydana gelen Balat yangınıdır. Yangın nedeniyle tarihi yarımada sınırları dâhilindeki pek çok mahallede bulan evler ve dükkânlar yanıp kül olmuştur. Yangının sonuçlarının oldukça yıkıcı olduğu sicil kayıtlarına yansımıştır. Çünkü bu yıla ait mülk alışverişine konu olan belgelerde binası *muhterik* olmuş ifadesi sıklıkla kullanılmıştır⁶⁰⁹.

Yangınların ardından alevlerin silip süpürdüğü mahallelerde, hızlı bir şekilde yeniden inşa etme faaliyetlerine girişiliyordu. Yangınlar söner sönmez halk yanan evler ve dükkânlarını tamir etmeye ya da yeniden yapmaya çalışıyordu. Hükümet de evlerin biran evvel yapılarak halkın evlerine yerleştirilmesi için gerekli önlemleri alıyordu⁶¹⁰. Tabi bu inşaat faaliyetleri esnasında çeşitli sıkıntılar baş gösteriyordu. Sıkıntıların başında evlerin yapımında kullanılacak malzemelere duyulan şiddetli ihtiyaç gelmekteydi. Evlerin ve diğer binaların yeniden inşası için kereste, tuğla, kiremit tedariki zaman zaman zorlaşıyordu. Bunun yanında dülgerci, doğramacı ve marangoz ustalarına ihtiyaç duyulduğundan Kayseri, Maydos, Midilli gibi yerlerdeki hassa mimarbaşları, voyvodalar, vilayet ayanlarına hükümler gönderilirdi. Gönderilen emirlerde kazaları dâhilinde bulunan marangoz ve inşaat ustalarının biran evvel İstanbul'a yollamaları isteniyordu⁶¹¹.

---

⁶⁰⁷ Leyla Toraman, *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, hkm.125, s.66.

⁶⁰⁸ 128 Numaralı Mühimme, hkm.127,129, ss.67-68.

⁶⁰⁹ Balat Mahkemesi 23 ve 24 numaralı sicillerde yer alan alım satım belgelerinde sıklıkla yanmış ev, arsa, dükkânlardan bahsedilmektedir.

⁶¹⁰ Bolu naibine bir ferman gönderilerek hassa mimarbaşı İbrahim'in İstanbul'a gelmesi emredilmiştir. Kaza sonucunda çıktığı anlaşılan yangında yanan ev ve dükkân sahiplerinin evleri ve binaları kış şiddetlenmeden yapılarak yerleştirilmiştir. Ancak kiremit yetersiz olduğundan evlerin sakafları açık kalıp muzakaya sebep olmaktadır. Halkın bu zaruretinin ortadan kaldırılması için Bolu Kadısı ve zabıtlardan, karyelerde mevcut olan tuğla ve kiremitleri temin ederek İstanbul'a göndermeleri istenmiştir. Bıyık, *124 Numaralı Mühimme*, (Evahir-i ramazan 1130) hkm. 351, s.343.

⁶¹¹ Kayseri mollasına hassa mimarbaşı İstanbul'a gelip yangında yanan ev sahipleri kıştan evvel binaları yapılarak yerleştirilmiştir. Lakin neccar taifesi kalil olduğundan ziyade usret çekilip bazıları dahi İstanbul'da olmayıp memleketlerinde olmağla siz kazanızda bulunan neccar taifesini hemen gönderin. Bıyık, *124 Numaralı Mühimme*, s.342-343. Maydos ve Midilli karyeleri voyvodalarına vilayet ayanlarına ve iş erlerine hassa mimarbaşı İbrahim İstanbul'a gelip neccar

Yangınlar bazı fırsatçıların ekmeğine yağ sürüyordu. Sıkıntılardan faydalanmak amacıyla tüccarlar ellerindeki malları yüksek fiyatlarla piyasaya sürüyordu. Hükümet gerek halkın zor durumundan faydalanmak isteyen muhtekirlerin ellerindeki malzemeleri pahalıya satmalarını, zahireyi saklamalarını, gerek evleri yüksek fiyatlarla kiraya vermelerini engellenmesi için emir ve yasaklar çıkarmıştır. Çıkarılan emir ve yasakları görevliler kentin her yerinde duyuruyordu. Ayrıca esnafı denetim altında tutmak adına İstanbul Bostancıbaşı ve sekbanbaşı vazifelendirilmiştir⁶¹². Hassa bostancıbaşı Halil, kaza ile çıkan yangın sebebiyle İstanbul'da kereste, tuğla ve kiremide ihtiyaç olduğundan biran evvel iskeleye nakli için İznikmid ve Kuruca havalilerindeki kereste üretenlere emirler gönderilmişti. İstanbul'a kereste nakleden gemilerin reisleri ve başkentte olan keresteci esnafına da yangından evvel keresteyi ne fiyata satıyorlarsa yine aynı fiyattan satmaları tembih ediliyordu. Bostancıbaşı işleri hızlandırmak amacıyla bir haseki tayin edip İznik, Düzce ve havalilerdeki kazalarda hazır olan kereste, tuğla ve kiremit ve sair malzemeleri muhtekirlere aldirtmadan biran önce gemilere yükleterek İstanbul'a nakledilmesini sağlayacaktı. Belirtilen hususlarda güçlüklerin giderilmesi için zikredilen vilayetlerde bulunan kadılara, yeniçeri zabıtlarına, kethüdayerlere ve vilayet ayanlarına hitaben emirler gönderilmiştir⁶¹³.

İnşa faaliyetleri sırasında karşılaşılan zorluklardan bir diğeri, karaborsacılıktı. Muhtekirler ellerindeki kereste ve diğer malları pahalı satmak arzusuyla depolara ve dükkânlara kapatarak gizliyordu. Dolayısıyla malzeme almak için İznik, Bolu gibi vilayetlere giden gemiler boş dönmek zorunda kalıyorlardı. Bunun önlenmesi için zikredilen vilayetlere bir mübaşir gönderilerek kerestenin gelmesine mani olanları tespit edilmiş ve cezalandırılmışlardır⁶¹⁴.

Yangınlar nedeniyle yeni yapılan evlerde ahşapla birlikte taş ve tuğla gibi malzemelerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte İstanbul'un görünümünde çeşitlilik göze çarpmaya başlamıştır. Kentin sokaklarında bir taraftan ahşap yapılar

---

(tüccar) taifesine ihtiyaç duyulduğundan adı geçen yerlerin dirliğiniz taifelerini mübaşir ile biran evvel İstanbul'a gönderin 124 101/349 s.342 evahir ramazan 1130.

⁶¹² Toraman, *128 Numaralı Mühimme*, hkm.137, (H. Evahir-i L 1130/M. 20-28 Temmuz 1718), s.70-71.

⁶¹³ Bıyık, *124 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1128-1130)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, hkm. 106/364, 107/366, (Evahir-i Şevval 1130), s.354-355.

⁶¹⁴ Bıyık, *124 Numaralı Mühimme*, hkm.339, (H. Evahir-i Ş 1130/M. 19 Temmuz-28 Temmuz 1718), ss.333-334.

yükselirken diğer taraftan taş, kerpiç ve ahşap yapıda karışık binalar kente renklilik katıyordu.

1.11 III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Aile

1.11.1 Evlilik

Aile, en genel ifadeyle kadın ve erkeğin evlenmesi ile oluşan temel birime verilen addır⁶¹⁵. Osmanlı toplumu aileye büyük önem vermiş ve aile kurumunun oluşması için gerekli itina gösterilmiştir. Osmanlı ailesinin yapısı İslam hukuku ve Türk örfü çerçevesinde oluşup şekillenmiştir. Sosyal sistemin çekirdeğini aile oluşturduğu için toplum aileyle varlık kazanmaktadır. Yapılan çalışmalar evrensel bir aile tipinin belirlenemeyeceğini göstermiştir. Çünkü her toplumun kendi kültürü çerçevesinde şekillenen bir aile yapısı vardır. Osmanlı Devleti gerek kamu gerek özel hukuk alanlarında temel olarak şer'î hukuka dayanmaktadır. Aile hukuku da bu yapıya bağlı olarak şer'î hukuk kuralları içinde yer almıştır. Esasları fıkıh kitaplarında bulunup şeyhülislamın fetvalarına da konu olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı yönetici kesimi aile hukukuna müdahale etmemiş fakat koruyucusu olmuştur.

Osmanlı yönetimi Gayrimüslimlere verdiği din özgürlüğü yanında aralarındaki evlenme ve boşanmaları kendi dinî ayinleri çerçevesinde din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Bununla birlikte gayrimüslimlerden isteyenler şer'î mahkemelere başvurarak İslam nikâhı üzere de evlenme bakımından serbesttiler. Ancak bu türden başvurulara sık rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

Evliliğin gerçekleşmesi için iki şahit huzurunda nikâhın kıyılması yeterliydi. Bununla birlikte evliliğin şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini denetlemek, diğer taraftan nikâhın önemini ortaya koyabilmek için kadılar-naipler ya da onun kontrolü altındaki bir din görevlisinin kıyması esası vardı⁶¹⁶. Osmanlı'nın klasik döneminde bu hususa resmîlik kazandırılmaya çalışılmıştır⁶¹⁷.

⁶¹⁵ Güven Dinç, "Şer'îyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", <http://dergiler.ankara.edu.tr>, s.2.

⁶¹⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuku Tarihi, C.II*, s.89.

⁶¹⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devri'nde Osmanlı Hayatı*, Ali Ural (ed.), İstanbul: 1998, ss.57-59.

Evlenecek kişilerin öncelikli olarak evlenmelerine mani olacak herhangi bir durumun olmadığına dair bir belge almaları gerekiyordu. Bunu başta imam ve müezzinin olmak üzere mahallenin önde gelenlerinin oluşturduğu ihtiyar heyetinden alarak kadıya başvurlardı. Bu konuda sicillere pek çok örnek yansımıştır. Özellikle çeşitli sebeplerle dul (seyyibe) kalmış kadınların ikinci evliliklerini yapabilmeleri için bu tür izin belgelerini aldıkları anlaşılmıştır. Hul ya da talak ile kocasıyla evlilik bağı sona eren kadınların İslam anlayışına göre boşandığı eşten hamile olup olmadığına anlaşılmaması için belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Bu sebeple boşanan kadınların ikinci kez evlenebilmek üzere bu konuda her hangi bir engellerinin olmadığını ihtiyar heyeti “*üç hayz müddeti geçti, ...falan kişiyle tezvîcine mani-i şer’isi kalmadı*” gibi ifadelerle belirtiyorlardı⁶¹⁸. Bekâr, evlenmemiş genç kadınlar da aynı izin belgelerini almışlardır⁶¹⁹. Müslümanlar yanında gayrimüslim kadınlar da izin belgesi almak için başvurabilmektedir. Çalışma yaptığımız dönem itibarıyla Osmanlı toplumunda dul kadınların ikinci evliliklerini yapmalarının doğal karşılandığı anlaşılmaktadır. Belki de kadınların dul kalmasının başka bir takım sıkıntıları getireceği düşünüldüğünden bir taraftan kadınları evlendirmek suretiyle muhtemel sıkıntılar engellenmiş oluyordu. Diğer taraftan toplumsal oto kontrol sistemi ile maddi durumu yetersiz olan kadınlar için bir ölçüde maddi manevi güvenlik ortamı sağlanmış oluyordu. Evlilik izinleriyle ilgili belgeler İstanbul kadı sicillerine sıklıkla rastlanılmışken nikâh hüccetlerine incelenen sicillerde denk gelinmemiştir.

Osmanlı aile hukuku diğer alanlarda olduğu gibi İslâm hukukunun ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde oluşmuştur. İslam ilkelerine ters düşmeyen, norm ve değerlerden kaynaklanan uygulamalara da yer verilmiştir. Eş sayısı evlilik biçimlerini belirleyen unsurlardan biri olmuştur. Eski devirlerden beri ailenin oluşumu ve erkeğin aynı anda evli bulunabileceği eş sayıları da aynı gelenekler ve

⁶¹⁸ Tercüman Yunus Mahallesi’nde oturan Fatma, kocasının kendisini seksen beş gün önce tatlik etmesi nedeniyle dul kalmıştır. Sonra kadının talibi çıkınca evlenmek için mahalle heyetine başvurmuştur. Bunun üzerine heyet “*Fatma hatunu kocası seksen beş gün önce tatlik etti ve bu müddet zarfında üç hayzını görüp yine pâk olduğu tahlif-i şer’i*” olduğunu ifade ederek kadının talibi olan Ebubekir Çelebiyle evlenmesine izin vermiştir. BabŞS 120-64a/6 (H. 20 L 1130/M. 16 Eylül 1718). Başka bir örnekte, Koruk Mahmud Mahallesi’nde yaşayan Emine isimli dul kadını kocası Ömer altmış bir gün önce tatlik ettiğini mahalleden iki kişi haber vererek bu müddet içinde “*üç hayzını gördüğüne tahlif olunduktan*” sonra talibiyle evliliğine izin verilmiştir. BabŞS 120-64a/5 (H.19 L 1130/M. 15 Eylül 1718).

⁶¹⁹ Mimar Sinan Mahallesi’nden Hanife isimli genç kızın evliliğine mani-i şer’isi olmadığına mahalle halkından Mustafa Beşe, Ali ve diğer Mustafa şahit olduğundan talibi olan Ahmet’e izin verilmiştir. BabŞS 99-8b/9 (H.12 N 1124/M. 13 Ekim 1712).

kurallar çerçevesinde belirlenmiştir⁶²⁰. Müslüman Osmanlı ailesinde çokeşli bir yapının hâkim olduğu anlayışı doğruyu yansıtmamaktadır. Zira poligami ne kanunen ne de ahlakî olarak yasak değildi. Fakat hoş da karşılanmazdı. Kentsel alanda eşler arasında servet ve konum itibariyle eşitsizlik olduğunda poligami türünden evlilikler servetin cazibesıyla mümkün oluyordu. Maddi gelirleri ve toplumsal konumları yakın eşlerin yaptığı evliliklerde kuma getirmek zor olmaktadır. Gelir durumu düşük ailede ise maddi olanaklar zaten bu duruma el vermemektedir⁶²¹.

İslam aileyi toplum hayatının temeli kabul eder. Osmanlı ailesinde, bir İslam ailesi olarak dörde kadar çok eşlilik serbest olmasına rağmen fiilen tek eşlilik hâkimdir⁶²². Gerek arşiv kaynakları ve şer'îye sicilleri ve gerekse seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir.

Osmanlı ailesinde çok eşlilik konusunda klasik devrin önde gelen âlimlerinden Kınalızade Ali Çelebi'nin de görüşleri bulunmaktadır. Kınalızade'nin aile ve ahlak üzerine yaptığı ünlü çalışması *Ahlak-ı Alâî*'yede çok eşlilik konusundaki fikirleri dikkat çekicidir. "Erkek ilk eşiyle yetinip üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır. Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedende bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz" şeklinde tek eşliği savunmaktadır. Ayrıca çok eşliliğin iktisadî ve ahlakî yönden tahripkâr olduğunu belirterek aklı başında olan bir erkek cariye yerine hür bir kadınla evlenir diye düşüncesini dile getirir⁶²³.

Kadının birden fazla eşle evlenmesi hemen hiçbir toplumda yaygınlık kazanmazken erkeklerin birden fazla eşle evlenmelerine tarihi süreç içinde pek çok toplumda rastlanmıştır. Elbette bu durum toplumdan topluma bazı değişiklikler göstermiştir⁶²⁴.

Osmanlı'da yasal olmasına rağmen çok kadınla evliliğin yaygın olmamasının altında çeşitli faktörler yatmaktadır. Öncelikle eşlerin tamamına bakmak maddi bazı

⁶²⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II*, ss.456-467.

⁶²¹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul*, Pan yay., 2001, s.89.

⁶²² Bu durum Kuran'da şöyle ifade ediliyordu: "Eğer yetim kızlar hakkında adil davranmamaktan korkarsanız onların yerine sizin için uygun olan kadınlarla ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer aralarında adaletli davranmamaktan korkarsanız bir tane ile yahut elinizin altındakiyle yetinin. Bu haksızlık etmemeniz için daha elverişlidir". Nisa Suresi 4/3.

⁶²³ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları arasında Bursa Örneği", *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13601.pdf*, ss.87-88; Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile*, Ankara: BAAK Yay., 1990, s.110-112.

⁶²⁴ Melek Öksüz, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.7 (Güz 2005), s.54.

külfetleri beraberinde getirmektedir. Zira kadın zengin bile olsa nafakası kocasına ait olup kocasının diğer eşlerinden ayrı yaşama hakkına da sahiptir. Çok eşle evlilik konusunda aile büyükleri de hassas davranmaktadır. Çoğunlukla anne ve babalar evli bir erkeğe kızlarını vermeyi tercih etmemektedir⁶²⁵. Çok eşlilik üzerine farklı kentlerde değişik dönemlere ait olarak yapılan araştırmaların sonucu Osmanlı ailesinde tek eşliliğin yoğun olduğunu göstermektedir. Bursa’da 1670-1698 yıllarında tek eşlilik oranı %91,8’dir⁶²⁶. 1700-1750 yıllarında Gaziantep’te tek eşlilik oranı %84’tür⁶²⁷. Bizim yapmış olduğumuz çalışmaya göre İstanbul’da tek eşlilik oranı % 92 olup diğer araştırmaların verileriyle örtüşmektedir.

Tablo 14: Müslüman Erkeklerin Eş Sayıları⁶²⁸

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	%
Bir kadınla evli erkekler	232	92
İki kadınla evli erkekler	10	4
Üç kadınla evli erkekler	1	1
Dört kadınla evli erkekler	2	3
Toplam	245	100

Tablo 15: Gayrimüslim Erkeklerin Eş Sayıları

Erkeklerin Eş Durumu	Sayı	%
Bir Kadınla Evli Olan Erkek	158	97
İki Kadınla Evli Olan Erkek	2	2
Üç Kadınla Evli Olan Erkek	-	0
Dört Kadınla Evli Olan Erkek	1	1
Toplam	161	100

1.11.2 Boşanma: Muhâlaa ve Talak

Müslüman toplumunda zarurî nedenler hariç boşanma hoş karşılanmamıştır. İslâm hukuku çerçevesinde boşanma yetkisi kocaya verilmiş olsa da uygulamada

⁶²⁵ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı Toplumunda Poligami”, s.405.

⁶²⁶ Düzbakar, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik...”, s.96.

⁶²⁷ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.157-159.

⁶²⁸ Tablolardaki eş sayılarına dair saptamalar 1708-1740 yılları arasında İstanbul Bab ve Balat sicillerinde yer alan veraset davaları ve İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı defterlerindeki tereke kayıtlarından elde edilmiştir.

boşanma talak, muhalaa ve fesih şeklinde gerçekleşmiştir⁶²⁹. Ayrıca İslam hukukuna göre evliliği bitirme yetkisi kocaya verilmekle birlikte kadınlar isterse nikâh sırasında kendisine de boşanma yetkisi verilmesine dair bir hüküm koydurabilirdi⁶³⁰. Bunun dışında kocanın uzun süre ortadan kaybolması halinde kadın mahkemeye başvurarak nikâhın sonlandırılmasını talep edebiliyordu. Hatta kocalardan bazıları bir yere giderken “*eğer ben ... müddet zarfında dönmezsem eşim bende tatlik olsun*” şeklinde kendileri boşanmayı şart koşabiliyorlardı. Molla Kesdel Mahallesi’nden El-hac Mehmet Halep’e giderken, *on üç ay sonra dönmezsem eşim benden bayinen tatlik olsun* diyerek şahitler huzurunda sözlü bir akit gerçekleştirmiştir. Sonra gerçekten belirtilen süre zarfında Hüseyin dönmemiştir. Bunun üzerine şahitler durumu mahkemeye ihbar ederek şart gereğince Fatma’nın nikâhının düştüğünü bildirmişlerdir⁶³¹. Kocaların böyle bir uygulamaya gitmelerinde eşlerinin mağdur olmalarını engellemek amaçlanmaktadır. Uzun süre kocasından haber alamayan kadının böylece nikâhı düşmüş olduğundan isterse başkasıyla evlenme hakkı elde etmiş oluyordu.

Talak, erkeğin eşini tek taraflı boşamasına deniyordu. Bu tür boşanmalarda kocalar eşlerinin fikrini gerek görülüyordu. Çünkü kocaların sınırlanmamış bir boşanma hakları vardır. Kocalar sınırlı bir hallerinde eşlerine bildirmeksizin boşanma sözünü söyleyebiliyorlardı. Genelde bu boşanma türleri eşler arasında itiraz olmadığı müddetçe mahkemeye taşınmazdı. Ancak şurası bir gerçek ki, eşler arasında nafaka, mallar konusunda anlaşmazlık yaşanması kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde mahkemeye bir şekilde intikal ediyordu⁶³². Kadın tarafından mahkemeye intikali “talak edildiğini” kaydettirerek kendisine verilmesi gereken para ya da malları elde etmek istediğinde oluyordu. Bu kadınlardan biri Davut Paşa Mahallesinde yaşayan Rabia isimli kadındır. Rabia mahkemeye başvurarak kocasının kendisini üç sene önce *bayinen tatlik* ettiğini ancak zimmetinde 1500 akçe mihrinin kaldığını belirterek bunu talep etmiştir. Kocasının gereken meblağı ödeyince de aralarında anlaşma sağlanmıştır⁶³³. Talak edilen kadının alması gereken hakların birincisi üç aylık geçimini sağlayacak miktardaki *nafaka-i iddet*, evlenme sırasında

---

⁶²⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul; Paradigma, 2012, s.52.

⁶³⁰ Ünal, *Osmanlı Sosyal...*, ss.52-52.

⁶³¹ BabŞŞ 135-31a/1 (H. 10 L 1137/M. 22 Haziran 1725).

⁶³² Madeline C. Zilfi, “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Medelin C. Zilfi (ed.), İstanbul: TVY Yay., 2009, s.267.

⁶³³ BabŞŞ 108-18a/2 (H. 12 Ra 1127/M. 18 Mart 1715).

mihrin hepsi verilmemişse -çoğunlukla verilmez- *mihri-i müeccel*'dir⁶³⁴. Bir de ayrılmış çiftin çocukları bulunuyorsa -hem bebekler için hem de büyük reşit olmayan kız ve erkekler- onların geçimini sağlamak için bağlanan nafakadır. Bazı durumlarda ise kadın kocasından mihr ve üç aylık nafkasını aldıktan sonra çocuklarının bakımını kendisi üstleniyordu⁶³⁵. Bu paralar bir kapris yüzünden boşanmaya karşı koruyucu işlev görüyordu. Karısını talak etmeyi isteyen koca ödemesi gereken bütün bu ödenekleri göz önünde bulundurduğunda evliliği sona erdirmeyi bir kez daha düşünüyordu. Dolayısıyla dinî yönden kendisine verilen hakkı değerlendirmek isteyen kocalar sonuçlarına da katlanmak durumunda kalacağı için çok yaygınlık kazanmamıştır⁶³⁶.

Kayıtlar, gayrimüslim kadınlardan bazılarının da bu tür boşanma yoluna başvurduklarını göstermektedir. Ancak bunların sayısı oldukça azdır. Bu türden altı adet belgeye rastlanılmıştır. Eğer gayrimüslimlerin nikâhını kadı kıymışsa (İslam nikâhı ise) bu tür boşanmalarda da gayrimüslim kadın eşinden mihri isteyebiliyordu⁶³⁷.

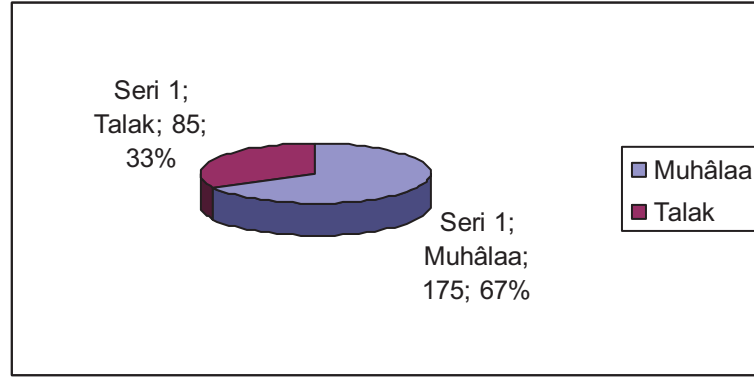
⁶³⁴ İstanbul'da Cebecibaşı Mahallesinden Zeliha'yı kocası boşamıştır. Kadın da mahkemeye başvurarak hem 5000 akçe olan mihri hem de üç aylık geçimi için 600 akçeyi talep etmiştir. Kocasını Ahmet Ağa da toplam 5600 akçeyi karısına ödeyecektir. Sonra kadın kocasından parayı aldığını ve aralarında dava bulunmadığını mahkemeye bildirecektir. Eşlerin mahkeme huzurunda talakı gerçekleştirme gerekçeleri ilerde doğabilecek muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçmektir. Bu durumun her iki tarafa da olumlu katkısı vardı. Koca, mahkeme huzurunda ödemeleri yaptığından eşinin almadığı yönündeki iddialarının önünü almış oluyordu. Kadın açısından da olumlu katkısı talakı kayda geçirerek hükümlerinin uygulanmasını sağlamış oluyordu. BabŞS 133-39b/3 (H. 15 Za 1136/M. 5 Ağustos 1724). Başka örnekler için bkz. BabŞS 88-42a/3 (H. 26 Z 1119/M. 19 Mart 1708); 108-51b/1 (H. 19 R 1127/M. 24 Nisan 1715); 125-33a/2 (H.23 Ca 1133/M. 22 Mart 1721).

⁶³⁵ Debbağzade Mahallesinden Hüseyin Beşe karısını talak edince karısı Ümmühan'a 1600 akçe mihr ve üç aylık geçimi için belirlenen 300 akçeyi vermiştir. Kadın mahkemede belirtilen meblağları kocasından tamamen aldığını söyledikten sonra sahip olduğu iki çocuğun geçimini kendisinin üstlendiğini ve buluşa girinceye dek kocasından para talebinde bulunmayacağını taahhüt etmiştir. BabŞS 88-12a/2 (H. 3 Za 1119/M. 26 Ocak 1708).

⁶³⁶ Zilfi, "Geçinemiyoruz", s.268.

⁶³⁷ Yorgi eşi Katerina'yı Rum Patriği Kilisesinde bayinen tatlik etmiştir. Boşanmaya iki patrik şahitlik etmiştir. Katarina ile olan nikâhı İslam nikâhı olduğundan 4000 akçe olan mihrin 2000 akçesini kadına teslim etmek zorunda kalmıştır. BabŞS 152-25a/4 (27 Ş 1144). Başka bir örnekte Kasım Ağa mahallesinden İvannes karısı Yakutu bayinen boşamıştır. Bunun üzerine karısı Yakut mahkemeye başvurarak hem mihri hem de eşinin borcu olan paranın tahsil edilmesi talebinde bulunmuştur. Nihayetinde 70 kuruş üzerine anlaşarak birbirlerinin zimmetini iskât ve ibra etmişlerdir. BabŞS 142-74a/2 (H. 8 L 1139/M.29 Mayıs 1727).

Tablo 16: İstanbul Sicillerine Göre Boşanma Türlerinin Oranı.

İncelediğimiz sicillerde belgelerde tatlikten daha fazla yoğunlukta görülen boşanma türü ise hul (muhalaa)dür⁶³⁸. Bu türden boşanma belgelerine İstanbul sicillerde oldukça sık rastlanılmaktadır. III. Ahmed döneminde bab ve balat mahkemesine her ay on ila on beş kadının hul başvurusunda bulunduğu tespit edilmiştir⁶³⁹. Hul, giyilmiş olan evlilik giysisinin ortadan kaldırılması ya da reddedilmesi anlamına gelen bir terimdir. Burada eşler için, Kuran’da yer alan mecaza gönderme yapılmaktadır. *Onlar sizin için giysidir, siz de onlar için giysisiniz* denmektedir. Hul davasında boşanma sürecini başlatan kocalar değil kadınlardır⁶⁴⁰. İslam hukukuna göre hul bir öneri (kadının) ve bir kabulden (koca) oluşmaktadır. Herhangi bir nedenle kocasıyla aralarındaki evlik bağından kurtulmak isteyen kadınlar mahkemeye başvuruyordu. Boşanma, cinsel ilişkinin tamamlanmış bir evlilikte kadının kocasına boşanma karşılığında belli miktarda tazminat önermesiyle başlıyordu⁶⁴¹. Böylece kadın, talak türünde kocanın evliliği sonlandırmak için ödediği bedelde olduğu gibi burada da evlilikten kurtulmak için kendisi ödemek durumunda kalıyordu. Boşanma süreci erkeğin bu öneriyi kabul etmesi ile tamamlanıyordu.

⁶³⁸ Bab Mahkemesi ve Balat kadı sicillerinde 1708-1730 tarihleri arasında yaptığımız incelemeye göre hul türünden boşanmalar %67’lik bir oran oluşturmaktadır. Oysa talak türünden boşanmaların oranı %33’dür. İlk etapta talak türünden boşanmaların sicillere kayıt ettirilmediğinden yüzde oranının az çıktığı kanaati uyanabilirdi. Fakat bu tür boşanmaları kadınların hâkime başvurup kayıt ettirdikleri anlaşılmalıdır. Kaldı ki eşler arasında nafaka ve mihr konusunda anlaşmazlıklar kaçınılmaz olduğundan bu tür davalar bir şekilde sicillere yansiyordu. Dolayısıyla oranların yaklaşık olarak bu oranlarda seyrettiği söylenebilir.

⁶³⁹ Bu konuda çalışma yapanlardan Zılfi, 1742-1744 tarihlerinde her ay on ila on iki kadın İstanbul Kadısı ile naiplerinin yetki bölgesinde görev yapan şer’i mahkemelerden biri olan Bâb Mahkemesine hul davası için başvurduğunu saptamıştır.

⁶⁴⁰ Zılfi, “Geçinemiyoruz”, ss.268-269.

⁶⁴¹ Zılfi, “Geçinemiyoruz”, ss.270-271.

Hul yolu ile boşanmalarda kadınlar kendilerine kâğıt üzerinde sunulmuş olan bazı haklardan vazgeçiyorlardı. Bunlardan ilki, nikâh kıyılırken kocanın peşin verdiği ya da vermeyi taahhüt etmiş olduğu ödenmemiş mihrinden -bir bölümünden ya da tümünden- vazgeçiyordu⁶⁴². İkincisi boşanma sürecinden sonraki üç aylık geçimi için verilecek nafakasını da talep etmiyordu. Hatta bu haklarından feragat etmeleri yanında bazı kadınlar boşanma isteğinin bedeli olarak eşya ya da belli bir meblağı da kocalarına veriyorlardı⁶⁴³. Sicil kayıtlarına kadınların boşanmayı isteme gerekçeleri hemen hepsinde “*kocamla beynimizde hüsn-i zindegânemiz ya da hüsn-i muaşeretimiz olmadığımızdan*” şeklinde kaydedilerek geçimsizliğe neden olan gerekçeler açıkça belirtilmemiştir. Muhtemelen mahkemede kadınlar nedeni belirtmiş olsa da kadınların sicilleri tutma usulünden dolayı standart kalıplar kullanılmış olmalıdır. Mahkemede hul talebinde bulunan kadınlardan Hava Kâtip Musluhiddin Mahallesi’nde yaşamaktadır. Hava kocası Mehmet’in de hazır bulunduğu mahkemede, cinsel ilişkide bulunduğu kocası (zevc-i dahli) ile ilişkilerinin iyi olmayıp geçinemediklerini bildirmiştir. Kadın kocasının boşanmayı kabul etmesi halinde kocasının vermesi gereken 1500 akçe mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçip hatta 22 kuruş olan borcunu da ödeyeceğini beyan etmiştir. Mehmet bu değiş tokuş yanında kadının bazı eşyalarına el koyduktan sonra boşanmayı kabul etmiştir. Mahkeme, tarafların evlilik sırasında oluşmuş her türlü borçtan arındırılması için birbirlerinin zimmetlerini ibra ve ıskat ettirmiştir⁶⁴⁴.

Çavuş mescidi yakınlarında oturan Fatma isimli kadının hul talebinde bulunma gerekçesi ise diğerlerinden farklılık gösteriyordu. Fatma’nın vekili olarak

⁶⁴² Kırkçeşme civarında Hüsam Beğ Mahallesi’nde yaşayan Neslihan mahkemeye başvurarak kocasıyla beyinlerinde hüsn-i zindegâneleri olmadığını bildirmiştir. Neslihan boşanma karşılığında kocasının kendisine borcu olan 7500 akçe olan mihrinin 5000 akçesinden vazgeçtiğini beyan etmiştir. Kocası da mihrin 2500 akçesini karısına vererek boşanmayı kabul ediyordu. BabŞS 131-16a/1 (H. 20 S 1136/ M. 28 Kasım 1723). Başka bir davada ise Ayşe isimli kadın evliliğinin sona ermesi için kocasının kendisine borcu olan 9600 akçe mihr-i müeccelinin tamamından vazgeçeceğini beyan ediyordu. BabŞS 108-26b/2 (H. 13 Ra 1127/M. 19 Mart 1715). Mustafa Beğ Mahallesinde ikamet eden Ümmügülüm isimli kadın ise hul bedeli olarak 3000 akçelik mihr-i müeccelinden vazgeçtiği gibi küçük kızı Fatma’yı yedi yaşına kadar kendisinin bakacağını dahi taahhüt ediyordu. BabŞS 106-66b/1 (H. 12 L 1126/M.21 Ekim 1714).

⁶⁴³ Ayşe Atik Ali Paşa Mahallesinde ikamet etmektedir. Saime mahkemeye başvurup, zevc-i dahlinin de (cinsel ilişkide bulunmuş olduğu kocasını) hazır bulunduğu mahkemede hüsn-i muaşeretleri (iyi geçinemediklerini) bildirmiştir. Saime, kocasının kendisine borcu olan 1500 akçe mihr-i müeccel ile nafaka-i iddetden boşanma karşılığında vazgeçeceğini beyan etmiştir. Ayrıca kocasına 42 sim düğme, yeşil çuka kaplı göçen kürk, beş tencere, beş kahve ibriği, dört bürümcük gömlek, altı kadife yastık ve sair giysi ve eşyaları bırakmıştır. BabŞS 88-11b/1 (H. Gurre-i Za 1119/M. 24 Ocak 1708). Başka örnekler için bkz. BabŞS 106-66a/3 (H. 17 Z 1125/M. 4 Ocak 1714); BabŞS 133-132a/1 (H. 24 S 1137/M. 12 Kasım 1724); 157-5a/1 (H. 9 Za 1145/M. 23 Nisan 1733).

⁶⁴⁴ BabŞS 125-33a/1 (H. 24 Ca 1133/M. 23 Mart 1721).

Hatice mahkemede, cinsel ilişkide bulunmadığı kocasıyla sürekli huzursuzluk yaşadıklarından iyi geçinemeyeceklerinin aşikâr olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple kocasının zimmetinde olan 8000 akçe mihr-i müeccelin 4000 akçesinden vazgeçeceğini ve boşanma karşılığında 80 kuruş hul bedeli vereceğini beyan ediyordu. Kocası da teklifi kabul ederek boşanma onaylıyordu. Daha sonra eşler mahkemede birbirlerinin borçlarından arındırılma anlamına gelen birbirlerinin zimmetini ibra etmişti⁶⁴⁵.

1.11.3 Müslim ve Gayrimüslim Ailelerdeki Çocuk Sayısı

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin temel nedeni ilk eşten çocuklarının olmamasıdır. Zira evlilikte çocuğun olmayışının kadından kaynaklandığı düşüncesi hâkimdir. Böyle olunca ilk evliliklerinden çocuk sahibi olamayan erkekler nesep devam ettirebilmek adına iki ya da üçüncü eşle evlenebilmişlerdir⁶⁴⁶.

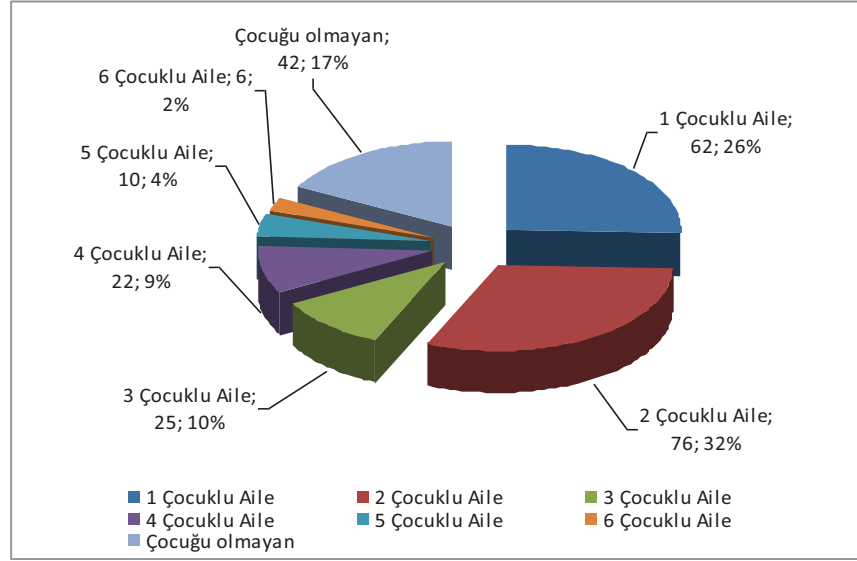
Sicillerdeki veraset davalarından ve tereke defterlerinden derlediğimiz bilgilere göre Müslim ve gayrimüslim ailelerdeki ortalama çocuk sayısı ikidir. Bir çocuk sahibi olan aile sayısının yüzdesi iki çocuk sahibi aile sayısının yüzdesine yakındır. Çocuksuz Müslüman ailelerin oranı %17 olup bu ailelerde kocalar çoğunlukla tek eşlidirler. Bu oran gayrimüslimlerde %13'tür. Ayrıca çalışmamıza göre, gayrimüslimler Müslümanlara göre daha çok çocuğa sahiptirler. Bu anlamda Ortaylı'nın tespitiyle de örtüşmektedir. Şu halde III. Ahmed devrinde İstanbul'da bulunmuş olan Lady Montagu'nun Osmanlı ailelerinin hepsinin on iki, on üç çocuğa sahip olduğu tespitini toplumun her kesimi için genellemek doğru olmamaktadır⁶⁴⁷. O'nun verdiği bilgilerin kentin varlıklı sayılabilecek aileleri ile ilgili olduğu dikkate alındığında toplumun küçük bir kısmını teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁵ BabŞS 157-4a/1 (H. 8 Za 1145/M. 22 Nisan 1733).

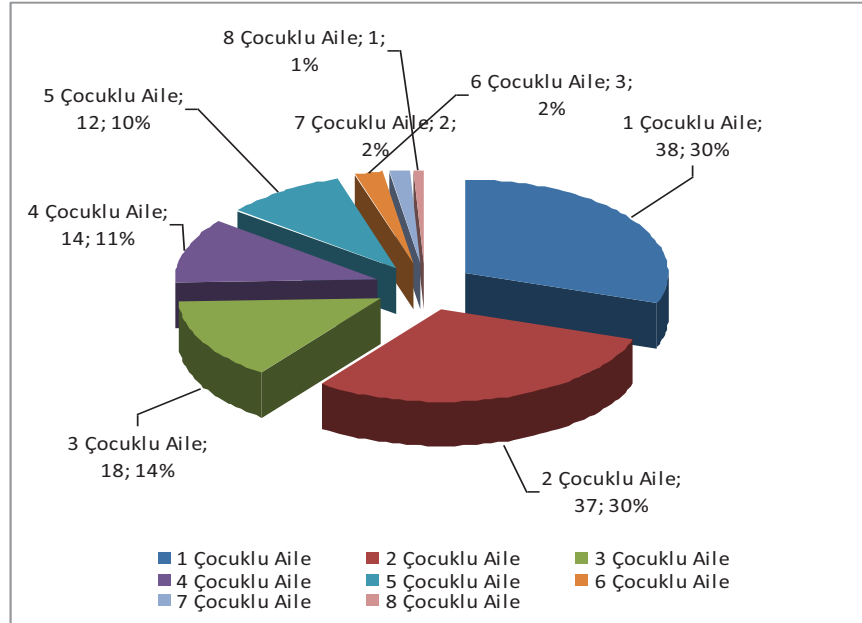
⁶⁴⁶ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, Ankara: TTK Yay,1991, s.951-945-961; "Ömer Düzbakar, Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları arasında Bursa Örneği", s.91.

⁶⁴⁷ "Tanıdığım kadınların hepsinin mübalağasız on iki on üç çocuğu var. İhtiyarlar yirmi beş otuz çocukla övünüyorlar." *Lady Montagu, Türkiye Mektupları*, s.106.

Tablo: 17: Müslüman Ailelerde Çocuk Sayısı⁶⁴⁸.

Tablo: 18: Gayrimüslim Ailelerde Çocuk Sayısı.

⁶⁴⁸ Grafiklerdeki veriler İstanbul sicillerindeki veraset davaları ve terekelerden elde edilmiştir.

SONUÇ

Gündelik hayat bir toplumun zaman ve mekân değişkenlerine bağlı olarak kendi iç bünyesinde geliştirdiği iktisadî, kültürel ve dinî pratiklerin birbiriyle örtüşerek belli bir tarih kesitinde somutlaşmasıdır. Bu iki değişkenden bağımsız bir toplumsal organizasyon var olamayacağı gibi konusu gündelik hayatın kültürel tabakalaşmasını çözümlenmek olan bağımsız bir yöntemden de söz edilemez. Yöntemin hareket noktası değişkenlerin belli bir toplumun belli bir tarih kesitinde ortaya koyduğu gündelik hayata ilişkin pratikler üzerinde dolaylı ya da dolaysız etkilerinin önem sırasına göre saptanmasıyla bulunur. Zaman ögesi, en genel anlamda gündelik hayat pratiklerinin bir süreç boyunca çözülme ya da bütünleşme doğrultusunda gösterdikleri farklılıkları ifade eder. Buna karşılık mekân ögesi, söz konusu farklılaşmaların gündelik hayat içinde işlevselleşebildikleri somut sınırları belirler⁶⁴⁹.

Başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı kentlerindeki mahalle birimi de zaman ve mekân değişkenlerine bağımlı bir yerleşimin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan mahalle, gündelik hayatın hem dar ölçekli iktisadî, kültürel ve dinî pratiklerini içermesi, hem de geniş ölçekli şehir yaşantısının kurucu ögesi olması bakımından elverişli bir gözlem alanıdır.

Osmanlı toplumunda gündelik hayatın mahalle ölçeğinde biçimlenmesi, Ortadoğu İslam geleneğinin bir uzantısıdır. Bu gelenek toplumsal statünün dinî ayrıcalıklara göre belirlendiği tarihî dönemlerin izlerini taşımaktadır. Diğer yandan bu gelenek Ortaçağ Bizans şehir yönetim anlayışıyla da paralellikler göstermektedir. Farklı din, mezhep ve inanış biçimlerine bağlı insan gruplarının birbirlerinden ayrı mahallelerde iskân edilmeleri ilkesi, bu geleneğin özünü oluşturmuştur. Şehirlerin mahallelere bölünmesi ilk aşamada idarî zorunluluğun bir sonucu olmaktan çok, dinî bütünlüğün korunmasına yönelik pratik bir önlem sayılabilir. Bağdat ve Şam gibi klasik İslam şehirlerinde bu önlem, mahalleleri birbirinden kalın duvarlarla ayırmak

---

⁶⁴⁹ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, YKY Yay, 2003, s.74.

suretiyle titizlikle yapıldı⁶⁵⁰. İstanbul'da ise bu geleneğe daha hoşgörülü bir anlayışla XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uyulmuştur. Gündelik hayat kendi iç bütünlüğünü mahalle ölçeğinde koruyabildiği sürece bu uygulamalar devam etmiştir. Ancak XIX. yüzyılla beraber artan nüfus ve iktisadî etkenler mahallenin sosyal ve kültürel çerçevesini giderek parçalayarak gündelik hayatın geleneksel içeriği çok merkezli bir şehir yaşantısı içinde erimeye başlamıştır.

XVI. ve XVII. yüzyıllar arası İstanbul mahalleleri gündelik hayatın içe dönük, dinî kültür aracılığıyla yaşandığı kapalı mekânlar olma özelliğini korumuşlardır. Bu dönemler arasında üç tek tanrılı din olan İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gündelik hayatın şekillenmesini sağlamıştır. Asıl İstanbul'da dinî gruplar genel olarak belli mahalle ve semtlerin sınırları içinde yoğunlaşma eğilimindeydiler. Zira sosyo-ekonomik özellikler mahallenin oluşumlarında etkili değildi. Kent içinde bu dinî belirlediği topografya kuralının istisnası, çoğunlukla iktisadî ve ticarî etkinliklerin yapıldığı yerlerdi. Bununla birlikte çoğunlukla meskenlerden oluşan kentin geriye kalanında yerleşim biçimini belirleyen temelde - katı olmamakla birlikte- cemaat yapısı çerçevesinde şekillenen dinî özelliklerdi. Bundan dolayı Fener ve Kumkapı'da bulunan Rum ve Ermeni cemaatlerin patrikhaneleri bu mahallerin yerleşim yapısını belirlemiştir. Ama kentin silüetinin oluşmasında buralarda yapılan cami ve külliyeleler asıl belirleyiciler olarak önemli rol oynamıştır. Böylece İstanbul'un şehir çehresinde Müslüman vurgusu öne çıkmıştır. Adını burada bulunan Eyüb el-Ensarî türbesinden alan Eyüp semti Müslüman kimlik kazanmıştır. Müslüman mahalleleri sayı olarak gayrimüslim mahallerinden çok öndedir. Kent merkezinin böyle bir kimlik kazanması üzerine gayrimüslim cemaatler kentin kıyı kesimlerindeki semt ve mahallelere doğru kaymışlardır: Rumlar Haliç boyunca Marmara kıyılarına, Ermeniler Yenikapı, Samatya ve Topkapı'ya, Yahudiler Haliç'in iki kıyısı boyunca özellikle Balat ve Hasköy'e yerleştiler. Merkez bölgeleri ise Müslüman unsurları tarafından dolduruldu. Ancak kentteki gayrimüslim mahalleleri Avrupa şehirlerinde olduğu gibi Müslüman mahallelerinden katı gettolarla ayrılmamıştı. Gayrimüslim vatandaşlar da çoğunlukla kentin ayrı mekânlarında kendi cemaatinden insanların bulunduğu mekânlarda yaşamayı tercih ediyorlardı. Herhangi bir zorlama olmaksızın böyle bir tercihte bulunmalarının

---

⁶⁵⁰ Ekrem Işın, *İstanbul'da...*, s.74.

sebebi bu şekilde kendilerini daha rahat hissetmeleriydi. Bu sayede Müslüman çoğunluk arasında asimile olmak duygusundan kurtuluyorlardı.

Kent nüfusunun bu şekilde topografik parçalanması kent dokusu içinde hareketliliği sınırlandırmıştır. Dolayısıyla kent sakinleri kendine yeterlilik çerçevesi içinde sınırlı bütünleşme temelinde mahallede yaşamışlardır. Bu dönemde mahalle homojen bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı bozabilecek herhangi bir dış etkenin varlığına izin verilmezdi. Bu toplumsal otokontrol ve kefillik sistemiyle sağlanıyordu. Sadece mahalledeki evlerde değil aynı zamanda hanlarda, bekâr odalarında kefillsiz kimsenin kalmasına izin verilmezdi. Özellikle kent çevresinde bekâr nüfus barındırılmamaya özen gösterilmiştir. Bunun gibi İstanbul'da beş yıldan az kalmış kimseler memleketlerine geri gönderilirdi. Bu süreyi doldurmuş olanların mahallelere yerleşmesi için başta mahalle imamı olmak üzere mahalleden birinin kefilliği şarttı. Osmanlı kentleri toplumsal bir birim olmayıp temel birimi mahalleydi. Mahallede yaşayan herkes kendi mahallesinin güvenliğinden sorumluydu. Bu sebeple her mahalle kendi hukukunu oluşturdu. Öyle olunca, her mahalle ayrı bir birim olarak yapılandı. Değişik tarihlerde İstanbul'a gelen yabancı gezginlerin ortak bir gözlemi vardı. Kent içindeki bir mahalleden diğerine geçildiğinde sanki ayrı bir kente, kültüre geçildiği kanısı uyanıyordu. İstanbul'daki gündelik hayatın bu çok merkezli kültürel ve dinî bölünmüşlüğü yavaş yavaş dönüşerek XIX. yüzyıla gelindiğinde daha bütüncül bir yapı oluşmuştur.

İstanbul'da mahalle bazında gündelik hayatı belirleyen çeşitli mekânlar vardır. İlk mekân, cami ve dinî nitelik taşıyan yapılardır. İkincisi, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı merkezler çarşı ve pazarlardır. Üçüncü mekân, çıkmaz sokaklar etrafında yer alan ve özel hayatı temsil eden değişik büyüklükteki evlerdir. Dördüncü mekân bir ölçüde toplumsallaşmayı sağlayan yeşil alanlar, mesire yerleridir.

Cami, kilise ya da sinagog, geleneksel Osmanlı yaşantısında olduğu gibi İstanbul'un idarî yapılanmasında kentin merkezini oluşturuyordu. III. Ahmed döneminde de İstanbul'a Osmanlı damgasını kazandıran en önemli sembol camiler ve külliyelerdir. Kentin, yeni kurulan bu yapılar etrafında oluşup gelişmiştir. Bu manada camii, gündelik yaşantıda cemaatin toplanıp dinî ibadetlerini yaptığı bir mekân olmanın yanı sıra, mahallenin kurulmasında belirleyici bir öneme sahiptir. Mahallelerin cami ve mescitlerin etrafında şekillenmesi gündelik hayatın aynı yönde

biçimlenmesine etki etmiştir. Norm ve değerlerin belirleyici sembolü dinî karakterde olduğu için gündelik hayatın öğeleri arasında olan mahalle hukuku, insanî ilişkiler hatta ekonomik etkinlikler bu manevi hava çerçevesinde nitelik kazanmıştır. Mahalleye dolayısıyla cemaate olan aidiyet, toplumsal hayatın bütün pratiklerine egemen olmuştur. Bu da kişilerin bireyseliğini ortadan kaldırarak insanlar üzerinde mahalleye –bütüne ait olma- aidiyet duygusunun gelişmesine yol açmıştır. Tesis edilen ortak sorumluluk nedeniyle mahallede yaşayanlar buralarda asayişin sağlanmasından komşuluk ilişkilerine kadar pek çok hususta müşterek sorumluluk üstlenmişlerdir. İstanbul yönetimi bu sistemi korumuş ve desteklemiştir. Çünkü bu sayede kentin sokaklarında güvenlik daha iyi tesis edilerek suçluların takibi kolaymış oluyordu. Mahalleye yüklenen ortak sorumluluk, mahallede otokontrol mekanizmasının devreye girmesine neden olmuştur. Böylece giriş çıkışlar kontrol edilerek dışarıdan mahalleye yabancı kimselerin yerleşmesine izin verilmemiştir. Bu sayede mahalleler çoğunlukla (istisnaları olmakla birlikte) tehlikelerden uzak herkesin karşılıklı saygı çerçevesinde yaşadığı güvenli ortamlar olmuştur.

Kentte Müslüman ve gayrimüslim mahalleri çoğunlukla ayrı şekilde oluşmuşken birlikte ikamet ettikleri mahalle ve semtler de vardır. Bunların buldukları yerlere bakıldığında ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı cazibe merkezlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Temel tüketim mallarını barındıran ambarlar, özel ticarete yönelik çarşı pazarlar nüfus hareketliliğinin yoğun olduğu yerleşim alanlarıydılar. Bu nedenle çarşı pazarlar insanlar arasındaki etkileşimi artırmakta olup yüksek düzeyde bütünleşme ve birleşme olanağı sağlıyorlardı. III. Ahmed döneminde başlayan değişimler ile kent halkı arasında kısmî bütünleşmeyi sağlayan diğer mekânlar arasına bahçeler ve mesire yerleri dâhil olmuştur. Toplumun birçok kesiminden zengin kişiler büyük bahçeler inşa ettirip buraları halkın kullanımına sunuyorlardı. Buralara gzmeye, eğlenmeye giden toplumun her kesiminden Müslim Gayrimüslim halk buralarda beraber eğlenip birbirleriyle temasta bulunuyordu. Tesis edilen bu ilişkiler giyim kuşamdan ev içi eşyalarına kadar pek çok konuda karşılıklı etkileşimi beraberinde getiriyordu. Zira sık sık kıyafet yasaklarına dair çıkarılan fermanlarda Müslüman ve gayrimüslimlerin kıyafetlerindeki benzerliğe vurgu yapılması bunun bir sonucu olsa gerek.

İstanbul mahallesinin kurucu öğelerinden evler, aile yaşantısını sembolize ediyordu. İstanbul evlerinin III. Ahmed devrinde de henüz doğayla uyumlu olma

geleneğini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Evler doğanın bir uzantısı gibi kentin çehresinde yükseliyordu: genellikle iki katlı bazen üç, nadiren tek katlıdır. Bu evlerde aile mahremiyeti korunmaya çalışılmıştır. Evin sokağa açılan kapısı iç dünya ile dış dünya arasındaki bağlantıyı kuruyordu. Evler, dışarının tehlikelerinden koruyacak şekilde etrafı bahçe duvarlarıyla çevrilidir.

Evler büyüklük ve değerlerine göre konak, yalı ve ev, hâne adını almaktadır. Konak ve yalılar mükemmel olarak oluşturulmuş İstanbul konut tipini meydana getirmektedir. Sahibinin maddi olanaklarına göre konaklar bir veya iki ana bütünden oluşan iki katlı yapılardır. Bölümlerden biri erkeklere ait olan selâmlık, diğeri kadınlara ait olan haremdir. Binalar arasındaki bağlantı avluya yapılan asma kat ile sağlanıyordu. Konakların zemin katında genellikle evin hizmet veren kişilerinin kaldığı odalar ile mutfak yer alıyordu. Tespitimize göre, İstanbul halkının çoğunluğu orta halli evlerde oturmaktaydılar. Fakat daha yoksul insanlar da İstanbul'da vardı. Bunlar ise daha küçük, basit ve eski evlerde oturmuşlardı. Maddi olanakları daha sınırlı olanlar ise oda adı verilen kiralık hanelerde ikamet ediyorlardı.

III. Ahmed devrinde, özellikle Lale Devri olarak adlandırılan 1718-1730 yıllarında İstanbul'da kent içinde ve dışında kentsel ölçekte sivil mimarî örnekleri yalılar, özel ve kamuya ait bahçeler, mesire yerleri, halk çeşmeleri üzerinde yoğunlaşan bir yapı etkinliği vardır. Bu yıllar İstanbul konut mimarisinde yaratıcılık dönemidir. Boğaz kıyılarında ve Anadolu yakasındaki sahiller boyunca yalılar yapıldı. Kandilli ve Bebek'te Hümayunabâd Yalısı, Beykoz civarındaki Hünkâr İskelesi ve Dolmabahçe Yalıları. Bu yazlık evler yeni bir yaşam biçiminin habercisiydi. Ahşap ve kafessiz büyük pencereci evler geleneksel Osmanlı mimarisini temel almakla birlikte dönüşümün göstergesidir. XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul bir yaşam tarzı olmuştur. Sur dışındaki bölgelerin öneminin artması bu yüzyılın en dikkat çekici gelişmelerinden biridir. Başkent ve tatil beldesi olan kentlerin önünde geldiği söylenmektedir⁶⁵¹. Kent III. Ahmed devrinde yavaş yavaş başlayan sonraki tarihlerde daha hızlanan yapım faaliyetleriyle asıl kent dışındaki alanlarda Haliç kıyıları boyunca Galata ve Pera ve karşı tarafta boğaz kıyıları boyunca Üsküdar gibi bakir alanlar gelişmeye başlamıştır. Asıl İstanbul eski önemini korumaya devam etse de artık kent dışında bir hareketlilik bir dönüşüm başladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bizim çalışmamızda ele aldığımız asıl İstanbul'daki sosyal ve kültürel

⁶⁵¹ Mansel, *Konstantiniyye*, s.230.

yapıya dair elde ettiğimiz bulgulara ilaveten yapılacak yeni çalışmalarla bu yerleşim alanlarındaki gelişim ve dönüşümler ile kentin nasıl bir çehre kazanmaya başladığı başka çalışmaların konusunu teşkil etmiş olmuştur.

Tez çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz bulgular şunlardır:

İstanbul'da bu dönemde en önemli idarî birim mahalleler olup, mahalleler klasik dönem başkentinin temel öğelerini bünyelerinde barındırmışlardır. Mahalleler hâlâ kendi içyapılaşmaları sayesinde içe kapalı olma özelliğini korumuşlardır. Nisfî bir toplumsal entegrasyondan (bütünleşme) belki söz edilebilir. Fakat bütünleşmenin daha kısmen yoğun olduğu ekonomik etkinliklerin sağlandığı çarşı mekânlardır: Çarşı pazarlar, ticaret merkezleri gibi. Bu merkezler etrafındaki semt ve mahallelerde canlılık daha fazla olduğundan buralar cazibe merkezleri olarak ifade edilebilir. Bundan dolayı bütünleşme bu merkezlerde daha fazladır. Kentin Müslüman ve gayrimüslim karışık mahallelerinin bu merkezler etrafında öbeklenmesi tezimizi kanıtlamaktadır.

Kentin mahallelerin oluşmasında yine dinî yapı (cemaat) etken rol oynamıştır. Bu nedenle mahalleler dinî yapılar çerçevesinde oluşup gelişmiştir. İnşa edilen çok sayıda camiler kent merkezinin Müslüman unsurlar tarafından doldurulmasını sağlarken, gayrimüslim unsurlar da kilise ya da sinagoglar etrafında toplandılar. Ancak İstanbul'da Avrupa'daki gibi gettolar olmayıp belirtilen hususlar da kesin kurallar değildi. Zira sicil kayıtlarına yansıyan şekliyle, farklı dine mensup unsurlar birbirine komşu olarak aynı mahallede ev sahibi olarak karşımıza çıkıyordu. Çok sık olmasa da birbirlerinden ev satan Müslüman ve gayrimüslimlere de rastlanıyordu. Böyle olmakla birlikte henüz bu dönemde bunlar çok yaygınlık kazanmamıştır. Gayrimüslim unsurlar da çoğunlukla kendi cemaatlerine mensup insanların buldukları bölgelerde yaşamayı tercih etmişlerdir.

Tespitlerimize göre, III. Ahmed dönemi için iddia edilen “*vur patlasın çal oynasın*” imgesi bir kurgunun ötesine geçememektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, daha önceki dönemde var olan toplumsal öğeler bu dönemde de aynı şekliyle vardır. Sadece bu dönemde halkın dinlenmesi için yapılan bahçe ve mesire alanları daha büyük olup daha fazla halka açılmıştır. İstanbul'un her kesiminden insanlar gezmek, hava almak için buralara gitmişlerdir. Nüfus arttığı için bu dönemde tüketim artmış ve tüketim alışkanlığında değişimler yaşanmıştır. İnsanlar

evlerinin ilerini dizayn etmeye daha fazla önem vermiş ve değerli madenlerden yapılan eşyalar günlük hayata daha fazla dâhil olmaya başlamıştır.

Ev içini yansıtan aile hayatında çok fazla değişiklikler olmamıştır. Kadınların bu dönemde toplumsal hayata giderek daha fazla dâhil olmaya başladıkları anlaşılıyor. Tek başına ev alıp satan, borç para veren kadınlara daha sık rastlanmıştır. Erkeklerin eş durumu üzerine yaptığımız tespite göre tek eşli evlilik yaygındır. Yine ailelerdeki ocuk sayısı değişik kişilerin değişik tarihler için yaptığı araştırmalar ile bizim araştırmamız örtüşmüştür. Aileler genelde çok çocuklu değildir.

KAYNAKÇA

1. Kaynaklar

1.1 Kütüphane Malzemeleri

1.1.1 İstanbul Mahkemesi Şer'îye Sicili

Şer'îye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
24	:1138-1151/1726-1738 ⁶⁵²

1.1.2 İstanbul Bab Sicilleri

Şer'îye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
88	: 1119-1120/ 1707-1708
90	: 1120/ 1708-1709
91	: 1120-1121/ 1707-1710
93	: 1121-1122/ 1710-1711
99	: 1124/ 1712-1713
100	: 1124-1125/1712-1713
105	: 1126/ 1714-1715
106	: 1126/ 1714-1715
107	: 1126-1127/ 1714-1715
108	: 1127/ 1715
109	: 1127/ 1715
114	: 1128-1129/ 1715-1717
118	: 1130/ 1717-1718
119	: 1130/ 1717-1718
121	: 1130-1131/ 1717-1719
123	: 1131-1132/1718-1720
124	: 1132-1133/ 1719-1721
125	: 1133/ 1720-1721

---

⁶⁵² Söz konusu sicil İSAM tarafından neşredilmiştir. Bkz. 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1638) Fuat Recep-S. Atay- H. Kılıç-Ÿ. Karaca-R. Erol-S. Kahrıman (haz.), İstanbul: İSAM Yay, 2010.

127	: 1133-1134/ 1720-1722
128	: 1134-1135/ 1721-1723
129	: 1135/1722-1723
131	: 1136/1723-1724
133	: 1136-1137/ 1723-1725
134	: 1137/ 1724-1725
135	: 1137/ 1724-1725
139	: 1138-1139/ 1725-1727
140	: 1138-1139/ 1725-1727
142	: 1139/1726-1727
143	: 1139-1140/ 1726-1728
144	: 1140/ 1727-1728
145	: 1140-1141/ 1727-1729
150	: 1143/1730-1731
152	: 1144/ 1731-1732
153	: 1144/ 1731-1732
154	: 1144/ 1731-1732
156	: 1145/ 1732-1733
157	: 1145-1146/ 1732-1734
158	: 1146-1147/ 1733-1735
159	: 1146-1147/ 1733-1735
162	: 1147/1148/ 1734-1736

1.1.3 İstanbul Balat Sicilleri

Şer'ıye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
23	: 1141-1143/ 1728-1731
24	: 1143-1144/ 1730-1732

1.1.4 İstanbul Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri

Şer'ıye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
35	: 1120-1123/ 1708-1709
36	: 1123-1125/ 1711-1714

39	: 1128-1129/ 1715-1717
40	: 1128-1130/ 1715-1718
41	: 1130-1132/ 1717-1720
46	: 1134-1136/ 1721-1724
48	: 1144-1146/ 1731-1734

1.1.5 Ali Cevad; *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Dersadet; Mahmut Bey Matbaası, 1897.

1.1.6 Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar, A.4277/2.

2. Tetkik Eserler ve Makaleler

Abacı, Nurcan; *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulaması (17. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 2001.

Akdemir, Ayşegül; "Nâbî'nin Hayriyyesi Işığında XVII. Yüzyılda Merkez ve Çevre Yahut İstanbul ve Taşra", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: III Edebiyat ve Folklor'da İstanbul*, Suzan Gür (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss.3-28.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Talileri*, C. VII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, 1993.

Akman, Mehmet; *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yay, 2004.

Aktepe, Münir; "XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957, s.109-137.

_____ ; "XVIII. Asrın ilk Yarısında İstanbul'un Nüfusu Mes'elesine Dair Bazı Vesikalar", *İÜEFTD*, C.IX, S.13, 1958, s.1-35.

_____ ; "İstanbul'da Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, C. IX/ 15 Eylül 1958, ss.1-35.

Akyılmaz, Gül; "İstanbul Kadısı", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler: I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Konya: AKM Yay, 2012, ss.71-108.

Altınay, Ahmet Refik; *Eski İstanbul*, Sami Önal (haz.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

_____ ; *Eski İstanbul*, Sami Önal (yay. haz.), İstanbul: İletişim, 1998.

_____ ; *On İkinci Asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, İstanbul: Enderun Yay., 1988.

_____ ; *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 2000.

- Altınöz, İsmail; *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: TTK, 2013.
- Andreasyon, H. D. ; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, İstanbul: Kesit Yay,1964.
- Apaydın, Yunus; “Kefalet”, *DİA*, C. XXV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 169-170.
- Armağan, Musrafa; “Lâle Devri'nin Siyah Beyaz Fotoğrafi”, *İstanbul Armağanı*, IV, İstanbul: İBBKİDB Yay, 2000.
- Âşıkpaşa-zâde; *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âlî (neşr.), İstanbul: TOEM, 1332.
- Atakan, Şebnem; “Esir Bir İspanyol Gemicinin İstanbul İzlenimleri”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: II*, Şebnem Ercebeci Çınar (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss.3-8.
- Atalar, Münir; “Şer'îye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe”, *A.Ü.İ.F. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, C. IV, Ankara 1980, ss.303-328.
- Ayvazoğlu, Beşir; “Ağaçlar ve Bahçeler”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul: Profil yay, 2011.
- _____ ; “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul: Profil yay, 2011.
- Bardakoğlu, Ali; “Bey”, *DİA*, C.VI, İstanbul: 1992, s.13.
- Baş, Esra; *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Toplum Hayatında Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2006.
- Bayartan, Mehmet; “Osmanlı Şehrinde Bir İdarî Birim: Mahalle”, *İÜEF Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 14, İstanbul 2005, ss.93-107.
- Behar, Cem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Nüfusu 1500-1927*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay, 2003.
- Beydilli, Kemal; “İmam- Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, *DİA*, C. XXII, İstanbul: 2000.
- _____ ; “Stephan Gerlach'ın Ruznamesinde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs- 1 Haziran 1998, Bildiriler*, İstanbul: 1989, ss.83-105.
- _____ ; *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İzmir: Yitik Hazine Yay., 2013.
- Bıyık, Ömer; *124 Numaralı Mühimme Defteri (H.1128-1130)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Bilgin, Arif; “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi), *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2010, S. 20, ss.86-97.
- Bilgin, Beyza; “Fatih'in İstanbul'u ve Çok Kültürlülük”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: I*, Suzan Gür (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012 ss.247-274.
- Bilmen, Ömer Nasuhi; *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye, Kamusu*, C.IV, ss.126-127.
- Bozkurt, Gülnihal; *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1939-1914)*, Ankara: 1989.

- Cansever, Turgut; “Osmanlı Şehri”, *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, 1, V. Akyüz-S. Ünlü (ed.), İstanbul: 1996, ss.373-388.
- Cantay, Gönül; “İstanbul Tarihi Topografyasında Osmanlı Mimarisinin Önemi”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: IV, (İstanbul’da Sanat, Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik)*, Şebnem E. Çınar (yay. haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss. 67-110.
- Cantay, Gönül; “İstanbul’un Tarihi Topoğrafyası ve Haliç”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç, Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, 2004, ss. 1-14.
- Cebeci, Dilaver; *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul: Ötüken Yay, 1993.
- Cin, Halil-Gül Akyılmaz; *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yay, 2009.
- Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK, 1991,
- Çakır, İbrahim Ethem; “XVI. Yüzyılda Ayntab’ta Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Ahalisinin Rolü”, *Bilig*, S. 63, Güz 2012, ss.31-54.
- Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Darkot, Besim; “İstanbul (Coğrafi Giriş)”, *İA*, C.5/2, İstanbul: MEB Yay., 1997, ss.1135-1136.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: 2008, 25. baskı, s.932.
- Demirel, Ömer; “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, LIV/211, Ankara: TTK Yay,1991, ss.945-961
- Dinç, Güven; “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Aalenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr>, ss.1-19.
- Doğan, İsmail; *Sosyoloji- Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 2000.
- D’ohsson, M. De M.; *XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, Zehran Yüksel (çev.), Tercüme Eserler Dizisi 3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Tarihsiz.
- Dönmezer, Sulhi; *Sosyoloji*, İstanbul:1999.
- Dursun, A. Haluk; “Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Profil Yay, 2011, ss.105-190.
- Düzbakar, Ömer; “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, S. 5, 2003/2, ss.97-108.
- Düzdağ, M. Ertuğrul; *Şeyhülislam Ebussu’ud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devri’nde Osmanlı Hayatı*, Ali Ural (ed.), İstanbul: Şule Yay,1998.
- E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yay, 1958.

- Emiroğlu, Öztürk; “Polonyalı İki Gezginin Kaleminden XIX. Yüzyıl İstanbul’u”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: II*, Şebnem Ercebeci Çınar (yay. haz.), s.103.
- Ercan, Yavuz; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, C.I, S.1, İstanbul: 1990, ss.117-125.
- Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreyan (çev.), İstanbul: Eren Yay., 1988.
- Ergenç, Özer; “Osmanlı Klasik Dönemimdeki Eşraf ve Ayân Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları, III*, İstanbul: 1982, ss.105-113.
- _____ ; “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul: 1984, ss.69-78.
- _____ ; *XVI. Yüzyılın Sonunda Bursa*, Ankara: TTK, 2006.
- Ergin, Hayri; *18. YY. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fetevâ) Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara: 2006.
- Ergin, Osman Nuri; *Türkiye'de Şehirciliğın Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 1936.
- Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi* 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon- Dizin, R. Dankoff- S.A. Kahraman- Y. Dağlı (haz.), İstanbul: YKY Yay, 2006.
- Eyice, Semavi; “İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, *Türkiyat Mecmuası*, 14, 1965, ss.199-216.
- Faroğhi, Surayıya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: TVY Yay., 2002.
- _____ ; “Kentlerde Toplumsal Yaşam”, *Osmanlı İmparatorluğının Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C.2, Halil İnalçık-Donald Quataert (ed.), İstanbul: Eren Yay., 2004, ss.699-728.
- _____ ; *Orta Halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, Hamit Çalışkan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.
- Genim, M. Sinan; “Kanunî Sultan Süleyman ve Sinan Çağı”, *Şehir ve Kültür*, ss. 291-350
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk; “Haliç Yahudileri ve Sinegogları”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yay., 2004, ss.139-165.
- Grünebaum, G. E. von ; *İslam, Essay in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Londra: Literary Licensing, LLC, 1961.
- Güleryüz, Naim: “Yahudilerin Yerleşim Bölgeleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay, 1994, s.407
- Gültop, Necati; *H.1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 1992.
- Gündüz, Mustafa; *Ahlâk Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yay, 2005.

- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l- Cevâmi'*, *İstanbul Camileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar*, Ahmet Nezh Galitekin (haz.), İstanbul: İşaret Yay, 2001.
- Hamadeh, Şirine; *Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul*, İlknur Güzel (çev.), İstanbul: İletişim Yay, 2010,
- Hans Dernchwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Yaşar Önen (çev.), Tercüme Eserler Dizisi 885, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1987.
- Heyd, Uriel; *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: 1973.
- Hoca Sadettin Efendi; Tacü't- Tevârih, III, İsmet Parmaksızoğlu (haz.),Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1992.
- Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku*, Murteza Bedir (çev.), İstanbul: 2004.
- Işık, Gülcan- Ülkiye A. Oğuzhan Börekçi; "Bir Gezginin Kaleminden İstanbul Portresi", 7. *Uluslararası Türk Kongresi, Bildiriler, II, İstanbul*, Konya: AKM Yay., 2012, ss.137-156.
- Işın, Ekrem *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: YKY, 2006.
- İçli, Gönül; *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Anı Yay, 2005.
- İnalcık, Halil; "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi 5-10 Ekim 2009 Bildiriler: I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Suzan Gür (haz.), Konya: AKM Yay, 2012, ss.2-26.
- _____ ; "Türk Devri İstanbul", *TDİV*, C.23, İstanbul: TDV, s.233.
- İncicyan, P. Ğ. ; *18. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yay., 1976.
- İpşirli, Mehmet; "Avârız Vakfı", *DİA*, C.4, İstanbul: 1991, s.109.
- _____ ; "İstanbul Kadılığı", *DİA*, C. 23, İstanbul, 2001, s.305.
- İstanbul Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, *Cornelis de Bruyn'un Yakın Doğu Gezisi (Le voyage au levant de Cornelis de Bruyn)*, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1974.
- Jean Thevenot, Thevenot Seyahatnamesi, Ali Berkday (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Juan Goytisolo; *Osmanlı'nın İstanbul'u*, Neyyire Gül Işık (çev.), İstanbul: YKY Yay, 2008.
- Karahasanoğlu, Selim; *A Tulip Age Consumer Behavior and Material Culture in the Otoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, State University of New York at Binghamton, 2009.
- Karakuyu, Mehmet, Saadet Tezer ve Hatice Balık; "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi", *TALİD*, C.8, S.16, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2010, ss.33-60.
- Kazıcı, Ziya; "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S.3, ss.29- 35.

- Kılıç, Davut; *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, Ankara: AKM Yay, 2006.
- Kıvrım, İsmail; “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *GÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://sbe.gantep.edu.tr>, 2009, 8 (1), ss.231-255.
- Koç, Yunus; “Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi”, *TALİD*, C.8, S.16, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2010, ss.171-198.
- Kuban, Doğan; *İstanbul Bir Kent Tarihi, İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- _____ ; “Mahalleler: Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul: 1994, ss.242-243.
- Küçükdağ, Yusuf; *Lale Devrinde Konya*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: 1989.
- Kütükoğlu, Mübahat; *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983.
- Mansel, Philip; *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Şerif Erol (çev.), Tülin Er yay. haz, İstanbul: Everest Yay., 2011.
- Mantran, Robert; *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay, 2002.
- _____ ; *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay, (Fransızca aslından çev.), İstanbul: Eren yay, 1991.
- _____ ; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, C.I, İstanbul: TTK, 1990.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, C.II, Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen (neşr), Ankara: TTK Yay, 1995.
- Mehmed Raşid; *Tarih-i Raşid*, C.IV, Matba-ı Amire, 1282.
- Memmedova, Gülnara Gocayeva-Şureddin Memmedli; “18. Yüzyıl Gürcü Yazarı S.S.Orbeliani’nin Seyahatnamesinde İstanbul”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: II, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Konya: AKM Yay, 2012, ss.535-548.
- Miss Pardoe; *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Banu Büyükkal (çev), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Montagu, Lady Mary; *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Aysel Kurutluoğlu (çev.), Tercüman 1001 Temel Eserler, Tarihsiz.
- Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C.I-II, Ankara: Barış Platin Yay, 1999.
- Nedim; *Divanı*; Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1972.
- Nedim Divânı’ndan Seçmeler*, Şevket Kutkan (haz.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay, 1981.
- Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âlî(neşr.), İstanbul: TOEM, 1332,
- Ortaylı, İlber; “İstanbul’da Tarihi Yaşamak”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul: Profil yay, 2011.

- _____ ; *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yay., 2001.
- _____ ; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK, 2000.
- _____ ; “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II*, ss.456-567.
- _____ ; “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları*, Ankara: 1977.
- Ovanda, Silvyo; *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay, 1994.
- Öksüz, Melek; “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.7 (Güz 2005), ss.45-59.
- Özbilgen, Erol; *Bütün Yönleriyle Osmanlı (Âdâb-ı Osmaniye)*, İstanbul: İz Yay., 2003.
- Özcan, Tahsin; “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife I*, 2001, ss.129-151.
- Özer, Ayşegül; *113 Numaralı Mühimme Defterinin (H.1112-1115/ M.1701-1703) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: 2003.
- Özgüven, Yekta; “19. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları”, *Sigma 3*, 2011, ss.283-289.
- Özkaya, Yücel; *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2008.
- Özsoy, Osman; “Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, www.os-ar.com.
- Öztürk, Hüseyin; *Kınalızade Ali Çelebi’de Aile*, Ankara: BAAK yay., 1990,
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul: MEB Yay, 1993, s.214.
- Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, S. Türkis Noyan (çev.), Heidi Stein (yay. haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2004.
- Sarı, Serkan; “Diyarbakır’da Mülk Satışları ve Şehir Dokusuna Etkileri (1732-1733)”, *Akademik Bakış*, C.5, S.9, Kış 2011, ss.157-169.
- Saydam, Abdullah; “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Sistemi”, *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul: 1997, ss.4-12.
- Schneider, Alfons Maria; “Onbeşinci Yüzyılda İstanbul Nüfusu”, *Belleten*, C.XVI, Ankara: TTK, 1952, S.61, ss.35-48.
- Selçuk, Bahir- İ. Halil Tuğluk; “Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul”, *Akademik Bakış*, S.16, Nisan 2009,ss.212-224.
- Sonyel, Salahi R; *Osmanlı Ermenileri, Büyük Güçler Diplomasininin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Şahin, Ş. ; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: 1980.

- Tamdoğan, Işık-Abel; “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye’sine Bizim Mahalle”, <http://www.tarihvakfi.org.tr/istanbul/id40/mahalle>.
- Târih-i Râşid ve Zeyli, Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Andülkadir Özcan, Uğur, Çakır ve İzgöer (haz.), C.II, İstanbul: Klasik Yay, 2013.*
- Tok, Özen; “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18 2005/1, ss.155-173.
- Tolan, Barlas; *Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- Toprak, Zafer; “Fetih’ten 1950’ye Kadar İstanbul Nüfusu” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay, ss.108-111.
- Toraman, Leyla; *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- Turna, Nalan; *19. YY.’den 20. YY’ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri, Mürûr Tezkereleri*, İstanbul: Kaknüs Yay, 2013.
- Tursun Beğ, *Tarih-i Ebu’l- Feth*, Mertol Tulum (haz.), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara; TTK, 1984.
- _____; *Osmanlı Tarihi. Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, C. IV, Ankara: TTK, 1988.
- Ünal, Mehmet Ali; *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yay, 2012.
- Varışoğlu, M. Celal; “Nedim’in Şiirlerinde Otoritenin Merkezi Olarak İstanbul”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler: III Edebiyat ve Folklorunda İstanbul*, Konya: AKM Yay, 2012, ss.693-703.
- Willem, Theodor; “Kefalet”, *İ.A*, C. VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir: 2001, s.535.
- XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risale-i Garîbe*, Hayati Develi (haz.), İstanbul: Kitabevi Yay, 2001.
- Yediyıldız, Bahaeddin; “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, C. XVIII, Ankara 1984, ss.5-41.
- Yel, A. Murat- M. Sabri Küçükaşçı; “Mahalle”, *DİA*, c. 27, Ankara: TDV, 2003.
- Yıldırım, Sercan Özgencil-D. Güney; *İstanbul Kent Belleği; Mekânsal Süreklilikler-Uygurluklar Beşiği*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yay, 2010.
- Yılmaz, Fikret; “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, S. 83-84, İstanbul 1999/2000, ss.92-110.
- Yücel, Yaşar-Selami Pulaha; *I. Selim Kânûnnâmesi (1512- 1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara: 1988.

Zıfı, Madeline C. ; “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”
Modernleşmenin Eşğinde Osmanlı Kadınları, Medelin C. Zıfı (ed.),
İstanbul: TVY Yay., 2009.

EKLER

Tablo. 1 İstanbul Sur içindeki Bahçelerin İsimlerini Gösteren Liste⁶⁵³

	Bahçe İsmi	Bahçenin Bulunduğu Yer	Kiracının İsmi ve Geldiği Yer	Çalışan Hizmetli Sayısı
1	Eski Beğlikçi Bahçesi	Kumkapı'da Nişancı Paşa Mah.	Kino, Permeti'den Arnavut	4
2	Ebubekir Paşa Bahçesi	Kumkapı'da Nişancı Paşa Mah.	Asvador, İstanbullu Ermeni	2
3	Bezastanî es-Seyid Süleyman Ağa	Kumkapı'da Tavaşlı Süleyman Ağa Mah.	Ağya?, İstanbullu Ermeni	2
4	Saraç Hacı Abdullah'ın evi önündeki küçük bahçe	Aksaray'da Kızıl Maslakta	Hacı Abdullah	1
5	Kasapoğlu Hacı İbrahim Bahçesi	Çakır Ağa Mahallesi'nde	Bogaso, Rum ve İstanbullu	4
6	Ebubekir Paşa Bahçesi	Aksaray'da	Lazalko?, Permetili Arnavut	2
7	Eski İstanbul Kadısı Paşazade Efendi Bahçesi	Aksaray'da	Kosta, Permetili Arnavut	2
8	Firarî Hasan Paşa Bahçesi	Büyük Lanka kolunda İsmail Ağa Mahallesi'nde	Mehmet, İstanbullu ve biladerlik	2
9	Hocazade es-Seyid Abdullah Efendi Bahçesi	Büyük Lanka'da	Yano, Permetili Arnavut	2
10	Gümrükçü Hüseyin Paşazade Bahçesi	Büyük Lanka'da	Rasto?, Permetili Arnavut	2
11	Dibacı Hacı İsmail Bahçesi	Yedi Kule'de Bucakbağı'nda	Hacı İsmail kendi ustadır	4
12	Yedi Kule Ağası merhum Osman Ağa Bahçesi	Yedi Kulde'de	Todorî, Niğdeli ve Rum	1
13	Merhum Tuğcu Mustafa Çavuş Bahçesi	Yedi Kulde'de	Mehmet	1
14	Hacı Abdullah Bahçesi	Yedi Kulde'de Hâce Kadın civarında	Yorgi, Yanyalı ve Rum	1
15	Kaburîzade? Bahçesi	Yedi Kulde'de Davut Paşa'da Kolluk civarında	Niko, Permetili ve Arnavut	2

⁶⁵³ BabŞS 153-3a-13b (H. 28 Ca 1144/M. 28 Kasım 1731).

16	Davut Paşa Cami Bahçesi	Yedi Kulde'de Davut Paşa Cami	.....? Permetili ve Arnavut	1
18	Mustafa Ağa Bahçesi	Yedi Kulde'de Odabaşı sevinde	Kiko?, Arnavut	-
19	Mevlevi Hacı Mustafa Bahçesi	Yedi Kulde'de Odabaşı sevinde	Kilo, Permetili Arnavut	1
20	Hüseyin Ağa Bahçesi	Yedi Kulde'de Mimar civarında	Minho?, Ostrovalı ve Bulgar	2
21	Mehmet Efendi Bahçesi	Yedi Kulde'de Arabacı Bayezıt Mahallesi'nde	...?, Permetili ve Arnavut	-
22	Şeyh Hasan Efendi Bahçesi	Yedi Kulde'de İbrahim Paşa Cami	Astavri?, Bulgar	1
23	Ali Bahçesi	Yedi Kulde'de İbrahim Paşa Cami civarında	Mihayil, İstanbullu ve Rum	-
24	Kefe Halifesi Bahçesi	Yedi Kulde'de Silivri Kapı'da	Manok, İstanbullu ve Ermeni	1
25	Süleyman Ağa Bahçesi	Yedi Kulde'de Akarca'da	Miço, Avlonyalı Arnavut	1
26	Yorganî El-hac Yahya Bahçesi	Yedi Kulde'de Meşeli Mescit'te	Yovan, Bulgar	3
27	Tophane Şeyhi Bahçesi	Yedi Kulde'de Ağa Çayırı'nda	Avlend?, Niğdeli ve Rum	2
28	Usta Minas Bahçesi	Yedi Kulde'de Ağa Çayırı'nda	İvannes İstanbullu ve Ermeni	-
29	Küçük Kadın Bahçesi	Küçük Lanka'da Davut Paşa İşlesi civarında	Marko, Ohrili ve Bulgar	1

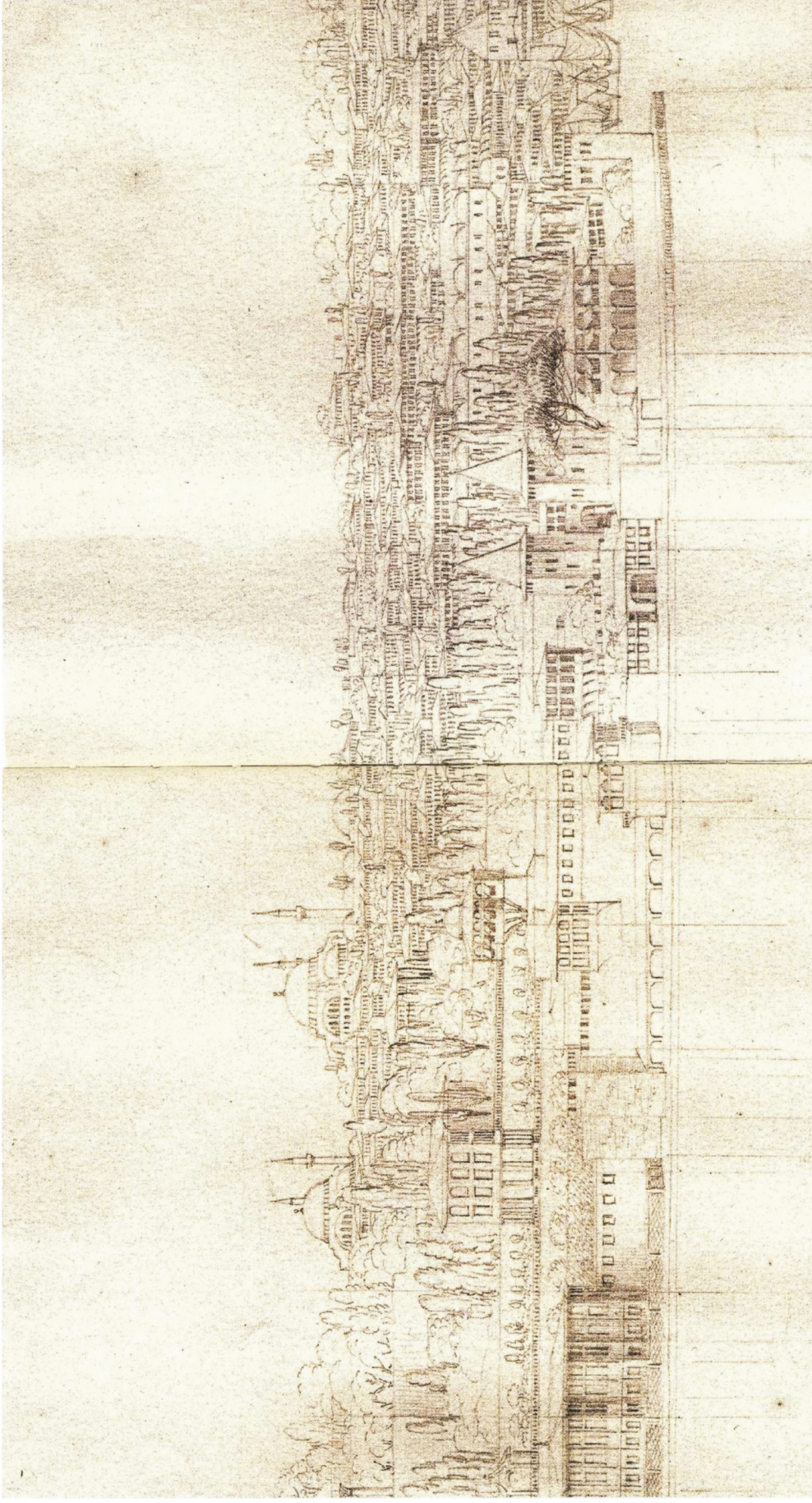

Ek 1. Enderunlu Fazıl'ın Zenannamesi'ndeki Sa'dabad'da eğlenen harem kadınları.⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Kuban, İstanbul, Bir Kent Tarihi, s. 402

Ek 2. Mellin'in 18. yüzyıl sonlarında çizdiği İstanbul Panoraması
eskizinden Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu'ndaki binaları⁶⁵⁵.

⁶⁵⁵ Doğan Kuban, İstanbul, Bir Kent Tarihi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2010, s.386.

ÖZGEÇMİŞ

Tuğba Kara 01.05.1981 tarihinde Gümüşhane’de doğdu. İlk ve lise öğrenimini Ankara’da tamamladı. Sonra Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden fakülte birinciliği ile 2003 yılında mezun oldu. Mezuniyetin ardından aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Yüksek Lisansa başlayıp 2007 yılında tamamlamıştır. Ardından Doktora başlamıştır. 2005-2014 yılları arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Tuğba Kara “III. Ahmed Devrinde İstanbul’da Sosyal ve Kültürel Hayat” konulu tez ile doktora öğrenimini tamamlamıştır. Bunun dışında şehir tarihiyle ilgili çalışmalarını sürdürmekte olup iyi derecede Osmanlıca ve orta derecede İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail: tugbakara81@hotmail.com